

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ
INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

ISSN: 1994 – 2370 (Print)
ISSN: 2959 – 0302 (Online)

**МЕМЛЕКЕТТІК
БАСҚАРУ ЖӘНЕ
МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ**

PUBLIC ADMINISTRATION
AND CIVIL SERVICE

3 (94), 2025

«МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ
ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ»
ЖУРНАЛЫ
№3 (94) 2025
231 п.

JOURNAL
«PUBLIC ADMINISTRATION
AND CIVIL SERVICE»
№3 (94) 2025
231 p.

ЖУРНАЛ
«ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ
И ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА»
№3 (94) 2025
231 с.

Меншік иесі және шығарушы:
«Қазақстан Республикасы
Президентінің жанындағы Мемлекеттік
басқару академиясы» РМҚК

Owned and published by
RSE «Academy of Public
Administration under
the President of Kazakhstan»

Собственник и издатель:
РГКП «Академия государственного
управления при Президенте
Республики Казахстан»

Ғылыми редактор: А.Р. Масалимова
Ғылыми редактордың орынбасары: Ш.Т. Шаяхметова

Editor-in chief: A. Massalimova
Executive editor: Sh.T. Shayakhmetova

Научный редактор: Масалимова А.Р.
Заместитель научного редактора: Шаяхметова Ш.Т.

Редакция алқасының мүшелері:
М. Гарсия-Мурило (АҚШ)
Кошербаев Д.Б.
Х. Янг (Ұлыбритания)
Р.Т. Дуламбаева
С. Кондри (АҚШ)
К.Ф. Шерьязданова
А.М. Марголин (Ресей)
Г.А. Джунусбекова
А.С. Есенгельдина
А.М. Есиркепова
М.Б. Қадырова
Л.И. Кусаинова
А.А. Құралбаев
А.Қ. Шәріпов

Members of editorial board:
M.A. Garcia-Murillo (USA)
D. Kosherbayev
H. Yeung (UK)
R. Dulambayeva
S.E. Condrey (USA)
K. Sheryazdanova
A. Margolin (Russia)
G. Junusbekova
A. Yessengeldina
A. Yessirkepova
M. Kadyrova
L. Kussainova
A. Kuralbayev
A. Sharipov

Члены редакционной коллегии:
М. Гарсия-Мурило (США)
Д.Б. Кошербаев
Х. Янг (Великобритания)
Р.Т. Дуламбаева
С. Кондри (США)
К.Ф. Шерьязданова
А.М. Марголин (Россия)
Г.А. Джунусбекова
А.С. Есенгельдина
А.М. Есиркепова
М.Б. Кадырова
Л.И. Кусаинова
А.А. Куралбаев
А.Қ. Шарипов

Жауапты хатшы
М.М. Муратова

Executive Secretary
M. Muratova

Ответственный секретарь
М.М. Муратова

Корректор
Ж. Ускенбаева

Corrector
Zh. Uskenbayeva

Корректор
Ж. Ускенбаева

Техникалық хатшы
Д. Болатбек

Technical secretary
D. Bolatbek

Технический секретарь
Д. Болатбек

Дизайнер
Ф.К. Ертасова

Designer
F. Yerassova

Дизайнер
Ф.К. Ертасова

Есепке қою туралы
22.04.2021 ж. №KZ21VPY00034765
күәлікті Қазақстан Республикасы Ақпарат
және және қоғамдық даму министрлігі берген.
Алғашқы есепке қою кезіндегі нөмірі
мен мерзімі №2848-Ж, 25.04.2002 ж.

Registration number: №KZ21VPY00034765.
Date of issue: April 22, 2021.
Issuing authority: Ministry of Information
and Public Development
of the Republic of Kazakhstan.
Date and number of the first-time registration:
№2848-Ж / April 25, 2002

Свидетельство о постановке
на учет №KZ21VPY00034765 от 25.04.2021 г.
выдано Министерством информации
и общественного развития Республики Казахстан.
Дана и номер первичной постановки
на учет №2848-Ж от 25.04.2002 г.

Журнал мемлекеттік басқару, халықаралық
қатынастар және экономика салалары
бойынша диссертациялардың негізгі
нәтижелерін жариялау үшін ұсынылатын
ғылыми басылымдар тізіміне енгізілген
(ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы
сапаны қамтамасыз ету комитеті Төрағасының
2022 жылғы 28 қаңтардағы №22 бұйрығы
және 2024 жылғы 5 ақпандағы №177 бұйрығы).

Journal is included in the List of scientific
publications recommended for publication
of the main results of dissertations
in the public administration, international
relationships and economics
(Order of the Committee for Control
in the Sphere of Education and Science
of the Ministry of Education and Science
of the Republic of Kazakhstan
No.22 dated January 28, 2022
and No.177 dated February 5, 2024).

Журнал включен в Перечень научных
изданий, рекомендуемых для публикаций
основных результатов диссертаций
в области государственного управления,
международных отношений и экономики
(Приказ Председателя Комитета по контролю
в сфере образования и науки МОН РК
№22 от 28 января 2022 года
и №177 от 5 февраля 2024 года).

Мекенжайы: Қазақстан Республикасы
010000, Астана қ., Абай даңғылы, 33 А
Тел.: 8 (7172) 75-34-97, 75-10-41
e-mail: journal@apa.kz

Address: 33 A, Abay ave., Astana
Republic of Kazakhstan, 010000
Тел.: 8 (7172) 75-34-97, 75-10-41
e-mail: journal@apa.kz

Адрес: Республика Казахстан
010000, г.Астана, пр. Абая, 33 А
Тел.: 8 (7172) 75-34-97, 75-10-41
e-mail: journal@apa.kz

Мақаланы қайта басу, микрофильм жасау
және басқа да көшіру кезінде міндетті түрде
журналға сілтеме жасалуы тиіс.
Редакция алқасының пікірі авторлардың
көзқарасымен сәйкес келмеуі мүмкін.

References to the journal are mandatory in cases
of reprinting, microfilming and other forms of
copying the journal articles. The opinion of the
Editorial Board of the journal may not coincide
with the point of view of the authors of the
articles.

При любых формах копирования статей
ссылка на журнал обязательна.
Мнение редакционной коллегии
журнала может не совпадать
с точкой зрения авторов статей.

Мерзімділігі: жылына 4 рет
Тираж: 50 дана

Published 4 times per year
Circulation: 50 copies

Периодичность: 4 раза в год
Тираж: 50 экземпляров

МАЗМҰНЫ/ CONTENT/СОДЕРЖАНИЕ

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ/ PUBLIC ADMINISTRATION AND CIVIL SERVICE/ ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА

Шарафат Шаяхметова, Касия Кирдасинова, Медет Таймасов, Ержан Жаров «Об актуализации вопросов соблюдения этических норм государственными служащими Казахстана».....	2
Meirambek Yerbatyrov, Mukhtarima Zhetpisbayeva, Zhelyu Vladimirov «Public Service in Transition: Pay Fairness, Career Clarity, and Organizational Advocacy among Kazakhstani Civil Servants».....	13
Замира Ескерова, Гульвира Ақыбаева, Мариана Петрова, Сағыныш Мамбетова «Мемлекеттік басқару құрылымдарындағы әйелдердің көшбасшылығының тиімділігі».....	26
Жанель Бегалиева, Larry Catá Backer «Анализ Европейского опыта стратегии развития школьного образования в условиях цифровизации».....	37
Айгерим Жунусова «Факторы репутации власти в общественном восприятии казахстанцев».....	51
Yernazar Kumar, Zhamilya Utarbayeva, Kristopher White «Eco-awareness Policy Instruments: Developing and Evaluating a Taxonomy».....	66

ЭКОНОМИКА/ ECONOMY/ ЭКОНОМИКА

Ғазиз Сағитұлы, Асемгуль Мусатаева, Айымбет Қосжанов «Бюджеттік қаржыландыру тапшылығы жағдайында инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру: ерс және ерс+і келісімшарттарын қолдану перспективалары».....	80
Сауле Зейнолла, Арсен Тлеппаев, Сауле Искендірова, Асел Абен «Путь к цифровой экономике: исследование факторов влияния на экспорт икт в странах Кавказа и Центральной Азии».....	94
Ержан Мырзатай, Зайра Сатпаева, Дана Кангалакова, Нургуль Акимова «Анализ государственной политики по развитию специальных экономических зон Казахстана в условиях цифровизации».....	107
Zhuldyz Kalpeeva, Shynara Sarkambayeva, Abdul Razaque, Venera Elle, Aidana Galymzhanova «Implementation of the smart city concept in Almaty: dimensions, current status and residents' perceptions».....	121
Карина Невматулина, Саян Шакеев, Сая Абеуова, Гульнар Байгожина, Абдумалик Кадилов «Көші-қон саясатының заманауи тәсілдемелері: тұрақты экономикалық дамудың сын-қатерлері мен шешімдері».....	133
Сергей Донцов, Светлана Золоторева, Зульфия Арынова, Айгуль Мажитова, Шавкат Болтаев «Оценка влияния демографических и экономических факторов на пенсионную систем».....	149

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР/ INTERNATIONAL RELATIONS/ МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Meiram Sarybayev, Wang Zhogyao, Saniyam Manapova, Saltanat Shimayeva «The complex security dilemma in the Asia-Pacific region: challenges and china's strategic responses».....	161
Айгерим Мустафина, Айболат Дәлелхан, Айнұр Ноғаева Караджа «Қазақстан Республикасының әскери ісіндегі жасанды интеллект технологиясының перспективалары мен құқықтық реттелуі».....	171
Ozhet Shegirbayev, Marina Dmitrieva «Cultural cooperation of the Eurasian Economic Union country-members».....	182
Асель Ишанова, Назира Сыздыкова, Дария Искакова, Фируза Эшонкулова «Роль благотворительности в содействии гендерному равенству: примеры Казахстана, Кыргызстана и Таджикистана».....	193
Мадина Наурызбек, Гульдана Бахтиярова, Бауыржан Бокаев «Международные перспективы регулирования конфликта интересов на государственной службе: стратегический обзор лучших практик».....	208
Мейрамгуль Исаева, Omer Gedik, Бауыржан Жумашев, Гүлнара Нүсіпова «Орталық Азияның Түркі тілдес республикаларында құқықтық қауіпсіздік қағидасының дамуы».....	222

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖӘНЕ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ PUBLIC ADMINISTRATION AND CIVIL SERVICE ГОСУДАРСТВЕННОЕ УПРАВЛЕНИЕ И ГОСУДАРСТВЕННАЯ СЛУЖБА

ОБ АКТУАЛИЗАЦИИ ВОПРОСОВ СОБЛЮДЕНИЯ ЭТИЧЕСКИХ НОРМ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ СЛУЖАЩИМИ КАЗАХСТАНА

Шарафат ШАЯХМЕТОВА*	доктор государственного и местного управления, заместитель директора Института прикладных исследований Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Астана, Казахстан, sshake84@gmail.com , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-4829-8195
Касия КИРДАСИНОВА	кандидат экономических наук, профессор, факультет экономики, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан, marso310@mail.ru , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-7608-9246
Медет ТАЙМАСОВ	магистр юридических наук, докторант университета Манчестера, главный эксперт Академии государственного управления при Президенте РК, Великобритания, medet.taimassov@postgrad.manchester.ac.uk , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-3221-9782
Ержан ЖАРОВ	Кандидат экономических наук, директор филиала Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан по Акмолинской области, Кокчетав, Казахстан, yerzhan.zharov@apa.kz , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3567-4673 ,

Дата поступления рукописи в редакцию: 05/06/2025

Доработано: 30/07/2025

Принято: 01/08/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1500

УДК 35.083.7

МРНТИ 10.15.33

Аннотация. В настоящее время система государственного управления Казахстана претерпевает глубинные изменения, успешность которых в значительной степени основывается на профессиональных и личностных качествах государственных служащих. Результативность проведения реформ в большой степени зависит от правовой основы регулирования общественных отношений в сфере, которая в системе государственного управления должна затрагивать как интересы граждан и общественных структур, так и государственных служащих. Статус и полномочия государственных служащих закреплены в отраслевом законодательстве, их деятельность регулируется стратегическими программными документами в сфере государственного управления, государственной службы и по направлениям развития отраслей экономики страны. Служение интересам государства и общества сопровождается добровольным принятием ограничений, касающихся не только поведения в рабочее время, но и во внеслужебное, а также получения дополнительных доходов.

Трансформация государственных подходов и внедрение политики «Слышащего государства» предъявляет особые требования к этической составляющей деятельности государственного аппарата. Принятый Этический кодекс государственных служащих Республики Казахстан имеет направленность именно на культурно-нравственный профессиональный аспект, являющийся особенно чувствительным при взаимодействии государства и общества. В статье авторами проведён анализ содержания Этического кодекса государственных служащих Казахстана. На основе изучения международного опыта по регулированию этических норм и стандартов в среде официальных лиц и государственных служащих предложены рекомендации по решению вопросов повышения эффективности соблюдения Этического кодекса в государственных органах Республики Казахстан. Предлагаемые меры касаются содержательной составляющей нормативного акта для развития организационной структуры, которая могла бы обеспечить его соблюдение.

* Автор для корреспонденции: Ш.Шаяхметова, sshake84@gmail.com

Важность исследования данного вопроса обусловлена определяющим значением соблюдения этических норм в государственном аппарате для формирования высоко нравственной организационной культуры в среде государственных служащих и обеспечения результативности реформ системы государственного управления.

Ключевые слова: этика, этические стандарты, этические нормы, этический кодекс, государственные служащие, государственная служба.

Аңдатпа. Қазіргі уақытта Қазақстанның мемлекеттік басқару жүйесі терең өзгерістер өткізілуде, олардың табыстылығы негізінен мемлекеттік қызметшілердің кәсіби және жеке қасиеттеріне негізделеді. Реформаларды жүргізудің нәтижелілігі көбінесе қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеудің негізіне байланысты, ол мемлекеттік басқару жүйесінде азаматтар мен қоғамдық құрылымдардың да, мемлекеттік қызметшілердің де мүдделеріне қатысты болуға тиіс.

Мемлекеттік қызметшілердің мәртебесі мен өкілеттіктері салалық заңнамада бекітілген. Олардың қызметі мемлекеттік басқару саласындағы және ел экономикасы салаларын дамыту бағыттары бойынша стратегиялық бағдарламалық құжаттармен реттеледі. Мемлекет пен қоғамның мүдделеріне қызмет ету қызметтен тыс уақыттағы мінез-құлыққа және қосымша табыс алуға қатысты шектеулерді ерікті түрде қабылдаумен қатар жүреді.

Мемлекеттік тәсілдерді трансформациялау және «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» саясатын енгізу мемлекеттік аппарат қызметінің этикалық құрамдас бөлігіне ерекше талаптар қояды. Қабылданған Қазақстан Республикасы Мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексі мемлекет пен қоғамның өзара іс-қимылы кезінде аса сезімтал болып табылатын мәдени-адамгершілік кәсіби аспектілерге бағытталған.

Мақалада авторлар Қазақстанның Мемлекеттік қызметшілерінің әдеп кодексінің мазмұнына талдау жүргізді. Ресми тұлғалар мен мемлекеттік қызметшілер арасында әдеп нормалары мен стандарттарын реттеу жөніндегі халықаралық тәжірибені зерделеу негізінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдарында Әдеп кодексін сақтаудың тиімділігін арттыру мәселелерін шешу бойынша ұсынымдар енгізіп отыр. Ұсынылған шаралар оның орындалуын қамтамасыз ете алатын ұйымдық құрылымды дамыту үшін нормативтік актінің мазмұндық компонентіне қатысты.

Бұл мәселені зерттеудің маңыздылығы мемлекеттік қызметшілер арасында жоғары адамгершілікті ұйымдастырушылық мәдениетті қалыптастыру және мемлекеттік басқару жүйесі реформаларының нәтижелілігін қамтамасыз ету үшін мемлекеттік аппаратта этикалық нормаларды сақтаудың айқындаушы маңыздылығына байланысты.

Түйінді сөздер: этика, этикалық стандарттар, этикалық нормалар, Этикалық кодекс, мемлекеттік қызметшілер, мемлекеттік қызмет.

Abstract. Currently, the public administration system of Kazakhstan is undergoing profound changes, the success of which is largely based on the professional and personal qualities of civil servants. The effectiveness of reforms largely depends on the legal framework for regulating social relations in this area, which in the public administration system should affect both the interests of citizens and public structures, as well as civil servants.

The status and powers of civil servants are enshrined in sectoral legislation, their activities are regulated by strategic policy documents in the field of public administration and in the areas of development of the country's economic sectors. Serving the interests of the State and society is accompanied by the voluntary acceptance of restrictions on off-duty behavior and obtaining additional income.

The transformation of state approaches and the introduction of a "Listening State" policy places special demands on the ethical component of the activities of the state apparatus. The adopted Code of Ethics for Civil Servants of the Republic of Kazakhstan focuses specifically on the cultural and moral professional aspect, which is especially sensitive in the interaction of the state and society.

In the article, the authors analyzed the content of the Ethical Code of Civil Servants of Kazakhstan. Based on the study of international experience in regulating ethical norms and standards among officials and civil servants, recommendations are proposed to address issues of improving the effectiveness of compliance with the Code of Ethics in government agencies of the Republic of Kazakhstan. The proposed measures relate to the substantive component of the normative act for the development of an organizational structure that could ensure its compliance.

The importance of studying this issue is due to the determining importance of compliance with ethical standards in the state apparatus for the formation of a highly moral organizational culture among civil servants and ensuring the effectiveness of public administration reforms.

Key words: ethics, ethical standards, ethical norms, code of ethics, civil servants, public service.

Введение

Реформирование системы государственного управления в Казахстане, внедрение новых механизмов взаимодействия государства и общества актуализируют вопросы правового регулирования деятельности всех участников социально-экономических и политических процессов.

Принятые в Казахстане концепции развития государственного управления и развития государственной службы определили основной долгосрочный вектор совершенствования всех аспектов реализации государственных функций и взаимодействия с обществом. Среди ключевых направлений мы отмечаем внедрение инициативы Президента страны по формированию «Слышащего государства», ориентированного на потребности граждан. Новая парадигма взаимодействия государства и общества предъявляет новые требования, в первую

очередь, к государственным служащим. И вполне логично, что Концепция развития государственной службы ставит своей целью формирование ее сервисной клиентоориентированной модели. Сервисный характер государственной службы, по сути, предполагает новую модель системы государственного управления, в которой государство наделяется полномочиями «услугодателя», а члены общества – «клиента». В этом аспекте полнота функции клиентоориентированности может быть реализована через изменение баланса интересов в «объектно-субъектном» по своей природе государственном управлении.

Рассматривая реализацию государственного управления в сфере развития этической культуры государственных служащих через призму основных механизмов прямого и косвенного влияния государства на общественные процессы, в данном исследовании основное внимание нами уделено именно правовым инструментам. Такой подход обусловлен особенностями законодательного регулирования этики государственных служащих Казахстана, как основной общесистемной составляющей их профессиональной деятельности по удовлетворению запросов общества.

Актуальность темы настоящей статьи обусловлена очевидностью того, что наиболее активно общественная дискуссия в Казахстане на современном этапе ведётся в отношении прав граждан, как членов негосударственного сектора. Мы являемся свидетелями того, что данный вопрос остаётся достаточно чувствительным в социуме. Также в информационном поле отмечается определённое давление со стороны общественных структур на государственный сектор. В связи с этим, на сегодня, по нашему мнению, имеет смысл обратить внимание и на действие норм права в отношении государственных служащих, так как государственному аппарату для полноценного осуществления своих функций также необходимо адекватное правовое сопровождение деятельности. На этические отношения к государственным служащим со стороны общества акцентировал внимание Глава государства в своём выступлении на заседании Национального курултая при Президенте Республики Казахстан 16 июля 2022 года. В частности, он отметил недопустимость необоснованной критики государственного аппарата вплоть до негативной оценки деятельности всех чиновников [1]. На втором заседании в 2023 году он подчеркнул, что «общественная этика должна базироваться на ценностях единства и стабильности, справедливости и солидарности, закона и порядка, доверия и ответственности» [2]. Важность проведения политических преобразований на основе честности и взаимного доверия была отмечена Главой государства в Послании народу страны «Справедливое государство. Единая нация. Благополучное общество» 1 сентября 2022 года [3]. Призыв к каждому члену казахстанского общества быть «патриотичным, образованным, трудолюбивым, дисциплинированным, ответственным, справедливым, бережливым и отзывчивым» через понимание концепции «Адал азамат» и принятие учения Абая о «совершенном человеке» прозвучал и в Послании Президента народу Казахстана «Экономический курс Справедливого Казахстана» 1 сентября 2023 года [4]. Также в 2024 году Глава государства, выступив с очередным Посланием, подчеркнул, что дальнейшее развитие диалога между государством и обществом должно базироваться на добросовестности, объективности, исключительно в рамках закона, ответственности за свои слова и поступки [5]. Большое внимание руководства страны вопросам этического поведения и соблюдения культурно-нравственных стандартов рассматривается как основной ориентир на ближайшую перспективу для всего казахстанского общества и, в частности, для государственных органов. Государственных служащих, как носителей особой правовой культуры, отличает публичность и ориентация на общественные потребности. К ним предъявляются особые требования в части профессионального администрирования управленческих процессов, распоряжения государственными активами, нормотворческой деятельности, этичности коммуникаций в коллективе и во внешней среде. Спецификой условий труда является строгая иерархичность взаимоотношений, ограничения при работе с вверенной информацией, финансами и имуществом, а также запрет на получение дополнительных коммерческих доходов во внеслужебной деятельности. Добровольность принятия ограничений отличает сферу государственной службы как общественного института от других сфер трудовой деятельности граждан.

В Концепции развития государственного управления до 2030 года важным залогом успешности реализуемой политики подотчётности правительства и укрепления доверия к государству определено соблюдение сотрудниками государственного аппарата высоких

этических стандартов и проявление нетерпимости к коррупции, построение отзывчивой к запросам казахстанцев сервисной формы управления [6].

Как уже отмечалось ранее, принятая в 2024 году Концепция развития государственной службы определила основной ориентир на формирование сервисной клиентоориентированной модели. Новые подходы определяют оказание государственных услуг на основе ориентации на своевременное и полное удовлетворение конструктивных запросов граждан. Именно эти аспекты актуализируют важность внедрения нововведений в правовую основу отбора на государственную службу, прохождения службы, а также обеспечения баланса интересов государства и общества с акцентом на создание благоприятных условий для несения государственной службы.

Следует признать, что трансформация отношения населения к государственным служащим возможна не только через преодоление чисто субъективных факторов. В связи с этим важно провести научно-теоретический анализ объективных предпосылок, особенно правовой базы формирования и развития этической культуры государственных служащих.

Материалы и методы

Основным источником для исследования данной сферы и обобщения данных нами выбраны нормативно-правовые акты в сфере государственной службы Казахстана, материалы из открытых источников интернет-сайтов международных организаций, зарубежных и отечественных государственных органов, в том числе уполномоченных на реализацию полномочий в сфере государственной службы, материалы исследований учёных и экспертов, а также актуальные статистические и аналитические материалы государственных органов.

В процессе изучения полученных данных анализ сферы соблюдения этических норм на государственной службе учитывал управленческий, социальный, ментальный подходы. Рассмотрение указанной сферы сопровождается критическим осмыслением научно-теоретических аспектов для объяснения и выстраивания научных данных с учётом изменяющихся условий реформирования системы государственного управления Республики Казахстан, которые в существенной мере отражаются на сотрудниках государственного аппарата с позиции совершенствования этической культуры.

Проблемы этики поведения в общественной жизни привлекали внимание мыслителей и ученых на протяжении всей истории человеческой цивилизации. Этические аспекты отражались в работах Аристотеля, Сократа, Макиавелли, Жан-Жака Руссо, Джона Локка, Томаса Гобса и др. Проблематика этической культуры управленцев была довольно распространённой в исследованиях и более поздних исследователей, и продолжает оставаться актуальной и на современном этапе.

Вопросам соблюдения этики на государственной службе посвящены исследования таких известных отечественных учёных и практиков в сфере государственного управления, как Байменов А.М., Капаров С.Г., Альдешова С. Б., Адиетова Э. М., Нұғман А., Давлетбаева Ж. Ж., Загребин А. В., Искалиева А.Ш., Примбетова С. Ч., Досан А. А., а также таких зарубежных исследователей, как Нечаев Д.В., Пчелинцев С.В., Вафин А.М., Кузнецов А. М., Шувалова Н.и др.

Среди наиболее подробных исследований следует отметить постатейный анализ Кодекса, проведенный Абдрасуловым Е.Б. и Толеухановой Г.А.. По мнению авторов, в положениях Кодекса необходима конкретизация дефиниций, как основы для точности определения этического поведения государственных служащих, а также внедрение положений об их киберэтичности с учетом развития технологий и цифровизации процессов управления. Заслуживают внимания и выводы авторов о том, что развитие правовой культуры госслужащих имеет прямое влияние на повышение уровня правовой культуры всего общества, и эта взаимосвязь имеет обратную связь [7]. Такая связь зависит от внешних изменяющихся условий и является следствием естественного эволюционного развития государства и общества.

Результаты (классификация):

По итогам изучения международного опыта выявлено, что в мире широко распространена практика законодательного регулирования сферы этичности поведения государственных служащих. В 1996 году резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН принят Международный кодекс поведения государственных должностных лиц [8], в 2003 году – Кодекс

поведения ОБСЕ для сотрудников/членов миссии [9], в 2017 году – Нормы поведения для должностных лиц ОЭСР [10]. Характерной чертой содержания указанных международных документов является направленность не только на применение санкций за неэтичное поведение, но и на защиту прав государственных служащих при возникновении затруднений в процессе деятельности. То есть, законодательно создано адекватное правовое поле для полноценного выполнения госслужащими своих функций в соответствии с этическими стандартами. В Казахстане в Этический кодекс государственных служащих (далее – Кодекс), утверждённый Указом Президента Республики Казахстан (далее РК) от 29 декабря 2015 года № 153 «О мерах по дальнейшему совершенствованию этических норм и правил поведения государственных служащих РК», в феврале 2022 года внесены очередные, шестые по счёту изменения. Однако, исполнение его положений остаётся не на должном уровне.

Так, по данным национальных докладов о состоянии государственной службы в 2020 году к дисциплинарной ответственности привлечены 646 госслужащих, в 2021 году – 412, в 2022 году – 325, в 2023 году - 203. В национальных докладах о противодействии коррупции приведены такие данные: в 2019 году к ответственности привлечены 1175 должностных лиц; в 2020 году освобождены от должностей 6 политических госслужащих, привлечены к ответственности – 9 политических госслужащих, 39 административных служащих руководящего уровня и 5 топ-менеджеров квазигосударственного сектора; в 2021 году за нарушения подали в отставку 3 политических госслужащих, к дисциплинарной ответственности привлечены 5 политических госслужащих и 155 первых руководителей, в 2022 году - 110, в 2023 году – 133, в 2024 году – 271 [11-19]. Приведенные нами статистические данные свидетельствуют о том, что проблема соблюдения этических норм в среде государственных служащих не находит должного решения.

Исходя из этого, нами проведена оценка Кодекса на базе контент-анализа на предмет доступности для восприятия, точности терминов, глубины и полноты положений, логичности, отсутствия противоречий, адекватности выражения воли законодателя [20].

Проведённая оценка позволила сделать следующие выводы и рекомендации.

Первое. Вступительная часть Кодекса посвящена роли и значимости государственной службы в жизнедеятельности общества. Разъяснительная направленность вполне обоснована, так как нормативный акт регулирует важнейшую сферу – формирование организационной культуры на основе этичности поведения сотрудников государственных органов, уполномоченных на решение важнейших вопросов институционального развития всех сфер социально-экономической, политической и внешнеполитической сфер государственного управления. Вместе с тем, учитывая, что целевой группой Кодекса являются действующие госслужащие, уже занимающие должности в государственном аппарате, вызывает сомнение уместность разъяснительных аспектов, которые были бы полезнее при проведении профориентационной работы или при рекрутинге на государственную службу, а также в период до поступления на государственную службу.

Второе. Анализ приведенных в Кодексе принципов этического поведения показал необходимость обеспечения большей релевантности целям и задачам государственной службы, а также специфике ее несения. В сравнительном исследовании Б. Роштейна и Н. Сорака «Этические кодексы для публичной администрации», проведённом на основе изучения этических кодексов госслужащих 22 стран мира, предложена интерпретация принципов этики первого порядка, как обобщающих принципы более низкого порядка (таблица 1).

Таблица 1. Интерпретация принципов этики

Принцип первого порядка	Принципы более низкого порядка
Беспристрастность	объективность, (политический) нейтралитет, справедливость, непредвзятость
Открытость	прозрачность, открытая конкуренция, личная финансовая прозрачность, секретность, конфиденциальность государственных документов
Неподкупность	честность, правдивость, честь, конфиденциальность клиентов, неприкосновенность частной жизни, анонимность, осмотрительность, законность, порядочность, подотчётность (перед общественностью и/или правительством), этическое поведение, респектабельность, общественные

	интересы, общественное доверие, сообщение о неправомерном поведении, охрана государственных средств и собственности, дисциплина, строгая экономия, личные финансовые ответственность
Законность	законопослушность, верховенство закона, уважение к закону, правильное применение закона, выполнение законных распоряжений
Лояльность	лояльность правительству, лояльность конституции, лояльность законам, лояльность гражданам, лояльность стране, лояльность этическому кодексу, уважение к правительству, уважение к гражданам/государству, иерархическое подчинение, послушание, патриотизм/национализм
Равное обращение	уважение прав, равноправие, равноценность, справедливость, человеческое достоинство, уважение к другим, недискриминация, отсутствие притеснений, инклюзивность, репрезентативность, разнообразие, меритократия
Надёжность	долг, преданность, трудолюбие, целеустремлённость, ответственность, самоотверженность, стабильность
Вовлеченность в обслуживание	скромность, вежливость, дружелюбие к клиенту, забота, гибкость, отзывчивость, бескорыстие, сочувствие, оперативность, креативность, ясность, доступность, внимательность, способности, лидерство, чувство призвания, чувство сервиса, независимость, незаинтересованность, инновации, качество, скорость, превосходство в обслуживании
Профессионализм	профессионализм, точность, компетентность, результативность, действенность, обученный, единообразие, производительность, пунктуальность, контроль затрат, специализация, опыт, командная работа, личностное совершенствование, надлежащее использование ресурсов, следование процедурам
Примечание: составлено на основе источника [21]	

Также, изучение опыта зарубежных стран показало, что системность законодательства в сфере регулирования предполагает соответствие или преемственность содержания нормативных актов. Так, например, в законодательстве в сфере государственной службы Грузии. Законом «О публичной службе» определены 12 принципов: законность, верность, равенство перед законом, экономичность и эффективность, основанность публичной службы на заслугах, беспристрастность, равный доступ граждан Грузии к публичной службе, подотчётность, политический нейтралитет, карьерное развитие, прозрачность и открытость, социальная и правовая защита чиновников. В постановлении правительства Грузии «Об определении общих правил этики и поведения в публичном учреждении» все указанные принципы отражены с точки зрения этических аспектов их применения [22, 23]. Таким образом, считаем важным отметить, что принципы, отраженные в Кодексе следует соотносить с принципами госслужбы, отраженными в Законе «О государственной службе РК».

Третье. Одним из основных постулатов нормотворчества в государственном управлении, обеспечивающим единую практику в правоприменении, является единообразие толкования, исключающее двойное или множественное понимание норм законодательного акта. Полагаем, что данные аспекты следует в более полной мере учесть в содержании Кодекса. К примеру, в Кодексе используются такие термины, как «всеобщее обозрение», «общепринятые морально-этические нормы», «избежание конфликта интересов», «правила официального поведения», «подрыв достоинства», «внешний вид должен способствовать», «публичное выражение своего мнения», «авторитет государственной власти», «антиобщественное поведение», «посягательство на общественную нравственность» и др. В этих выражениях наблюдается некоторое отступление от юридической техники, в соответствии с которой юридический термин должен точно и однозначно выражать правовое понятие [24]. В Кодексе имеются также отдельные положения о нормах поведения госслужащих, которые описывают действия в негативном тоне. В связи с этим, считаем, что их целесообразно преобразовать в нормы позитивного обязывания в соответствии с правилами юридической науки. Уточнение содержания терминов оказали бы положительное влияние и на вопросы защиты государственных служащих, от посягательства на их честь и достоинство, а также могли бы стать основой для вынесения решений при рассмотрении вопросов привлечения к ответственности.

Четвертое. Одним из важных вопросов, заслуживающим внимания, является исполнение норм Кодекса, или его правоприменение. Так, в соответствии с Указом Президента

Республики Казахстан от 16 августа 2017 года № 532 «Об утверждении Правил принесения присяги государственными служащими, депутатами Парламента РК и судьями Конституционного Суда РК» вновь принятые на государственную службу сотрудники приводятся к присяге. Таким образом закрепляется добровольное и осознанное принятие государственным служащим обязательств как гарантия реального воплощения норм закона, демонстрируется личная легитимация принципов, форм и отношений, установленных законодательством и принятых в государственном аппарате. Однако, механизм соблюдения норм права зависит не только от воли субъекта отношений. Принятие обязательств в одностороннем порядке должно сопровождаться наличием санкций со стороны законодателя, так как эффективное нормативное правовое регулирование предполагает взаимодействие правомочного и обязанного субъектов [25]. Таким образом, принятие присяги будет иметь более весомое значение для государственного служащего как при реализации государственных функций, так и при взаимодействии с коллективом и во внешнем поле – с гражданами, институтами гражданского общества и бизнес-структурами.

В подтверждение нашей идеи мы можем привести примером установление ответственности за нарушение Кодекса, которое в нормативном акте имеет отсылочный характер как возможность привлечения к ответственности в рамках других правовых актов. Так же определение ответственности за несоблюдение служебной этики мы рассматриваем как отсылочное положение исходя из того, что действующая редакция Кодекса не имеет воспитательной и право восстановительной функции. Таким образом, действие принятых норм права в сфере этических норм на государственной службе требует конкретизации обязанностей, порядка их исполнения и мер ответственности за неисполнение.

Пятое. Как уже отмечалось нами ранее, системность и единство законодательства в сфере регулирования общественных отношений имеют важное значение для его исполнения и соблюдения. Проведенный в рамках исследования обзор международного опыта показал, что вопросы этики на государственной службе имеют встроенность в отраслевое законодательство, что обеспечивает более высокий уровень предъявляемых требований, конкретизирует их ответственность, закрепляет правовое положение и гарантирует право на защиту.

В ведущих странах мира имеются примеры закрепления этических норм в нормативных правовых актах, регулирующих сферу государственной службы. Так, этические ценности госслужащих Федеративной Республики Германии закреплены в конституции страны, регуляторные механизмы – в федеральном законе о государственной службе и в аналогичных актах земель. Кодекс поведения госслужащих Австралийского Союза включен отдельной статьей в закон 1999 года. Закон о правовом статусе гражданских служащих Венгрии так же содержит положения соответствующего кодекса моральных требований.

Практика регулирования этических требований к государственным служащим в законах о государственной службе способствует более четкой регламентации и действенным санкциям. А государство получает более действенные инструменты по эффективной реализации своих контрольных функций в сфере этической культуры среди государственных служащих [26].

Обсуждение и выводы

На основании вышеизложенного для повышения эффективности соблюдения этических норм на госслужбе предлагается:

1. По нашему мнению, положения действующего на сегодня Этического кодекса государственных служащих Казахстана целесообразно нуждаются в концептуальном пересмотре с учетом уточнения содержания, обеспечения механизмов по регламентации этической компоненты повседневной профессиональной деятельности государственного аппарата. В этом контексте особое внимание необходимо уделить системности и цельности отраслевого законодательства, регулирующего общественные отношения в сфере государственной службы.

2. Исходя из того, что эффективность деятельности государственных служащих имеет прямое влияние на эффективность государственного управления, было бы уместно обеспечить конкретизацию норм, регулирующих поведение государственных служащих на рабочем месте и во внерабочее время. Данные аспекты имели бы позитивное влияние на конкретизацию

компетенций и полномочий государственных служащих во взаимодействии с гражданами, одновременно выполняя защитные функции в их отношении.

3. Учитывая, что несение государственной службы предъявляет особые требования к личностным качествам сотрудника государственного органа, а также в целях повышения внутренней составляющей в контексте осознания полноты ответственности при реализации своей деятельности, вполне логично внесение в Кодекс норм о принятии обязательства добросовестного исполнения функций, мера нарушения которых влечет соответствующие меры взыскания.

4. В целях обеспечения внутреннего единства правовой базы следует концептуально привести содержание Кодекса в соответствие с законодательством в сфере этики. В частности, считаем актуальным уточнить сущность понятия «утрата доверия», которое является основанием для увольнения с государственной службы.

5. Опыт развитых зарубежных стран показывает, демонстрирует зависимость статуса нормативного документа в иерархии государственных актов в части его правоприменения с позиции государственного контроля. В связи с этим, включение этических норм и стандартов в закон о государственной службе будет способствовать более строгому исполнению государственных служащими.

На наш взгляд, предлагаемые меры будут способствовать повышению роли Кодекса, его профилактической, регулятивной и защитной функции в отношении госслужащих.

Список литературы

1. Выступление Главы государства на первом заседании Национального курултая 16 июня 2022 года // Электронный ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-pervom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-165936>. (Дата обращения: 8.02.2025)
2. Выступление Президента Республики Казахстан на втором заседании Национального курултая 17.06.2023г. // Электронный ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultayaadiletty-kazakstan-adal-azamat-175233> (Дата обращения: 8.03.2025)
3. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана, 1.09.2022г. // Электронный ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>. (Дата обращения: 8.03.2025)
4. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана, 2.09.2023 г. // Электронный ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>. (Дата обращения: 8.03.2025)
5. Послание Президента Республики Казахстан народу Казахстана, 2.09.2024 г. // Электронный ресурс: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskij-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014>. (Дата обращения: 8.03.2025)
6. Указ Президента Республики Казахстан от 26 февраля 2021 года № 522 «Об утверждении Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года» // Электронный ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>. (Дата обращения: 15.02.2025)
7. Абдрасулов Е.Б., Толеуханова Г.А. К вопросу совершенствования Этического кодекса государственных служащих Республики Казахстан // Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-sovershenstvovaniya-eticheskogo-kodeksa-gosudarstvennyh-sluzhaschih-respubliki-kazahstan>. (Дата обращения: 15.02.2025)
8. Международный кодекс поведения государственных должностных лиц // Электронный ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_code_of_conduct.shtml. (Дата обращения: 15.04.2025)
9. Кодекс поведения ОБСЕ для сотрудников/членов миссии // Электронный ресурс: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/d/31781.pdf>. (Дата обращения: 16.05.2023)
10. Нормы поведения для должностных лиц ОЭСР // Электронный ресурс: https://www.oecd.org/legal/Code_of_Conduct_OECD_2017.pdf. (Дата обращения: 15.04.2025)
11. Национальный доклад о состоянии государственной службы в Республике Казахстан 2020 год (от 24.05.2021) // Электронный ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/176688?lang=ru>. (Дата обращения: 20.02.2025)

12. Национальный доклад о состоянии государственной службы в Республике Казахстан 2022 год (от 13.05.2022) // Электронный ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/307381?lang=ru>. (Дата обращения: 20.02.2025)
13. Национальный доклад о состоянии государственной службы в Республике Казахстан (от 10.04.2023) // Электронный ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/454043?lang=ru>. (Дата обращения: 20.02.2025)
14. Национальный доклад о состоянии государственной службы в Республике Казахстан за 2023 год (от 05.04.2024) // Электронный ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/640535?lang=ru>. (Дата обращения: 25.02.2025)
15. Национальный доклад Республики Казахстан о противодействии коррупции за 2019 год (от 15.05.2020) // Электронный ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/33552?lang=ru>. (Дата обращения: 20.02.2025)
16. Национальный доклад Республики Казахстан о противодействии коррупции за 2020 год (от 05.04.2021) // Электронный ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/152774?lang=ru>. (Дата обращения: 20.02.2025)
17. Национальный доклад Республики Казахстан о противодействии коррупции за 2021 год (от 24.03.2022) // Электронный ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/283483?lang=ru>. (Дата обращения: 20.02.2025)
18. Национальный доклад Республики Казахстан о противодействии коррупции за 2023 год (от 22.07.2024) // Электронный ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/695032?lang=ru>. (Дата обращения: 20.02.2025)
19. Национальный доклад о состоянии государственной службы в Республике Казахстан за 2024 год (от 10.04.2025) // Электронный ресурс: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/825723?lang=ru>. (Дата обращения: 29.07.2025)
20. Мамитова Н.В. Юридическая природа юридической техники // Юрист-Правовед. – 2014. - № 5 (66). – сс. 20-23 // Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-priroda-pravil-yuridicheskoy-tehniki>. (Дата обращения: 22.02.2025)
21. Б. Роштейн, Н. Сорак Этические кодексы для публичной администрации. Сравнительное исследование // Электронный ресурс: https://www.gu.se/sites/default/files/2022-01/2017_12_Rothstein_Sorak.pdf. (Дата обращения: 1.12.2024)
22. Закон Грузии от 27.10.2015г. № 4346-ІІ «О публичной службе» // Электронный ресурс: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/3031098?publication=46>. (Дата обращения 27.03.2025)
23. Постановление правительства Грузии от 20.04.2017г. № 200 «Об определении общих правил этики и поведения в публичном учреждении» // Электронный ресурс: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3645402?publication=0>. (Дата обращения: 28.03.2025)
24. Пономарева Е.В. Юридическая терминология как технико-юридическое средство юридической техники // Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-terminologiya-kak-tehniko-yuridicheskoe-sredstvo-yuridicheskoy-tehniki>. (Дата обращения 30.06.2025)
25. Бошно С.В. Учет нормативных правовых актов // Электронный ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchet-normativnyh-pravovyh-aktov>. (Дата обращения: 25.02.2025)
26. Шувалова Н. Управление нравственными отношениями в системе государственной службы: ориентация на успех // Электронный ресурс: <https://mgimo.ru/upload/iblock/a84/a844627a19c82861a07b9480165c42dc.pdf>. (Дата обращения: 1.03.2025)

References

1. Address by the Head of State at the First Meeting of the National Kurultai, June 16, 2022 // Electronic resource: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-na-pervom-zasedanii-nacionalnogo-kurultaya-165936>. (Accessed: 08.02.2025)
2. Address by the President of the Republic of Kazakhstan at the Second Meeting of the National Kurultai, June 17, 2023 // Electronic resource: <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-vtorom-zasedanii-nacionalnogo-kurultayaadilette-kazakistan-adal-azamat-175233>. (Accessed: 08.03.2025)

3. Address by the President of the Republic of Kazakhstan to the People of Kazakhstan, September 1, 2022 // Electronic resource: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-181130>. (Accessed: 08.03.2025)
4. Address by the President of the Republic of Kazakhstan to the People of Kazakhstan, September 2, 2023 // Electronic resource: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-ekonomicheskij-kurs-spravedlivogo-kazahstana-18588>. (Accessed: 08.03.2025)
5. Address by the President of the Republic of Kazakhstan to the People of Kazakhstan, September 2, 2024 // Electronic resource: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskij-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014>. (Accessed: 08.03.2025)
6. Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 522 of February 26, 2021 "On the Approval of the Concept for the Development of Public Administration in the Republic of Kazakhstan until 2030" // Electronic resource: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522>. (Accessed: 15.02.2025)
7. Abdrasulov E.B., Toleukhanova G.A. On the Improvement of the Ethical Code of Civil Servants of the Republic of Kazakhstan // Electronic resource: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-voprosu-sovershenstvovaniya-eticheskogo-kodeksa-gosudarstvennyh-sluzhaschih-respubliki-kazahstan>. (Accessed: 15.02.2025)
8. International Code of Conduct for Public Officials // Electronic resource: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/int_code_of_conduct.shtml. (Accessed: 15.04.2025)
9. OSCE Code of Conduct for Mission Members // Electronic resource: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/d/31781.pdf>. (Accessed: 16.05.2023)
10. OECD Standards of Conduct for Officials // Electronic resource: https://www.oecd.org/legal/Code_of_Conduct_OECD_2017.pdf. (Accessed: 15.04.2025)
11. National Report on the State of the Civil Service in the Republic of Kazakhstan, 2020 (dated 24.05.2021) // Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/176688?lang=ru>. (Accessed: 20.02.2025)
12. National Report on the State of the Civil Service in the Republic of Kazakhstan, 2022 (dated 13.05.2022) // Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/307381?lang=ru>. (Accessed: 20.02.2025)
13. National Report on the State of the Civil Service in the Republic of Kazakhstan (dated 10.04.2023) // Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/454043?lang=ru>. (Accessed: 20.02.2025)
14. National Report on the State of the Civil Service in the Republic of Kazakhstan for 2023 (dated 05.04.2024) // Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/640535?lang=ru>. (Accessed: 25.02.2025)
15. National Report of the Republic of Kazakhstan on Anti-Corruption for 2019 (dated 15.05.2020) // Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/33552?lang=ru>. (Accessed: 20.02.2025)
16. National Report of the Republic of Kazakhstan on Anti-Corruption for 2020 (dated 05.04.2021) // Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/152774?lang=ru>. (Accessed: 20.02.2025)
17. National Report of the Republic of Kazakhstan on Anti-Corruption for 2021 (dated 24.03.2022) // Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/283483?lang=ru>. (Accessed: 20.02.2025)
18. National Report of the Republic of Kazakhstan on Anti-Corruption for 2023 (dated 22.07.2024) // Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/anticorruption/documents/details/695032?lang=ru>. (Accessed: 20.02.2025)
19. National Report on the State of the Civil Service in the Republic of Kazakhstan for 2024 (dated 10.04.2025) // Electronic resource: <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/825723?lang=ru>. (Accessed: 29.07.2025)
20. Mamitova N.V. The Legal Nature of Legal Technique // Lawyer-Expert. – 2014. – No. 5 (66). – pp. 20–23 // Electronic resource: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-priroda-pravil-yuridicheskoy-tehniki>. (Accessed: 22.02.2025)
21. Rothstein B., Sorak N. Codes of Ethics for Public Administration: A Comparative Study // Electronic resource: https://www.gu.se/sites/default/files/2022-01/2017_12_Rothstein_Sorak.pdf. (Accessed: 01.12.2024)
22. Law of Georgia No. 4346-ІІ of October 27, 2015 "On Public Service" // Electronic resource: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/3031098?publication=46>. (Accessed: 27.03.2025)
23. Government Resolution of Georgia No. 200 of April 20, 2017 "On Defining General Rules of Ethics and Conduct in a Public Institution" // Electronic resource: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/3645402?publication=0>. (Accessed: 28.03.2025)

24. Ponomareva E.V. Legal Terminology as a Technical-Legal Means of Legal Technique // Electronic resource: <https://cyberleninka.ru/article/n/yuridicheskaya-terminologiya-kak-tehniko-yuridicheskoe-sredstvo-yuridicheskoy-tehniki>. (Accessed: 30.06.2025)
25. Boshno S.V. Accounting for Regulatory Legal Acts // Electronic resource: <https://cyberleninka.ru/article/n/uchet-normativnyh-pravovyh-aktov>. (Accessed: 25.02.2025)
26. Shuvalova N. Managing Ethical Relations in the Public Service System: Success-Oriented Approach // Electronic resource: <https://mgimo.ru/upload/iblock/a84/a844627a19c82861a07b9480165c42dc.pdf>. (Accessed: 01.03.2025)

ҚАЗАҚСТАННЫҢ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРІНІҢ ӘДЕП НОРМАЛАРЫН САҚТАУ МӘСЕЛЕЛЕРІН ӨЗЕКТЕНДІРУ ТУРАЛЫ

Шарафат ШАЯМЕТОВА*, мемлекеттік және жергілікті басқарудың докторы, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Қолданбалы зерттеулер институты директорының орынбасары, Астана, Қазақстан, sshake84@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4829-8195>

Касия КИРДАСИНОВА, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, экономика факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан, marso310@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7608-9246>

Медет ТАЙМАСОВ, заң ғылымдарының магистрі, Манчестер Университетінің докторанты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының бас сарапшысы, Ұлыбритания, medet.taimassov@postgrad.manchester.ac.uk, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3221-9782>

Ержан ЖАРОВ, экономика ғылымдарының кандидаты, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Ақмола облысы бойынша филиалының директоры, Көкшетау, Қазақстан, yerzhan.zharov@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3567-4673>

ABOUT UPDATING THE ISSUES OF COMPLIANCE WITH ETHICAL STANDARDS BY CIVIL SERVANTS OF KAZAKHSTAN

Sharafat SHAYAKHMETOVA*, Doctor of public and local governance, Deputy director of the Institute of applied research, The Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, sshake84@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4829-8195>

Kasia KIRDASINOVA, Candidate of economic sciences, professor, Faculty of Economics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, marso310@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7608-9246>

Medet TAIMASSOV, Master of Laws, doctoral student at the University of Manchester (UK), Chief expert of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, medet.taimassov@postgrad.manchester.ac.uk, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3221-9782>

Yerzhan ZHAROV, Candidate of Economic Sciences, Director of the branch of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan in Akmola region, Kokshetau, Kazakhstan, yerzhan.zharov@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3567-4673>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

PUBLIC SERVICE IN TRANSITION: PAY FAIRNESS, CAREER CLARITY, AND ORGANIZATIONAL ADVOCACY AMONG KAZAKHSTANI CIVIL SERVANTS

Meirambek
YERBATYROV*

PhD student, Karaganda university of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan,
yerbatyr.meirambek@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-6382-9553>

Mukhtarima
ZHETPISBAYEVA

Candidate of Economic Sciences, Professor, Karaganda university of Kazpotrebsoyuz,
Karaganda, Kazakhstan, rimakeu@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1341-3563>, Scopus Author ID: 57193690902

Zhelyu
VLADIMIROV

Doctor of Economic Sciences, Professor, University of Sofia St Kliment Ohridski, Sofia,
Bulgaria, jeve@feb-uni.sofia.bg, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>,
Scopus Author ID: 36783781200

Дата поступления рукописи в редакцию: 08/06/2025

Доработано: 04/08/2025

Принято: 10/08/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1513

УДК 35.08

МРНТИ 82.17.25

Abstract. This study provides the first nationwide, mixed-methods portrait of motivational drivers, job satisfaction and reform priorities among Kazakhstan's civil servants. A purposive-stratified survey of 886 officials from five economic regions and five ministries (March–April 2025) combined validated quantitative scales — Public Service Motivation (PSM), Job Satisfaction Index, organizational-climate items and an employee Net Promoter Score (eNPS) — with an open-ended reform question. Multivariate regression and thematic coding were applied. Job security (63%) and the desire to contribute to society (49%) dominate entry motives, confirming a coexistence of instrumental and altruistic rationales. Managerial support and working conditions strongly predict overall satisfaction ($\beta = 0.34$ and 0.27 , $p < 0.01$), while career opportunities are the main retention lever ($\beta = 0.41$, $p < 0.001$). Salary dissatisfaction triples the odds of intending to exit for the private sector ($OR = 2.8$). Despite high educational attainment (18% master's degrees), only 27% of respondents are institutional “promoters”, yielding an eNPS of +6 and signalling fragile advocacy. Gender and cohort effects are pronounced: women exhibit higher loyalty (+10 eNPS points), whereas officials under 30 show the highest exit propensity. Qualitative data highlight inadequate pay, burnout and opaque promotion as chief dysfunctions; yet proposed solutions remain technocratic (digitalisation, salary grids), overlooking relational legitimacy. By integrating PSM theory with eNPS in a hybrid post-Soviet context, the article extends motivation research and identifies policy levers — pay realignment, meritocratic mobility and manager-as-coach models — to stabilise Kazakhstan's civil-service talent pipeline.

Key words: Public Service Motivation, Job Satisfaction, Civil-Service Reform, Kazakhstan, Retention

Аңдатпа. Зерттеу Қазақстанның мемлекеттік қызметкерлеріне арналған алғашқы ұлттық аралас әдісті портретті ұсынады. 2025 жылғы наурыз–сәуірде бес экономикалық аймақ пен бес министрліктен 886 қызметкерге мақсатты-стратификацияланған сауалнама жүргізілді. Қоғамға қызмет ету мотивациясы (PSM), Жұмысқа қанағаттану индексі, ұйым ішіндегі ахуал өлшемдері, қызметкердің Net Promoter Score (eNPS) қолданылды және реформалар жөніндегі ашық жауаптар жиналды. Талдауға көпезгермелі регрессия мен тақырыптық кодтау енгізілді. Қызметке келу уәждерінің алдыңғы қатарында жұмыс орнының тұрақтылығы 63% және қоғамға үлес қосу ниеті 49% тұр, бұл утилитарлық және альтруистік себептердің қатар өмір сүретінін көрсетеді. Жалпы қанағаттануды басшылықтың қолдауы ($\beta=0.34$) мен жұмыс жағдайлары ($\beta=0.27$, $p<0.01$) айқындайды. Қызметкерлерді ұстап қалуда мансаптық өсу мүмкіндіктері шешуші ($\beta=0.41$, $p<0.001$). Жалақыға қанағаттанбау жеке секторға ауысу ықтималдығын үш есе арттырады ($OR=2.8$). Білімі жоғары болғанымен (18% магистр), небәрі 27% «ұстанушылар» қатарына кіреді; eNPS +6, ішкі адвокаттық әлсіз. Гендер мен жас бойынша айырмалар байқалады: әйелдердің адалдығы жоғары (+10 eNPS), ал 30 жасқа дейінгілер жұмыстан кетуге бейім. Сапалық деректер ең үлкен түйткілдерді жеткіліксіз жалақы, күйзеліс (burnout) және мансап айқындығының жоқтығы деп сипаттайды. Ұсыныстар көбіне технократиялық сипатта қалып, сенім мен қатынастың маңызын ескермей қояды. PSM мен eNPS-ті ұштастыра отырып, зерттеу постсоветтік контексттегі мотивацияны кеңейтеді және үш саясаттық тетік ұсынады: жалақыны қайта теңестіру, меритократиялық мансап жүйесі, «коуч-басшы» моделін енгізу.

Түйінді сөздер: мемлекеттік қызмет мотивациясы, жұмысқа қанағаттанушылық, мемлекеттік қызметті реформалау, Қазақстан, кадрларды ұстап қалу

Аннотация. Исследование представляет первое общенациональное описание мотивации, удовлетворённости и приоритетов реформ среди госслужащих Казахстана на основе смешанных методов. Целенаправленно-

* Автор для корреспонденции: M. Yerbatyrov, yerbatyr.meirambek@gmail.com

стратифицированный опрос охватил 886 сотрудников из пяти экономических регионов и пяти министерств (март—апрель 2025). Использованы проверенные шкалы: мотивации госслужбы (PSM), индекс удовлетворённости, элементы организационного климата и eNPS, а также открытый вопрос о реформах. Применены множественная регрессия и тематическое кодирование. Ключевые мотивы прихода на службу — стабильность 63% и стремление приносить пользу обществу 49%, что подтверждает сосуществование инструментальных и альтруистических установок. Удовлетворённость сильнее всего связана с поддержкой руководства ($\beta=0,34$) и условиями труда ($\beta=0,27$; $p<0,01$). Главный фактор удержания — карьерные перспективы ($\beta=0,41$; $p<0,001$). Недовольство зарплатой вдвое повышает вероятность перехода в частный сектор ($OR=2,8$). При высоком уровне образования (18% — магистры) лишь 27% — «промоутеры»; итоговый eNPS +6 указывает на слабую вовлечённость. Женщины демонстрируют большую лояльность (+10 пунктов eNPS), сотрудники до 30 лет чаще склонны к увольнению. Качественные данные фиксируют основные проблемы: низкая зарплата, выгорание, непрозрачная карьера. Предлагаемые решения преимущественно технократичны (цифровизация, тарифные сетки) и игнорируют доверие и отношения. Интеграция PSM и eNPS в постсоветском контексте позволяет наметить рычаги стабилизации: пересмотр оплаты, меритократическое продвижение, модель «руководитель-наставник».

Ключевые слова: мотивация государственной службы, удовлетворённость работой, реформа государственной службы, Казахстан, удержание кадров

Introduction

In the evolving landscape of public-sector governance - especially within transitional economies - understanding the motivational and institutional factors that shape civil-service dynamics is critical for designing effective administrative reforms [1]. Kazakhstan holds a unique position in this spectrum: as a post-Soviet state actively engaging with international public-management doctrines, yet still retaining elements of traditional hierarchical governance [2]. Considering this complex system, the functionality and long-term viability of its civil service depend on how well it aligns internal motivations with external performance mandates - and how it cultivates legitimacy, both internally among employees and externally among citizens [3].

Theoretical foundations suggest that public service motivation in such contexts is shaped by both universal human needs and country-specific constraints. Classical theories - such as Maslow's hierarchy of needs, Herzberg's two-factor model, Vroom's expectancy theory, and Self-Determination Theory - emphasize the importance of intrinsic rewards, psychological needs, and perceived fairness. However, their application must be adapted to reflect Kazakhstan's post-Soviet bureaucratic culture, where hierarchy, job stability, and limited autonomy influence how motivation and satisfaction manifest in daily work.

This study is particularly timely in light of the new strategic vision outlined in the Concept for the Development of Civil Service of the Republic of Kazakhstan for 2024-2029, approved by Presidential Decree No. 602 dated July 17, 2024, which emphasizes client-centered service, hybrid HR models, and talent-based professionalization [4].

In such institutional settings, where informal networks may still influence promotions and where bureaucratic rigidity suppresses initiative, understanding how job satisfaction, organizational culture, and motivational incentives interact becomes essential. A growing body of literature shows that civil servants' motivation and commitment are heavily affected by leadership support, procedural fairness, and opportunities for career development - even more so in environments where material incentives are constrained.

A substantial body of public-administration research shows that organizational performance, employee satisfaction, and institutional resilience depend on how well motivation, HR practices, and procedural fairness fit together [1]. However, most evidence still comes from either long-established OECD democracies or fragile states, leaving "hybrid" bureaucracies such as those in Central Asia under-examined [2].

To close this gap, the present study asks:

1. Why do people choose public service in Kazakhstan?
2. How do civil servants judge their work experience-especially managerial support, career mobility and pay?
3. Which reforms do they consider most urgent, and what do those priorities reveal about institutional trust and commitment?

Literature Review

2.1 Key Research Areas in Public Service Motivation. The motivation of public servants is an actively studied topic in public administration and human resource management. The literature identifies several key areas of focus [1, 10]. The first is the analysis of the interaction between intrinsic

and extrinsic motivational factors. Theories such as Public Service Motivation (PSM) and Self-Determination Theory help to understand motivation as a combination of intrinsic desire to serve society and external incentives like salary and social benefits [1]. The second area concerns the impact of organizational climate, leadership, and fairness on motivation and employee performance. Effective leadership and a supportive environment increase employee engagement and satisfaction [9]. The third area examines career mechanisms and professional development. Career opportunities significantly affect the retention and motivation of qualified personnel [3]. A fourth stream of research explores how institutional and cultural characteristics - particularly in transitional and post-Soviet economies - affect public service motivation. These studies highlight the influence of administrative legacies and socio-cultural values on civil servant behavior and motivation patterns [2, 10].

2.2 Specifics of Public Service in Kazakhstan

Kazakhstan's public service system is undergoing gradual institutional transformation, with reforms focused on enhancing efficiency, transparency, and professionalism [11, 12]. These include the implementation of a new career-based public service model, the introduction of performance evaluation tools, and the establishment of the Agency for Civil Service Affairs [11, 13].

However, the legacy of Soviet-style bureaucracy and administrative culture continues to present challenges. Empirical data show persistent contradictions between the stated goals of public service reform and the actual motivational landscape, which is still largely shaped by material stability and job security [14]. Similar issues are observed across other post-Soviet countries. Transitional administrative systems are often characterized by limited civil servant autonomy, patronage practices, and rigid bureaucratic procedures [10]. Although some intrinsic motivation is present, extrinsic drivers such as stable income, benefits, and social status dominate. Key structural problems - including non-transparent recruitment, underdeveloped meritocracy, and corruption risks - undermine professional loyalty and reduce service efficiency [15].

2.3 Institutional Reforms: Progress and Remaining Challenges

In recent years, Kazakhstan has been implementing a series of administrative reforms, including the formation of talent pools, merit-based promotion procedures, and digital tools for performance monitoring. These reforms aim to enhance motivation and professional development within the civil service [11, 13, 14]. Despite measurable progress, significant challenges remain. There is a lack of empirical assessment regarding the real impact of these reforms on motivation, job satisfaction, and employee retention. Moreover, institutional inertia, limited feedback mechanisms, and informal practices still constrain effective reform implementation [16].

2.4 Research Gaps and Methodological Limitations

The existing literature reveals a clear gap in empirical research focusing on the motivation and job satisfaction of civil servants in Kazakhstan, particularly in the context of ongoing administrative reform. There is insufficient analysis of how institutional and cultural factors interact with intrinsic and extrinsic motivations. Furthermore, very few studies apply integrated research frameworks that combine both quantitative and qualitative methods. This methodological limitation reduces the explanatory depth of current findings. This study aims to fill these gaps by providing a comprehensive and context-sensitive analysis of civil servant motivation in Kazakhstan, taking into account regional diversity, institutional variation, and functional roles.

Methodology

3.1 Research design and data collection

To explore the motivational dynamics of civil servants in Kazakhstan, we designed a mixed-methods nationwide study combining quantitative and qualitative approaches. A large-scale online survey was conducted from 1 March to 1 April 2025, targeting public officials across various administrative levels. The invitation was distributed via the state-authorized e-Otinish platform, ensuring both legal traceability and broad institutional coverage. To reduce social desirability bias, responses were collected anonymously through Google Forms [1].

The questionnaire integrated standardized instruments - including Perry's Public Service Motivation (PSM) scale, job satisfaction and organizational climate indices, and selected items from the OECD Survey on the Quality of Public Employment. Additionally, respondents were invited to provide reform suggestions through an open-ended question, enriching the dataset with qualitative insights. This combination allowed for multivariate statistical modeling, complemented by thematic

analysis of open responses, thus offering a comprehensive understanding of motivational drivers, institutional barriers, and reform attitudes.

3.2 Sampling strategy

To ensure a diverse and representative sample while maintaining feasibility, we applied a hybrid purposive–stratified sampling design. Stratification followed two parallel logics:

Territorial representation - Local executive bodies (akimats) from each of Kazakhstan's five macro-regions were included. Valid responses were obtained from Karaganda oblast (Central), Pavlodar oblast (North), Kyzylorda oblast (South), West Kazakhstan oblast (West), and Abai oblast (East). This ensured balanced regional input (see Figure 1).

Figure 1: Territorial Coverage of the Survey by Economic Regions of Kazakhstan

Note. Compiled by the authors based on a national survey of 886 Kazakhstani civil servants conducted in March–April 2025

Functional diversity: At the national level, officials were selected from five ministries with varying policy areas: Trade and Integration; Agriculture; Labour and Social Protection; Ecology and Natural Resources; and Energy. This approach provided a multifaceted perspective on civil servant experiences across administrative functions. Together, these dimensions created a robust and contextually rich sample, suitable for generalizing key findings within the limits of applied research.

3.3 Respondents

Following data cleaning (removal of incomplete, patterned, or out-of-range responses), 886 valid questionnaires were retained. This number exceeds conventional thresholds for response reliability and indicates high engagement among targeted participants. The final sample reflects both central and regional levels of administration, as well as demographic and professional diversity. Respondents varied in gender, age, tenure, education, and rank—all of which were later incorporated as control variables in the regression models [17].

3.4 Measures

Motivation and job satisfaction were assessed using validated scales. The core items were adapted from Perry's Public Service Motivation Index and the Job Satisfaction Index (JSI) [9].

To evaluate organizational climate and perceived institutional challenges, selected items from the OECD Quality of Public Employment Survey were used [3].

Three primary outcome variables were modelled:

- 1) Propensity to leave for the private sector (binary).
- 2) Overall job satisfaction (five-point ordinal).
- 3) Net Promoter Score-likelihood of recommending public service as a career (11-point scale).

All multi-item scales exhibited satisfactory internal consistency (Cronbach's $\alpha = 0.79$ – 0.83) [17].

3.5 Analytical strategy

Descriptive statistics were initially calculated to profile the sample [19]. Subsequently, Binary logistic regression estimated the likelihood of participants intending to exit to the private sector; Ordinal logistic regression examined determinants of job satisfaction; and Linear regression was modelled to analyze Net Promoter scores.

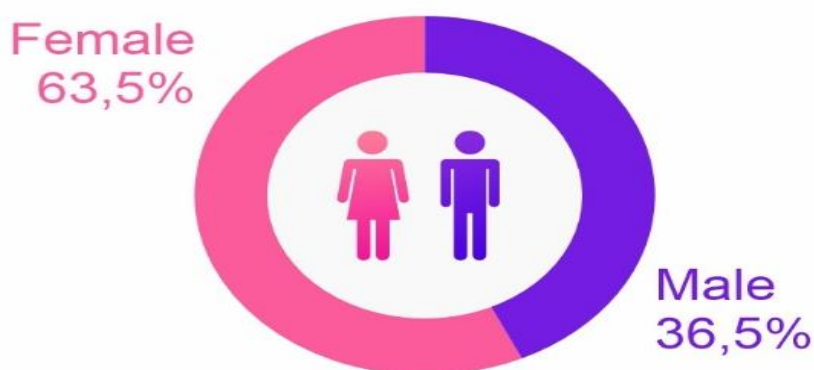
Age, gender, educational attainment, tenure, and position level were included as covariates. Robust standard errors were applied to mitigate heteroskedasticity [18]. Qualitative comments (n ≈ 420) were thematically coded in NVivo 14, enabling triangulation between narrative insights and statistical findings.

Results

4.1 Profile of Respondents: Gender, Age, Tenure, and Hierarchy

The survey revealed a number of demographic and positional patterns that help contextualize motivational trends within Kazakhstan's civil service. **Gender Distribution.** The data demonstrate a notable gender imbalance: women make up 63.5% of all respondents, confirming the continuing feminization of the post-Soviet civil service. This trend is often associated with perceptions of public employment as a stable and socially acceptable career path for women, particularly in the absence of aggressive competition or performance-based selection systems (see Figure 2).

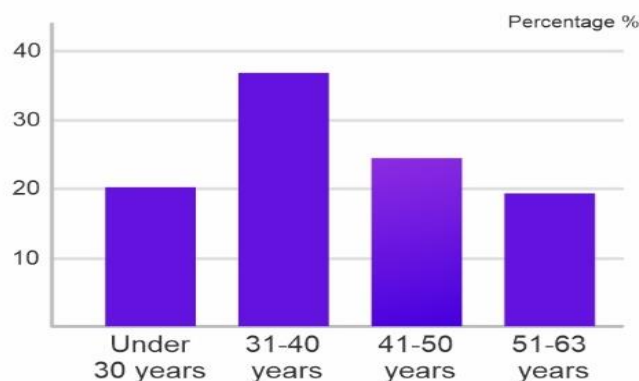
Figure 2: Gender Distribution of Survey Respondents.

Note. Compiled by the authors based on a national survey of 886 Kazakhstani civil servants conducted in March–April 2025

Age Structure. The civil service is predominantly composed of mid-career professionals, with the largest cohort (36.5%) aged 31–40, followed by 24.2% aged 41–50. Together, these groups represent a socially embedded bureaucratic core, often responsible for both operational continuity and informal institutional knowledge (see Figure 3).

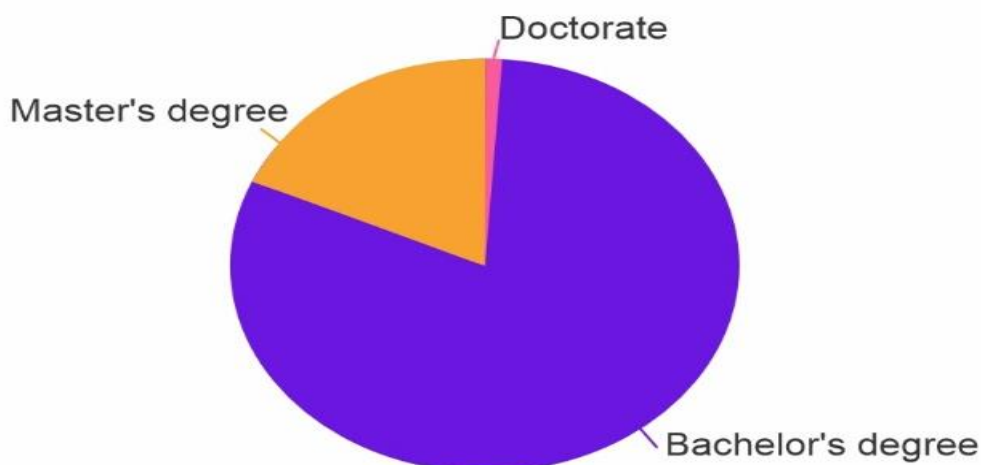
Figure 3: Age distribution of survey respondents.

Note. Compiled by the authors based on a national survey of 886 Kazakhstani civil servants conducted in March–April 2025

Educational Attainment. The majority of respondents (81.6%) hold at least a bachelor's degree. A further 17.9% have earned a master's degree, forming a potential pool for advanced analytical and managerial roles. However, only 0.4% of civil servants report holding a PhD, pointing to a significant underutilization of academic expertise in policy development and evaluation. This suggests a civil service oriented toward applied competencies, with limited integration of research-based or strategic thinking (see Figure 4).

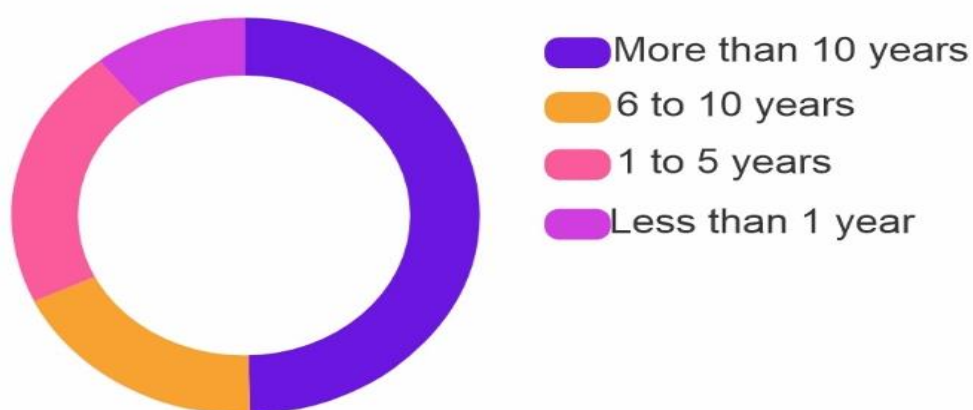
Figure 4: Level of Education of Public Sector Employees

Note. Compiled by the authors based on a national survey of 886 Kazakhstani civil servants conducted in March–April 2025

Tenure. Nearly half (49.7%) of respondents have served in government for more than ten years, indicating a stable and experienced workforce. However, only 10.7% have less than one year of experience, highlighting low new entry rates and possible barriers to generational renewal (see Figure 5).

Figure 5: Length of service among survey respondents.

Note. Compiled by the authors based on a national survey of 886 Kazakhstani civil servants conducted in March–April 2025

Positional Status. Consistent with the vertical nature of public institutions in Kazakhstan, a large majority (84.5%) work in specialist, non-managerial roles. Only 15.5% report managerial duties, and fewer than 8% hold senior executive posts. This reflects a steep hierarchical structure with limited upward mobility (see Figure 6).

Figure 6: Positional status of survey respondents.

Note. Compiled by the authors based on a national survey of 886 Kazakhstani civil servants conducted in March–April 2025

4.2 Motivational Patterns: Security, Altruism, and the Limits of Careerism

The motivational profile of respondents reveals a blend of instrumental and value-based drivers. The most frequently cited reason for joining the civil service was job security (63%), followed by a desire to contribute to society (49%), and access to social benefits (18%). Strikingly, fewer than 10% identified career growth or income as their primary motivation, underscoring the secondary role of ambition or performance-based incentives in current recruitment logics. These findings resonate with Public Service Motivation (PSM) theory, which posits the coexistence of altruistic and pragmatic motives. However, the near-absence of meritocratic aspirations points to a potential disconnect between reform rhetoric and actual career system incentives.

4.3 Satisfaction, Organizational Support, and Predictors of Loyalty

The survey results provide nuanced insight into satisfaction levels and their drivers. Respondents gave relatively positive evaluations to managerial support (mean = 3.95) and working conditions (3.74), while career development opportunities received a lower average score (3.47)—suggesting an area for urgent improvement.

Regression analysis confirmed several significant predictors of satisfaction and loyalty:

- Perceived managerial support ($\beta = 0.34$, $p < 0.001$) and working conditions ($\beta = 0.27$, $p < 0.01$) emerged as strong correlates of overall job satisfaction.
- Career development opportunity ($\beta = 0.41$, $p < 0.001$) was the most significant positive predictor of intent to remain in public service.
- Salary dissatisfaction was a strong driver of exit intentions, with an odds ratio (OR) of 2.8 (95% CI: 1.9–3.9) for leaving to the private sector.
- Female employees were more likely to express institutional loyalty (OR = 1.6, $p < 0.05$), while younger staff (<30) were more inclined to consider leaving.

These findings suggest that while work environment and support can mitigate discontent, the absence of transparent career pathways and competitive pay continues to undermine morale. This is further confirmed by qualitative responses, where lack of procedural justice in promotions was a recurring theme.

4.4 Institutional Dysfunction and Reform Preferences

A cluster analysis of perceived institutional problems reveals four dominant themes: (1) inadequate pay (90.7%), (2) high stress and psychological burnout (53.2%), (3) motivational decline (31.5%), and (4) bureaucratic inefficiency (24.6%). Respondents overwhelmingly identified salary reform (84%) and administrative digitization (38%) as top reform priorities. There is also significant concern regarding the lack of transparency in recruitment and promotion systems, reinforcing perceptions of procedural injustice.

Interestingly, the majority of reform proposals remain within a technocratic frame: respondents prioritize systemic efficiency over political or normative change. This suggests that legitimacy crises

are less driven by regime dissatisfaction and more by everyday dysfunction—what Rothstein terms «quality of government».

4.5 Loyalty and Advocacy: Measuring Institutional Resilience

A key indicator of institutional robustness is employees' willingness to act as ambassadors of their organization. Using the Net Promoter Score framework, only 27% of respondents can be classified as «Promoters» while 21.1% are «Detractors» and 40.5% are conditional advocates («Passive»). The resulting eNPS of +6 is considerably lower than international benchmarks for public institutions and implies a tenuous psychological contract between civil servants and the state.

Ordinal logistic regression showed that higher levels of career dissatisfaction ($\beta = -0.38$, $p < 0.01$) and salary concerns ($\beta = -0.26$, $p < 0.05$) significantly decreased the likelihood of a respondent being a Promoter. Conversely, high scores for managerial support positively predicted advocacy ($\beta = 0.43$, $p < 0.001$) [18].

Discussion

The survey paints a picture of a civil service that is simultaneously mission-driven and structurally hamstrung. On one hand, high educational attainment and strong public-service motivation (PSM) provide the human-capital and values base that international experience associates with resilient bureaucracies. On the other, enduring deficits in pay, career advancement, and procedural justice hinder motivation and increase turnover risk—especially among younger officials who have fewer sunk costs and stronger private-sector alternatives. This tension is hardly unique to Kazakhstan, yet the country's hybrid governance model and post-Soviet legacy give it distinctive contours and policy levers.

5.1 Reconciling intrinsic and extrinsic incentives

The dominance of job security and societal contribution as entry motives confirms the salience of PSM, but the regression results show that extrinsic factors (salary and career ladders) now largely determine retention and advocacy. This is consistent with self-determination theory: when basic needs for fairness and competence are unfulfilled, pro-social motivation erodes, producing the burnout cluster identified in the qualitative data. Sustaining engagement, therefore, requires «crowding-in» — aligning tangible rewards with the intangible rewards of public impact [8].

5.2 Gendered opportunities and risks

Kazakhstan's continued feminization of the civil service can serve as a strategic asset. International research links gender-balanced bureaucracies to higher levels of citizen trust, transparency, and innovation. However, this potential can only be realized if institutional structures—particularly those related to pay and promotion—do not implicitly penalize women through slower advancement, informal caregiving burdens, or lack of leadership opportunities. The observed loyalty of female civil servants may, in some cases, reflect constrained external alternatives rather than genuine job satisfaction, highlighting the need for gender-sensitive talent management approaches such as targeted leadership pipelines, mentorship programs, and flexible work arrangements. Analysis of gender-based differences in loyalty and advocacy among Kazakhstani civil servants reveals notable variations (Table 1). Women demonstrate lower intentions to leave the organization and a significantly higher eNPS, despite perceiving slightly lower managerial support compared to men. This suggests that women may serve as institutional stabilizers, helping maintain organizational cohesion. In contrast, male employees, although reporting similar or even higher levels of managerial support, are more likely to position themselves as critical observers. This may stem from greater confidence in external labor market opportunities or heightened expectations for procedural fairness.

Table 1. Gender Differences in Loyalty and Advocacy Indicators

5	Men (N ≈ 324)	Women (N ≈ 562)
Manager support	3.997	3.927
Exit intention (mean)	3.73	3.42
eNPS	0.0	+10.6
Note. Compiled by the authors based on a national survey of 886 Kazakhstani civil servants conducted in March–April 2025		

These findings reinforce the importance of not only addressing gender gaps in formal HR policies but also recognizing the relational and motivational dynamics that shape how men and women engage with the civil service. Gender-responsive management practices may therefore play a critical role in enhancing both retention and institutional trust across the workforce.

5.3 From technocratic fixes to relational legitimacy

Respondents overwhelmingly frame reforms in technocratic terms (digitalization, salary grids), yet the strongest statistical predictors of satisfaction and eNPS are managerial support and transparent career systems—both relational, not merely technical. This echoes Rothstein’s argument that legitimacy flows from impartial and predictable government, not just efficient processes. Reforms that establish independent promotion boards, publish vacancy shortlists, and involve employees in change initiatives are therefore likely to yield higher returns than ICT upgrades alone [22]. Despite significant advances in ministry digital-maturity indices, the motivational returns are lagging. Burnout affects 53.2 % of staff; eNPS stagnates. The socio-technical gap theory applies here: digital progress has outpaced relational adaptation, eroding employee engagement.

5.4 Unlocking the knowledge premium

With fewer than 1% of officials holding a PhD, Kazakhstan is under-utilizing advanced analytical talent at a time when evidence-based policy is gaining global traction. Creating dual career tracks—one managerial, one expert—would allow research-oriented officials to contribute without abandoning technical mastery, while also signaling that intellectual capital is rewarded, not sidelined [24].

Bachelor’s and Master’s degrees dominate, but vertical promotion is the only recognized path. Without an expert track, PhD holders are relegated to routine tasks. This talent waste not only frustrates individual ambition but also weakens internal policy design capacity.

5.5 Anchors of Motivation and Exit

Young civil servants report relatively high career satisfaction (mean = 3.62), yet they remain highly prone to exit, especially for private-sector opportunities. This high-expectation/low-patience dynamic exemplifies the PSM-retention paradox: early motivation, often rooted in pro-social ideals, quickly collides with the constraints of a stagnant system.

Managerial support emerges as the strongest predictor of both retention and advocacy, though its effectiveness varies considerably ($\sigma = 1.21$), suggesting a “boss lottery” effect. While strong leadership can offset structural deficits, weak management tends to amplify disengagement and turnover risk.

Survey data also reveal that employee advocacy—measured via the employee Net Promoter Score (eNPS)—declines significantly with increasing tenure (see Table 2). Although 0-1 year employees exhibit high advocacy (+26.4), this drops to –5.5 among those with 6–10 years of experience. Notably, advocacy recovers only modestly after ten years, reflecting a lingering erosion of psychological contract.

Table 2. Tenure vs. Employee Advocacy (eNPS)

Tenure	eNPS
< 1 yr.	+26.4
1–5 yrs.	+12.1
6–10 yrs.	–5.5
> 10 yrs.	+4.2
<i>Note. Compiled by the authors based on a national survey of 886 Kazakhstani civil servants conducted in March–April 2025</i>	

To better understand this trajectory, Table 3 summarizes key engagement indicators—managerial support, career satisfaction, exit intent, and eNPS—across tenure groups. While support from supervisors remains relatively constant, satisfaction with career development consistently declines with tenure, even as exit intentions remain steady. This suggests that disengagement is driven not by poor management per se, but by stalled advancement and unmet expectations.

Table 3. Tenure-Based Differences in Engagement Indicators

Tenure band	Support	Career	Exit intent	eNPS
0–5 yrs.	4.11	3.64	3.58	+26.4
6–10 yrs.	4.00	3.49	3.59	–5.5
> 10 yrs.	3.89	3.44	3.43	+4.2

Note. Compiled by the authors based on a national survey of 886 Kazakhstani civil servants conducted in March–April 2025

Examining tenure-based differences reveals not only a numerical decline, but also a qualitative shift in engagement patterns. Initial enthusiasm among early-career employees is evident in their strong advocacy scores, despite moderately high exit intentions. In contrast, long-serving employees—though less openly critical—become passive carriers of institutional memory rather than active promoters. Their continued presence may indicate institutional inertia rather than genuine commitment, signaling a deeper erosion of trust and motivation.

Further analysis shows a linear drop of –0.31 eNPS points per year beyond six years of tenure ($R^2 = 0.18$). This cumulative disengagement likely results from repeated promotion denials and diminished perceptions of procedural fairness. Although many long-serving staff remain, their willingness to publicly recommend the civil service is diminished—posing risks for both reform legitimacy and intergenerational collaboration.

This disengagement also manifests in retention dynamics. Intent to leave is most strongly associated with lower ratings of career opportunities, weak managerial support, and unsatisfactory working conditions. A one-point difference across “stay” and “leave” groups in these categories suggests that failure in any one area—daily experience, leadership, or mobility—can drive attrition.

This finding is supported by disaggregated perception data (see Table 4), which compares ratings from respondents intending to stay (score ≤ 2) versus those intending to leave (score ≥ 4).

Table 4. Perception Gaps by Exit Intent

Metric	«Stay» (≤ 2)	«Leave» (≥ 4)
Manager support	4.32	3.69
Working conditions	4.25	3.44
Career opportunity	4.04	3.08

Note. Compiled by the authors based on a national survey of 886 Kazakhstani civil servants conducted in March–April 2025

A one-point gap across all three pillars—daily experience → leadership → future outlook—confirms a tri-contour retention architecture. When any single dimension falters, it can trigger a cascade effect that undermines institutional loyalty and accelerates exit intention.

Gendered differences intersect with these findings: despite receiving comparable managerial support, male employees report zero eNPS, indicating that perceived fairness—particularly in promotion—outweighs relational warmth in shaping their advocacy. This reinforces the notion that trust in institutions, not just individual supervisors, is critical to engagement.

Finally, although nearly half of respondents cite societal contribution as a core motivator, nearly as many express frustration with opaque advancement processes. This moral dissonance—between initial idealism and perceived injustice—contributes to a culture of passive compliance rather than proactive commitment.

5.6 Limitations and Future Research

The cross-sectional design cannot untangle causality or capture reform momentum. A panel study tracking the same officials through upcoming pay-scale and HR reforms would clarify directionality. Moreover, the purposive–stratified sample, though wide, excludes law-enforcement and SOE personnel; extending coverage would offer a fuller view of the state’s employment ecosystem. Finally, the Central Asian context would benefit from comparative studies—for example, contrasting Kazakhstan with Uzbekistan’s recent merit-based hiring pilot—to test which levers travel well across similar institutional legacies [18].

5.7 Policy agenda

- Compensation realignment: Peg base pay to a weighted mix of complexity, scarcity, and performance; publish salary bands and annual review criteria.
- Transparent, meritocratic mobility: Introduce career-path roadmaps, mandatory vacancy advertising, and independent appeals to reduce perceptions of arbitrariness.
- Manager-as-coach model: Train supervisors in developmental feedback and psychological safety; tie part of their bonus to team engagement scores.
- Gender-responsive HR: Monitor promotion gender gaps; pilot flexible schedules and re-entry fellowships.
- Expert track & research links: Fund competitive doctoral scholarships tied to ministry needs; create secondment schemes with universities and think tanks.
- Voice and co-design: Institutionalize periodic, anonymous culture surveys and joint labour-management task forces to keep reforms grounded in frontline realities.

Conclusion

This article has offered the first nationwide, mixed-methods portrait of Kazakhstan's civil service at a pivotal moment of governance reform. It makes three main contributions. First, it demonstrates that public-service motivation coexists with-and is increasingly moderated by-extrinsic grievances over pay, promotion, and procedural justice. This shifts the debate beyond the technocratic fixes that dominate the transition literature and suggests that motivation is not a static cultural residue but a renewable resource shaped by credible, day-to-day signals of fairness and recognition. Second, the findings highlight that managerial support, transparent career pathways, and gender-sensitive talent management exert a stronger influence on retention and advocacy than digitalization or structural downsizing. In this light, legitimacy appears to be relational before it is procedural, and reform strategies that neglect this dimension risk reinforcing cynicism even as they streamline workflows. Third, the study provides baseline data—survey instruments, reliability metrics, and analytical models—that can be replicated across Central Asia and other hybrid regimes. This comparative leverage is critical for understanding which levers of reform are transferable and which are context-bound.

At the same time, several limitations should be acknowledged to properly interpret these findings and inform future research. Methodologically, while the sampling was stratified and diverse, it was not fully probabilistic, and participation was voluntary and online—potentially introducing self-selection bias. Reliance on self-report questionnaires also raises risks of social desirability bias or self-censorship, particularly on sensitive issues such as corruption or managerial quality.

Thematically, important constructs like burnout, psychological safety, innovation engagement, and trust in leadership were outside the scope of the study, yet likely influence civil servant behavior. Temporally, the cross-sectional design (Q1 2025) restricts insight into longitudinal dynamics, limiting inferences about reform impact over time. Contextually, the application of international motivational models—such as Public Service Motivation and Self-Determination Theory—must be approached cautiously in Kazakhstan's post-Soviet context, where informal norms and historical legacies shape how motivation is experienced and expressed. Cross-cultural validation with peer countries is essential to distinguishing universal from context-specific mechanisms.

The practical implications of the study are clear: administrative capacity and public trust are inextricably linked. Pay reform, merit-based mobility, and manager-as-coach models are not perks but pre-conditions for turning latent commitment into measurable performance gains. Investing in an expert career track and structured employee voice mechanisms can further convert knowledge capital and frontline insight into continuous improvement.

Future research should build on these findings by employing panel designs to track changes over time and by expanding the sampling frame to include state-owned enterprises and enforcement agencies. Comparative studies—for example, contrasting Kazakhstan's reforms with Uzbekistan's merit-based pilots—could also strengthen the diagnostic framework and its applicability across contexts.

Kazakhstan's public service is at a crossroads: abundant in education and intrinsic commitment, yet held back by outdated incentive structures. Aligning motivational drivers with equitable, transparent, and empowering institutions is therefore not a peripheral HR exercise but the cornerstone of sustainable state capacity. Recognizing methodological and contextual limitations, future reforms and research must center both rigorous empirical design and the lived experience of

civil servants. As the country advances its next wave of governance reforms, centering the lived experience of its civil servants will be the decisive step from diagnosis to traction - and ultimately, from reform ambition to public value.

References

1. Perry J. L., Wise L. R. (1990). The Motivational Bases of Public Service. *Public Administration Review*, 50 (3), 367–373. <https://doi.org/10.2307/976618>
2. Karini A. (2024). Politico-Administrative Culture and Public Service Reform in Post-Independence Kazakhstan. *Administrative Sciences*, 14 (10), 268. <https://doi.org/10.3390/admsci14100268>
3. OECD. (2018). Benchmarking Civil Service Reform in Kazakhstan. OECD Public Governance Reviews. Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264288096-en>
4. On approval of the concept for the development of the civil service of the Republic of Kazakhstan for 2024-2029. <https://www.gov.kz/memleket/entities/kostanai-kalasy-akimat/documents/details/726134?lang=en>
5. Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. <https://doi.org/10.1037/h0054346>
6. Herzberg F., Mausner B., Snyderman B. B. (1959). *The Motivation to Work* (2-е изд.). New York: John Wiley & Sons.
7. Vroom V. H. (1964). *Work and Motivation*. New York: John Wiley & Sons.
8. Deci E. L., Ryan R. M. (2000). Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being. *American Psychologist*, 55 (1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
9. Spector P. E. (1997). *Job Satisfaction: Application, Assessment, Causes, and Consequences*. Thousand Oaks, CA: Sage.
10. Mussagulova A., Chen C.-A., Ritz A. (2023). Are Autonomy and Intrinsic Motivation of Public Servants Lower in Post-Communist States? *Public Performance & Management Review*, 46 (5), 1237–1265. <https://doi.org/10.1080/15309576.2023.2243246>
11. OECD. (2025). *Public Governance Scan of Kazakhstan*. Paris: OECD Publishing.
12. Agency of the Republic of Kazakhstan for Civil Service Affairs. National Report on the State of the Civil Service of the Republic of Kazakhstan (in Russian). <https://www.gov.kz/memleket/entities/qyzmet/documents/details/825723?lang=ru>
13. Astana Civil Service Hub (ACSH). (2024). *e-HRM Systems for the Civil Service in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and the Republic of Korea*. UNDP & ACSH. <https://www.undp.org/kazakhstan/publications/e-hrm-systems-civil-service-kazakhstan-kyrgyzstan-uzbekistan-and-republic-korea>
14. Sabdenov R., Abdrakhmanova G., Pussyrmanov N. (2025). Assessing the Integration of Digital Competencies into Civil Service Recruitment and Training in Kazakhstan. *Problems and Perspectives in Management*, 23 (2), 561–571. [https://doi.org/10.21511/ppm.23\(2\).2025.40](https://doi.org/10.21511/ppm.23(2).2025.40)
15. Meyer-Sahling J.-H., Mikkelsen K. S. (2016). Civil Service Laws, Merit, and Motivation: Evidence from a Survey of Personnel Policies in Post-Communist Europe. *Public Administration*, 94 (4), 1105–1123. <https://doi.org/10.1111/padm.12274>
16. Issenova G., Bokayev B., Nauryzbek M., et al. (2024). An Examination of Civil Servants' Assessment of the New Civil Service Reforms in Kazakhstan. *Central European Journal of Public Policy*, 18 (2), 2–16. <https://doi.org/10.2478/cejpp-2024-0006>
17. Cronbach L. J. (1951). Coefficient Alpha and the Internal Structure of Tests. *Psychometrika*, 16 (3), 297–334. <https://doi.org/10.1007/BF02310555>
18. Hosmer D. W., Lemeshow S. (2000). *Applied Logistic Regression* (2-е изд.). New York: John Wiley & Sons.
19. QSR International. (2024). NVivo 14 Qualitative Data Analysis Software [Computer software]. QSR International. <https://www.qsrinternational.com/nvivo-qualitative-data-analysis-software/home>
20. Reichheld F. F. (2003). The One Number You Need to Grow. *Harvard Business Review*, 81 (12), 46–54.
21. Rollnik-Sadowska E., Slavković M., Bercu A.-M., Bugarčić M. (2023). Public Service Motivation and Job Satisfaction: The Role of Social Support during Crisis. *Equilibrium. Quarterly Journal of Economics and Economic Policy*, 18 (4), 1179–1215. <https://doi.org/10.24136/eq.2023.037>
22. Rothstein B. (2011). *The Quality of Government: Corruption, Social Trust, and Inequality in International Perspective*. Chicago: University of Chicago Press.
23. Bandura A. (1999). Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities. *Personality and Social Psychology Review*, 3 (3), 193–209. https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0303_3
24. Boudreau J. W., Ramstad P. M. (2007). *Beyond HR: The New Science of Human Capital*. Boston: Harvard Business School Press.

25. Ackerman M. S. (2000). The Intellectual Challenge of CSCW: The Gap Between Social Requirements and Technical Feasibility. *Human-Computer Interaction*, 15 (2), 179–203. https://doi.org/10.1207/S15327051HCI1523_5
26. Rousseau D. M. (1995). *Psychological Contracts in Organizations: Understanding Written and Unwritten Agreements*. Thousand Oaks, CA: Sage.
27. Dillman D. A., Smyth J. D., Christian L. M. (2009). *Internet, Mail, and Mixed-Mode Surveys: The Tailored Design Method*. Hoboken: John Wiley & Sons.
28. Podsakoff P. M., MacKenzie S. B., Lee J.-Y., Podsakoff N. P. (2003). Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88 (5), 879–903. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.88.5.879>
29. Schaufeli W. B., Leiter M. P., Maslach C. (2009). Burnout: 35 Years of Research and Practice. *Career Development International*, 14 (3), 204–220. <https://doi.org/10.1108/13620430910966406>
30. Hofstede G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations* (2-е изд.). Thousand Oaks, CA: Sage.

ТРАНСФОРМАЦИЯ КЕЗЕҢІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТ: ЖАЛАҚЫНЫҢ ӨДІЛЕТТІЛІГІ, МАНСАПТЫҚ ЖОЛДЫҢ АНЫҚТЫҒЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТШІЛЕРДІҢ ҰЙЫМҒА АДАЛДЫҒЫ

Мейрамбек ЕРБАТЫРОВ*, PhD докторант, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан, yerbatyr.meirambek@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-6382-9553>

Мұхтарима ЖЕТПІСБАЕВА, экономика ғылымдарының кандидаты, профессор, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан, rimateu@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1341-3563>, Scopus Author ID: 57193690902

Zhelyu VLADIMIROV, экономика ғылымдарының докторы, профессор, Әулие Климент Охрид атындағы София университеті, София, Болгария, jeve@feb-uni.sofia.bg, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>, Scopus Author ID: 36783781200

ТРАНСФОРМАЦИЯ ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЫ: СПРАВЕДЛИВОСТЬ ОПЛАТЫ ТРУДА, ПРОЗРАЧНОСТЬ КАРЬЕРНЫХ ТРАЕКТОРИЙ И ОРГАНИЗАЦИОННАЯ ПРИВЕРЖЕННОСТЬ ГОСУДАРСТВЕННЫХ СЛУЖАЩИХ КАЗАХСТАНА

Мейрамбек ЕРБАТЫРОВ*, PhD докторант, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан, yerbatyr.meirambek@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-6382-9553>

Мухтарима ЖЕТПИСБАЕВА, кандидат экономических наук, профессор, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан, rimateu@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1341-3563>, Scopus Author ID: 57193690902

Zhelyu VLADIMIROV, доктор экономических наук, профессор, Софийский университет "Св. Климент Охридского", София, Болгария, jeve@feb-uni.sofia.bg, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0435-6827>, Scopus Author ID: 36783781200

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ҚҰРЫЛЫМДАРЫНДАҒЫ ӘЙЕЛДЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҒЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Замира ЕСКЕРОВА*	мемлекеттік және жергілікті басқару ББ докторанты, Қарағанды Бөкетов университеті, Қарағанды, Қазақстан, zamirra_e@mail.ru , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-6870-6390
Гульвира АКЫБАЕВА	қауымдастырылған профессор, экономика ғылымдарының кандидаты, Astana IT университеті, Астана, Қазақстан, akubaeva.g@mail.ru , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8201-3638
Мариана ПЕТРОВА	профессор, «Кирилл мен Мефодий» атындағы университеті, Велико-Тырново, Болгария, mt_p @abv.bg , қауымдастырылған профессор, экономика ғылымдарының кандидаты, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-1531-4312
Сағыныш МАМБЕТОВА	Қарағанды Бөкетов университеті, Қарағанды, Қазақстан, sagynysh.2012@mail.ru , ORCID ID: https://orcid.org/0000-0009-0877-1137

Қолжазбаның редакцияға түскен күні: 03/06/2025

Қайта өңделген күні: 06/08/2025

Қабылданған күні: 07/08/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1497

ӨЖ 321, 316

ҒТАХТК 06.39.41

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесіндегі әйелдердің басқару үдерістеріне қатысуының теориялық-әдіснамалық және практикалық аспектілері қарастырылған. 2010–2025 жылдар аралығындағы негізгі үрдістерге талдау жасалып, әйелдердің мансаптық өсуіне және жоғары басшылық лауазымдарға көтерілуіне кедергі келтіретін негізгі тосқауылдар анықталған. Әйелдердің басқару ісіне қатысуының сапалық қырларын зерттеуге ерекше назар аударылған. Бұл ретте әйелдер көшбасшылығының тиімділік индексі қолданылып, олардың тек сандық тұрғыда қатысу деңгейін ғана емес, сонымен қатар қабылданатын басқарушылық шешімдердің сапасына тигізетін ықпалын бағалауға мүмкіндік береді.

Талдау нәтижелері әйелдердің сызықтық және қосалқы лауазымдарда кеңінен өкілдік етуіне қарамастан, олардың стратегиялық басқару үдерісіне нақты қатысуы шектеулі болып отырғанын көрсетті. Мақалада гендерлік теңгерімді формалды қамтамасыз етуден әйелдер көшбасшылығының тиімділігін арттыруға жағдай жасаудың маңыздылығы негізделген. Басқару саласындағы әйелдерді қолдау тетіктерін институционалдық тұрғыдан нығайтуға қатысты жаңашыл ұсыныс ретінде мемлекеттік органдар жанынан «Gender Labs» моделін енгізу ұсынылады. Бұл модель әйелдерді көшбасшылыққа жүйелі түрде ілгерілетуге бағытталған. Аталмыш тәсіл аналитикалық әдістер мен институционалдық шараларды ұштастыра отырып, кедергілерді тиімді анықтауға және оларды еңсеру стратегияларын әзірлеуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: әйел көшбасшылығы, мемлекеттік басқару, тиімділік, гендерлік саясат, Қазақстан, дискриминация

Аннотация. В статье рассмотрены теоретико-методологические и практические аспекты участия женщин в управленческих процессах системы государственной власти Республики Казахстан. Проведён анализ ключевых тенденций за период 2010–2025 годов, выявлены основные барьеры, ограничивающие карьерный рост женщин и их продвижение на высшие руководящие должности. Особое внимание уделено исследованию качественной стороны участия женщин через использование индекса эффективности женского лидерства, который позволяет оценить не только количественные показатели вовлеченности, но и влияние женщин на качество принимаемых управленческих решений.

Анализ показал, что при высоком уровне представительства женщин на линейных и вспомогательных должностях их реальное участие в стратегическом управлении остаётся ограниченным. В статье обоснована необходимость перехода от формального обеспечения гендерного баланса к созданию условий для повышения эффективности женского лидерства. В качестве новизны и рекомендации по институциональному укреплению механизмов поддержки женщин в управлении представлена Модель «Gender Labs» при государственных органах, ориентированной на системное продвижение женщин в управленческие процессы. Такая модель сочетает аналитический подход с институциональными мерами, что обеспечивает более эффективное выявление барьеров и формирование стратегий их преодоления.

Ключевые слова: женское лидерство, государственное управление, эффективность, гендерная политика, Казахстан, дискриминация

*Хат-хабарлар бойынша автор: З. Ескерова, zamirra_e@mail.ru

Abstract. The article explores the theoretical, methodological, and practical aspects of women's participation in the governance processes within the public administration system of the Republic of Kazakhstan. It analyzes key trends over the period from 2010 to 2025, identifying the main barriers that hinder women's career advancement and their access to senior leadership positions. Particular attention is given to assessing the qualitative dimension of women's involvement through the use of the Women's Leadership Effectiveness Index, which allows for evaluating not only quantitative participation indicators but also the impact of women on the quality of managerial decision-making.

The analysis reveals that despite a relatively high representation of women in linear and support-level positions, their actual involvement in strategic management remains limited. The article emphasizes the need to move beyond a formal approach to gender balance and instead focus on creating an environment that enhances the effectiveness of female leadership.

As a novel contribution and a recommendation for strengthening institutional mechanisms that support women in leadership, the article proposes the implementation of the "Gender Labs" model within government bodies. This model is designed to systematically promote women's integration into management processes. By combining analytical tools with institutional measures, this approach enables more effective identification of barriers and the development of strategies to overcome them.

Keywords: women's leadership, public administration, effectiveness, gender policy, Kazakhstan, discrimination

Кіріспе

Бүгінде Қазақстанның билік жүйесі толығымен өзгеріске түсуде, бұл өзгеріс ашықтық, тиімділік пен қоғамдық теңдікті молынан дамыту мақсатын көздейді. Сондықтанда, осы уақытта мемлекеттік басқарудың барлық сатыларында гендрлік теңдікті сақтап, әйелдердің басқарушылық шешім қабылдау үдерістерге толық қатысуы маңызды сұрақ ретінде көрінеді.

Отбасылық және гендерлік саясаттың 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы сияқты мемлекетпен қабылданған стратегиялық құжаттардың болуына қарамастан, әйелдердің шешім қабылдау деңгейіндегі нақты қатысу көрсеткіштері шектеулі күйінде қалып отыр [1]. Осы зерттеудің мақсаты – мемлекеттік басқарудағы әйелдердің қатысу тиімділігін талдау және оны институционалдық тұрғыдан нығайтуға бағытталған ұсынымдар әзірлеу. Мемлекеттік басқару жүйесіндегі әйелдер көшбасшылығы тақырыбы ғылыми әдебиеттерде кеңінен қарастырылып келеді. Отандық зерттеушілер – Н. Шведова [2] мен С. Айвазова [3] – өз еңбектерінде әйелдердің саяси және басқару қызметтеріне қатысуына кедергі келтіретін институционалдық және мәдени тосқауылдарды сипаттайды. Олар посткеңестік кеңістікте гендерлік саясаттың рөлі мен оның шынайы тиімділігіне де назар аударады. Шетелдік авторлар да әйелдердің басқару саласына қатысуы бойынша маңызды зерттеулер жүргізген. Мысалы, J.L. Lawless пен R.L. Fox [4] өз еңбектерінде әйелдердің саяси мансапқа ұмтылу кезінде өз еркімен шеттетілуін (өзін-өзі шектеу феноменін) талдайды. Ал M. Chiquet [5] әйелдердің көшбасшылық стилінің тұрақты даму мен адами факторға баса назар аударумен ерекшеленетінін көрсетеді.

Қазіргі халықаралық зерттеулерде мынадай мәселелерге ерекше көңіл бөлінуде:

- Әйелдердің мансаптық өсуіне кедергі келтіретін «шыны төбе» (glass ceiling) және құрылымдық тосқауылдар (мысалы, L. Morley [6], C. Ely [7], H. Ibarra [8] еңбектері);
- Менторлық пен қамқоршылықтың (sponsorship) әйелдердің мансабына әсері (W. Hewlett [9]);
- Гендерлік әртүрлілік пен басқару тиімділігі арасындағы байланыс;
- Цифрлық трансформацияның әйелдердің мемлекеттік сектордағы кәсіби мүмкіндіктеріне әсері.

Аталған шетелдік еңбектерде келесі мәселелер жан-жақты зерттелген:

– әйелдердің саясатқа қатысуына ықпал ететін немесе кедергі келтіретін факторлар (гендерлік стереотиптер, бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі, институционалдық тосқауылдар);

– билік құрылымдарындағы «әйнек төбе» феномені мен гендерлік бөлініс құбылысы;

– гендерлік әртүрліліктің қабылданатын шешімдердің сапасына және басқару органдарының жалпы тиімділігіне әсері (мысалы, Дүниежүзілік экономикалық форум, UNDP, UN Women сынды ұйымдардың зерттеулері).

Дегенмен, бұл бағытта әртүрлі зерттеулер жүргізілгеніне қарамастан, Қазақстан жағдайында әлі де жеткілікті дәрежеде қарастырылмаған немесе мүлде зерттелмеген бірқатар маңызды аспектілер бар. Атап айтқанда:

– Әйелдер көшбасшылығының тиімділігін сапалық тұрғыдан бағалау, әсіресе нақты басқарушылық шешімдер мен саясаттар деңгейінде;

– Әйелдердің басқару саласына қатысуындағы аймақтық айырмашылықтарды салыстырмалы түрде талдау (астана мен өңірлер, қала мен ауыл айырмашылығы);

- Мемлекеттік басқаруда әйелдерді ілгерілетуге бағытталған институционалдық тетіктер (олардың қайсысы тиімді, ал қайсысы тек формалды сипатта қалып отыр);
- Мемлекеттік органдар қызметіндегі гендерлік KPI-лерді бағалау – қазіргі таңда мұндай көрсеткіштер шектеулі қолданылып, терең сараптауға сирек ұшырайды;
- Әйел көшбасшыларын азаматтар мен мемлекеттік қызметшілер қалай қабылдайтынын анықтайтын эмпирикалық зерттеулер – бұл қоғам пікірінің мансаптық өсуге ықпалын ескергенде өзекті мәселе;
- Цифрландыру және әйелдер көшбасшылығы – мемлекеттік сектордағы цифрлық өзгерістердің әйелдердің мансаптық мүмкіндіктеріне қалай әсер ететіні әлі жан-жақты зерттелмеген;
- Басқа елдерде табысты жүзеге асырылған стратегиялар мен тәжірибелерге жүргізілген кейс-анализдер – Қазақстанға бейімдеуге болатын тәжірибелер жүйелі түрде қарастырылмай келеді.

Осылайша, белгілі бір теориялық және эмпирикалық негіздердің болғанына қарамастан, бұл тақырып әйелдердің стратегиялық басқару үдерістеріне қатысу тиімділігі мен институционалдық қолдау тетіктерін бағалау тұрғысынан жеткілікті дәрежеде ашылмаған. Бұл зерттеудің ғылыми жаңалығы мен мемлекеттік басқару саласындағы гендерлік мәселелерді дамытуға қосатын үлесін, яғни тиімділікті айқындау болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Бұл зерттеу барысында жүйелік, функционалдық және статистикалық әдіснамалық тәсілдер қолданылды. Әйелдердің басқарушылық үдерістерге қатысу тиімділігін сандық тұрғыдан бағалау мақсатында арнайы әзірленген WLE индексі енгізілді, ол алға қойылған ғылыми мақсаттарға қол жеткізудің құралдарының бірі ретінде пайдаланылды.

Зерттеу нәтижелері негізінде Қазақстанның мемлекеттік секторында нақты қолдануға бейімделген ұсыныстар топтамасы жасалды. Бұл ұсыныстар гендерлік ахуалды тұрақты мониторингтеу, әйелдердің кәсіби ілгерілеуіне тосқауыл болатын факторларды дер кезінде анықтау және оларды жоюға бағытталған жүйелі шаралар кешенін әзірлеуге мүмкіндік береді.

Алдағы уақытта аталған ұсыныстарды негізге ала отырып, қазақстандық ерекшеліктерді ескеретін әйелдер көшбасшылығын қолдау моделі қалыптастыруға болады. Мұндай модель мемлекеттік басқару саласында гендерлік теңдікті алға жылжытудың және әйелдердің басқарушылық әлеуетін институционалдық деңгейде нығайтудың тиімді құралына айналуы ықтимал.

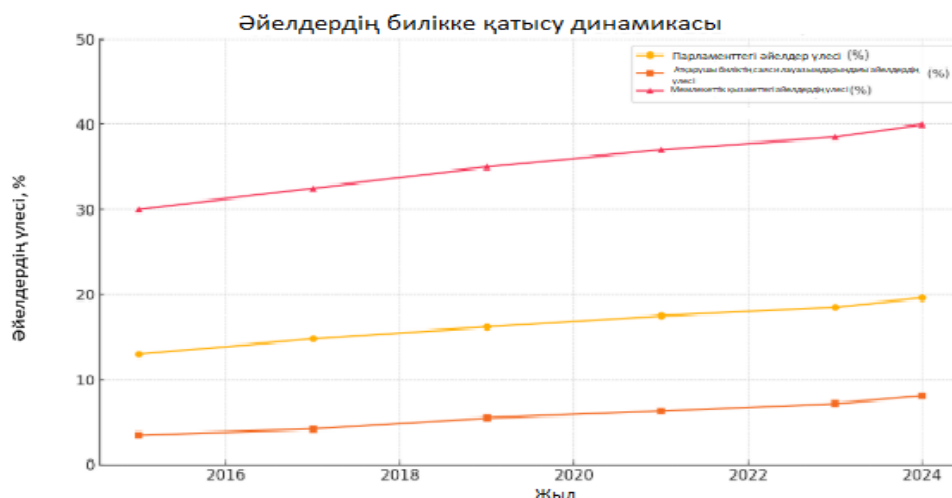
Нәтижелер

Әйелдердің басқарудағы үлесінің артуы мемлекеттік саясаттың тиімділігіне нақты әрі оң әсерін тигізеді. Әйелдер көшбасшылығы – мемлекеттік басқарудың тиімділігін, әлеуметтік әділеттілік пен инклюзивтілікті арттыруға арналған негізгі ресурстардың бірі.

Қазақстандағы мемлекеттік басқару жүйесіндегі әйелдер көшбасшылығының тиімділігі сапалық та, сандық та көрсеткіштермен дәлелденіп отыр.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдарындағы басқару үдерістеріне әйелдердің қатысуына қатысты сандық деректерге жүргізілген талдау мынадай нәтижелерді көрсетеді. 2024 жылғы мәліметтерге сәйкес, Парламент депутаттарының шамамен 19,6%-ын әйелдер құрайды, ал атқарушы биліктегі саяси лауазымдардың 8,1%-ын ғана әйелдер иеленіп отыр. Мемлекеттік аппараттағы әйелдердің жалпы үлесі 40%-ға жеткенімен, жоғары басқару деңгейлерінде олардың үлесі бар болғаны 12%-ды ғана құрайды (1-сурет).

Сурет 1. Әйелдердің билікке қатысу динамикасы

Ескерту: әдебиет көзі негізінде құрастырылған

2015–2024 жылдар аралығындағы деректер талдауы әйелдердің биліктің әртүрлі тармақтарында өкілдік ету деңгейінің баяу қарқынмен өсіп келе жатқанын көрсетеді. Парламенттегі әйелдердің саны біртіндеп артып келе жатқаны байқалғанымен, олардың үлесі әлі де сын көтермейтін деңгейде, жалпы құрылымдағы елеулі теңсіздікті байқатады. Ал атқарушы билік саласында гендерлік теңгерімнің қамтамасыз етілуі одан да әлсіз, бұл салада әйелдердің үлесі мардымсыз деңгейде сақталып отыр. Ал мемлекеттік аппаратта әйелдердің жалпы саны артып (40%-ға дейін), жоғарғы басқару деңгейлерінде олардың өкілдігі әлі де жеткіліксіз. Әрбір бағыт бойынша нақтырақ тоқталайық:

1. Қазақстан Парламентінде әйелдердің өкілдігі соңғы жылдары бірқатар өзгерістерге ұшырады. Жалпы алғанда, әйелдердің заң шығарушы билікке қатысуы біртіндеп артып келе жатқанымен, бұл көрсеткіш БҰҰ ұсынатын гендерлік теңгерімділік шегінен әлі төмен.

2022 жылға дейін Парламенттегі әйелдер үлесінің тұрақты өсуі байқалды, ол өз шарықтау шегіне 27,4%-бен жеткен. Алайда 2023 жылы бұл көрсеткіш күрт төмендеп, 18,4%-ды құрады. Бұл құбылыс сайлау жүйесіндегі өзгерістермен немесе саяси факторлармен байланысты болуы мүмкін. 2024 жылы әйелдердің үлесі сәл өсіп, 19,6%-ға жетті, дегенмен ол әлі де 2022 жылғы деңгейден төмен.

Сурет 2. Парламенттегі әйелдер үлесі

Ескерту: [10] әдебиет көзі негізінде құрастырылған

2. Атқарушы билік органдарында, яғни министрліктер мен әкімдіктерде, әйелдер саяси лауазымдардың небәрі 8,1%-ын ғана иеленіп отыр. Мемлекеттік аппараттағы әйелдердің жалпы саны артқанына қарамастан, шешуші лауазымдардағы олардың үлесі өте төмен күйінде қалуда. Бұл жағдай құрылымдық кедергілер мен «шыны төбе» құбылысын көрсетеді — яғни, әйелдер жүйеде бар, бірақ басшылықтың жоғарғы деңгейінде жоқ (3 сурет).

Сурет 3. Қазақстандағы атқарушы биліктің саяси лауазымдарындағы әйелдердің үлесі

Ескерту: [11] әдебиет көзі негізінде құрастырылған

3. Мемлекеттік аппаратта жалпы алғанда әйелдер барлық мемлекеттік қызметшілердің 40%-ын құрайды. Алайда олардың басым бөлігі төменгі және қосалқы қызметтерде жұмыс істейді. Бұл формалды прогресті көрсеткенімен, әйелдердің басқарушылық үдерістерге сапалы түрде толыққанды интеграцияланбағанын аңғартады (4-сурет).

Сурет 4. Қазақстандағы мемлекеттік қызметтегі әйелдердің үлесі

Ескерту: әдебиет көзі негізінде құрастырылған

Ресми статистикалық деректер мемлекеттік қызмет саласындағы гендерлік құрылымның біртіндеп теңгерімді сипат ала бастағанын көрсетеді. 2010–2025 жылдар аралығында бұл салада әйелдердің үлесінің біршама артуы байқалып, гендерлік теңдікке бағытталған институционалдық шаралардың белгілі бір нәтижесін көрсетті. Бұл үрдіс сандық көрсеткіштер негізінде оң динамика ретінде бағаланғанымен, әйелдердің нақты шешім қабылдау деңгейіндегі өкілеттіктері мен лауазымдық иерархиядағы орнын талдау гендерлік теңдіктің мазмұндық аспектілерін толық ашуға мүмкіндік береді. Алайда, мемлекеттік қызметтегі әйелдердің жалпы санының артуына қарамастан, олардың басшылық лауазымдардағы үлесі әлі де төмен деңгейде қалып отыр. 2025 жылы әйелдер басқарушылық қызметтердің небәрі 39%-ын ғана иеленген, бұл басқару құрылымдарындағы елеулі гендерлік алшақтықты көрсетеді.

Әйелдердің жоғарғы басқару лауазымдарындағы үлесін талдау одан да айқын теңсіздікті байқатады:

- министрлердің орынбасарлары арасында әйелдер үлесі небәрі 11,1%;
- облыстар әкімдерінің орынбасарлары арасында — 6%;
- орталық атқарушы органдар аппарат басшылары арасында бұл көрсеткіш одан да төмен деңгейде [12].

Соңғы жылдары Қазақстанда мемлекеттік қызметтегі әйелдер үлесі тұрақты түрде өсіп келе жатқанымен, олардың басқару үдерістеріне сапалы түрде интеграциялануы шектеулі күйінде қалып отыр. Сондықтан, әйелдердің биліктің әртүрлі тармақтарындағы қатысуының тиімділігіне кешенді баға беру қажеттігі туындап отыр. Әйелдердің басқарушылық үдерістерге тартылу тиімділігін бағалау үшін тек сандық көрсеткіштерді ғана емес, сонымен қатар олардың шешім қабылдау үдерістеріне нақты қатысуын қамтитын сапалық аспектілерді де ескеретін интегралдық индекс қолдануға болады.

Мемлекеттік қызмет жүйесіндегі әйелдер көшбасшылығының тиімділігін келесі теңдеу арқылы көрсетуге болады:

$$\text{Women's Leadership Effectiveness индексі} \\ WLE = \alpha \cdot P + \beta \cdot E + \gamma \cdot L \quad (1)$$

Мұнда:

- P — Парламенттегі әйелдердің үлесі (%),
- E — атқарушы биліктегі әйелдердің үлесі (%),
- L — мемлекеттік аппараттағы жоғары басқарушылық лауазымдардағы әйелдердің үлесі (%),
- α, β, γ — шешім қабылдауға әсер ету деңгейі: $\alpha=0.4, \beta=0.4, \gamma=0.2$

Егер әйелдердің басқарушылық үдерістерге тартылу тиімділігін (WLE индексі) есептейтін болсақ, ол келесідей көрініс табады:

$$P=19.6$$

$$E=8.1 \quad E = 8.1 \quad E=8.1$$

$$L=12.0 \quad L = 12.0 \quad L=12.0$$

$$WLE = 0.4 \cdot 19.6 + 0.4 \cdot 8.1 + 0.2 \cdot 12.0 = 7.84 + 3.24 + 2.4 = 13.48$$

1-кесте – WLE индексін есептеу әдістемесі

Көрсеткіш	Мәні(%)	Салмағы (маңыздылығы)	Салмақтық көрсеткіш
Парламенттегі әйелдердің үлесі (P)	19.6	0.4	7.84
Атқарушы биліктегі әйелдердің үлесі (E)	8.1	0.4	3.24
Мемлекеттік аппараттағы жоғары басқарушылық лауазымдардағы әйелдердің үлесі (L)	12.0	0.2	2.40
Жалпы: Индекс WLE			13.48
Ескерту: автормен құрастырылған			

Әйелдердің шешімдерге қатысу көрсеткіші әлі төмен деңгейде екені анықталып, басқарушық қызметтерде олардың саны көбейту үшін арнайы шаралар қолдану қажеттігін көрсетеді. [13].

Талқылау

Қазақстанда әйелдердің басқарушылық құрылымдардағы қатысу деңгейі соңғы жылдары артып келе жатқанына қарамастан, бұл өсім жеткілікті институционалдық өзгерістерге алып келді деуге негіз жоқ. Әйелдердің көшбасшылыққа араласу тиімділігін бағалайтын WLE (Women's Leadership Effectiveness) индексіне сүйенсек, жағдай әлі де бірқатар құрылымдық және мәдени тосқауылдармен сипатталады.

1. Әйелдердің басқарушылық шешім қабылдау үдерісіне қатысуының тиімділігі қазіргі таңда *орташа деңгейде* бағаланып отыр. Бұл тұжырым WLE (Women's Leadership Effectiveness) индексінің нәтижесіне негізделген. Аталған индекс бойынша Қазақстанда әйелдердің басқарушылық ықпалы 30 мүмкін ұпайдан 13,48 ұпайды ғана құрап отыр. Бұл – халықаралық ұйымдар ұсынған нысаналы деңгейді (толық ықпал ету үшін қажет 30 ұпай) есепке алғанда бар болғаны 45%-ға тең. Бұл көрсеткіш әйелдердің басқару құрылымдарында ресми тұрғыда өкілдігі артқанымен, олардың нақты стратегиялық және мазмұндық ықпалы шектеулі екенін көрсетеді. Басқаша айтқанда, формалды қатысу бар, бірақ функционалдық рөл әлсіз. Бұл жағдай гендерлік теңдікке жету жолындағы тек сандық емес, сапалық мәселелерді де күн тәртібіне қою қажеттігін білдіреді. Мұндай ахуал «символдық инклюзия» (symbolic inclusion) феномені арқылы сипатталады. Бұл құбылыс – басқару органдарында әйелдердің формалды түрде бар екендігін, алайда олардың нақты шешімдерге әсер ете алмайтын шектеулі рөлін білдіреді. Яғни, әйелдер белгілі бір лауазымдарға тағайындалғанымен, олар көбіне ұйым ішіндегі нақты билік пен ықпал тетіктерінен алшақ тұрады.

2. Әйелдердің басқарушылық деңгейде қатысуының ең әлсіз көрініс табатын саласы – атқарушы билік құрылымдары болып табылады. Бұл салада жоғары лауазымдарда қызмет атқаратын әйелдердің үлесі небәрі 8,1%-ды ғана құрайды, яғни бұл көрсеткіш басқару тізгініндегі әйелдердің қатысу деңгейінің едәуір төмендігін және елеулі гендерлік теңгерімсіздікті көрсетеді. Мұндай ахуал — мемлекеттік басқару жүйесінің құрылымдық және мәдени ерекшеліктерінен туындайтын институционалдық кедергілердің салдары.

Біріншіден, атқарушы билік – иерархиялық құрылымы қатты шоғырланған, шешім қабылдау билігі жоғары шенді лауазым иелерінің қолында шоғырланатын жүйе. Бұл жүйеде жоғары лауазымдарға тағайындалу көбіне формалды біліктілікке емес, бейресми әлеуметтік капиталға, сенім желілеріне және корпоративтік мәдениетке тәуелді. Ал бұл факторлар көбіне ер адамдардың пайдасына жұмыс істейді, өйткені олар тарихи тұрғыдан бұл жүйеде басымдыққа ие болып келген.

Екіншіден, әйелдердің атқарушы билікке кіру жолында гендерлік стереотиптер маңызды тосқауыл ретінде әрекет етеді. Әсіресе, шешім қабылдау, дағдарыс жағдайында әрекет ету, ресурстарды басқару сияқты лауазымдық жауапкершіліктер дәстүрлі түрде «ерлерге тән» деп саналады. Бұл – басқарушылық қабілеттілік туралы қоғамдық түсініктердің жыныстық белгіге қарай бөлінуі, яғни құндылықтық-семантикалық кедергі.

Үшіншіден, мансаптық өсудің институционалдық мүмкіндіктері де әйелдер үшін шектеулі болып қала береді.

Төртіншіден, әлеуметтік күтулер мен рөлдік жүктемелер де әйелдердің жоғары лауазымдарға ұмтылуына кері әсер етеді. Әлеуметтік ортада әйелдерге қатысты «жанұя, бала тәрбиесі – негізгі міндет» деген ұстанымдар жиі кездеседі. Бұл рөлдік шиеленіс әйелдердің кәсіби амбицияларына нұқсан келтіріп, мансаптық даму қарқынын тежейді.

3. Ресми теңдік пен нақты теңдіктің арасындағы алшақтық.

Мемлекеттік аппараттағы әйелдердің жалпы үлесі 40%-ға дейін артқанымен, шешім қабылдау деңгейіндегі лауазымдарда олардың қатысуы әлдеқайда төмен – шамамен 12%. Бұл жағдай «шыны төбе» (glass ceiling) феноменінің айқын көрінісі болып табылады. Бұл ұғым – формалды кедергілер болмағанымен, әйелдердің мансаптық өсуіне кедергі келтіретін бейресми, құрылымдық, мәдени және психологиялық тосқауылдардың жиынтығын білдіреді. Яғни, әйелдер белгілі бір кәсіби немесе иерархиялық деңгейге дейін жеткенімен, одан әрі

жоғарылауына мүмкіндік берілмейді. Бұл шектеулер көзге көрінбейді, бірақ олардың әсері айтарлықтай күшті.

Мысалы, басқару жүйесінде көшбасшылық пен шешім қабылдау функциялары жиі дәстүрлі түрде ер адамдармен байланыстырылады. Мұндай мәдени стереотиптер әйелдердің көшбасшылық қабілеттерін төмендетіп көрсетуге, немесе оларды эмоционалды, шешім қабылдауда әлсіз деген негізсіз пайымдарға алып келуі мүмкін. Сонымен қатар, отбасы мен кәсіби өмір арасындағы тепе-теңдікті сақтау қажеттілігі де әйелдерге қосымша жүктеме болып, олардың мансаптық дамуына кедергі келтіруі ықтимал.

Заңнамалық деңгейде гендерлік тең құқықтар мен мүмкіндіктер қағидаты толық бекітілгенімен, бұл қағидаттың институционалдық тәжірибеде көрініс табуы толық жүзеге аспаған. Әйелдердің жоғары лауазымдарға қол жеткізуін қамтамасыз ету үшін тең құқықтарды формалды түрде жариялаумен шектелмей, нақты қолданбалы механизмдер мен қолдаушы институттарды дамыту қажет.

Қорытынды

Жоғарыда келтірілген қорытындыларға сүйене отырып, Қазақстанда әйелдер көшбасшылығын дамыту үдерісі бірқатар тұрақты кедергілерге тап болып отырғанын байқауға болады. Ең алдымен, мәдени және психологиялық деңгейдегі кедергілердің ықпалы елеулі. Қоғамда әйелге қатысты орныққан дәстүрлі түсініктер мен әлеуметтік рөлдер олардың кәсіби даму мен саяси белсенділікке ұмтылуына айтарлықтай шектеу қояды. Отбасындағы және қоғамдық өмірдегі патриархалды көзқарастар әйелдердің көшбасшылыққа талпынысын төмендетіп, өзіне деген сенімсіздік тудырады.

Сонымен бірге, жоғары деңгейдегі шешім қабылдайтын лауазымдарда әйелдердің өкілдігі жеткіліксіз болып отыр. Ресми түрде қолданылатын квоталау тетіктері әйелдердің санын арттырғанымен, нақты ықпал ету мүмкіндіктері шектеулі болып қалып отыр. Бұл сандық өсімнің сапалық өзгерістерге әлі толық айнала қоймағанын аңғартады.

Аталған мәселе әйелдерді қолдауға бағытталған кешенді және жүйелі шаралардың жеткіліксіздігімен де тығыз байланысты. Барлық деңгейде тиімді нәтижеге қол жеткізу үшін менторлық, кәсіби оқыту және қаржылық қолдау тетіктері қажет. Қолданыстағы бағдарламалар бастама ретінде құнды болғанымен, ұзақмерзімді және тұрақты қолдаусыз олардың ықпалы шектеулі болып қала береді [14]. Қазақстан Республикасында әйелдердің мемлекеттік билік көшбасшылығын дамытуға бағытталған мемлекеттік басқаруды жетілдіру – елдің қоғамдық өміріндегі әйелдердің тең құқылы және инклюзивті қатысуына қол жеткізудің маңызды қадамы болып табылады. Бұл іс – шараның негізгі мақсаты – бар кедергілерді жойып, әйелдердің шешім қабылдау мен басқару процестеріне белсенді қатысуына жағдай жасау. Сондықтан Қазақстанда әйелдер көшбасшылығын дамытуда тұрақты прогреске қол жеткізу үшін осы кедергілерді еңсеруге бағытталған қосымша шаралар қажет. Бұл ретте, стереотиптерді жою, ресурстарға қолжетімділікті кеңейту және әйелдерді саяси және қоғамдық өмірдің барлық деңгейінде қолдау аса маңызды [15]. Мемлекеттік басқару жүйесінде гендерлік теңдікті қамтамасыз ету қазіргі Қазақстанның гендерлік саясатындағы өзекті әрі стратегиялық маңызды міндеттердің бірі болып табылады. Бұл бағытта тиімді нәтижелерге қол жеткізу үшін басқару шешімдері мен кадрлық саясатта гендерлік өлшемдерді кешенді түрде ескеру қажет.

Алдымен, мемлекеттік органдардың қызметін бағалау жүйесіне гендерлік көрсеткіштерді енгізу ұсынылады. Мұндай тәсіл басқарушылық құрылымдардағы әйелдердің үлесін есепке алуға мүмкіндік беріп қана қоймай, кадрлық теңгерімділікті қамтамасыз етудің нақты құралына айналады. Бұл өз кезегінде гендерлік саясатты институционализациялау процесін жеделдетіп, мемлекеттік қызмет жүйесінде тең мүмкіндіктер ұстанымын орнықтыруға ықпал етеді [16]. Гендерлік теңдікті ілгерілетудің тағы бір маңызды бағыты – мемлекеттік құрылымдар жанынан инновациялық гендерлік зертханаларды (Gender Labs) құру. Мұндай құрылымдар әйелдердің көшбасшылық әлеуетін дамытуға бағытталған идеялар мен бастамаларға ғылыми-талдамалық негіз беріп, гендерлік теңдік мәселелері бойынша сараптамалық қолдау көрсететін мамандандырылған алаң ретінде қызмет атқара алады. Сонымен қатар, бұл зертханалар гендерлік саясаттың тиімділігін талдау, мониторинг жүргізу және ұсыныстар әзірлеу тұрғысынан да маңызды рөл атқарады [17].

Әйелдердің кәсіби және мансаптық өсуін жеделдету мақсатында арнайы «жедел өсу» бағдарламаларын (fast track) енгізу де өзекті. Мұндай бағдарламалар нәтижелі қызмет етіп

жүрген орта буындағы әйел басшыларға кәсіби тұрғыдан ілгерілеу үшін нақты мүмкіндіктер ұсынады. Бағдарлама аясында жоғары лауазымды тұлғалар тарапынан тәлімгерлік қолдаудың ұйымдастырылуы – болашақ әйел көшбасшылардың әлеуетін нығайтудың пәрменді құралы бола алады [18].

Сонымен қатар, әйелдердің құқықтары мен кәсіби мүдделерін қорғауға, сондай-ақ олардың әлеуетін дамытуға бағытталған ресми қауымдастықтар құрудың маңыздылығы артып келеді. Мұндай қауымдастықтар гендерлік саясатты жүйелі қолдап, әйелдердің мемлекеттік басқарудағы қатысуын арттыруға ықпал етеді. Бұған қоса, халықаралық тағылымдамалар мен кәсіби тәжірибе алмасу бағдарламаларын тиімді пайдалану – басқарушылық қабілеті жоғары әйел кадрларды даярлаудың тиімді тәсілі ретінде бағаланады. Жалпы, әйелдердің мансаптық ілгерілеуіне тосқауыл болатын факторларды анықтау үшін үлкен деректерді (Big Data) аналитикалық тұрғыда талдау қажет. Бұл әдіс басқару жүйесінде бар құрылымдық және институционалдық кедергілерді анықтауға мүмкіндік беріп, дәлелді әрі мақсатты реформаларды жүзеге асыруға негіз қалайды [19]. Бұл ұсыныстар әйелдер үшін басқару мен шешім қабылдау процесіне тең құқықтағы қолжетімділікті қамтамасыз ететін, әділ және инклюзивті саяси ортаны қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мұндай жағдай өз кезегінде еліміздегі демократиялық үдерістер мен әлеуметтік дамуды нығайтуға ықпал етеді.

Қорытындылай келе, әйелдер көшбасшылығын қолдау шараларын мемлекеттік стратегияға интеграциялау қажет. Бұл үдеріс мемлекеттік мекемелер, азаматтық қоғам және халықаралық ұйымдар арасындағы ынтымақтастық негізінде жүзеге асырылуы тиіс. Тек жүйелі әрі үйлесімді тәсіл ғана әйелдердің басқару процестеріне толыққанды қатысуын қамтамасыз етіп, мемлекеттік басқару сапасының артуына және Қазақстандағы әлеуметтік әділеттіліктің нығаюына жол ашады.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасындағы 2030 жылға дейінгі отбасылық және гендерлік саясат тұжырымдамасы. Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 6 желтоқсандағы № 384 Жарлығымен бекітілген (2023 жылғы 13 сәуірдегі өзгерістермен). – Астана, 2023 жыл. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000384> (қаралған күні: 2025 жылғы 2 маусым).
2. Шведова Н.А. Женщины и политика: Проблемы участия. – М.: Наука, 2005.
3. Айвазова С.Г. Гендерное равенство и политическое участие в России. – М.: Логос, 2001.
4. Lawless J.L., Fox R.L. It Still Takes a Candidate: Why Women Don't Run for Office. – Cambridge University Press, 2010.
5. Chiquet M. Why Women Make Better Leaders. – Forbes, 2018.
6. Morley L. Women and Higher Education Leadership: Absences and Aspirations. – London: Leadership Foundation for Higher Education, 2013. – 48 p.
7. Ely R. J., Meyerson D. E. Theories of gender in organizations: A new approach to organizational analysis and change // *Research in Organizational Behavior*. – 2000. – Vol. 22. – P. 103–151. – DOI: 10.1016/S0191-3085(00)22004-2
8. Ibarra H., Ely R. J., Kolb D. M. Women Rising: The Unseen Barriers // *Harvard Business Review*. – 2013. – Vol. 91, No. 9. – P. 60–66.
9. Hewlett S. A. Forget a Mentor, Find a Sponsor: The New Way to Fast-Track Your Career. – Boston: Harvard Business Review Press, 2013. – 256 p.
10. Всемирный экономический форум. Global Gender Gap Report 2024. – Geneva: WEF, 2024.
11. Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігі Статистика комитеті. Гендерлік статистика, 2024 жыл.
12. Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Орталық коммуникациялар қызметі. Мемлекеттік қызметке қатысты статистикалық деректер, 2024 жыл.
13. UN Women. Women's Leadership and Political Participation Report. — New York: UN Women, 2024. (Международные рекомендации по развитию женского лидерства и эффективности госуправления.)
14. Бекмагамбетов Р.Б. Государственное управление и женское лидерство в Казахстане. – Алматы: Экономика, 2022.
15. Кабдулкаримова А.Б. Гендерные аспекты развития государственной службы Казахстана. – Астана: ENU, 2023
16. UNDP Kazakhstan. Gender Equality Strategy 2022–2025. — UNDP, 2022. (Стратегия развития гендерного равенства в Казахстане, с акцентом на политическое участие женщин.)
17. Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Әйелдер істері және отбасылық-демографиялық саясат жөніндегі ұлттық комиссия. Қазақстандағы әйелдердің жағдайы туралы ұлттық баяндама. — Нұр-Сұлтан, 2023 жыл.

<https://www.gov.kz/memleket/entities/ekzhkbk/documents/details/498846> (қаралған күні: 2025 жылғы 2 маусым).

18. Inter-Parliamentary Union (IPU). *Women in Parliament: 2023*. — Geneva: IPU, 2024.

19. Toktarova M. *Gender Disparities in Political Leadership: A Study in Kazakhstan*. — Central Asian Survey, 2023.

References

1. Qazaqstan Respublikasynyn 2030 zhilga deyingi otbasylyk zhane genderlik sayasat tuzhyrymdamasy. Qazaqstan Respublikasynyn Prezidentinin 2016 zhylygy 6 zheltoksandagy No. 384 Zharlygymen bekitilgen (2023 zhylygy 13 sauirdegi ozgeristerimen). — Astana, 2023 zhyl.URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1600000384> (Retrieved: 2.02.2025).

2. Shvedova N.A. *Zhenshchiny i politika: Problemy uchastiia*. — Moskva: Nauka, 2005.

3. Aivazova S.G. *Gendernoe ravenstvo i politicheskoe uchastie v Rossii*. — Moskva: Logos, 2001.

4. Lawless J.L., Fox R.L. *It Still Takes a Candidate: Why Women Don't Run for Office*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010.

5. Chiquet M. *Why Women Make Better Leaders*. — Forbes, 2018.

6. Morley L. *Women and Higher Education Leadership: Absences and Aspirations*. — London: Leadership Foundation for Higher Education, 2013. — 48 p.

7. Ely R. J., Meyerson D. E. Theories of gender in organizations: A new approach to organizational analysis and change // *Research in Organizational Behavior*. — 2000. — Vol. 22. — P. 103–151. — DOI: 10.1016/S0191-3085(00)22004-2

8. Ibarra H., Ely R. J., Kolb D. M. Women Rising: The Unseen Barriers // *Harvard Business Review*. — 2013. — Vol. 91, No. 9. — P. 60–66.

9. Hewlett S. A. *Forget a Mentor, Find a Sponsor: The New Way to Fast-Track Your Career*. — Boston: Harvard Business Review Press, 2013. — 256 p.

10. World Economic Forum. *Global Gender Gap Report 2024*. — Geneva: WEF, 2024.

11. Qazaqstan Respublikasy Últtyq ekonomika ministriligi Statistika komiteti. *Genderlik statistika*, 2024 zhil.

12. Qazaqstan Respublikasy Prezidenti janindagy Ortalyq kommunikatsiyalar qyzmeti. *Memlekettik qyzmetke qatysty statistikaliq derekter*, 2024 zhil.

13. UN Women. *Women's Leadership and Political Participation Report*. — New York: UN Women, 2024. (Mezhdunarodnye rekomendatsii po razvitiu zhenskogo liderstva i effektivnosti gosupravleniia.)

14. Bekmagambetov R.B. *Gosudarstvennoe upravlenie i zhenskoe liderstvo v Kazakhstane*. — Almaty: Ekonomika, 2022.

15. Kabdulkarimova A.B. *Gendernye aspekty razvitiia gosudarstvennoi sluzhby Kazakhstana*. — Astana: ENU, 2023.

16. UNDP Kazakhstan. *Gender Equality Strategy 2022–2025*. — UNDP, 2022. (Stratehiia razvitiia gendernogo ravenstva v Kazakhstane, s aktsentom na politicheskoe uchastie zhenshchin.)

17. Qazaqstan Respublikasy Prezidenti janindagy Áielder isteri jáne otbasylyq-demografiyalyq saiasat zhónindegi Últtyq komissii. *Qazaqstandaǵy áielderin jaǵdary turaly últtyq baıandama*. — Nur-Sultan, 2023 zhil. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/ekzhkbk/documents/details/498846> (qaralǵan kúni: 2025 zhyldyń 2 mausymy).

18. Inter-Parliamentary Union (IPU). *Women in Parliament: 2023*. — Geneva: IPU, 2024.

19. Toktarova M. *Gender Disparities in Political Leadership: A Study in Kazakhstan*. — Central Asian Survey, 2023.

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ЖЕНСКОГО ЛИДЕРСТВА В СТРУКТУРАХ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ

Замира ЕСКЕРОВА*, докторант ОП Государственное и местное управление, Карагандинский университет Букетова, Караганда, Казахстан, zamirra_e@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6870-6390>

Гульвира АКЫБАЕВА, ассоциированный профессор, кандидат экономических наук, Astana IT University, Астана, Казахстан, akubaeva_g@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8201-3638>

Мариана ПЕТРОВА, профессор (экономика и менеджмент), университет имени святых Кирилла и Мефодия, Велико-Тырново, Болгария, tm_p@abv.bg, <https://orcid.org/0000-0003-1531-4312>

Сағыныш МАМБЕТОВА, ассоциированный профессор, кандидат экономических наук, Карагандинский университет Букетова, Караганда, Казахстан, sagynysh.2012@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0009-0877-1137>

EFFECTIVENESS OF WOMEN'S LEADERSHIP IN PUBLIC ADMINISTRATION STRUCTURES

Zamira YESKEROVA*, EP State and local government PhD student, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, zamirra_e@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6870-6390>

Gulvira AKYBAYEVA, Associate Professor, candidate of Economic Sciences, Astana IT University, Astana, Kazakhstan, akubaeva_g@mail.ru ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8201-3638>

Mariana PETROVA, Professor (Economics and Management), «St. Cyril and St. Methodius» University, Veliko Tarnova, Bulgaria, mm_p@abv.bg, <https://orcid.org/0000-0003-1531-4312>

Sagynysh MAMBETOVA, Associate Professor, candidate of Economic Sciences, Karaganda Buketov University, Karaganda, Kazakhstan, sagynysh.2012@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0009-0877-1137>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ANALYSIS OF THE EUROPEAN EXPERIENCE OF THE STRATEGY FOR THE DEVELOPMENT OF SCHOOL EDUCATION IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION

Zhanel*
BEGALIYEVA

Master of Law, LLM, Doctoral student of the program "Public Administration" of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Chief Expert of the Center for Scientific Excellence of the Academy of Public Administration of the Republic of Kazakhstan, 010000, Astana, Kazakhstan, zhanel.b@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-6659-4008>

Larry
CATÁ BACKER

Professor of Law and International Affairs, W. Richard and Mary Eshelman Faculty Scholar, Pennsylvania State University, USA, lcb11@psu.edu, ORCID ID: 0000-0002-7492-4527, Scopus ID: 57207267461

Дата поступления рукописи в редакцию: 08/06/2025

Доработано: 04/08/2025

Принято: 10/08/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1504

УДК 35.078

МРНТИ 14.35.05

Annotation. In the context of digitalisation, without socio-economic transformations and increased competition in human capital, effective strategic planning of school education becomes the basis for developing new national systems. This study is devoted to a comparative analysis of the strategy of school education planning in the leading European countries such as Finland, Great Britain, Germany, Italy and Lithuania, for the formation of indicators in Qazaqstan based on the experience of these countries, taking into account the national characteristics of the state. As an analysis of the territory derived from a European state, high results are achieved in international studies of the quality of education, such as PISA, OECD Education at a Glance, and characteristic policies in decentralisation and digitalisation. The purpose of the study is to identify effective strategies and models of international planning, as well as to develop practical recommendations for ensuring effective educational policy in Qazaqstan. The article analyses the main directions of various countries' educational strategies and regulatory documents. As a result, the author systematises the similarities and develops strategies for school education planning approaches in different European countries and Qazaqstan. The conclusion highlights the need to strengthen decentralisation, develop flexible educational trajectories, enhance the external environment's transparency and adaptability, and increase business participation in the planning process through education in Qazaqstan, taking into account both best world practices and national characteristics. Unlike previous studies, this paper is the first to conduct a comprehensive comparison of the strategies of five leading European countries, taking into account digitalization and applies the results to the context of Kazakhstan.

Keywords: public administration, education, decentralisation, planning strategies, school education, comparative analysis, digitalisation, European experience.

Аңдатпа. Цифрландыру жағдайында, әлеуметтік-экономикалық өзгерістер мен адами капитал саласындағы бәсекелестіктің күшеюінсіз, мектеп білімін стратегиялық тиімді жоспарлау жаңа ұлттық жүйелер үшін қалыптаса бастайды. Бұл зерттеу Финляндия, Ұлыбритания, Германия, Италия және Литва сияқты жетекші еуропалық елдердегі мектеп білімін жоспарлау стратегиясын салыстырмалы талдауға арналған, сондай-ақ ұлттық мемлекеттердің ерекшеліктерін ескере отырып, осы елдер үшін индикаторларды қалыптастыруды мақсат етеді. Тәжірибені талдау негізінде, PISA, OECD Education at a Glance сияқты халықаралық білім сапасын бағалау зерттеулерінде ең жоғары нәтижелерге қол жеткізген, сондай-ақ децентрализация мен цифрландырудың айқын саясатын жүзеге асыратын еуропалық елдер – дамудың негізгі бағыттары болып табылады. Зерттеудің мақсаты – халықаралық жоспарлаудың тиімді стратегиялары мен модельдерін айқындау, сондай-ақ Қазақстандағы тиімді білім беру саясатын қамтамасыз ету бойынша практикалық ұсынымдар әзірлеу. Мақалада сан алуан елдердің стратегиялары мен нормативтік құжаттарын әзірлеудің негізгі бағыттары талданады. Нәтижесінде автор ортақ ерекшеліктерді жүйелеп, Еуропаның сан алуан елдерінде және Қазақстанда мектеп білімін жоспарлаудың стратегиялық тәсілдерін әзірлейді. Қорытындыда Қазақстанда білім беруді жоспарлау үдерісіне бизнестің қатысуын арттыру, децентрализацияны күшейту, икемді білім беру траекторияларын әзірлеу, сыртқы ортаның ашықтығы мен бейімделгіштігін арттырудың, сондай-ақ үздік әлемдік тәжірибелер мен басқа елдердің тәжірибесін ескеру қажеттілігі атап өтіледі. Бұрынғы зерттеулерден айырмашылығы, Еуропаның бес жетекші еліндегі алғашқы зерттеу нәтижелері Қазақстандағы жиырмасыншы жылдардағы жағдайды көрсетеді.

Түйінді сөздер: мемлекеттік басқару, білім беру, орталықсыздандыру, жоспарлау стратегиялары, мектептегі білім, салыстырмалы талдау, цифрландыру, еуропалық тәжірибе.

* Автор для корреспонденции: Zh.Begaliyeva, zhanel.b@mail.ru

Аннотация. В условиях цифровизации, без социально-экономических преобразований и усиления конкуренции в сфере человеческого капитала, эффективное стратегическое планирование школьного образования начинает формироваться для новых национальных систем. Настоящее исследование посвящено сравнительному анализу стратегии планирования школьного образования в ведущих европейских странах, таких как Финляндия, Великобритания, Германия, Италия и Литва, с целью формирования индикаторов для этих стран на основе опыта стран с учётом национальных государств. На основе анализа опыта европейских страны, достигшие самых высоких результатов в международных исследованиях качества образования, таких как PISA, OECD Education at a Glance, и реализующие характерную политику децентрализации и цифровизации, являются ключевыми направлениями развития. Цель исследования заключается в выявлении эффективных стратегий и моделей международного планирования, а также в разработке практических рекомендаций по обеспечению эффективной образовательной политики в Казахстане. В статье проанализированы основные направления разработки стратегий и нормативных документов различных стран. В результате автор систематизирует общие черты и разрабатывает стратегические подходы к планированию школьного образования в разных странах Европы и Казахстане. В заключении подчёркивается необходимость усиления децентрализации, разработки гибких образовательных траекторий, повышения прозрачности и адаптивности внешней среды, а также увеличения участия бизнеса в процессе планирования образования в Казахстане с учетом лучших мировых практик, а также стран мира. В отличие от предыдущих исследований, результаты первых исследований пяти ведущих европейских стран показывают результаты в двадцатом Казахстане.

Ключевые слова: государственное управление, образование, децентрализация, стратегии планирования, школьное образование, сравнительный анализ, цифровизация, Европейский опыт.

Introduction

Digitalisation introduces digital technologies and innovations in various spheres of life and business to automate, increase efficiency and reduce costs. Their successful implementation contributes to the development of many industries, including education. In recent years, the Republic of Qazaqstan has adopted policy documents in school education. Still, comparative analysis with successful strategies allows us to identify gaps and opportunities for improvement, such as comparative works, systematic study of European practice, and measurement of their applicability in the Qazaqstan region. In the international system, many organisations evaluate the quality of education. PISA and the World Bank are considered to be crucial international testing systems. According to their criteria, there is a decrease in the quality of school training in Central Asia, including Qazaqstan. This factor may be a reflection of the losses of part of the school year and a negative impact on the economic component of the country. This issue is particularly relevant in the current situation, when education development is part of the country's budget. Still, the results of these decisions remain at a significantly average level. The comparative analysis was based on European countries such as Finland, Great Britain, Germany, Italy, and Lithuania, which have achieved results in studying and planning school education.

Materials and methods

The selection of countries for comparative analysis-Finland, Great Britain, Germany, Italy, and Lithuania-was guided by three main criteria. First, these countries consistently show high performance in international assessments of education quality, particularly in PISA results for reading, mathematics, and science. Second, each has a comprehensive national strategy for the digitalization of school education, reflecting a systemic approach to integrating information and communication technologies (ICT) into teaching, learning, and governance. Third, they have experience in implementing decentralized models of education management, which combine maintaining national educational standards with school-level autonomy in curriculum design, resource allocation, and pedagogical innovation.

The empirical foundation of the study draws on a wide array of sources. International reports and statistical databases, including OECD Education at a Glance, OECD PISA Reports, the UNESCO Global Education Monitoring Report, and the World Bank SABER platform, supplied comparable data on educational quality, governance, and funding. National strategic documents and legislative acts-such as state programmes for education development, national digital strategies, school modernization plans, and sector-specific laws-provided insights into the policy frameworks of the selected countries. Additionally, peer-reviewed academic publications, analytical policy briefs, and monographs were examined to contextualize reforms and trace their implementation pathways.

The analytical framework incorporated qualitative comparative policy analysis alongside strategic planning evaluation. The initial phase involved constructing a comparative governance matrix that aligned strategic priorities, models, digitalization policies, funding mechanisms, and monitoring systems of the chosen countries. This matrix facilitated the identification of both

commonalities and differences in national approaches. In the subsequent phase, thematic coding was applied to policy documents and reports. Codes, developed inductively, were grouped into key themes such as curriculum flexibility, school autonomy, teacher professional development, ICT integration, and stakeholder participation, ensuring consistency in content interpretation.

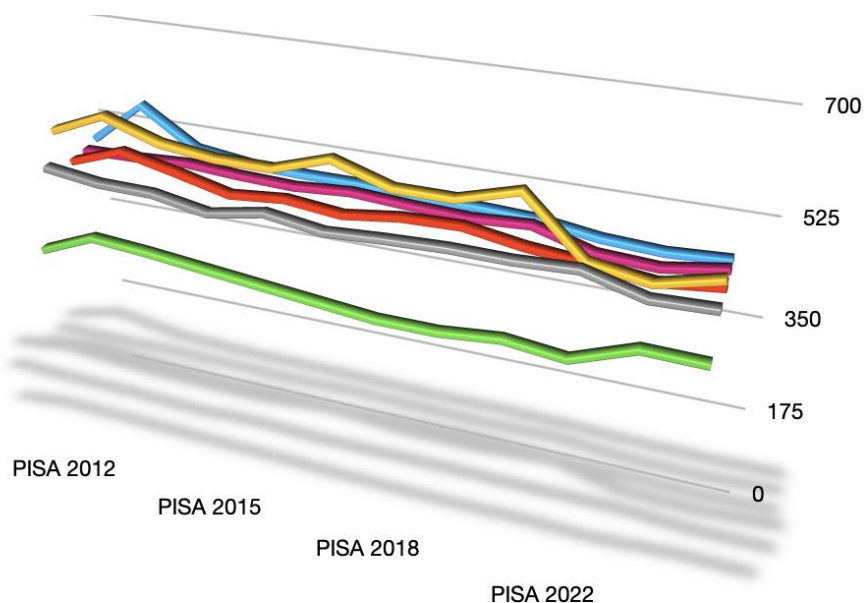
To evaluate the relevance of foreign practices for Qazaqstan, a partial SWOT analysis was carried out. This aimed to identify strengths (practical policy tools), weaknesses (possible mismatches with the national context), opportunities (innovations that could be adopted), and threats (risks of direct policy transfer without modification). Triangulation was used throughout the analysis, cross-referencing data from international datasets, national documents, and academic studies to improve validity and reduce interpretative bias. Finally, the study placed the identified best practices within Qazaqstan's educational priorities, socio-economic realities, and legislative framework. This step ensured that the recommendations from the comparative analysis are both based on evidence and practically achievable, reflecting the interaction between global policy trends and national characteristics.

Literature review

Such international sources as the Organisation for Economic Co-operation and Development in the series "Perspectives on Education Policy in Countries" (country profiles, Great Britain, Italy, Germany, Qazaqstan) provide an overview of the context, problems and reforms in education in these countries. Work in each country. P. Sahlberg's academic publications on Finnish reforms note the longevity and stability of policies based on equality and trust in teachers [1]. In Great Britain, school education issues are considered in the works of the authors T. Greaney and K. Brown, who believe in transitioning the English education system to an evidence-based model. J. Leski and H. Goldstein, in the article *"Should we make allowance for the origin of students in school value-added models?" published at Cornell University, analyse the system of evaluating schools in England*. In Italy, the law La Buona Scuola, adopted in 2015 – "Good School", focused on quality improvement and digitalisation, as well as the National Plan for Digital Schools 2015. This law proclaimed the central role of the school in society and made recommendations with the corresponding notification. The publications of D. Carbone and C. Calvi in their works analyse the impact of digital education policies on Italian schools and emphasise the need for active participation of members of the educational system in the digitalisation process. Francesco Avvisati, Sarah Hennessy, Robert B. Cosmas and Stéphane Vincent-Lancrin assess the performance of Italy's National Digital School Plan in an OECD report. In Germany, there are conferences of Ministers of Education (KMK), Bildung in der digitalen Welt (Strategy for Educational Directions, 2016), and federal quality programs such as Qualitätsoffensive Lehrerbildung – improving the quality of teacher training. In turn, professors W. Trautwein, L. Wössmann, and M. Schratz studied school performance, the introduction of digital technologies, and the educational process, and they analysed the educational systems of various countries [2]. Studies note a turning point in reforms after the low results of PISA 2000 ("PISA shock") – the introduction of national standards and cardinal. In Lithuania, the National Education Strategy is being implemented as an agreement on education policy for 2021-2030 [3]. According to the National Progress Plan, the goal is to increase the inclusiveness and effectiveness of education. Currently, these are programs for developing education and science (for example, the State Program for 2020–2025), and laws "On Education" [4]. The evolution policy is noted, transitioning from rigid central planning to include elements of school autonomy and a new approach, such as the adoption of updated scientific programs with a competency-based approach. Professors of Vilnius University, R. Zelvys and L. Duobienė, in their works, show a critical analysis of educational policy in the context of globalisation and the influence of international organisations. J. Vaitekatis and A. Jakaitienė are researchers who analyse the impact of school autonomy and management strategies on student achievement.

In Qazaqstan, the issues of improving education quality are studied in A.Kusainov's work "Quality of Education in the World and Qazaqstan". Also, the article by A. Kosherbayev, "Scientific and practical foundations of management development of modern school", analyses the structure of the school, the use of information technologies and the quality of education. A. Omarova and I. Kulbaeva, in their work "The System of Management of the Education Sector in the Republic of Qazaqstan", consider the issues of adapting education content to modern realities of the needs of the labour market. However, despite the large number of works in educational policy, only a small share of works are devoted to a comparative analysis of the academic policies of European countries in the era of digitalisation.

COUNTRY	PISA 2012			PISA 2015			PISA 2018			PISA 2022		
SUBJECTS	READING	MATH	SCIENCE	READING	MATH	SCIENCE	READING	MATH	SCIENCE	READING	MATH	SCIENCE
QAZAQSTAN	393	432	425	427	460	456	387	423	397	386	425	423
FINLAND	524	519	545	526	511	531	520	507	522	490	484	511
UNITED KINGDOM	499	494	514	498	492	509	504	502	505	494	489	500
ITALY	490	485	494	485	490	481	476	487	469	482	471	477
GERMANY	508	514	524	509	506	509	499	500	503	480	475	492
LITHUANIA	477	479	496	472	478	475	476	491	482	472	475	484

Main part

Figure 1. Comparative dynamics of results in reading, mathematics, and science: Qazaqstan, Finland, the United Kingdom, Italy, Germany, and Lithuania.

Source: Author's own compilation

Education is the only area of human life that forms the basis for personal, professional and dynamic development. In the modern world, education is directly related to the quality of life, income level and opportunities for social fulfilment. An educated person is more likely to get a well-paid job, access quality services, and participate in public life. In this regard, the demand for quality education is steadily growing, and the attention of parents and support for the continuous improvement of the quality of the school are becoming more and more pronounced. There are different interpretations of

the concept of education in scientific and regulatory literature. According to the UNESCO International Standard Classification of Education [5], education covers all forms of purposeful and systematic activities aimed at meeting the educational needs of a person. The Russian scientist Shishov S.E. considers education as a continuous process of personality development through the organisation of one's mental activity aimed at assimilation, renewal and application of knowledge, as well as the formation of value attitudes and social qualities in interacting with the external environment. In the Law of the Republic of Qazaqstan "On Education" of July 27, 2007, education is defined as "a continuous process of upbringing and training carried out for moral, intellectual, cultural, physical development and the formation of professional competence"[6] [7]., The Law of the Republic of Lithuania "On Education" of 25 June 1991 emphasises that education is an activity that provides a person with the basis for independent life and continuous development of abilities, being the natural right of everyone [8]. It can be concluded that the desire to receive a quality education is recognised as a priority for both individuals and states [9].

Practice shows that a good education can be obtained if you build a proper educational policy, taking into account all the priority factors and capabilities of the state [3]. Planning strategy is setting long-term goals, determining initial resources and developing guidelines for their achievement. The effectiveness of education largely depends on the quality of strategic documents produced by state bodies. In the scientific and practical plane, there are many planning methods, such as SWOT analysis, problem-based planning, PEST analysis, balanced scorecard, goals and key results (OKRs), strategy map, Porter's Five Forces Model, etc the key tool is the PISA program implemented by the Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) [10]. The PISA program, which has been in operation since 2000, focuses on assessing the functional literacy of 15-year-old students in reading, mathematics, and science. Qazaqstan joined the PISA project in 2009, and since then, the test results have been actively used to analyse the strengths and weaknesses of the national education system.

According to PISA research (Figure 1), the Finnish education system is recognised as one of the most successful [2], [12],[15], [13]. According to the regulation, strategic planning is based on equality, inclusivity and high trust in schools and teachers [17]. The system is decentralised, and most decisions in education are made at the municipal and school levels under the overall coordinating leadership of the Ministry of Education and Culture. It is essential that the national strategy only sets the framework, and the primary national curriculum is regularly updated, which allows flexible planning and analysis of the current situation [14]. This top-down and bottom-up approach to curriculum renewal combines national priorities and local teacher initiatives. Interestingly, managing all levels – from preschool to higher education – is integrated under one ministry's auspices, ensuring policy coherence. It is noteworthy that in the era of digitalisation, Finland is one of the leaders in implementing information technologies in education [4]. In the 2010s, a national programme, the New Comprehensive School, focused on digital skills, was launched, and in 2019, Finland fully digitalised the final exam in secondary school [8]. Schools are well-equipped, and national portals of digital content are being created. Digital competence is included in the new learning standards as a cross-cutting theme. A key feature is a culture of collaboration. Experts, teachers and municipalities are actively involved in the development of strategies. Schools have councils, including the participation of parents, but the teachers themselves play the leading role in planning educational work. Professionalism and trust are the basis of the Finnish system: teachers are highly qualified (a master's degree is required), have autonomy in the choice of teaching methods, and state control is minimal. In Finland, there are no standard exams at the basic school level; teachers assess.

In the UK, education is a decentralised area consisting of England, Scotland, Wales and Northern Ireland, which means separate education planning and management systems, considering diversity, which creates similarities with Qazaqstan. In England, management is centralised through the Department for Education, with the autonomy of schools increasing since the 1990s. The English strategy of the last decades has focused on raising standards through competition and accountability, namely regular Ofsted inspections, and the publication of exam rankings (GCSE, A-levels), which encourages schools to improve. Planning occurs through national five-year reform plans, such as the Education Reform Act 1988 and the Education White Paper of 2016 [18]. Goals include improving academic performance in core subjects and closing the achievement gap. Scotland has supported a more humanistic, inclusive model, called the Curriculum for Excellence, since 2004, with greater trust in teachers.

England benefits from actively involving external partners, enterprises in public-private initiatives, and charitable organisations in managing academies. Stakeholder consultation forms part of policy: the government conducts public discussions on reform projects. According to the OECD [9], London has a higher level of adult education than other UK regions, prompting strategic investments in lagging areas. The UK was among the first countries to implement ICT (Information and Communication Technology) standards. In the 2000s, the ICT in Schools programme supplied schools with computers. Since 2014, England has introduced a compulsory subject called "Computer Science" in primary schools to prepare students for the digital economy. Notably, strategies vary: for example, Scotland has a Digital Learning and Teaching Strategy (2016), while England runs a programme to expand broadband Internet in schools. The UK leads in technology integration, though infrastructure coverage is better in urban areas. During the COVID-19 pandemic, the government provided laptops to low-income students for remote learning. This experience influences new plans, which face a sharp transition to distance learning. Education planning strategies across the UK are diverse but united by the goal to improve quality through clear standards and accountability. The British approach illustrates both advantages and disadvantages of strict measurement: transparency and societal responsibility of schools, but also the risk of a narrow focus [19]. For Qazaqstan, the English experience of developing school autonomy while maintaining central standards and mechanisms for checking and supporting low-performing schools is valuable. Italy has long had a centralised education system managed by the Ministry of Education, Universities and Research (MISD). The National Ministry sets uniform curricula and standards and is responsible for funding schools. The regions of Italy have limited powers in general education, mainly responsible for vocational training and some services like school transport and benefits. However, since the 2010s, there has been a trend towards greater flexibility at the local level. For instance, schools have been granted autonomy in organisational matters and curriculum development, with the ability to form approximately 20% of the curriculum independently. Thus, management can be characterised as "centralised with elements of decentralisation"[22].

In 2015, the critical law 107/2015 "La Buona Scuola ("Good School") was adopted [20]. This national strategy sets modernisation goals, including improving the quality of education and student skills, combating early dropout—a traditional problem in Italy—strengthening the links between schools and the labour market, implementing large-scale digitalisation (such as equipping "smart classrooms"), and training teachers in ICT. As a result of these reforms, the powers of school principals to select teachers, use the budget and use pilot programs have been expanded. Each school has an Institute Council with the participation of parents, students (in high school) and teachers, but the Ministry sets the strategic direction. The regions are coordinated with the centre through a conference (Conferenza Stato-Regioni). While the system remains centralised, progress lies in the emergence of local ownership and accountability elements. For example, three-year plans for the development of schools (Plans of Teaching Offerings) have been introduced, which each school develops based on common goals, taking into account the characteristics of the contingent. These plans are approved and monitored by school boards.

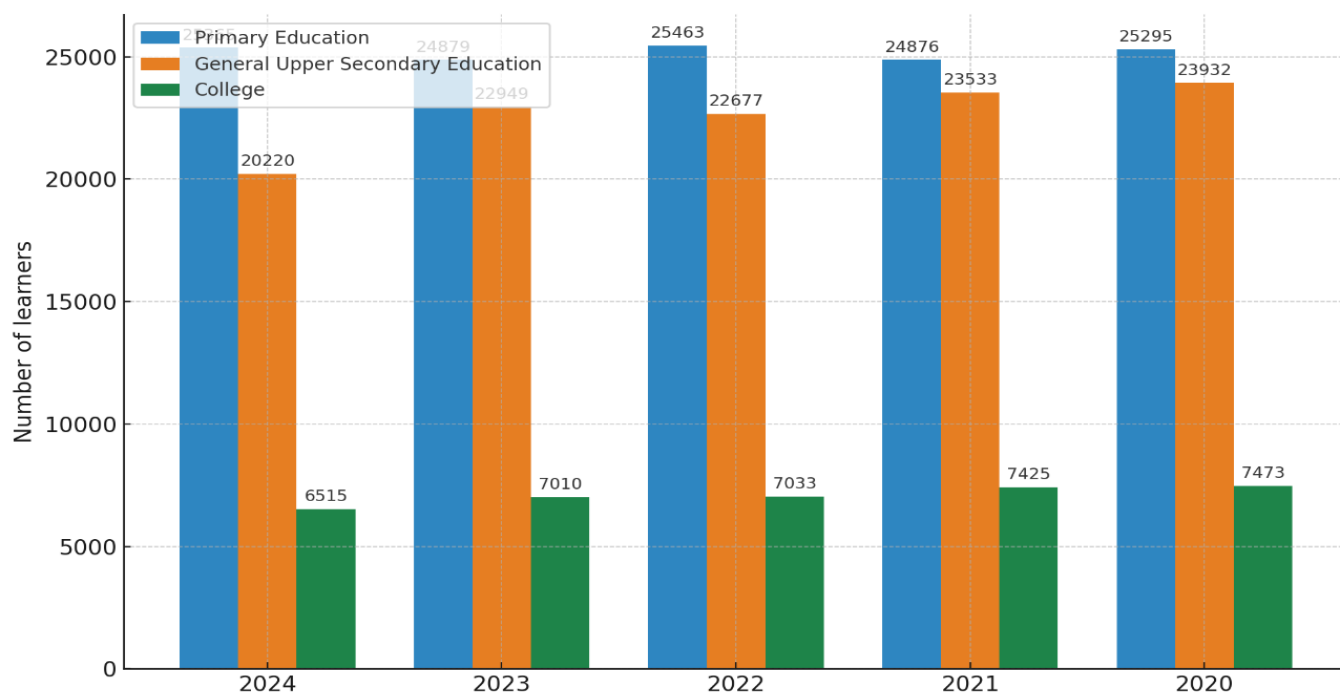
Italy is adopting digital technologies such as the Piano Nazionale Scuola Digitale as part of the Buona Scuola reform [15]. It involves equipping all schools with Wi-Fi, creating digital content and electronic journals, and training 150 thousand teachers in ICT skills. According to the government, by 2020, most schools had internet access, and e-learning platforms were introduced. An important step is integrating Italy into international assessment results, as PISA is now closely analysed and influences policy. For example, poor performance in the South of Italy in PISA has become an argument for targeted investments in these regions. Italy's plan is to modernise a centrally managed system gradually. The trend is towards greater autonomy for schools, more systematic quality assessment, and digital transformation aimed at improving educational effectiveness. Italy aims to combine common national standards, necessary for equality, with local flexibility. Its experience shows that Qazaqstan, even with strong centralisation, can implement innovations as part of a digital strategy, creating new roles for schools in society [16]. Germany is a federation where the responsibility for school education mainly lies with the Länder; there are 16 federal states, each a subject of the federation. Each Land has its own Ministry of Education, which determines curricula and manages and finances schools. In Germany, there is no federal ministry of education overseeing schools; the federation is responsible only for some aspects of higher and vocational education. However, a permanent conference of the Länder Ministers of Education develops common standards

and goals for policy coherence, creating a coordinated approach. The management system is characterised by a significant role for regional authorities, which influences strategic planning: it is decentralised but aligned at the national level through KMK agreements. In 2000, Germany's first PISA results were lower than expected, revealing problems. This prompted some nationally coordinated reforms, although each state formally adopted them. These reforms began with the introduction of national educational standards (Bildungsstandards) in 2003–2004 for core subjects with benchmarks. Although the Länder maintain programmes, the standards are coordinated by KMK and serve as quality benchmarks. In 2006, the Institute for Quality in Education (IQB) was established, which regularly compares the states' competence tests (Vergleichsarbeiten) and national reports on standards achievement.

Traditionally, schools in Germany have been open until lunchtime, but after PISA, a full-day programme (Ganztagsschule) was introduced to enhance student support. Under federalism, planning occurs at the state level, but cooperation exists on many issues. In 2019, the federal-state initiative DigitalPakt Schule was adopted. This is an exception to the rule, since the federal centre generally assigns little funding to schools. Non-state actors, such as employers and chambers of commerce and industry, play a vital role in vocational education planning as a dual system, parents consult with government ministries through parents' councils, and teachers' unions influence policy through social partnerships. Thanks to reforms, Germany consistently performs above the OECD average [9] across the board (20th, on par with the United Kingdom). The system's disadvantage was traditionally seen as inflexibility, but now many innovations have been introduced, such as the concept of standards, and new forms of schools [16]. The main aim is to ensure equal opportunities despite federal fragmentation. This does not imply that differences have disappeared, with southern states like Bavaria and Saxony performing better than some western states such as Bremen and Berlin. This encourages ongoing exchange of best practices between regions. Germany faces a severe shortage of thousands of teachers, particularly in rural and disadvantaged areas. Digital transformation remains an unresolved issue; although equipment has been acquired, a methodological overhaul of teaching is necessary. Länder governments are investing in further training programmes such as the Qualitätsoffensive Lehrerbildung, one of the federal initiatives. Planning strategies involve federal coordination for quality assurance within decentralised systems. The German experience offers valuable insights into how various actors can collaborate to raise education standards. For Qazaqstan, where the system is centralised, the German model shows the importance of engaging regions and non-governmental partners, and highlights the role of national standards and monitoring as tools for quality improvement without direct control from the centre.

Lithuania, as a small state (2.8 million people), has a relatively centralised education planning system, but in recent years it has been integrating the approaches of the European Union. The Department of the Ministry of Education, Science and Sports of Lithuania is developing strategies and programmes to combat the pandemic. After gaining independence in the 1990s, Lithuania implemented some fundamental reforms and introduced a 12-year schooling system with primary, basic and secondary school levels, along with updated technological plans. Strategic planning is formalised through medium- and long-term documents, the National Education Strategy for 2013–2022, and the recently adopted Agreement on Education Policy for 2021–2030 [7]. These strategies set measurable goals for the decade. The system of government in Lithuania combines the national and municipal levels. The ministry determines policies and standards, manages, and holds the authority to oversee schools, as they are the founders of many schools, hire managers, and allocate the budget locally. Thus, decentralisation is carried out regarding the operational management of local authorities closer to the school.

Figure 2. Dynamics of the Number of Learners in Lithuania by Level of Education (2020–2024)

Source: Eurostat, 2024.

Nevertheless, key decisions such as reforming the school network and education content are made centrally. Lithuania adopts the practice of community participation: in schools, it respects the advice of parents, teachers, and students; there are public councils under the Ministry of Education. The main goals of the Lithuanian strategy have had several consequences. One is the adoption of average assessment indicators aligned with the OECD level [1]. This is due to the PISA results of 2018, which show a level below the OECD average [9] [11], and the aim is to improve them. The programme highlights the accelerated digital transformation of education, especially considering lessons learned from COVID-19. In 2020, there was an urgent need to switch to online mode. Investments are planned in ICT and teachers' digital skills. Lithuania, with a strong Internet infrastructure, was considered quite advanced in information technology. Digital education became especially relevant: in 2020, the National Centre for Distance Learning launched an initiative on digital educational content resources.

Lithuania has achieved nearly universal secondary education – almost 100% of children attend secondary school, which marks significant progress since the days of the USSR (Figure 2). The number of university students is relatively high compared to the youth population. Lithuania is improving its results in international assessments. In TIMSS 2019, Lithuanian fourth-grade students ranked among the top ten in mathematics. There is room for improvement in PISA, as 15-year-olds in 2018 performed below the OECD average [21] (e.g., reading ~476, maths ~481), but the government noted little progress compared to 2015. In terms of training, the university teacher training system functions successfully, emphasising master's programmes and enhancing prestige. Lithuania's education planning strategy focuses on convergence with EU best practices and on overcoming national constraints, such as demographic indicators and resources. The system is relatively centralised, which helps a small country to quickly implement reforms, such as curriculum updates or new digital initiatives. For Qazaqstan, the Lithuanian experience is beneficial, given the similarity of the starting conditions: the transition from the Soviet to the modern model. Lithuania's success in increasing access to and participation in international comparisons demonstrates the value of external evaluation. The OECD recommendations for Lithuania – to raise expectations for results and build monitoring – align with Qazaqstan's goals [21].

Qazaqstan inherited from the USSR a highly centralised education planning system that persists today, although reforms are underway to make it more flexible. The Ministry of Education of the Republic of Qazaqstan is responsible for developing public policies, standards, curricula, financing, and management of schools, mainly at the central and regional levels. The system is

managed through a network of education departments in the regions (oblast level) and education departments in the districts subordinate to the Ministry [23]. The strategic vision is enshrined in the State Programmes for the Development of Education and Science, such as the programmes for 2011-2020, 2016-2019, and the current State Programme for 2020-2025 [4]. These documents set out goals like improving the quality of education, Qazaqstan's entry into the top 30 developed countries in terms of the quality of human capital, and specific indicators such as rankings, preschool enrolment rates, and school equipment percentages. Qazaqstan is taking steps towards decentralisation: it has expanded the powers of schools; for instance, school principals now have the right to allocate incentive payments to teachers, and some financial autonomy is granted within pilot projects. However, compared to European countries, the independence of schools remains limited. Schools generally follow uniform curricula, and principals are appointed through district education departments. To involve stakeholders, school boards of trustees have been introduced (since 2007, updated in 2018)—these include parents, local community representatives, and employers, who can participate in distributing charitable assistance and advise on school development. While the role of these councils is advisory, their influence mechanisms are not fully defined, and their work is often inconsistent. Nevertheless, there has been a slight increase in participation from parents and society overall. The Ministry of Education also maintains a Public Council, comprising independent experts and parents, which can submit proposals and initiatives directly. Qazaqstan aims to join the ranks of developed countries, with modern education remaining a national priority [24].

Despite the reforms, the quality and fairness of education in Qazaqstan need further enhancement. The divide between urban and rural areas remains considerable: rural schools, which comprise more than half of all schools, suffer from fewer resources and staff, leading to lower student achievement. PISA participation has revealed issues with functional literacy—new teaching methods could offer a solution. It is also noted that students are overloaded with subjects, despite recent standard updates that have somewhat optimised the curriculum. While trilingualism is an ambitious target, the scarcity of English-speaking teachers hampers progress. The average age of teachers is rising, and the profession's prestige must be boosted—recent salary increases are a positive development. The assessment system remains in its early stages; it is crucial to make better use of assessment data for management purposes. The OECD [21] recommended that Qazaqstan adopt evidence-based planning grounded in assessment and monitoring data. The education strategy blends elements of the Soviet centralised model with innovative approaches inspired by global practices. Qazaqstan is carving its own path: testing innovations based on NIS, consulting with the OECD [25] and other organisations, and actively engaging in international rankings. For successful implementation, ongoing reforms are essential to enhance school autonomy and responsibility, improve education quality, and reduce regional disparities. These issues are central to the recommendations outlined in the final section [17].

After careful analysis of each country, a comparative assessment based on several key parameters is advisable. The following is a summary of Figure 3, which presents the comparative indicators and characteristics of education planning strategies in Finland, Great Britain, Italy, Germany, Lithuania, and Qazaqstan.

Figure 3. Comparative Characteristics of School Education Management, Financing, Digitalisation, and Quality Assessment in European Countries and Qazaqstan.

Indicator / Country	FINLAND	UNITED KINGDOM	ITALY	GERMANY	LITHUANA	QAZAQ STAN
Management (centralisation)	Decentralisation: decisions in the hands of municipalities, national curriculum.	Decentralisation by region: 4 systems; England - central + school autonomy.	Centralised with partial autonomy of schools (20%).	Federation: decisions on land are coordinated through KMK.	Centre+municipalities: Local school management under national standards.	High centralisation: the Ministry of Education sets norms and plans.

Financing (expenses)	~ 5.5%-6.5% of GDP for education; >90% public funds.	4.1% of GDP; a combination of public and private (in universities) funding.	4% - 4.3% of GDP; central budget, EU project assistance.	4.54% of GDP; higher than the OECD regarding student costs; land is financed.	~4-5% of GDP; formula financing "for a student", equalisation for the village.	~3.5- 4% of GDP; growing, but below the benchmark of 5-6%; currently increasing.
Digitalisation of schools	Full digitalisation of the exam; national ICT program; high equipment.	High equipment; compulsory computer science course (England); national strategies of the regions.	Digital School Plan (Wi-Fi, devices); acceleration after COVID.	Digitalpakt: €5 billion of investment; catches up with leaders, digital competence standards.	Wide Internet access; distance learning projects; the goal is 100% of schools with high-speed Internet by 2025.	>90% of schools with the Internet; e-learning platforms are being implemented, but the city/village gap persists.
Quality assessment	There are no mandatory exams under the age of 18; selective national assessments; emphasis on internal assessment.	Strong external evaluation: GCSE/A-levels, Ofsted inspections (England); different approach in Scotland (softer).	Unified final exams + national tests INVALSI (2,5,8 grades); new inspection system.	Final exams (Abitur) according to general standards; comparative tests between the states; land inspections.	Graduation exams after the 12th grade; participates in PISA/TIMSS; self-assessment of schools, there are no regular inspections of all schools.	Graduation copy + UNT (university); national sampling assessment; there are no regular inspections, but there is school certification; participation in PISA since 2009.
Participation of stakeholders	Strong: teachers, municipalities, experts are involved in policy development; trust in teachers.	Significant: school councils (with the participation of parents), public consultations on reforms; varies by region.	Moderate: councils in schools (parents, teachers); CSPI (Higher Council of Education) under the Ministry gives expertise.	High: participation of employers in dual education, parent councils of the lands; public discourse on education is wide.	Growing: school councils, discussion of the national strategy with society; but traditionally decisions from above.	Elementary: school boards of trustees have been established, general councils under the Ministry of Education; so far, the influence is limited.

Source: StatBase, Statista.

Thus, the comparative analysis revealed that, despite differing conditions, countries agree on key areas for general education development: ensuring quality and equity, adapting to the digital age, implementing assessment systems for improvement, investing in teachers and infrastructure, and fostering engagement with society. These commonalities and differences are crucial to consider when formulating recommendations for Qazaqstan. As a result of a comparative study of the planning strategies for general and secondary education in five European countries and Qazaqstan: all the countries considered recognise education as a priority and possess official strategic documents outlining development goals. It can be said that the main objectives are similar, focusing on improving the quality of education (measured, among other things, through international comparisons), ensuring equal access and inclusiveness, modernising content (according to the requirements of the twenty-

first century-digital skills, competence-based approaches), and enhancing the professionalism of teachers. Therefore, in terms of declared objectives, the strategies are broadly similar. The organisation of education management, however, varies significantly. Decentralised models, such as those in Finland and Germany, demonstrate long-term effectiveness, where local needs are addressed more flexibly, and local authorities and schools are more accountable. Finland's success mainly stems from municipal autonomy and trust, while Germany's is due to competition and the exchange of experience between federal states. Centralised models like Italy and Qazaqstan offer a standardised approach and a level playing field but pose risks of bureaucracy and slow response to local issues. Italy mitigates this challenge through partial autonomy granted to schools, and Qazaqstan through pilot innovative projects (NIS, renovation). Hybrid models, such as the UK-regional decentralisation, while in England there is a strong centralisation of standards; Lithuania-combining national policies with municipal governance-demonstrate that a certain degree of local autonomy is optimal if national guidelines are respected.

Evaluation reforms are central to strategies. Experience shows that "what we measure is what we get." In countries where regular national assessments and external examinations have been introduced (such as Germany and Italy), the quality of education has become more transparent, leading to targeted improvements. Conversely, over-testing can have negative effects – the UK is seeking a balance by introducing a broader range of measures for school performance, not just exams. Finland demonstrates that a strong internal assessment culture, without the intense pressure of external exams, can sustain high results; it even employs soft monitoring tools to adjust policies. For Qazaqstan, enhancing the assessment system is a key priority (including implementing NOOD, participating in PISA, and reforming the Unified National Testing) to gather reliable information for decision-making. There is no substitute for digital transformation. All countries have accelerated their adoption of technology in education. However, it is crucial to note that digitalisation is effective only when complemented by changes in teaching methods and teacher training. Otherwise, technology remains underutilised. Europe (Germany, Italy) is emerging from the pandemic and investing in equipment, software, training programmes, content, and courses for teachers. Qazaqstan should likewise focus on improving teachers' digital skills and developing localisation of electronic content, especially in the Qazaq language. The comparative analysis confirms the idea that there is no universal model for educational planning. Each country has crafted its own approach based on its historical, cultural, and socio-economic context. Nonetheless, successful systems share similar principles, such as a sequence of reforms, a long-term vision supported by resources, community involvement, and a willingness to measure outcomes and make adjustments [26]. These principles can be adapted and applied in Qazaqstan. Based on the analysis, recommendations for Qazaqstan's education system are formulated. These suggestions focus on introducing and adapting effective elements of European experience while considering the Qazaq context. Increased school autonomy and community participation are key. Inspired by Finland and Germany, some powers should be gradually transferred to schools and regional authorities-for example, granting schools greater flexibility in curriculum decisions, such as introducing optional subjects and additional hours for local components, similar to Italy. Developing the functions of school boards to make them active participants in strategic planning at the school level is crucial, including empowering them to participate in the assessment of the school and the principal. European experience demonstrates that school boards enhance transparency and accountability, which drives improvements, promotes broader dissemination of information, and ensures equal access [17].

Usually, the same people decide important issues without notifying the other parents. This procedure should be clearly outlined and implemented through a revision of the codes of practice or school statutes. Consider the possibility of creating pilot decentralisation projects in specific regions or cities, for example, by giving them more budgetary and administrative rights, and test how this will affect performance (similar to charter schools or independent academies in the UK, but in the Qazaq context). Strengthen the quality monitoring and evaluation system. Focus on OECD approaches [21] and the experiences of the UK and Germany. Develop an independent national system for assessing the quality of education. It is advisable to establish a national agency (similar to INVALSI in Italy or IQB in Germany) to coordinate all assessment procedures – including national testing, PISA results analysis, and learning environment studies [27-29]. Such an agency, with sufficient autonomy from the Ministry of Education, will ensure objective, evidence-based data and recommendations. It is essential to remember that evaluation should aim to improve approaches and the quality of education,

not merely to meet "imaginary" and "achievable" indicators. Introduce regular external assessment of schools gently, not punitive inspections, but through audits and support for underperforming schools. The models of Scotland or the Netherlands can serve as examples, where inspectors visit schools, provide conclusions and recommendations for improvement, and schools are supported in implementing these suggestions. This approach combines supervision and mentorship. For example, Germany's low PISA reading results prompted the launch of a national reading programme. Likewise, Qazaqstan could initiate a national project to develop reading skills, train teachers in critical reading techniques, and implement initiatives to foster young people's interest in reading. These efforts could be carried out by international organisations such as PIRLS, aimed at reducing the population's reading level, and are supported by deputy requests in Qazaqstan [31].

Publish annual reports, such as the UK White Paper or Finnish Reviews, analysing progress on key indicators (PISA, Reach, Funding, Inequality). This will ensure transparency and enable the public and experts to monitor the implementation of the strategy. Additionally, it will raise awareness and help focus on finding new recommendations to improve the situation. Investing in teachers is crucial for quality [32]. European and international practice clearly demonstrates that the success of reforms depends on teachers. It is recommended that the profession continues to increase its attractiveness and that wages are raised to levels competitive with other industries (in Finland, teaching is a prestigious profession with a good salary). Consider introducing non-material incentives, such as social packages and housing benefits, in rural areas. Such measures are used, for example, in Lithuania and Poland to attract staff to rural areas. To revise the training system and selection of candidates for teaching professions based on the Finnish model: set high requirements for applicants to pedagogical universities, emphasise practical experience, mandate internships, and provide mentoring for young teachers. It is possible to introduce elements of residency (similar to medicine), where graduates work for a year under the supervision of an experienced teacher with a reduced workload. The German model of dual education can also be applied here. To establish a national programme similar to the British National Professional Qualification, covering all levels - from early-career teachers to prospective school principals.

Consider Germany's experience with the Qualitätsoffensive Lehrerbildung, which aims to modernise professional development courses by including more digital didactics, inclusive practices, and new assessment methods. Promote the exchange of experiences both nationally and internationally. Send top teachers and administrators on internships in Finland, Germany, or other countries to learn from their best practices. Similar programmes are available in several Eastern European countries and are funded by the European Union. Locally, support the development of "teachers' labs" where educators share methodologies, especially between cities and rural areas (for example, the Finnish Tutor-Teacher Network has facilitated the exchange of ideas between schools since 2016).

The current era underscores the need for further digitalisation, especially in methodology, as technological progress continues annually, exemplified by the rise of artificial intelligence [5]. Drawing from Germany and Italy's experiences, it is clear that targeted funding for digital infrastructure (e.g., DigitalPakt) is essential, particularly in rural schools [30]. National projects should track not only the availability of technology but also its actual utilisation, the percentage of teachers using ICT in classrooms, teachers' competencies in this area, and indicators of student achievement [4]. Efforts should also focus on developing digital content in Qazaq and Russian languages. This can be achieved through public-private partnerships to create electronic textbooks, interactive manuals, and online laboratories for natural sciences. The Oak National Academy platform in the UK was established during the pandemic and offers ready-made online lessons for schools. Qazaqstan could centrally gather the best lessons from skilled teachers and digitise them to support others, alleviating issues like lagging among children and reducing the burden on parents working with their children and paying for tutoring services. Additionally, digital literacy should be integrated into teacher training standards and professional development courses [30].

Continue international integration and exchange of best practices. Qazaqstan already benefits from OECD consultations [21] – it is worth maintaining participation in reviews of initiatives (for example, to request a review of the OECD education policy [21] for Qazaqstan, as Lithuania has done). Engage more actively in networks such as the World Bank's SABER [26] or UNESCO's GEM [5] to align policies with global trends. Adopt successful niche practices: for example, the German system of dual career guidance in senior secondary school – Qazaqstan has already incorporated

some elements of this system (college + school classes), which should be expanded to involve employers in training. Implement innovations in individual schools or regions with scientific support, as is done, for example, in Estonia (projects in educational innovation are first tested). Qazaqstan already has experience with pilot projects based on NIS – it can be expanded (for example, a pilot project on autonomy for 50 schools across different regions with a control group).

All proposed measures require systematic, phased implementation and political will. The European experience shows that reforms in education do not produce instant results but demand 5-10 years of diligent effort. Therefore, it is crucial to maintain the strategic course regardless of personnel changes. It would be beneficial to follow Lithuania's example and establish a non-partisan agreement on education development for the next decade to set long-term benchmarks. This would enable Qazaqstan to deliberately progress towards building a modern education system based on the best international models while considering national characteristics and needs. Implementing these recommendations should facilitate bringing the quality of general education in Qazaqstan closer to that of developed countries, enhance the competitiveness of young people, and strengthen education's contribution to society's sustainable development. The foundations for this are already in place; all that remains is consistent implementation of the strategy, complemented by proven solutions from international practice.

References

1. Sahlberg, P. (2021). Finnish Lessons 3.0: What Can the World Learn from Educational Change in Finland? New York: Teachers College Press.
2. KMK (Standing Conference of the Ministers of Education and Cultural Affairs of Germany). (2016). Education in the Digital World. Bonn. Available at: <https://www.kmk.org> (accessed on: 06.12.2024)
3. Ministry of Education and Science of the Republic of Lithuania. (2021). Education Development Program for 2021–2030. Vilnius. Available at: <https://www.smm.lt> (accessed on: 25.09.2024)
4. Government of the Republic of Kazakhstan. (2019). State Program for the Development of Education and Science for 2020–2025. Nur-Sultan. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000988> (accessed on: 06.11.2024)
5. UNESCO. (2023). Global Education Monitoring Report for 2023: Technology in Education – A Tool on Whose Terms? Paris: UNESCO. Available at: <https://www.unesco.org/reports/global-education-monitoring-report> (accessed on: 05.10.2024)
6. Law of the Republic of Kazakhstan of July 27, 2007 No. 319-III “On Education.” Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000319> (accessed on: 12.09.2024)
7. The World Bank. (2021). Improving the Quality of Education in Central Asia. Washington, DC: World Bank Group. Available at: <https://documents.worldbank.org/> (accessed on: 07.10.2024)
8. Ministry of Education and Culture of Finland. (2021). Education and Research for 2021–2030: A Development Plan. Helsinki. Available at: <https://okm.fi/en> (accessed on: 21.12.2024)
9. OECD iLibrary. (n.d.). Database on Education. Available at: <https://www.oecd-ilibrary.org/education> (accessed on: 20.10.2024)
10. The Hechinger Report. (n.d.). What the 2018 PISA International Rankings Tell Us About U.S. Schools. Available at: <https://hechingerreport.org/what-2018-pisa-international-rankings-tell-us-about-u-s-schools/> (accessed on: 16.11.2024)
11. National Education Association. (n.d.). PISA 2018: Slight U.S. Progress – What Do the Results Really Tell Us? Available at: <https://www.nea.org/nea-today/all-news-articles/pisa-2018-slight-us-progress-what-do-results-really-tell-us> (accessed on: 14.10.2024)
12. OECD. (2023). PISA 2022 Results (Volume I). Available at: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en.html (accessed on: 18.09.2024)
13. Business Insider. (2016). PISA World Ranking in Mathematics, Science and Reading Skills. Available at: <https://www.businessinsider.com/pisa-worldwide-ranking-of-math-science-reading-skills-2016-12> (accessed on: 29.09.2024)
14. Constitution of Finland. (1999). Section 16. Available at: <https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1999/en19990731> (accessed on: 11.10.2024)
15. MIUR (Italy). (2015). National Digital School Plan. Rome. Available at: <https://www.miur.gov.it/web/guest/scuola-digitale> (accessed on: 06.09.2024)
16. Barber, M., Donnelly, S., Rizvi, S. (2012). Oceans of Innovation: The Atlantic, the Pacific, Global Leadership, and the Future of Education. London: Institute for Public Policy Research. Available at: <https://www.ippr.org/publications/oceans-of-innovation> (accessed on: 10.09.2024)
17. Schleicher, A. (2018). World Class: How to Build a 21st-Century School System. Paris: OECD Publishing.

18. Education Act 1996 (UK). Available at: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1996/56/contents> (accessed on: 13.12.2024)
19. Department for Education (UK). (2016). Educational Excellence Everywhere: White Paper. London. Available at: <https://www.gov.uk/government/publications/educational-excellence-everywhere> (accessed on: 22.10.2024)
20. La Buona Scuola. (2015). Law on Italian Education No. 107/2015. Available at: <https://www.normattiva.it/> (accessed on: 15.11.2024)
21. OECD. (2022). Educational Policy Perspectives until 2022: Changing Approaches to Lifelong Learning. Paris: OECD Publishing. Available at: <https://www.oecd.org/education/education-policy-outlook/> (accessed on: 18.11.2024)
22. Statista. (n.d.). Finland: The Share of Government Spending on Education in GDP. Available at: <https://www.statista.com/statistics/530295/finland-share-of-public-expenditure-on-education-in-the-gdp/> (accessed on: 25.12.2024)
23. Statista. (n.d.). Great Britain: The Share of Education Spending in GDP. Available at: <https://www.statista.com/statistics/302002/uk-education-spending-as-a-share-of-gdp/> (accessed on: 13.11.2024)
24. Statista. (n.d.). Italy: Education Expenditures as a Percentage of GDP. Available at: <https://www.statista.com/statistics/646506/education-spending-as-share-of-gdp-in-italy/> (accessed on: 07.10.2024)
25. StatBase. (n.d.). Germany: Spending on Education as a Percentage of GDP. Available at: <https://statbase.ru/data/deu-education-expenditure-share-of-gdp/> (accessed on: 13.09.2024)
26. StatBase. (n.d.). Lithuania: The Share of Education Expenditures in GDP. Available at: <https://statbase.ru/data/ltu-education-expenditure-share-of-gdp/> (accessed on: 03.10.2024)
27. World Bank SABER. (n.d.). A Systematic Approach to Improving Education Quality. Available at: <https://saber.worldbank.org/> (accessed on: 14.09.2024)
28. OECD. (2023). PISA 2022 Results (Volume I). Available at: https://www.oecd.org/en/publications/pisa-2022-results-volume-i_53f23881-en.html (accessed on: 18.09.2024)
29. Business Insider. (2016). PISA World Ranking in Mathematics, Science and Reading Skills. Available at: <https://www.businessinsider.com/pisa-worldwide-ranking-of-math-science-reading-skills-2016-12> (accessed on: 29.09.2024)
30. The Guardian. (2013). PISA Results: Which Country Has the Best Students in Reading, Mathematics, and Science. Available at: <https://www.theguardian.com/news/datablog/2013/dec/03/pisa-results-country-best-reading-maths-science> (accessed on: 27.11.2024)
31. The European Commission. (2020). Digital Education Action Plan (2021–2027): Adapting Education and Training to the Digital Age. Brussels: European Commission. Available at: <https://education.ec.europa.eu> (accessed on: 03.11.2024)
32. The OECD. (2019). PISA 2018 Results (Volume I): What Students Know and Can Do. Paris: OECD Publishing. Available at: <https://www.oecd.org/pisa/publications/pisa-2018-results.htm> (accessed on: 04.12.2024).

ЕУРОПАЛЫҚ ТӘЖІРІБЕ НЕГІЗІНДЕ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДА МЕКТЕП БІЛІМІН ДАМУЫ СТРАТЕГИЯСЫН ТАЛДАУ

Жанель БЕГАЛИЕВА*, құқық магистрі, LL.M., Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының «Мемлекеттік басқару» бағдарламасының докторанты, Қазақстан Республикасы Мемлекеттік басқару академиясының ғылыми артықшылықтар орталығының бас сарапшысы, Астана, Қазақстан, zhanel.b@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6659-4008>

Ларри КАТА БЭКЕР, құқық және халықаралық қатынастар профессоры, Ричард пен Мэри Эшельман атындағы стипендия иегері (W. Richard and Mary Eshelman Faculty Scholar), Пенсильвания штаты университеті, АҚШ, lcb11@psu.edu, ORCID ID: 0000-0002-7492-4527, Scopus ID: 57207267461

АНАЛИЗ ЕВРОПЕЙСКОГО ОПЫТА СТРАТЕГИИ РАЗВИТИЯ ШКОЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Жанель БЕГАЛИЕВА*, магистр права, LL.M., докторант программы «Государственное управление» Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, главный эксперт Центра Научных Превосходств Академии государственного управления Республики Казахстан, Астана, Казахстан, zhanel.b@mail.ru ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-6659-4008>

Ларри КАТА БЭКЕР, профессор права и международных отношений, обладатель стипендии имени Ричарда и Мэри Эшельман (W. Richard and Mary Eshelman Faculty Scholar), Университет штата Пенсильвания, США, lcb11@psu.edu, ORCID ID: 0000-0002-7492-4527, Scopus ID: 57207267461

ФАКТОРЫ РЕПУТАЦИИ ВЛАСТИ В ОБЩЕСТВЕННОМ ВОСПРИЯТИИ КАЗАХСТАНЦЕВ

Айгерим
ЖУНУСОВА *

постдокторант и старший преподаватель кафедры политологии и политических технологий КазНУ имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан, zhunussova.aigerim.polit@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4017-3649>

Дата поступления рукописи в редакцию: 01/06/2025

Доработано: 30/07/2025

Принято: 04/08/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1492

УДК 323.2

МРНТИ 11.00.00

Аннотация. В современных политических системах общественное мнение имеет большое значение для укрепления доверия и поддержания легитимности власти. На сегодняшний день многие страны сталкиваются с кризисом доверия к государственным органам, последствия которого оказывают влияние на политическую стабильность. Поэтому вопросы эффективности политической коммуникации между властью и обществом остаются актуальными, особенно в аспекте следования Казахстаном принципам и целям устойчивого развития (ЦУР).

Статья посвящена выявлению и анализу факторов и барьеров, влияющих на репутацию государственной власти в Казахстане. Изучение научной литературы позволило сформировать представление о концепте репутации власти и его соотношении с политическим доверием и общественными ожиданиями. Государственная репутация рассматривается как ресурс власти и результат общественного восприятия, сформированный работой государственных органов, опытом взаимодействия граждан с ними, публичной коммуникацией, установленным доверием и ожиданиями.

Анализируется роль принятых в Казахстане мер по совершенствованию обратной связи в политической коммуникации. На основе первичных и вторичных данных показаны особенности и уровень информированности граждан о политических процессах как показатель влияния на восприятие власти. Исследование акцентирует внимание на проблематике трансляции имиджа власти.

Ключевые слова: политическая репутация, имидж, образ власти, общественное восприятие, политическая коммуникация

Аңдатпа. Қазіргі заманғы саяси жүйелерде қоғамдық пікір сенімділікті нығайту және биліктің легитимділігі сақтау үшін маңызды рөл атқарады. Бүгінгі таңда көптеген елдер мемлекеттік органдарға деген сенім дағдарысына тап болып отыр, оның салдары саяси тұрақтылыққа әсер етуде. Сондықтан билік пен қоғам арасындағы саяси коммуникацияның тиімділігіне қатысты мәселелер өзектілігін жоғалтпайды, әсіресе Қазақстанның Тұрақты даму мақсаттары (ТДМ) мен қағидаттарына сәйкес келуі тұрғысынан.

Мақалада Қазақстандағы мемлекеттік биліктің беделіне әсер ететін факторлар мен кедергілерді анықтау және талдау мәселесі қарастырылады. Ғылыми әдебиеттерді зерделеу билік беделі ұғымының мәнін, оның саяси сенім мен қоғамдық үміттермен арақатынасын түсінуге мүмкіндік берді. Мемлекеттік бедел биліктің ресурсы әрі халықтың мемлекеттік органдардың жұмысы, азаматтардың олармен өзара әрекеттесу тәжірибесі, қоғамдық коммуникация, қалыптасқан сенім мен күтулер негізінде қалыптасқан қоғамдық қабылдаудың нәтижесі ретінде қарастырылады.

Қазақстанда саяси коммуникацияда кері байланысты жетілдіру мақсатында қабылданған шаралардың рөлі талданады. Алғашқы және қосалқы деректер негізінде азаматтардың саяси үдерістер туралы хабардарлығының ерекшеліктері мен деңгейі – билікке деген көзқарасқа әсер ететін көрсеткіш ретінде көрсетілген. Зерттеу биліктің имиджін жеткізу мәселесіне назар аударады.

Кілт сөздер: саяси бедел, имидж, билік бейнесі, қоғамдық қабылдау, саяси коммуникация

Abstract. In modern political systems, public opinion plays a significant role in strengthening trust and maintaining the legitimacy of power. Today, many countries face a crisis of trust in government institutions, the consequences of which impact political stability. Therefore, the effectiveness of political communication between the government and society remains a relevant issue, particularly in the context of Kazakhstan's adherence to the principles and Sustainable Development Goals (SDGs).

The article is devoted to identifying and analyzing the factors and barriers that influence the reputation of public authorities in Kazakhstan. A review of academic literature has made it possible to develop an understanding of the concept of governmental reputation and its relationship with political trust and public expectations. State reputation is viewed as both a resource of power and the result of public perception, shaped by the performance of government institutions, citizens' experiences in interacting with them, public communication, established trust, and expectations.

The article analyzes the role of measures adopted in Kazakhstan to improve feedback mechanisms in political communication. Based on primary and secondary data, the study highlights the characteristics and level of public awareness regarding political processes as an indicator of their impact on the perception of authority. The research emphasizes the issue of communicating the image of public power.

Keywords: political reputation, image, government portrayal, public perception, political communication

* Автор для корреспонденции: А.Жунусова, zhunussova.aigerim.polit@gmail.com

Введение

Сегодня в условиях информационного общества формирование и поддержание репутации государственной власти становится вопросом, который набирает актуальность и требует от органов власти учитывать общественное восприятие и работать над механизмами трансляции образа власти. Научная литература и ряд различных теорий позволяют рассматривать репутацию государственных органов как минимум с нескольких позиций.

Во-первых, с точки зрения политического доверия. Так, например, Margaret Levi и Laura Stoker рассматривают проблему надёжности политических деятелей и институтов, осмысливая поведенческие последствия доверия и недоверия [1]. Поэтому понятия репутации и доверия связаны, и формируются с одной стороны из функциональной деятельности власти, а с другой стороны под воздействием культурных и ценностных [2] факторов. Изучая удовлетворенность граждан реагированием государственных органов, учёные приходят к выводу, что прозрачность работы государственных органов и в целом качественное предоставление государственных услуг влияет на рост политического доверия и на восприятие открытости власти. Об этом особенно свидетельствуют работы таких авторов как Per Lægreid и Tom Christensen [3], Steven Van de Walle, Geert Bouckaert [4], Edgar O. Bustos [5], Soonhee Kim, Jooho Lee [6] и др. Также в этой связи представлены различные работы, посвящённые бюрократической репутации и бюрократической политике, таких авторов как Moshe Maor [7], Daniel Carpenter и George Krause [8] и др. Помимо этого, стоит сказать и о влиянии медиа на политическое доверие, что изучено во многих работах с использованием Frame theory, где СМИ создают определённые рамки образа власти. Так, Manuel Castells подчеркивает, что медиаполитика создала социальное пространство, которое влияет на политическую легитимность и социальные движения [9]. В рамках влияния медиа [10] также интересны исследования, посвящённые популизму [11], в контексте которого раскрывается феномен поляризации общества [12], где разные группы могут предъявлять противоречивые требования к власти, а медиа могут выступать одним из факторов, усиливающих эти противоречия. Поэтому некоторые авторы подчеркивают влияние новые медиа и социальных сетей на стереотипизацию [13]. Таким образом, доверие может быть связано как с когнитивным, так и с эмоциональным восприятием образа власти.

Во-вторых, можно проследить связь репутации с общественными ожиданиями и представлениями граждан о том, как органы власти должны реализовывать свою работу. Например, James Oliver исследует позитивные и нормативные ожидания населения от работы государственной власти [14], и приходит к выводу важности информации об эффективности работы, а также предыдущего опыта восприятия, другими словами, накопленной репутации. В свою очередь Daniel Carpenter и George Krause рассматривают важность убеждений граждан о намерениях и миссии государственного управления, в особенности в демократическом обществе [15]. Такие ожидания и убеждения чаще всего могут быть связаны с общественными запросами по поводу сохранения безопасности и стабильности, повышения уровня и качества жизни, справедливости государственной политики, ожидания по поводу борьбы с коррупцией и т.д. Интеграция запросов в имидж власти зачастую используется для укрепления легитимности и политической поддержки режима и власти, о которой писал Д.Истон, рассматривая индикаторы поддержки и условия, при которых она меняется или влияет на поведение граждан [16]. В этом ключе легитимность рассматривается не только исключительно в политологических и социологических работах, но и психологических. Так, например, Tom Tyler подчеркивает, что для легитимности, как способа укрепления сотрудничества между властью и обществом, важна демонстрация не только компетентности государственных органов, но и справедливости их процедур, так как именно совпадение моральных ценностей ведёт к росту общественной поддержки. То есть, восприятие власти и готовность граждан следовать законам и правилам обусловлены соответствием моральных ценностей (личных стандартов) и легитимности (воспринимаемым обязательствам) [17]. Следует отметить, что сильный разрыв между ожиданиями граждан и действиями государства может снижать доверие. Jurgen Habermas, анализируя риск завышенных ожиданий, который государства могут формировать через рекламу, персонализацию, пропаганду и др. [18], поднимает вопрос разницы между реальными действиями власти и восприятием этих действий, а также подчеркивает, что это может выступать одной из причин кризиса легитимации. Во многом восприятие власти зависит

от происходящих политических процессов, как вызовов для репутации. Например, если в обычное время общественные ожидания могут быть сосредоточены на улучшении жизни граждан, их социально-экономической, инфраструктурной обеспеченности и т.д., то при крупных кризисах от власти ожидают конструктивных решений, эффективного кризис-менеджмента и прозрачности в действиях [19]. Примером этому могут служить ожидания в период пандемии. Поэтому одним из критериев эффективной трансляции является то, насколько сформированный имидж согласовывается с политической реальностью и обществом, на которое он направлен [20].

В-третьих, концепт репутации может рассматриваться как ресурс власти, который накапливается через последовательные действия, публичность и соответствие общественным ожиданиям. Это позволяет применять теорию ресурсно-ориентированного взгляда (the theory of resource-based view) [21] и такие подходы по управлению репутацией как Nation branding (Simon Anholt) и Soft power, в которых государство стремится быть конкурентоспособным и создавать положительное восприятие и доверие как через управленческие меры, так и через элементы образов и символов. Также зависимость репутации власти от политических лидеров зачастую характерно рассматривать относительно восприятия внешней политики, о чём писали Guisinger A. и Smith A. [22], а в других исследованиях, например Hilde Bjørnå [23] репутация лидеров рассматривается с точки зрения политического актива или капитала. Таким образом, репутация власти это не просто отражение деятельности власти, а её форма присутствия в общественном сознании, результат продолжительной коммуникации и предсказуемости [24]. Формирование и поддержание репутации - это сложный, долгосрочный процесс, и для того, чтобы репутация могла быть успешна и способствовала реализации политических целей, она должна соответствовать политическому имиджу.

В Казахстане научные публикации посвящённые имиджу власти в основном сосредоточены на теоретическом и практическом осмыслении имиджа [25-28], значительное количество работ посвящено имиджу государственной службы [29-33], а также встречаются работы по имиджу страны на международной арене и во внешней политике, изучаются вопросы связанные с государственным развитием и рейтингом власти казахстанскими исследовательскими институтами и центрами (КИСИ [34]; ОФ ЦСПИ «Стратегия» [35], Центр актуальных исследований «Альтернатива» [36] и т.д.). При этом особенность данной статьи заключается в том, что акцентируется внимание на выстроенной коммуникации и обратной связи с населением, их влиянии на восприятие государственных органов, для того, чтобы расширить понимание механизмов укрепления политического доверия. Статья опирается на оригинальные эмпирические данные двух исследований и связывает восприятие власти с институциональными, информационными и цифровыми возможностями коммуникации для граждан, а также отдельно подчеркивает важность «эмоционального труда» государственных служащих в современных условиях.

Методы исследования

Изучение научных публикаций по общественным запросам, имиджу власти, политическому доверию и политической коммуникации позволило сформировать представление о том, что влияет на общественное восприятие. Было проанализировано то, какие институциональные механизмы обратной связи предпринимаются государством для поддержания и совершенствования политической коммуникации, а также какие присутствуют барьеры в эффективной трансляции образа власти. Основным методом исследования выступил анализ первичных и вторичных данных. Эмпирические данные представлены двумя научными проектами, в одном из которых автор статьи является руководителем, а в другом - одним из членов исследовательской группы. Так, были проанализированы результаты фокус-групп, проведённых автором статьи в 2024 году (города: Павлодар, Караганда, Туркестан, Актау, Кызылорда) в рамках проекта «Влияние СМИ на восприятие казахстанцами образа власти». Отбор респондентов осуществлялся по критериям возраста, пола, региона проживания. На основе результатов были проанализированы факторы, которые влияют на представление граждан о власти, особое внимание уделено медийному потреблению и каналам коммуникации с государством.

Также были использованы количественные данные Центра региональных исследований, полученные в ходе выполнения проекта «Образ будущего страны глазами граждан

Казахстана», в котором автор статьи принимал непосредственное участие. Полевое исследование в рамках этого проекта было проведено в 2023 году (1500 респондентов от 18 лет и старше, из 17 областей, а также трёх городов республиканского значения). Оно показало уровень и качество осведомлённости и понимания гражданами государственных программ и проектов.

Результаты

Репутация власти включает в себя спектр представлений о власти, её намерениях и эффективности, её роли в жизни общества и формировании ценностей. То есть, репутация и имидж представляют собой своего рода общий портрет власти. Одним из важных факторов, обуславливающих отношение к власти, выступает социально-экономическое состояние граждан, их оценка того насколько комфортно им в государстве, удовлетворенность населения жизнью и экономической состоятельностью. Как демонстрируют результаты количественного опроса в рамках проекта «Образ будущего страны глазами граждан Казахстана», на вопрос о том, как граждане представляют «казахстанскую мечту», из списка разных вариантов ответа на первом месте у респондентов – высокий уровень жизни (достаток населения) (17,3%), что, таким образом, составляет одно из основных общественных ожиданий и запросов. Также на другой вопрос о том, каким респонденты представляют «идеальный Казахстан в будущем», наибольший процент среди опрошенных набрал ответ - «развитое, процветающее государство» (47,5%).

Обращаясь к вторичным данным, согласно опросу социального самочувствия на конец 2024 года, проведённому общественным фондом ЦСПИ «Стратегия», на вопрос о том справляется ли Правительство с проблемами в экономике 49,6% респондентов ответили положительно (7,9% - справляется; 41,7% - скорее справляется), что в целом соответствует их удовлетворённости жизнью (11,3% – вполне удовлетворены; 46,4% - скорее удовлетворены) [37]. То есть, влияние на восприятие власти оказывает то, как реализуются экономические запросы, что может приобретать своего рода роль триггера: например, как правило, повышение заработных плат, снижение инфляции формирует позитивное отношение, а страх кризисов, ожидание роста цен и др. ведёт к снижению позитивного восприятия. Помимо экономических аспектов, оценивание власти определяется тем, насколько она способна отражать интересы и потребности населения, другими словами, какой сформирован имидж услуг. Оценка государственных услуг отражается на суждении об эффективности работы госслужащих и ситуации с государственным управлением в стране. Так, в своём Послании Глава государства подчёркивает, что концепция «Слышащего государства» сыграла большую роль в открытости органов власти и прямым обращениям граждан к госслужащим, а также говорит, что «крайне важно, что начала формироваться единая экосистема по работе с обращениями, которая позволяет более точно определять потребности и ожидания граждан. Для совершенствования своей работы госорганам следует больше внимания уделять анализу обращений» [38]. Это соответствует одной из Целей устойчивого развития (ЦУР), включающей построение открытого общества, создание эффективных, подотчетных и основанных на широком участии учреждений на всех уровнях [39]. Рассмотрим какие изменения были приняты государством в этой связи за последнее время.

Одной из мер по формированию диалога власти с обществом является создание и деятельность Национального курултая, в состав которого входят политические и общественные деятели, ученые, представители неправительственных организаций, СМИ и др. Национальный курултай обсуждает вопросы развития государства, осуществляет обратную связь и доносит общественные запросы до органов власти, разрабатывает рекомендации для госорганов, проводит анализ ситуации и вносит предложения, способствует информированию населения и ряд других задач, направленных на консолидацию общества [40]. Важной инициативой по развитию политической коммуникации является введение выборности и усиление органов власти местного уровня [41]. С 2021 года осуществляются выборы акимов сельской местности. Прямые выборы акимов повышают их ответственность, способствуют обновлению госаппарата. Реализация смешанной системы при выборах в маслихаты повышает узнаваемость их представителей и подотчетность, увеличилась представленность молодежи и женщин в маслихатах. На заседании правительства в 2025 году Президент отметил важность подготовки государственного аппарата, особенно на местном уровне, и

поручил правительству совместно с Агентством по делам госслужбы запустить обучающий проект "Школа акимов" [42]. В 2021 году была принята Концепция развития государственного управления до 2030 года, которая направлена на повышение качества предоставления государственных услуг с использованием сервисной модели. Это привело к определенным результатам по повышению оказания электронных услуг и снижению бюрократизации, например в 2022 году было оказано 270 млн. гос. услуг, при этом из которых 249,3 млн было предоставлено в цифровом формате. Однако перед государственным управлением стоит еще множество задач по улучшению механизмов ориентированности на потребности населения и снижению коррупционных рисков. Вместе с тем, стоит отметить влияние цифровизации на оказание госуслуг [43]. Так, развитие портала egov способствовало повышению доступности, оперативности получения большинства государственных услуг дистанционно, что снизило множество бюрократических процедур и положительно отразилось на оценке работы госорганов [44].

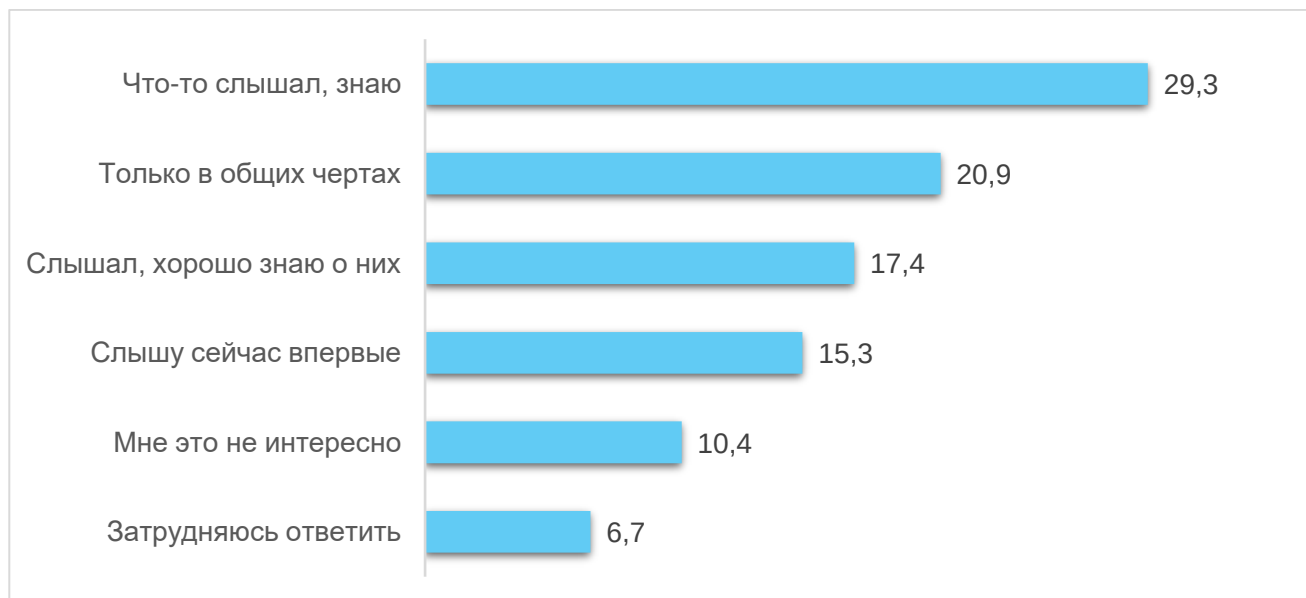
Помимо этого, был создан портал Открытое Правительство, которое включает в себя широкий функционал. Среди таких возможностей сайт Открытые НПА для получения полезной информации относительно проектов нормативно-правовых актов, наблюдения за политическими и правовыми процессами в стране, участия граждан в законотворчестве. Открытые данные - сайт, в котором находятся данные, предоставленные госорганами, и которые граждане могут использовать для получения информации о политическом развитии, а также для политического участия. «Открытые бюджеты» - сайт предоставляет информацию об исполнении бюджета, заявках и программах, таким образом граждане могут следить за расходованием государственных средств, как центральных, так и местных органов. Портал «Открытый диалог» дает возможность гражданам подавать обращения, участвовать в обсуждениях и онлайн-конференциях, проходить опросы общественного мнения и смотреть трансляции госорганов. Это позволяет населению давать обратную связь и активно участвовать в общественных и политических делах. Сайт «Оценка эффективности деятельности государственных органов» направлен на информирование граждан о действиях госорганов, позволяет видеть систему оценивания эффективности госслужащих. Помимо этого, есть ресурс e-Otinish, который обрабатывает обращения граждан и дает обратную связь от госслужащих.

Также, важнейшей возможностью политического участия является подписание петиций, в связи с чем Главой государства в 2023 году был подписан закон «Об общественном контроле». Официальный сайт подписания электронных петиций - Epetition.kz, в случае если петицию подпишут 2.5тыс человек, то она будет рассмотрена на местном уровне, в случае 50тыс. человек, она будет рассмотрена Правительством. Можно сделать вывод, что это большой шаг в расширении возможностей участия казахстанцев и их влияния на политические решения. Еще одним шагом государства стало постепенное внедрение Искусственного интеллекта в работу госорганов. В основном он используется для анализа данных и оптимизации деятельности. Так, Правительством принята Концепция по развитию искусственного интеллекта на 2024-2029 годы, она предполагает рост использования ИИ в разных областях жизни и повышение квалифицированных сотрудников, владеющих соответствующими ИИ инструментами [45]. На сегодняшний день внедрена Национальная платформа искусственного интеллекта, сотрудники госорганов проходят обучение по использованию ИИ, технологии ИИ используются для анализа показателей государственной работы, оценки KPI, повышения качества обслуживания и других задач [46]. Таким образом, для повышения эффективности предоставления государственных услуг было внедрено множество действенных механизмов, в том числе цифровых. Несмотря на принятые меры, проблема коммуникации остаётся в том, что многие граждане плохо информированы о новых возможностях быть вовлечёнными в политическую жизнь государства, понимать и контролировать политические процессы и работу органов власти. Например, граждане могут не иметь достаточного времени для использования государственных цифровых ресурсов или не знать, как это делать, таким образом, часть общества может не видеть новых возможностей участия и результатов политики по повышению качества государственного управления. Поэтому немаловажную роль играет фактор информированности.

Соответствующая ситуация может проявляться и в осведомлённости по вопросам государственной политики. Так, опрос 2023 года (1500 респондентов) в рамках проекта «Образ

будущего страны глазами граждан Казахстана» (исследование Центра региональных исследований) показал, что многие граждане о национальных проектах, стратегии государства и других программах развития осведомлены недостаточно или ориентируются лишь частично, а хорошо знают о них только 17,4% респондентов. При этом более осведомленной является возрастная группа от 18 до 29 лет.

Рисунок 1 - «Приходилось ли вам что-либо слышать о национальных проектах, стратегии государства и других программах развития страны?»

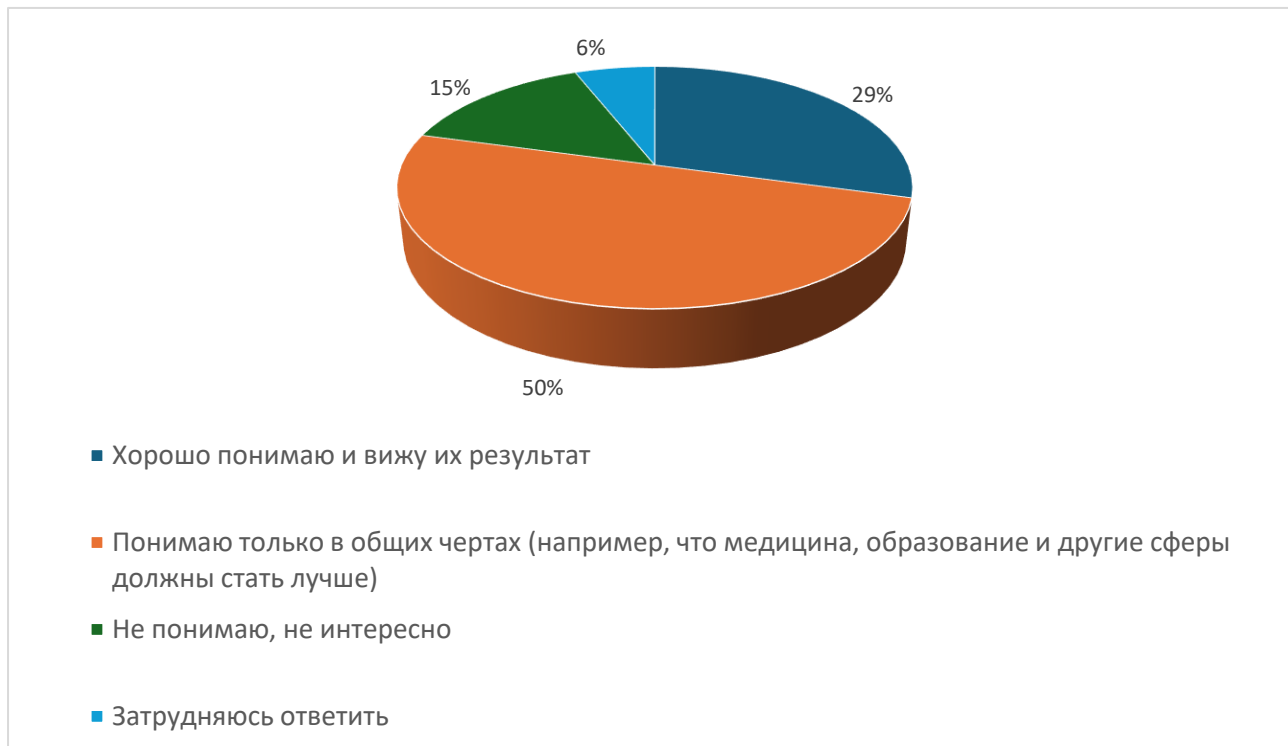

Тем, кто слышал о национальных программах и проектах, также был задан вопрос о том, понимают ли они их и видят ли результат. 29,3% ответили, что хорошо понимают и видят результат, 50% ответили, что в общих чертах, те кто не понимает и кому это не интересно составили 14,7% и 6% затруднились в ответе.

Таким образом, о многих реформах и принятых государством мерах граждане могут быть плохо информированы и не понимать их. В связи с этим возникает разница в трансляции и восприятии образа власти. Стоит сказать, что 45,9% респондентов считают, что граждане должны участвовать в разработке стратегий развития государства, лишь 3,7% считают, что не должны и ещё 50,4% затрудняются ответить. Это говорит о существенном уровне ожиданий вовлечённости общества в формирование будущего и представляет собой потенциал для расширения политического участия.

При ответе на вопрос могут ли стратегии и национальные проекты улучшить их жизнь, 27,4% респондентов выразили уверенность, что повлияют, 43,7% опрошенных считают, что «это возможно, но уверенности нет», остальные 15,7% считают, что влияния нет и 13,2% затрудняются с ответом. Всё это свидетельствует о наличии как устойчивой прослойки граждан доверяющих деятельности государственных органов и позитивно оценивающих государственную политику, так и тех, кто не испытывает полной уверенности и будет в дальнейшем наблюдать и оценивать результаты влияния государственных программ и реформ.

Рисунок 2 - «Можете ли вы сказать, что хорошо понимаете, о чем эти национальные программы и проекты, каков их результат?» (на данный вопрос отвечают только те респонденты, которым приходилось что-либо слышать о национальных проектах, стратегии государства и других программах развития страны – 1015 респондентов (67,6%))

При этом стоит отдельно подчеркнуть, что на вопрос о том, где респонденты получают информацию о политике, большинство ответили, что в социальных сетях - 55,2%. Поэтому на сегодняшний день актуален не контроль социальных сетей, а адаптация инструментов политической коммуникации в социальных сетях.

Результаты фокус-групп, проведенных автором статьи в рамках исследования, также подтверждают популярность социальных сетей как источника информации о событиях в стране у основной части респондентов. Так, например, респонденты отмечали откуда узнают информацию о работе органов власти: «в основном инстаграм, ведь листаешь, подписана на каналы, увидела что-то – прочитала, посмотрела», «социальные сети, в основном инстаграм, ютуб», «либо от друзей узнаешь», «в интернете, целенаправленно не ищешь, но то что вышло смотришь», «политический контент есть, подписан на казахстанские (примечание* - сообщества (паблики) в социальных сетях), чтобы знать что происходит в стране». То есть, большинство граждан могут использовать социальные сети, блоги и новостные порталы как наиболее удобные и простые платформы и именно через них формировать представление о политике, что может вносить определенные искажения в восприятие образа власти. В этой связи роль информирования общества о работе госорганов, повышения компетентности граждан в отношении использования новых технологий и возможностей политического участия особенно актуальна. Другой вывод из фокус-групп следует о том, что присутствует запрос на эмоциональную открытость власти, то есть, не только формальные формы связи, но также такие аспекты как уважение, эмпатия, вовлеченность в проблемы. Всё это указывает на то, что восприятие власти строится как через личный опыт взаимодействия с органами власти, так и через образы в СМИ, окружение и др. источники.

В рамках проекта по образу будущего на вопрос о том, кто по мнению респондентов несёт ответственность за будущее страны, опрошенным предлагалось оценить варианты (Президент, Парламент, Правительство, граждане, политические партии, общественные организации и лидеры, СМИ и социальные сети) от 1 до 7 (где по шкале: 1 – наименее ответственный, 7 – наиболее ответственный). В итоге, (из приоритета на 7 баллов) 46% респондентов считают, что наиболее ответственен за будущее страны – Президент. Также стоит обратить внимание, что высокую значимость респонденты отводят СМИ и социальным сетям – 23,1% дали оценку в 6 баллов, 23,8% оценили в 7 баллов, что выступает следующим

по значимости в пределах оценок на 6 и 7 баллов. Это говорит о том, что граждане понимают важность информационного фактора, его роль в формировании повестки дня. В выступлениях Главы государства также особое внимание уделяется влиянию информационного фактора. Например, Президент отмечал: «Чтобы обеспечить дальнейшее развитие диалога между государством и обществом, всем нам нужно быть добросовестными, объективными, действовать исключительно в рамках закона, отвечать за свои слова и поступки. Мы видим, как общественную инициативу порой перехватывают безответственные, экзальтированные популисты, не обладающие глубокими знаниями по обсуждаемым в обществе проблемам. Это не имеет ничего общего с демократией» [38].

Ещё одной из детерминант имиджа власти является имидж руководителей органов власти и доверие к ним. Наибольшим уровнем доверия среди основных институтов власти обладает Президент. Так, помимо вышеприведённых результатов согласно которым респонденты считают, что Президент несёт наибольшую ответственность за будущее страны, по данным Казахстанского института стратегических исследований уровень доверия к Президенту составил в 2024 году - 80,5% [47]. Поэтому ожидания граждан относительно изменений во многом опираются на их доверие Главе государства, что имеет большое влияние на поддержку реформ и положительное восприятие новых идей, так как Президент выступает основным инициатором политических реформ [48]. Выступления Президента формируют представления и надежды о будущем, задают информационную повестку по социальным и политическим вопросам и выступают в качестве средства связи с обществом и трансляции ценностей. По итогам опросов 77,7% респондентов поддерживают политический курс руководства страны. Также согласно опросу КИСИ ожидания от будущего носят позитивный характер у 77,4% респондентов. В целом, как показывают различные исследования, граждане в большей степени склонны надеяться на государство и скорее оценивать будущее положительно. Это свидетельствует о легитимности власти и достаточно высоком социально-политическом доверии, но не говорит о том, что в обществе не может быть несогласия с отдельными решениями или негативной реакции в отдельных событиях. Поэтому учёт общественных ожиданий представляет собой необходимое условие эффективной государственной политики. Например, население может остро реагировать на изменения в нормах, касающихся их жизни, особенно если они вызывают дискомфорт или дополнительные затраты/усилия. Регламентирующие общественный порядок нововведения могут восприниматься априори отрицательно, однако зачастую это происходит из-за недостаточного разъяснения необходимости этих мер. В частности, относительно нововведений важно учитывать разъяснение по вопросам того, в чем граждане заинтересованы в первую очередь: защита прав, экономическое положение, социальная инфраструктура, социальные возможности и т.д.

Относительно руководителей органов власти, следует отметить, что их авторитетность и профессиональные качества напрямую влияют на работу госоргана, его репутацию и уровень общественного доверия. Например, результаты экспертного опроса, проводимого ЦСПИ «Стратегия» на постоянной основе, демонстрируют, что рейтинг авторитетности руководителя играет важную роль и коррелирует с оценкой эффективности органа власти в целом. Эксперты также отмечали положительную тенденцию в открытости работы депутатов, увеличении обсуждений и обработке обращений от общества, однако указывали и на использование отдельными депутатами популистской риторики.

Обсуждение и выводы

На расширенном заседании Правительства в январе 2025 года Касым-Жомарт Токаев указывал на информационные риски и угрозы: "Все чаще мы сталкиваемся со случаями дезинформации и медиавбросами, направленными на манипуляцию общественным мнением, дискредитацию власти, разжигание розни. Это создаёт серьёзные риски для безопасности граждан и стабильности в стране. Но укрепление кибербезопасности ни в коем случае не должно замедлить процесс цифровизации" [42].

Следует отметить, что имидж власти в средствах массовой информации и СМИ раскрывается неоднородно. Это представлено как положительным отношением к власти, так и несколько критичным. Таким образом, СМИ и различные интернет-ресурсы позиционируют свою риторику в отношении власти и формируют «повестку дня». Такая поляризация СМИ

отражает тенденцию поляризации мнений в обществе, что подтверждают и данные фокус-групп. То есть, собственные взгляды граждане строят на основе сложившихся у них представлений (образа власти), и это в дальнейшем влияет на их информационные предпочтения, выбор новостных СМИ и источников информации. Существует множество теорий на этот счет, которые утверждают, что индивиды склонны отдавать предпочтения тем источникам, которые соответствуют их точке зрения. К таким теориям можно отнести теории мыльного пузыря, эхо-камер, различные фрейм теории. Вместе с тем преграды в политической коммуникации возникают и по другим аспектам. Казахстанские авторы обращают внимание, что между государственными органами и обществом могут быть такие барьеры, как: поведение граждан (например, неготовность к взаимодействию), восприятие информации (искажения информации, непонимание и т.д.), эмоциональные барьеры (недоверие, негативное отношение и др.) [49].

Также особое внимание следует обратить на аспект эмоционального труда, который выполняют госслужащие. Эмоциональный труд представляет собой управление эмоций необходимое при выполнении своей работы, что позволяет при предоставлении услуг проявлять необходимую эмпатию в коммуникации или сдерживать гнев [50]. Данный аспект зачастую недооценивается, однако играет важную роль в социальной и политической коммуникации. Недовольства граждан вызванные неосторожными эмоциональными высказываниями политиков, неудачными интервью госслужащих с представителями СМИ делают качественное выполнение эмоционального труда от представителей власти насущным аспектом. К тому же, такие случаи активно обсуждаются и распространяются в интернете, аккумулируются с другими случаями, и в совокупности формируют социально-психологическое напряжение в отношении власти. Всё это отражается на проблеме разной трансляции и интерпретации государственных мер. В этой связи важно бороться не только с информационными последствиями, но также углублять понимание причин подобных появляющихся кейсов и общественных реакций. Ведь зачастую, излишнее цензурирование или «искусственное» преломление распространения негативной информации с целью контроля может, наоборот, усилить негатив или вызвать подозрения в сокрытии. Поэтому эмоциональный труд показывает то, насколько значимо представителям власти сохранять этичное поведение в общении с гражданами, так как их индивидуальные эмоции и поведение закладывают представление граждан о культуре власти в целом. Это характерно и для случаев в конфликтах, когда представитель власти участвует в переговорах с населением, в восприятии общества он транслирует не только собственное эмоциональное отношение, но и формирует образ власти на эмоциональном уровне восприятия граждан.

Зачастую граждане обращаются именно к Президенту, когда сталкиваются с несправедливостью, что обосновано как уровнем политического доверия, так и сильным влиянием Президента и его поручений. С другой стороны, в случаях, когда эффективность работы государственного аппарата проявляется только при обращении к Президенту и обусловлена именно этим, то необходимо развивать механизмы, обеспечивающие зависимость эффективности управления не только от политической воли Главы государства, но и от прагматичных интересов государственных структур. При сформированной нормативно-правовой и институционально организованной базе, но столкновении с осуществлением реформ государственного управления, можно рассматривать как одну из преград - конфликт интересов. За последнее время было принято множество мер, направленных на прозрачность работы государственных органов, повышение доверия населения и улучшение восприятия институтов власти: создание Национального курултая, реализация реформ перехода к смешанной избирательной системе, введение выборности акимов сельской местности, расширение оказания электронных государственных услуг и цифровых возможностей коммуникации через порталы Открытого правительства, внедрение института петиций, развитие применения искусственного интеллекта (ИИ) в работе государственных служащих и др.

Однако результаты проведённых исследований показывают недостаточную осведомлённость граждан о работе институтов власти, принимаемых мерах и реформах. В результате возникает разрыв между тем, что делает государство и как оно воспринимается. Недостаток понимания механизмов государственных реформ и динамики их реализации создаёт почву для дезинформации. Это подтверждает, что репутация складывается не только

из действий властей, но и зависит от качества их объяснения обществу. В целом, в восприятии власти важны не только навыки, но также и ценности, ценностные ориентиры представителей государственного управления. Так, в Послании Президента подчёркивается, что проблема компетенции государственных служащих по-прежнему имеет место быть, и вместе с тем отмечается, что «Все назначения следует осуществлять с учётом профессиональных и моральных качеств кандидатов, а также их результативности на предыдущих должностях. Принципы меритократии никто не отменял» [38].

Формат обратной связи должен развиваться не только в рамках формальных условий, но и использоваться как один из главных репутационных ресурсов. Вместе с этим необходимо встраивать механизмы объяснения реформ и усиливать эмоциональную вовлечённость в политической коммуникации. Так, имидж зависит от того насколько власть воспринимают как открытую и внимательную к социальным настроениям.

Заключение

Эмпирические исследования показывают, что осведомлённость о деятельности государственных органов и институтов власти выступает одним из факторов репутации. Низкая информированность о работе государства ведёт к невозможности использовать репутационный ресурс в полной мере. Поэтому эффективность реформ должна оцениваться не только по KPI, но и по уровню понимания и поддержки населением. При этом репутация власти определяется не только политическими решениями, но и стилем публичной коммуникации, этикой публичной речи. Результаты фокус-групп демонстрируют, что в обществе сформирован запрос на публичность и диалог власти, а также на узнаваемость политических представителей, в особенности на местном уровне.

В целом исследование говорит о том, что на репутацию влияют такие факторы как: уровень социально-экономической удовлетворённости, качество государственных услуг и эффективность работы госслужащих, авторитет руководителей органов власти и качество политической коммуникации. При этом восприятие власти может формироваться через личный опыт, образы в СМИ, окружение и т.д. Барьером эффективной политической коммуникации является разница между трансляцией имиджа власти и его восприятием. Одна из причин этого – недостаточная информированность населения о принимаемых мерах, искажения в интерпретации реформ и изменений. В совокупности с высоким уровнем доверия к центральным институтам власти в Казахстане и поддержке проводимой политики, недовольства и критичное отношение к власти являются способом выражения общественных запросов, попыткой обратить внимание на наиболее проблемные аспекты. Общественные запросы относительно коммуникации повышает значимость «эмоционального труда» и навыков эмоционального интеллекта в работе госслужащих, особенно в контексте реализации концепции «Слышащего государства». Влияние цифровизации на совершенствование механизмов информационной и социальной обеспеченности граждан является важным аспектом. Обсуждение проблем обществом говорит о том, что население стремится вовлекаться в политические процессы и понимает влияние политики на их жизнь, так как в ином случае, как правило, используются другие стратегии поведения: например, эмиграция или отчуждённость от политики. Таким образом, общество имеет надежды на изменения, ожидает их и выражает эти ожидания, как в форме поддержки, так и в форме запросов, в том числе и критичных. Апатия и недоверие могут негативно влиять на работу госслужащих, отчуждённость граждан от политических процессов формирует необъективное и категоричное восприятие органов власти. Есть ряд факторов, которые могут снижать доверие к власти, к таковым можно отнести: социально-экономическое недовольство, коррупция, неэффективная коммуникация с населением, социально-политическая поляризация, риски безопасности (в том числе информационная безопасность, утечка данных и т.д.).

В 2022 году государство объявило о переходе к реформам «Нового Казахстана», что представляет собой политическую и культурную модернизацию, ориентированную в будущее. Вместе с тем это повлияло и на формирование новых общественных ожиданий. Таким образом, сегодня от государства ожидают не только функциональной эффективности и результатов, но и способности к диалогу, в котором есть понятность, доступность и доверие.

Финансирование

Исследование проведено в рамках грантового научного проекта AP22684871 «Влияние СМИ на восприятие казахстанцами образа власти», финансируемого Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (грантовое финансирование исследований молодых ученых по проекту «Жас ғалым» на 2024-2026 гг.).

Благодарность

Автор выражает признательность заведующей кафедрой политологии и политических технологий Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессору Насимовой Г.О. за научное консультирование и всецелую поддержку.

Автор благодарит «Центр региональных исследований» за возможность принять участие в исследовании и использовать уникальные данные для проведения анализа.

Список литературы

1. Levi Margaret & Stoker Laura. (2000). Political Trust and Trustworthiness. Annual Review of Political Science - ANNU REV POLIT SCI. 3. 475-507.
2. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. – SAGE, 2001. – 596 p.
3. Lægreid, Per & Christensen, Tom. (2005). Trust in Government: The Relative Importance of Service Satisfaction, Political Factors, and Demography. Public Performance & Management Review. 28. 679-690.
4. Van de Walle, Steven & Bouckaert, Geert. (2003). Public service performance and trust in government: The problem of causality. International Review of Administrative Sciences. 8. 891-913.
5. Bustos, E.O. (2021), Organizational Reputation in the Public Administration: A Systematic Literature Review. Public Admin Rev, 81: 731-751. <https://doi.org/10.1111/puar.13363>
6. Kim S., & Lee J. (2012). E-Participation, Transparency, and Trust in Local Government. Public Administration Review, 72(6), 819–828. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1540-6210.2012.02593.x>
7. Maor, Moshe. (2015). Theorizing Bureaucratic Reputation.
8. Carpenter, Daniel & Krause, George. (2014). Transactional Authority and Bureaucratic Politics. Journal of Public Administration Research and Theory. 25. 5-25. 10.1093/jopart/muu012.
9. Castells, Manuel. (2007). Communication, Power and Counter-Power in the Network Society. Journal of Communications - JCM. 1.
10. Bjørnå, H., Steinveg, B. and Hernes, H.-K. (2022). Local politicians in the age of new media. Frontiers in Political Science, 4: 917716. doi: 10.3389/fpos.2022.917716
11. Mudde C. "Populism: An Ideational Approach" OxfordThe Oxford Handbook of Populism (2017) p. 27 - 47.
12. Levi Boxell, Matthew Gentzkow, Jesse M. Shapiro. IS The internet causing political polarization? evidence from demographics. Cambridge, 2017. p.26. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w23258/w23258.pdf
13. Rashed Salem Alhaimer, 2023. "Unveiling the digital persona image: the influence of social media on political candidates' brand personality and voter behaviour in Kuwait," Palgrave Communications, Palgrave Macmillan, vol. 10(1), pages 1-12. <https://www.nature.com/articles/s41599-023-02420-4>
14. Oliver J. (2011). Managing Citizens' Expectations of Public Service Performance: Evidence from Observation and Experimentation in Local Government. Public Administration. 89. 10.1111/j.1467-9299.2011.01962.x.
15. Carpenter D.P. and Krause G.A. (2012), Reputation and Public Administration. Public Administration Review, 72: 26-32. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2011.02506.x>
16. Easton D. (1975). A Re-Assessment of the Concept of Political Support. British Journal of Political Science, 5(4), 435–457.
17. Tyler Tom. (2006). Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation. Annual review of psychology. 57. 375-400. 10.1146/annurev.psych.57.102904.190038.
18. Habermas, Jurgen «Legitimation Crisis». Publisher: Heinemann educational publishers, 1976 . – 189 c.
19. Аюбаева С.С., Кусаинова Л.И., Тынышбаева А.А. Роль государственных служащих в процессе формирования репутации государственного аппарата. Вестник университета «Туран». 2023;(1):297-310. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-297-310>
20. Аязбекова С.Ш. Имидж власти как средство эффективного государственного управления // Эффективное государственное управление в современных условиях: Материалы Международной научно-практической конференции. - Астана, 18 сентября 2003 г. /Под общ. ред. З.К. Турисбекова, А.С. Серикбаева; Отв.ред. Г.Р. Абрахимов, С.Ш. Аязбекова. - Астана: Академия гос. службы при Президенте РК, 2003. – С.262-266

21. Antoniadou N., Mohr I. Strengthening U.S. Politicians' Reputation. Soc 57, 41–52 (2020). <https://doi.org/10.1007/s12115-019-00439-5>
22. Guisinger A., & Smith A. (2002). Honest threats: The interaction of reputation and political institutions in international crises. *Journal of Conflict Resolution*, 46(2), 175-200.
23. Bjørnå H. (2021). Reputational assets for local political leadership. *Heliyon*, 7(8).
24. Wæraas A., & Byrkjeflot H. (2012). Организации государственного сектора и управление репутацией: пять проблем. *Международный журнал государственного управления*, 15 (2), 186–206. <https://doi.org/10.1080/10967494.2012.702590>
25. Ким Л. М. Политическая имиджелогия - Алматы : Казак университети, 2012. - 207 с.;
26. Аязбекова С. Ш. Имидж и этика государственного служащего : учебное пособие / С.Ш Аязбекова. - Астана : Академия гос.службы при Президенте РК, 2004. - 210 с.;
27. Аюбаева С.С., Кусаинова Л.И., Тынышбаева А.А. Роль государственных служащих в процессе формирования репутации государственного аппарата. Вестник университета «Туран». 2023;(1):297-310. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-297-310>
28. Аюбаева С.С., Кусаинова Л.И., Ибраева А.С. Имидж: понятие, сущность и основные направления повышения его эффективности // Экономическая серия вестника ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, №3, 2021. – С. 83-91.
29. Садвокасова А.К. Публичный имидж государственной службы: опыт социологических исследований в Казахстане // Мониторинг. 2008. №1 (85). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/publichnyy-imidzh-gosudarstvennoy-sluzhby-opyt-sotsiologicheskikh-issledovaniy-v-kazahstane> (дата обращения: 15.02.2025), С. 149-153.
30. Садвокасова А.К., Суимбаева Э.Н., Зайниева Л.Ю. (2024). Состояние и пути совершенствования государственной службы Республики Казахстан. Вестник КазНУ. Серия философии, культурологии и политологии, 88(2), 96–113. <https://doi.org/10.26577/jpcp.2024.v88-i2-010>
31. Агубаев Н. Опыт реформирования государственной службы в странах ОЭСР и Казахстане: итоги и перспективы. – Астана: Центр исследований, анализа и оценки эффективности, 2024. – 210 с.
32. Агубаев Н. (2024). К вопросу об образе государственного служащего. Государственное управление и государственная служба, (2(89), 2-15. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1201>
33. Kosherbayeva, A., & Bokayev, B. (2024). Лидерство и возможности государственной службы Республики Казахстан. Государственное управление и государственная служба, (1 (88)), 64-74. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1204>
34. Казахстан на пути к устойчивому развитию. Научное издание под редакцией Кошербаевой А.Б. – Астана: Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте РК, 2024. – 54 с.
35. ОФ «Центр социальных и политических исследований «Стратегия» - рейтинг управленческой элиты РК <https://www.ofstrategy.kz/ru/research/project-portrait> (дата обращения: 01.02.2024)
36. **Центр актуальных исследований «Альтернатива».** Аналитика. <https://alternativakz.com/category/analytics/> (дата обращения: 01.02.2024)
37. Социальное самочувствие населения РК: итоги 2024 года <https://www.ofstrategy.kz/ru/research/socialresearch/item/901-sotsialnoe-samochuvstvie-naseleniya-rk-itogi-2024-goda> (дата обращения: 05.02.2024)
38. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Справедливый Казахстан: закон и порядок, экономический рост, общественный оптимизм», 2 сентября 2024 г. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskii-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014>
39. Содействие построению миролюбивого и открытого общества в интересах устойчивого развития, обеспечение доступа к правосудию для всех и создание эффективных, подотчетных и основанных на широком участии учреждений на всех уровнях <https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals/goal/16/> (дата обращения: 05.02.2024)
40. «Многое зависит от уровня нашей активности» - Андрей Чеботарев о работе Курултая, 2024 <https://liter.kz/andrei-chebotarev-kurultai-ploshchadka-dlia-dialoga-vnutri-kazakhstanskogo-obshchestva-1709206033/> (дата обращения: 05.02.2024)
41. Эксперт Ильдар Калиев: «Выборность акимов – это уже часть наследия Президента Токаева», 2024. <https://dknews.kz/ru/eksklyuziv-dk/342343-ekspert-ildar-kaliev-vybornost-akimov-eto-uzhe-chast> (дата обращения: 05.02.2024)
42. Выступление Главы государства Касым-Жомарта Токаева на расширенном заседании Правительства 28 января 2025 года <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-rasshirennom-zasedanii-pravitelstva-2801458>
43. Imanbekova A., Stavbunik E., & Filuk G. (2024). Improving the system of public administration of regional development in the context of digitalization. Государственное управление и государственная служба, (1 (88), 36-47. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1171>

44. Amagoh F., Soltys D. Drivers of effective e-government implementation: trajectory of Kazakhstan's e-government rankings // Государственное управление и государственная служба, (4 (71), 4-10. <https://journal.apa.kz/index.php/path/article/view/66/47>

45. Правительством принята Концепция по развитию искусственного интеллекта на 2024-2029 годы <https://primeminister.kz/ru/news/pravitelstvom-prinyata-kontseptsiya-po-razvitiyu-iskusstvennogo-intellekta-na-2024-2029-gody-28786> (дата обращения: 05.02.2024)

46. Цифровые технологии будут широко внедряться во всех сферах жизнедеятельности Казахстана <https://primeminister.kz/ru/news/press/tsifrovye-tehnologii-budut-shiroko-vnedryatsya-vo-vsekh-sferakh-zhiznedeyatelnosti-kazakhstana-29518> (дата обращения: 05.02.2024)

47. Эксперты КИСИ подвели итоги года, назвав наиболее значимые тренды, события и достижения 2024 года <https://kisi.kz/ru/eksperty-kisi-podveli-itogi-goda-nazvav-naibolee-znachimye-trendy-sobytiya-i-dostizheniya-2024-goda/> (дата обращения: 01.01.2024)

48. Чеботарёв А. Реформы в Казахстане: от намерений к действиям. Аналитический доклад, 2021. с. 49.

49. Искиндинова Ж., Бактиярова Г., Айжарыков Н., & Балманова А. (2024). Каналы коммуникации на государственной службе в Республике Казахстан: оценка эффективности и выявление барьеров. «Мемлекеттік аудит – государственный аудит», 64(3), 163–170. <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2024-64-3-163-170>

50. Скотт Р.Харрис. Приглашение в социологию эмоций, 2020. – М. 224 с.

References

1. Levi Margaret & Stoker Laura. (2000). Political Trust and Trustworthiness. Annual Review of Political Science - ANNU REV POLIT SCI. 3. 475-507
2. Hofstede G. Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations. – SAGE, 2001. – 596 p.
3. Lægreid, Per & Christensen, Tom. (2005). Trust in Government: The Relative Importance of Service Satisfaction, Political Factors, and Demography. Public Performance & Management Review. 28. 679-690
4. Van de Walle, Steven & Bouckaert, Geert. (2003). Public service performance and trust in government: The problem of causality. International Review of Administrative Sciences. 8. 891-913.
5. Bustos, E.O. (2021), Organizational Reputation in the Public Administration: A Systematic Literature Review. Public Admin Rev, 81: 731-751. <https://doi.org/10.1111/puar.13363>
6. Kim, S., & Lee, J. (2012). E-Participation, Transparency, and Trust in Local Government. Public Administration Review, 72(6), 819–828. <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1540-6210.2012.02593.x>
7. Maor, Moshe. (2015). Theorizing Bureaucratic Reputation.
8. Carpenter, Daniel & Krause, George. (2014). Transactional Authority and Bureaucratic Politics. Journal of Public Administration Research and Theory. 25. 5-25. 10.1093/jopart/muu012.
9. Castells Manuel. (2007). Communication, Power and Counter-Power in the Network Society. Journal of Communications - JCM. 1.
10. Bjørnå, H., Steinveg, B. and Hernes, H.-K. (2022). Local politicians in the age of new media. Frontiers in Political Science, 4: 917716. doi: 10.3389/fpos.2022.917716
11. Mudde C. "Populism: An Ideational Approach" OxfordThe Oxford Handbook of Populism (2017) p. 27 - 47.
12. Levi Boxell, Matthew Gentzkow, Jesse M. Shapiro. IS The internet causing political polarization? evidence from demographics. Cambridge, 2017. p.26. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w23258/w23258.pdf
13. Rashed Salem Alhaimer, 2023. "Unveiling the digital persona image: the influence of social media on political candidates' brand personality and voter behaviour in Kuwait," Palgrave Communications, Palgrave Macmillan, vol. 10(1), pages 1-12. <https://www.nature.com/articles/s41599-023-02420-4>
14. Oliver J. (2011). Managing Citizens' Expectations of Public Service Performance: Evidence from Observation and Experimentation in Local Government. Public Administration. 89. 10.1111/j.1467-9299.2011.01962.x.
15. Carpenter, D.P. and Krause, G.A. (2012), Reputation and Public Administration. Public Administration Review, 72: 26-32. <https://doi.org/10.1111/j.1540-6210.2011.02506.x>
16. Easton, D. (1975). A Re-Assessment of the Concept of Political Support. British Journal of Political Science, 5(4), 435–457.
17. Tyler, Tom. (2006). Psychological Perspectives on Legitimacy and Legitimation. Annual review of psychology. 57. 375-400. 10.1146/annurev.psych.57.102904.190038.
18. Habermas, Jurgen «Legitimation Crisis». Publisher: Heinemann educational publishers, 1976 . – 189 c.

19. Ajubaeva S.S., Kusainova L.I., Tynyshbaeva A.A. Rol' gosudarstvennyh sluzhashhih v processe formirovaniya reputacii gosudarstvennogo apparata. Vestnik universiteta «Turan». 2023;(1):297-310. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-297-310>
20. Ajazbekova S.Sh. Imidzh vlasti kak sredstvo jeffektivnogo gosudarstvennogo upravlenija // Jeffektivnoe gosudarstvennoe upravlenie v sovremennyh uslovijah: Materialy Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. - Astana, 18 sentjabrja 2003 g. /Pod obshh. red. Z.K. Turisbekova, A.S. Serikbaeva; Otv.red. G.R. Abrahimov, S.Sh. Ajazbekova. - Astana: Akademija gos. sluzhby pri Prezidente RK, 2003. – S.262-266
21. Antoniadess, N., Mohr, I. Strengthening U.S. Politicians' Reputation. Soc 57, 41–52 (2020). <https://doi.org/10.1007/s12115-019-00439-5>
22. Guisinger A., & Smith A. (2002). Honest threats: The interaction of reputation and political institutions in international crises. Journal of Conflict Resolution, 46(2), 175-200.
23. Bjørnå, H. (2021). Reputational assets for local political leadership. Heliyon, 7(8).
24. Wæraas, A., & Byrkjeflot, H. (2012). Organizacii gosudarstvennogo sektora i upravlenie reputaciej: pjat' problem. Mezhdunarodnyj zhurnal gosudarstvennogo upravlenija, 15 (2), 186–206. <https://doi.org/10.1080/10967494.2012.702590>
25. Kim, L. M. Politicheskaja imidzhelogija - Almaty : Kazak universiteti, 2012. - 207 s.;
26. Ajazbekova, S. Sh. Imidzh i jetika gosudarstvennogo sluzhashhego : uchebnoe posobie / S.Sh. Ajazbekova. - Astana : Akademija gos.sluzhby pri Prezidente RK, 2004. - 210 s.;
27. Ajubaeva S.S., Kusainova L.I., Tynyshbaeva A.A. Rol' gosudarstvennyh sluzhashhih v processe formirovaniya reputacii gosudarstvennogo apparata. Vestnik universiteta «Turan». 2023;(1):297-310. <https://doi.org/10.46914/1562-2959-2023-1-1-297-310>
28. Ajubaeva S.S., Kusainova L.I., Ibraeva A.S. Imidzh: ponjatie, sushhnost' i osnovnye napravlenija povyshenija ego jeffektivnosti // Jekonomicheskaja serija vestnika ENU imeni L.N. Gumileva, №3, 2021. – S. 83-91.
29. Sadvokasova A. K. Publichnyj imidzh gosudarstvennoj sluzhby: opyt sociologicheskikh issledovanij v Kazahstane // Monitoring. 2008. №1 (85). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/publichnyy-imidzh-gosudarstvennoj-sluzhby-opyt-sotsiologicheskikh-issledovanij-v-kazahstane> (data obrashhenija: 15.02.2025), S. 149-153.
30. Sadvokasova A.K., Suimbaeva E.N., & Zajnieva L.Y. (2024). Sostojanie i puti sovershenstvovaniya gosudarstvennoj sluzhby Respubliki Kazahstan. Vestnik KazNU. Serija filosofii, kul'turologii i politologii, 88(2), 96–113. <https://doi.org/10.26577/jpcp.2024.v88-i2-010>
31. Agubaev N. Opyt reformirovaniya gosudarstvennoj sluzhby v stranah OJeSR i Kazahstane: itogi i perspektivy. – Astana: Centr issledovanij, analiza i ocenki jeffektivnosti, 2024. – 210 s.
32. Agubaev N. (2024). K voprosu ob obraze gosudarstvennogo sluzhashhego. Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaja sluzhba, (2(89), 2-15. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1201>
33. Kosherbayeva, A., & Bokayev, B. (2024). Liderstvo i vozmozhnosti gosudarstvennoj sluzhby Respubliki Kazahstan. Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaja sluzhba, (1 (88)), 64-74. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1204>
34. Kazahstan na puti k ustojchivomu razvitiyu. Nauchnoe izdanie pod redakciej Kosherbaevoj A.B. – Astana: Kazahstanskij institut strategicheskikh issledovanij pri Prezidente Rk, 2024. – 54 s.
35. OF «Centr social'nyh i politicheskikh issledovanij «Ctrategija» - rejting upravlencheskoj jelity RK <https://www.ofstrategy.kz/ru/research/project-portrait> (data obrashhenija: 01.02.2024)
36. Centr aktual'nyh issledovanij «Al'ternativa». Analitika. <https://alternativakz.com/category/analytics/> (data obrashhenija: 01.02.2024)
37. Social'noe samochuvstvie naselenija RK: itogi 2024 goda <https://www.ofstrategy.kz/ru/research/socialresearch/item/901-sotsialnoe-samochuvstvie-naseleniya-rk-itogi-2024-goda> (data obrashhenija: 05.02.2024)
38. Poslanie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva narodu Kazahstana «Spravedlivyj Kazahstan: zakon i porjadok, jekonomicheskij rost, obshhestvennyj optimizm», 2 sentjabrja 2024 g. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-spravedlivyy-kazahstan-zakon-i-poryadok-ekonomicheskij-rost-obshchestvennyy-optimizm-285014>
39. Sodejstvie postroeniju miroljubivogo i otkrytogo obshhestva v interesah ustojchivogo razvitiya, obespechenie dostupa k pravosudiju dlja vseh i sozdanie jeffektivnyh, podotchetnyh i osnovannyh na shirokom uchastii uchrezhdenij na vseh urovnjah <https://stat.gov.kz/ru/sustainable-development-goals/goal/16/> (data obrashhenija: 05.02.2024)
40. Mnogoe zavisit ot urovnja nashej aktivnosti - Andrej Chebotarev o rabote Kurultaja, 2024 <https://liter.kz/andrei-chebotarev-kurultai-ploshchadka-dlia-dialoga-vnutri-kazakhstanskogo-obshchestva-1709206033/> (data obrashhenija: 05.02.2024)
41. Jekspert Il'dar Kaliev: Vybornost' akimov – jeto uzhe chast' nasledija Prezidenta Tokaeva, 2024. <https://dknews.kz/ru/eksklyuziv-dk/342343-ekspert-ildar-kaliev-vybornost-akimov-eto-uzhe-chast> (data obrashhenija: 05.02.2024)

42. Vystuplenie Glavy gosudarstva Kasym-Zhomarta Tokaeva na rasshirennom zasedanii Pravitel'stva 28 janvarja 2025 goda <https://www.akorda.kz/ru/vystuplenie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-na-rasshirennom-zasedanii-pravitelstva-2801458>
43. Imanbekova, A., Stavbunik, E., & Filuk, G. (2024). Improving the system of public administration of regional development in the context of digitalization. Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaja sluzhba, (1 (88)), 36-47. <https://doi.org/10.52123/1994-2370-2024-1171>
44. Amagoh F., Soltys D. Drivers of effective e-government implementation: trajectory of Kazakhstan's e-government rankings // Gosudarstvennoe upravlenie i gosudarstvennaja sluzhba, (4 (71)), 4-10. <https://journal.apa.kz/index.php/path/article/view/66/47>
45. Pravitel'stvom prinjata Konceptcija po razvitiju iskusstvennogo intellekta na 2024-2029 gody <https://primeminister.kz/ru/news/pravitel'stvom-prinyata-kontseptsija-po-razvitiyu-iskusstvennogo-intellekta-na-2024-2029-gody-28786> (data obrashhenija: 05.02.2024)
46. Cifrovye tehnologii budut shiroko vnedrjat'sja vo vseh sferah zhiznedejatel'nosti Kazahstana <https://primeminister.kz/ru/news/press/tsifrovye-tehnologii-budut-shiroko-vnedryatsya-vo-vsekh-sferakh-zhiznedejatel'nosti-kazahstana-29518> (data obrashhenija: 05.02.2024)
47. Jeksperty KISI podveli itogi goda, nazvav naibolee znachimye trendy, sobytija i dostizhenija 2024 goda <https://kisi.kz/ru/eksperty-kisi-podveli-itogi-goda-nazvav-naibolee-znachimye-trendy-sobytiya-i-dostizheniya-2024-goda/> (data obrashhenija: 01.01.2024)
48. Chebotarjov A. Reformy v Kazahstane: ot namerenij k dejstvijam. Analiticheskij doklad, 2021. s. 49.
49. Iskindirova, Zh., Baktijarova, G., Ajzharykov, N., & Balmanova, A. (2024). Kanaly kommunikacii na gosudarstvennoj sluzhbe v Respublike Kazahstan: ocenka jeffektivnosti i vyjavlenie bar'erov. «Memlekettik audit – gosudarstvennyj audit», 64(3), 163–170. <https://doi.org/10.55871/2072-9847-2024-64-3-163-170>
50. Skott R.Harris. Priglasenie v sociologiju jemocij, 2020. – M. 224 s.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚТАРДЫҢ ҚОҒАМДЫҚ ҚАБЫЛДАУЫНДАҒЫ БИЛІК БЕДЕЛІНІҢ ФАКТОРЛАРЫ

Айгерім ЖҮНІСОВА*, *постдокторант, саясаттану және саяси технологиялар кафедрасының аға оқытушысы, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, zhunussova.aigerim.polit@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4017-3649*

FACTORS OF GOVERNMENT REPUTATION IN THE PUBLIC PERCEPTION OF KAZAKHSTANIS

Aigerim ZHUNUSSOVA*, *postdoctoral student and senior lecturer of the Department of Political Science and Political Technologies of Al-Farabi Kazakh National University, Almaty Kazakhstan, zhunussova.aigerim.polit@gmail.com ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4017-3649>*

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by>)

ECO-AWARENESS POLICY INSTRUMENTS: DEVELOPING AND EVALUATING A TAXONOMY

Yernazar KUMAR * *PhD Candidate in Public & Municipal Administration at KIMEP University, Political Science Teacher at the Eurasian National University, Astana, Kazakhstan, yernazar.kumar@kimep.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7181-1746>*

Zhamilya UTARBAYEVA *Internship Coordinator and Adjunct Principal Lecturer at KIMEP University, PhD Degree in Political Science from Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, Zhamilya@kimep.kz, ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0007-2658-4189>*

Kristopher WHITE *Associate Professor of Department of Public Administration at KIMEP University, PhD Degree in Geography from University of Connecticut, United States of America, kwhite@kimep.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-8874-8199>*

Manuscript received: 01/02/2025

Revised: 21/05/2024

Accepted: 18/06/2025

DOI:10.52123/1994-2370-2025-1420

UDC: 504.75.06

CICSTI: 87.01.45

Abstract. Policy instruments are used to cause societal change and achieve specific policy goals. Within eco-awareness policy context, they serve as tools to effectively address eco-education matters. While ample policy taxonomies exist for environmental concerns as air pollution or eco-education, no comprehensive eco-awareness-related taxonomy exist for Kazakhstan's context. Therefore, in line with this research gap, this paper attempts to construct the first eco-awareness-based policy taxonomy. For that, 20 eco-awareness-based academic papers are analyzed, and 30 Kazakhstani eco-experts invited to assess thoroughly each policy instrument's compatibility as an eco-awareness-raising tool. Finally, each PI is then assessed according to nine assessment indicators ranging from legitimacy and transparency to equity and effectiveness. According to the expert's analysis results, public awareness campaign and direct state provision policy types topped the list among all nine indicators. Here, nationwide public cleaning quests and training of eco-experts and eco-journalists were considered as the most effective, well-enforced, and socio-politically legitimate. The results obtained are extremely valuable for local environmental policy makers, who could further refine and extend the taxonomy.

Keywords: policy instruments; policy taxonomy; assessment indicators; eco-awareness policies.

Аңдатпа. Саясат құралдары қоғамды өзгерту және нақты саясат мақсаттарына жету үшін қолданылады. Экологиялық хабардар болу саясаты контекстінде олар экологиялық білім беру мәселелерін тиімді шешу құралы ретінде қызмет етеді. Ауаның ластануы немесе экологиялық білім беру сияқты экологиялық мәселелерге қатысты көптеген саясат таксономиялары бар болса да, Қазақстан контекстінде экологиялық хабардарлыққа қатысты кешенді таксономия жоқ. Сондықтан, осы зерттеу олқылығына сәйкес, бұл жұмыс эко-санаға негізделген алғашқы саясат таксономиясын құруға тырысады. Ол үшін экологиялық хабардарлыққа негізделген 20 академиялық мақалалар талданады және 30 қазақстандық эко-сарапшылар әрбір саясат құралының экологиялық хабардарлықты арттыру құралы ретінде үйлесімділігін мұқият бағалауға шақырылады. Соңында, әрбір PI заңдылық пен ашықтықтан өлділік пен тиімділікке дейінгі тоғыз бағалау көрсеткіші бойынша бағаланады. Сарапшының талдау нәтижелері бойынша барлық тоғыз көрсеткіштің ішінде халықты түсіндіру жұмыстары мен тікелей мемлекеттік қамтамасыз ету саясаты түрлері көш бастады. Мұнда жалпыұлттық тазалық квесттері мен экосарапшылар мен экожурналистерді оқыту ең тиімді, жақсы орындалған және қоғамдық-саяси тұрғыдан заңды деп танылды. Алынған нәтижелер таксономияны одан әрі нақтылап, кеңейте алатын жергілікті экологиялық саясаткерлер үшін өте құнды.

Түйін сөздер: саясат құралдары; саясат таксономиясы; бағалау көрсеткіштері; экологиялық ақпараттандыру саясаты

Аннотация. Инструменты политики используются для того, чтобы вызывать общественные изменения и достигать конкретных политических целей. В контексте политики экологической осведомленности они служат инструментами для эффективного решения вопросов экологического образования. Хотя для экологических проблем, таких как загрязнение воздуха или экологическое образование, существует достаточно таксономий политики, для контекста Казахстана не существует комплексной таксономии, связанной с экологической осведомленностью. Поэтому, в соответствии с этим исследовательским пробелом, в этой статье делается попытка построить первую таксономию политики, основанную на экологической осведомленности. Для этого анализируются 20 научных работ, основанных

* Corresponding author: Yernazar Kumar, yernazar.kumar@kimep.kz

на экологической осведомленности, и приглашаются 30 казахстанских экологических экспертов для тщательной оценки совместимости каждого инструмента политики в качестве инструмента повышения экологической осведомленности. Наконец, каждый PI затем оценивается по девяти показателям оценки, начиная от легитимности и прозрачности и заканчивая справедливостью и эффективностью. Согласно результатам анализа эксперта, кампании по повышению осведомленности общественности и типы политики прямого государственного обеспечения возглавляют список среди всех девяти показателей. Здесь общенациональные общественные уборочные квесты и обучение эко-экспертов и эко-журналистов были признаны наиболее эффективными, хорошо реализуемыми и социально-политически легитимными. Полученные результаты чрезвычайно ценны для местных разработчиков экологической политики, которые могли бы дополнительно уточнить и расширить таксономию.

Ключевые слова: политические инструменты; таксономия политики; индикаторы оценки; политика экологической осведомленности

Introduction

Globally, environmental issues became an both an important media theme and an integral part of country's national policy agenda. Nowadays, governments use various environmental policy instruments (PIs) to tackle countless environmental issues ranging from climate change to air pollution. One of the more overlooked environmental issues concern eco-awareness aspects. While in most Western countries this problem is addressed via complex eco-public campaigns and environmental education (EE) policies, in Kazakhstan it is under-developed and under-researched. While studies on general environmental policies are ample, no comprehensive eco-awareness-related PI taxonomy has yet been constructed.

Therefore, considering the existent research gap, a new eco-awareness-raising PI taxonomy is constructed. For that, twenty environmental PI-related academic papers are analysed and then thoroughly examined by thirty Kazakhstani eco-experts to refine design relevant and viable eco-awareness PIs. Afterwards, each PI is assessed based on nine specific assessment indicators. Structurally, the paper is divided into several parts. First, a literature review on the topic of PIs is provided, where its definition, origin, types, research and practical importance, and research progress in Kazakhstan are discussed. Then, having outlined both the research objectives and methodology, the results of the assessment of the nine eco-indicators and the full eco-awareness PI taxonomy are presented. Lastly, specific PI examples from each of the six PI types are thoroughly discussed by critically examining their policy developments and policy implications.

Literature Review

Definition. PIs are considered a set of techniques used by the government to achieve specific policy objectives and cause social change [1, 2]. Here, PIs are often used to simplify the policy processes in such a way that it is easier to understand it [2]. Others use PIs to explain policy change dynamics [3]; to support or amend existent policies to make them more robust, effective, and complex [4]; or as means of government intervention to reach targeted specific policy goals [2, 3, 4, 5]. Often, these PIs may come in various forms, as political, socio-economic, or administrative. Generally, two PI types exist: (1) PIs designed to influence the society (external influence); and (2) PIs focusing on changes of administrative actors (internal influence) (e.g., personnel-related, or organization-focused) [1]. In public policy studies, the PIs are often studied in public intervention discourse by public authorities [1]. Nowadays, the study of PIs is considered an important pillar in public policy analysis, particularly applied in policy-making process, policy dynamics, policy effectiveness, and policy design [6].

PIs Origin. Scholars were studying PIs since 1970s, with earliest applications found in economics and government intervention studies [5]. The importance of industrialization process in countries as Japan, USA, or Finland in 1960s were seen as catalysers of policy change [7]. Generally, the study of PIs can be divided into three different research periods. In the first period (1970-1985), the command-and-control and top-down policy approaches were introduced [5]. Then, the second research period (1985-1995) emerged with research focus shifting towards constructing PIs that fit the appropriate policy problem [5].

Finally, since the 1990s, the so-called information-disclosure and cooperation-mechanism approach emerged, focusing on policy implementation and governance-related principles [5]. Nowadays, PIs are studied in many research niches, as public management, public policy implementation, or ecology [8].

PI Types

The study on different types of PIs is well documented in the academia. Generally, most PI classifications can be divided into three main types: regulatory, economic, and informational. Prominent scholars who proposed such classifications are more than plenty [e.g., 1, 2, 9, 10, 11, 12]. First, use of prohibitions or enforcement of regulations exercised by authoritative bodies are regulative examples [1, 2, 5, 11]. Second, use of negative (e.g., taxes/charges) and positive incentives (e.g., grants/subsidies) to achieve desired behavioural changes are economic examples [3, 5, 13]. Lastly, use of communicative tools to increase societal informational knowledge are information-based tools [5, 11, 12, 14, 15]. Others provided other classifications. For instance, Bragadottir et al. structured into economic, administrative, informational, and research-oriented types [16]. Another typology divided typologies based on environmental education tools, namely formal and non-formal education and use of communication measures [17, 18].

Research Context in Kazakhstan

In Kazakhstan, numerous papers approached environmental PIs from different perspectives. While one scholar studied waste and air pollution management [19], others studied EE policy strategies of non-governmental organizations (NGOs) [20], or modern regulatory challenges involving public's access to environmental information [21, 22, 23]. Nevertheless, only a handful of papers studied PIs from an eco-awareness-related perspective. For example, one group of scholars discussed both successes and challenges of Kazakhstani EE policies [24, 25]. Others discussed past and current regulative challenges of local eco-journalists [26, 27]. Lastly, another paper designed a PI taxonomy pertaining to green economy aspects based on classifications related to financial, institutional, informational, and social measures [28]. Hence, considering this research gap, our paper will attempt to construct and assess a new eco-awareness-related PI taxonomy.

Research & Practical Importance

There are ample reasons for why studying PIs is crucial for researchers and policy makers. First, it allows to simplify the complex reality of policy-making process. Consequently, making policies more predictable, easier to measure, and enable incorporating more effectively policy adjustments.

Second, the classification of PIs also helps policy makers easier to understand how and why policy dynamics change or develop in the way they do. Governments need to adapt their implemented environmental policies continuously to new policy realities, as the dynamics of environmental politics may change rapidly due to legislative changes, presence of new and disappearance of old policy problems, lack or abundance of administrative resources, or emergence of new governance principles.

Research Objectives & Methodology

Overall, this study has two main research objectives. First, to present a comprehensive taxonomy list of EE-related PIs, which were synthesized from various environmental PI-related academic papers. Since PI taxonomies addressing EE are scarce in Kazakhstan with some PIs being scattered within the New Environmental Code (NEC), articles, or official state reports, it would serve as the first practical blueprint that is usable and refinable. And second, to assess each PI based on nine eco-assessment indicators. The analysis results would be immensely crucial for our local policy makers with its practical and theoretical significance. To create a new typology of eco-awareness-related PIs, this study has conducted first a content analysis of 20 environmental PI taxonomies from various academic articles, with each source providing their own unique list of PIs (see Table 2). Only specific PI examples were selected that were relevant to eco-awareness aspects. After having outlined the full list, information concerning the PI's academic source and their reference within the NEC were provided.

Next, after having compiled a preliminary list of 35 eco-awareness PIs, the total list was sent out to 30 Kazakhstani eco-experts for a thorough review process that were conducted via a Zoom online interview. Among the respondents, only five represented the Ministry of Ecology and Natural Resources (MENR) with the rest representing environmental NGOs. The eco-experts assessed each of the 35 PI's relevance to eco-awareness policy area. The respondents were selected based on a convenience sampling method on the networking site *LinkedIn*. Based on the eco-expert's recommendations, the final 35 PI item taxonomy was constructed (see Tables 3 to 7). The following nine eco-assessment indicators were used: (1) legitimacy (LE); (2) transparency (TR); (3) equity (EQ);

(4) eco-effectiveness (EF); (5) administrative feasibility (AF); (6) political acceptability (PA); (7) adaptability (AD); (8) positive social impact (PSI); (9) enforcement (EN) (see Table 1). Here, five indicators were retrieved by Mickwitz [7] and three by UNEP [4], while the indicator regarding 'PSI' was self-constructed. For each eco-assessment indicator, its academic source, criteria group, description, and scale measurements were provided. Each PI was assessed from a scale score of 1 (low-level), 2 (middle-level) to 3 (high-level). After the assessment procedure, each PI's average scale score was calculated and discussed.

Table 1. Description and explanation of the nine PI eco-assessment indicators

*Note: HL = High Level; ML = Moderate Level; LL = Low Level.

Criteria	Academic Source	Group	Related Question/Description	Scale Score Responses	Scale Score Response Range
<i>Legitimacy</i>	Mickwitz [7]	Democracy	To what extent do citizens & organizations accept PI?	3: HL Legitimacy 2: ML Legitimacy 1: LL Legitimacy	0-1: LL Legitimacy 1-2: ML Legitimacy 2-3: HL Legitimacy
<i>Transparency</i>	Mickwitz [7]	Democracy	In what way are outcomes, outputs, and processes used in implementation of PI publicly observable?	3: HL Transparency 2: ML Transparency 1: LL Transparency	0-1: LL Transparency 1-2: ML Transparency 2-3: HL Transparency
<i>Equity</i>	Mickwitz [7]	Democracy	Do all participants have equal opportunities to participate and influence in implementation process?	3: HL Equity 2: ML Equity 1: LL Equity	0-1: LL Equity 1-2: ML Equity 2-3: HL Equity
<i>Eco-effectiveness</i>	Mickwitz [7]	Performance	To what degree do achieved outcomes correspond to intended goals of PI?	3: HL Effectiveness 2: ML Effectiveness 1: LL Effectiveness	0-1: LL Effectiveness 1-2: ML Effectiveness 2-3: HL Effectiveness
<i>Administrative Feasibility</i>	UNEP [4]	Politico-administrative	Is PI technically feasible in the institutional and administrative context? Are processes easy to understand? Does PI require minimum monitoring & enforcement costs?	3: HL Feasibility 2: ML Feasibility 1: LL Feasibility	0-1: LL Feasibility 1-2: ML Feasibility 2-3: HL Feasibility
<i>Political Acceptability</i>	UNEP [4]	Politico-administrative	Degree of PI political support.	3: HL Acceptability 2: ML Acceptability 1: LL Acceptability	0-1: LL Acceptability 1-2: ML Acceptability 2-3: HL Acceptability
<i>Adaptability</i>	Mickwitz [7]	Adaptiveness	How well PI copes with changing conditions (e.g., technological progress & social pressure).	3: HL Adaptability 2: ML Adaptability 1: LL Adaptability	0-1: LL Adaptability 1-2: ML Adaptability 2-3: HL Adaptability
<i>Positive Social Impact</i>	Self-constructed	Social	Has PI caused a significant positive social change in developing higher eco-awareness levels?	3: HL Social Impact 2: ML Social Impact 1: LL Social Impact	0-1: LL Social Impact 1-2: ML Social Impact 2-3: HL Social Impact
<i>Enforcement</i>	UNEP [4]	Legal	Degree on how well PI is legislatively enforced.	3: HL Enforcement 2: ML Enforcement 1: LL Enforcement	0-1: LL Enforcement 1-2: ML Enforcement 2-3: HL Enforcement

Note: The table was compiled by the authors based on sources [4, 7].

Table 2. List of academic sources used to create eco-awareness-raising PIs

Item	Academic Source	Taxonomy of PIs
1	Vedung et al. [1]	regulation; market-interventions; information.
2	OECD (2004) (in Roshandel et al. [29])	regulation; market-use; public participation.
3	Coria & Sterner [11]	eco-regulations; market-use; public engagement; direct provision; macro-economic policies.
4	OECD [13]	eco-taxes; fees/charges; tradable permits; deposit-refund systems (DRS); subsidies; voluntary approaches.
5	Böcher & Töller [10]	regulative; market-based; procedural; co-operative; persuasive.
6	Youth and Environment Europe [30]	EE; field trips; cleaning quests; feel-nature activities; shared treasure map.
7	Salafsky et al. [17]	formal/non-formal education; communication measures.
8	Ballard et al. [18]	classroom visits (lectures/presentations); camps/field trips; project-based learning; inquiry-based and hands-on activities; community engagement.
9	Oz & Esgunoglu [31]	custom solutions; market-based; command-and-control.
10	Knill et al. [3]	obligatory standard; prohibition; technological prescription; taxation/levy; subsidies; liability scheme; public investments; data collection/monitoring programs; permits.
11	MENR [12]	EE; information-campaign; regulatory; market-based.
12	Huppel & Simonis [2]	political-administrative; regulatory; social.
13	Thorsen et al. [32]	command-and-control; economic; information & education.
14	Monroe et al. [33]	convey information; build understanding; improve skills; enable sustainable actions.
15	Hamilton et al. [9]	market-use; eco-regulation; public engagement.
16	Persson (2007) [15]	information-based; incentive-based; directive-based regulation.
17	Bragadottir et al. [16]	economic; administrative; informational; research.
18	UNEP [4]	command-and-control; innovation-oriented; economic incentives; etc.
19	Moore [34]	motivational; financial; market-based; self-regulatory; regulatory.
20	Partanen-Hertell et al. [14]	economic-based; regulatory-oriented; information-based.

Research Results & Analysis

Eco-awareness PI Taxonomy

Next, the final eco-awareness PI taxonomy based on the thirty Kazakhstani eco-expert's recommendations is presented. Note that the following abbreviations are used: RE = regulative; MB= market-based; PAC = public awareness campaign; PR = procedural; EE = eco-education; DSP = direct state provision; M = missing.

Table 3. Five RE PIs & Six MB PIs

Item & Type	PIs	Academic Source (see references)	NEC Article
1 (RE)	Developing efficient state-enforcement system inspecting compliance of eco-awareness-raising legislations to national and international laws (e.g., Aarhus Convention (AC))	2; 11; 28.	M
2 (RE)	Developing state eco-awareness-raising policy monitoring system covering eco-safety, EE process, SD goals, ecosystem services, etc.	M	159
3 (RE)	Adopting AC-related legal novelties improving eco-journalist's rights.	26.	M
4 (RE)	Introducing enforcement and assessment mechanisms for use of stringent technological prescriptions, audits, and best-	3; 10; 16; 28; 31.	40 113

	available-techniques.		119
5 (RE)	Deregulating public access to sensitive EI.	2; 14; 15; 26; 27; 28; 34.	17-18 20, 192
6 (MB)	Using eco-taxes (e.g., carbon tax).	1; 3; 9; 10; 13; 15; 29; 31.	127 129
7 (MB)	Green crediting/financing mechanisms for eco-awareness-raising programs.	4; 28; 29.	130.
8 (MB)	DRS for plastic, lead-acid batteries, scrapped tyres, and glass.	2; 9; 11; 13; 16.	M
9 (MB)	Providing state funds, subsidies, grants or loans for nature conservation and SD projects.	3; 4; 10; 13; 28.	130
10 (MB)	Tax cuts or exemptions for eco-friendly company investment.	1; 3; 13; 16; 32.	M
11 (MB)	Volume-dependent municipal waste charge.	13	M

Table 4. Ten PAC PIs

Item & Type	PIs	Academic Source (see references)	NEC Article
12 (PAC)	Eco-public campaigns through social media, in-person, audio-visual, or traditional media.	4; 9; 15; 16; 17; 33.	194
13 (PAC)	Training qualified professionals and future pedagogical staff in eco-protection and awareness-raising aspects.	14; 24.	194
14 (PAC)	Training & promoting networking among eco-journalists/eco-experts.	14; 17; 24; 25; 27.	M
15 (PAC)	Training climate change adaptation specialists.	M	194
16 (PAC)	Using green nudges to build green public infrastructure.	4; 14; 52.	M
17 (PAC)	Environmental state and public control (e.g., public hearing processes (PHPs))	4; 11; 22.	15 190 85-105
18 (PAC)	Nationwide public cleaning quests.	30.	365
19 (PAC)	Installing separate waste collection facilities/bins.	2; 13.	321
20 (PAC)	Public eco-labelling schemes.	1; 2; 9; 10; 11; 14; 15; 16; 28; 32.	47, 192
21 (PAC)	Launching nationwide reforestation campaigns.	11.	M

Table 5. Seven PR PIs

Item & Type	PIs	Academic Source (see references)	NEC Article
22 (PR)	Strengthening public participation rights in environmental impact assessments, strategic assessments, and eco-audits.	1; 2; 10; 15.	48-79
23 (PR)	Promoting EE-oriented networking among youth organizations, schools, NGOs, and municipalities.	14.	194
24 (PR)	Incorporating corporate green marketing, accounting, and responsibility schemes.	2; 15.	M
25 (PR)	Promoting bottom-up & horizontal networking among eco-businesses and civil society organizations (CSOs) to improve EE policy coordination.	14.	M
26 (PR)	Launching award schemes recognizing outstanding EE role models (e.g., individuals, organizations, companies).	1; 15.	M
27	Strengthening collaboration with educational institutions and	9; 14.	194

(PR)	academia to design tailor-made eco-courses and EE programs.		
28 (PR)	Using voluntary agreements/commitments tools between private actors, NGOs, and state.	1; 2; 10; 13; 31; 34.	129

Table 6. Six EE PIs & One DSP PI

Item & Type	PIs	Academic Source (see references)	NEC Article
29 (EE)	State compulsory EE standards for all educational levels incorporating theoretical and practical-oriented teaching approaches and preparation of model curricula for vocational education and specializations.	16; 17; 24; 25; 56.	193
30 (EE)	Engaging with outdoor landscape by organizing field trips to forest sites, national parks, or botanical gardens.	18; 30; 33.	M
31 (EE)	Engaging students with local communities in voluntary EE programs.	18; 33.	M
32 (EE)	Lecture/seminar presentations in schools and universities by eco-experts.	18; 33.	M
33 (EE)	Presenting eco-problems by painting via inquiry-based education form.	30; 33.	M
34 (EE)	Incorporating emerging research & development-related themes into EE and SD prism.	M	194
35 (DSP)	Free public access to national nature parks (NNPs), botanical gardens, or special nature areas.	9; 11; 34.	M

After thorough in-depth reviews by Kazakhstani eco-experts, a comprehensive and detailed list of 35 eco-awareness-raising PIs was constructed (Tables 3 to 6). These 35 PIs were chosen for their relevance in promoting and facilitating eco-awareness policy measures. Descriptively, the taxonomy is divided into six PI types. Here, each PI type contained their own specific PI examples. In total, five RE items, six MB items, ten PAC items, seven PR items, six EE items, and one DSP item were constructed based on the recommendations from the Kazakhstani eco-experts (see Tables 3 to 6). Out of the 35 PIs, only nineteen items were mentioned in the Kazakhstani NEC, while fourteen items (1, 3, 8, 10, 11, 14, 16, 21, 24, 25, 26, 30, 33 and 35) were not included. Moreover, three items (2, 15 and 34) were constructed based on the NEC article. Overall, this taxonomy is not exhaustive, meaning that it can be updated and extended for future research. Next, the assessment indicator results for all six PI groups are provided. First, concerning five RE PIs (items 1-5), among all nine assessment indicators the highest average scores had LE (1.77) followed by PSI (1.76) and AF (1.65), while the lowest average scores received EF (1.45) and EQ (1.47) indicators. Next, on average, all five PIs were assessed to have middle level scores in all nine assessment indicators with items 2 and 3 being exceptions. Second, regarding six MB PIs (items 6-11), among all nine assessment indicators the highest average scores had LE and PSI (both 1.94) followed by EF (1.79) and AF (1.77), while the lowest average scores received TR (1.54) and PA (1.57) indicators. Next, on average, all six PIs were assessed to have middle-level scores in all nine assessment indicators with items 8, 9, 10 and 11 being exceptions. Third, concerning ten PAC PIs (items 12-21), among all nine assessment indicators the highest average scores received the indicators PSI (2.06) followed by LE (1.99) and AF (1.90), while the lowest average scores received PA (1.60) and AD (1.72) indicators. When comparing all ten PAC PIs to each other, on average, all ten PIs were assessed to have middle level scores in all nine assessment indicators except for PSI. Fourth, concerning seven PR PIs (items 22-28), among all nine assessment indicators the highest average scores received the indicators PSI (2.01) followed by EF (1.86) and LE (1.85), while the lowest average scores received PA (1.56) and EN (1.63) indicators. On average, all seven PIs were assessed to have middle-level scores in all nine assessment indicators except for PSI. Fifth, speaking of six EE PIs (items 29-34), among all nine assessment indicators the highest average scores received the indicators PSI (2.00) followed by AF (1.87), LE (1.87) and EF (1.86), while the lowest average scores received PA (1.56) and EN (1.63) indicators. On average, all seven PIs were assessed to have middle-level scores in all nine assessment indicators except for PSI.

Lastly, regarding the DSP PI (item 35), among all nine assessment indicators the highest average scores received the indicators PSI (2.19) followed by LE (2.15), while the lowest average scores received TR and PA (both 1.70 respectively) indicators.

Research Discussion

For research discussion, we will thoroughly examine specific PIs from six groups except for MB group.

RE PIs

Regarding RE PIs, items 3 and 5 are discussed. In Kazakhstan, eco-journalist's rights to publish and have access to sensitive EI (item 3) have seen improvements since NEC's introduction in 2021 [35]. Nowadays, the public has unrestricted access to EI than before. Since 1990s, numerous training courses were launched for eco-journalists and media representatives. For instance, UNECE [36], OSCE [37] and CAREC [38] organized various eco-training courses on sustainable water management, climate change or green economy. Hence, over the years, eco-journalists gained both theoretical and practical journalistic skills [39]. For instance, in the *Kok-Zhailau* case, the state-led deforestation efforts clashed with eco-activism protests, showing how public eco-rights can challenge unpopular government policy programs [40]. Hence, highlighting the PI's strong PSI and societal support, albeit being weakly enforced and politically under-supported. Referring to past AC reports, the local state authorities are still reluctant to ensure fair and open public participation in public hearing processes (PHPs) [40]. Furthermore, Kazakhstani scholars noted that state restrictions for eco-journalistic activities negatively affected objective eco-reporting and led to insufficient vocational training, weak financial support, unsupportive independent media, and lack of cooperation between NGOs and eco-journalists [26, 27, 41]. Over the last two decades, the government has incorporated AC principles into the NEC, particularly regarding the deregulation of public access to EI (item 5). Our PI's assessment results revealed low enforcement, political acceptability, and effectiveness levels. NGOs, as *Green Salvation Ecological Society* [42] and numerous scholars (e.g., 21, 23, 35) criticized the previous 2007 environmental code for its *limited public access* to EI. In the NEC, the government only has partially addressed the legal shortcomings concerning public access to EI, as the state still has the right to deny public access to EI if the request infringes the holder's personal data [35]. Nevertheless, improvements in environmental concepts as 'EI' are notable due to AC recommendations [22]. Nowadays, apart from legal improvements, the public also has access to various eco-websites, such as air pollution (*air.kz*), normative documents regarding PHPs (*ecoportal.kz*) and AC policy developments (*ecogosfond.kz*). These help to address the eco-journalists' knowledge gap by providing up-to-date information about new legislative changes, and benefits state authorities with international and local eco-organizations (e.g., UNDP, UNECE, ECOJER) providing more precise environmental policy recommendations. However, eco-activism problems with recent uncontrolled excess urban construction of Almaty's residential buildings have put huge pressures on communal infrastructures, trivializing green infrastructure developments, and raising the importance for eco-journalistic presence to educate citizens about such environmental issues [43].

PAC PIs

Since the years of independence, a rise in environmental PACs can be noted in Kazakhstan (item 12), particularly with nationwide public cleaning quests (item 18) and reforestation efforts (item 21). Generally, public eco-awareness campaign's goal is to inform and educate people about environmental issues, where policy examples include the involvement of environmental NGOs (e.g., UNDP, UNEP) and eco-companies (e.g., CAREC, Recycle Birge). For instance, in recent years the UNDP has financed numerous eco-awareness campaigns by promoting plastic recycling [44]; EE-related pilot schools [45]; tree-planting efforts [46]; eco-tourism programs [47]; or educating local farmers about adverse climate change impacts [48]. Over the last five to ten years, various nationwide eco-clean-up and tree-planting events (e.g., *Together Clean Kazakhstan*) alongside eco-movements as *Akbota Public Fund* or *Orleu-Consulting* were launched [49]. However, early 2000s reforestation efforts were largely ineffective despite 2003 Forest Code legislative amendments and rehabilitation funding programs of *Zhasyl EI* and *Zhasyl Damu* [50]. Only since 2021, the UNDP and MENR launched numerous reforestation projects supporting sustainable agriculture development to improve forest management [46]. Consequently, supporting the preservation of 11.2% of forested areas from climate change-related impacts [51]. In conclusion, both items 18 and 21 help not only to build more

effective networking among government institutions, eco-businesses, and local communities, but also possess high effective and PSI levels. Next, regarding items 13 and 14, nowadays numerous international and regional organizations provide eco-training courses for improving eco-journalist's reporting skills and environmental knowledge, such as UNECE [36], OSCE [37] or CAREC [38]. Likewise, eco-companies as *Recycle Birge*, *Kazakhstan Waste Recycling*, or *ECOSSEN* also teach about the importance of waste recycling and ways to promote eco-infrastructure [49]. For example, while *Recycle Birge* provides online services on installation of separate waste collection facilities, *ECOSSEN* provides EE courses about green office and green nudging initiatives. Based on assessment results, both items showed high legitimacy and PSI levels with low PA and middle-level EF scores. Thus, these two PIs receive more societal than political support.

Next, usage of green nudges (item 16) is crucial for developing not only sustainable green infrastructure, but also in building pro-environmental behavioural changes that support resource conservation or recycling. Here, examples include implementing urban bike-sharing services or making recycling bins eye-catching. Considering that green nudges and their infrastructural facilities are under-studied and under-developed due to weak regulatory frameworks and insufficient green nudging eco-experts, it is advised for policy makers to assess how effectively existing green nudges are implemented based on UNEP metrics [52]. Based on assessment findings, this item has low PA and EN levels despite showing high scores in LE, EF, and PSI.

PR PIs

Simply, PR PIs are used to facilitate government's policy-making processes. They are effective as PAC PIs and possess high PSI scores, albeit show weak socio-political support and enforcement. For our discussion, items 22 and 25 are examined. First, regarding item 25, nowadays many local state-led and NGO-led Kazakhstani eco-organizations (e.g., *Greenwomen Kazakhstan*, *Ecoforum*, *EcoMuseum*) facilitate eco-networking processes. While *Greenwomen Kazakhstan* and *EcoMuseum* promote public eco-participation, renewable energy, and eco-education, *Ecoforum* strives to unite local eco-organizations in supporting eco-awareness campaigns about nuclear waste management, anti-logging activities, or water resource management. One of the currently operating eco-based systems allowing both to cooperate is *EcoQoldau* platform. This online platform allows eco-companies to launch eco-start-ups involving waste utilization or recycling. However, presence of red tape and strong state influence still hinder its full implementation [53]. Thus, weak regulatory enforcement and low political acceptability are still prevalent despite its middle level effectiveness and high PSI score. In recent years, Kazakhstani eco-experts believe that CSOs will further strengthen eco-awareness networking mechanisms and serve as main eco-agenda trendsetters, who can aid in public oversight functions as identifying eco-regulatory violations [53]. Another procedural PI, which was stipulated in NEC Articles 48-47, is implementation of environmental impact assessments and PHPs (item 22). According to Kumar [53], numerous eco-experts have criticized the PI's developments as *mostly fictitious* despite recent NEC's regulatory improvements. Similarly, Mogiluk [54] criticized past Kazakhstani AC-related policy implementation. Previously, state authorities ignored the PHP violations by allowing only 'accredited' stakeholders to participate and provide biased environmental reports, thus, leading to weak eco-regulation compliances [54]. For instance, alike the *Kok-Zhailau* case, the *Ustyurt Plateau* case in 2016 showed how big oil extraction company's interests conflicted with eco-activist's interests [54]. Other controversial PHP cases were also concerning oil spills in West Kazakhstan [54]. Despite weak enforcement mechanisms, PHPs showed a high legitimacy score.

EE PIs. According to the NEC, the importance of state-led EE policies was highlighted in Article 193 [35]. Since early 1990s, numerous state-led EE programs were launched and incorporated into the educational system. With the signing of AC and Rio de Janeiro conventions in 1990s, the government introduced its first national EE strategy in 1998 [49]. Afterwards, EE elements were included in school curriculums [24], and in 2005 in universities [25].

In the past five years, the government and UNDP actively funded EE programs, such as via 2021 pilot project that adopted new EE curriculums in 100 Kazakhstani schools and provided eco-training for 130 eco-teachers using effective eco-teaching guidelines [45]. Similar programs also included various tree-planting events organized by youth organizations (e.g., *Zhas Ulan*, *Zhasyl El*) [55]. Nevertheless, the lack of professional ecologists and ecology-related jobs were noticeable throughout the 1990s and early 2000s [24, 25]. Over the years, EE policies faced weak enforcement, policy ineffectiveness, and lacked a comprehensive policy vision [24, 56], while also using ineffective

theoretical school-based teaching guidelines lacking focus on green skills [24]. The PI's assessment results showed weak enforced levels, meaning that the PI's full potential as effective policy tools are still suppressed and undervalued. If comparing EE with PAC and PR PIs, they have identical political support, positive social impact, and effectiveness scores, but share the similar weak enforcement issues.

DSP PI

Opening NNPs plays a vital role in preserving nature and developing society's eco-culture. In Kazakhstan, only 14 NNPs are recognized [47]. Next, this PI is assessed as highly democratic, effective, and administratively feasible, albeit showing weak enforcement. Hence, developing strong societal pro-ecological worldview and facilitating effective implementation of other PIs, especially via items 16, 23, and 25. By building eco-tourism infrastructure facilities (e.g., tourist accommodations or rental of tourist equipment), visitors experience improved eco-awareness and recreational life, pointing to its high PSI. Furthermore, in recent years, the government is supporting local communities and private eco-companies via state grants aimed at promoting eco-tourism entrepreneurship businesses climate and green nudging initiatives, especially in Katon-Karagay NNP with constructing tourist accommodation and cycling areas [47]. Thus, showing strong political support, too. These eco-tourism initiatives legitimize state's environmental policy initiatives by building stronger public trust. However, issues with transport inaccessibility, low-quality road infrastructure, low quality of eco-tourism services, insufficient funds, and lack of professional tour guides devalue the PI's effectiveness [57].

Conclusion

A newly constructed eco-awareness PI typology consisting of 35 PIs was presented, which was divided into six types, namely RE, MB, PAC, PR, EE, and DSP, where 19 were used in Kazakhstan's NEC. Based on nine eco-assessment indicator analysis, PAC and DSP PIs possessed the highest scores.

First, regarding the PA indicator, DSP PIs had the highest scores followed by PAC PIs, where top PI included items 18, 19, and 35 and lowest items being 5 and 3. Similarly, PAC, MB and DSP PI types were also socially well-supported. When speaking of EN indicator, here the EE PIs were considered as the most weakly enforced in Kazakhstan unlike DSP and PAC PIs. Nevertheless, all PI types except for RE showed high PSI levels. However, the most effective PI included items 18 and 19. Next, various PI items and their policy developments were discussed. First, concerning RE PIs, PIs covering the deregulation of public access to EI and strengthening eco-journalist's eco-rights have seen significant legislative progress after the adoption of NEC. Nevertheless, they still face policy enforcement and government censorship challenges, which inhibit them to fully support the AC and EE regulatory measures. For all nine assessment indicators, RE PIs had the lowest average scores. Next, regarding MB PIs, usage of green financing and DRS mechanisms have only recently gained social support. Nowadays, the share of allocated green investments in EE is still low with enforcement and limited reporting issues negatively affecting PI's policy viability. Likewise, the Kazakhstan's DRS developments are still under-developed, weakly enforced, and receive inadequate political support. Despite low social awareness for waste management, local eco-companies as *West Dala* provide EE to citizens, while *EcoQoldau* system offers funding opportunities for eco-companies.

Next, PAC PIs were examined. Here, the implementation of nationwide public cleaning quests with provision of eco-training for eco-experts and eco-journalists gained since 1990s some positive momentum owing to strong governmental and local NGO support (e.g., *ECOSSEN* and *Recycle Birge*). However, green nudging approaches are still under-developed, under-researched, and lack both institutional and green infrastructural development. Unlike PAC PIs, procedural PIs have weaker socio-political support and legal compliance. In Kazakhstan, the positive impact of environmental NGOs in facilitating eco-networking processes via *EcoQoldau* platform were noted, especially highlighting *Ecoforum* or *Greenwomen Kazakhstan*. However, public oversight functions of environmental processes and introduction of AC policies are weakly enforced with PHP-related violations being still prevalent, as in *Kok-Zhailau* and *Ustyurt* cases. Next, speaking of EE PIs, since 1990s, Kazakhstan saw numerous significant progresses made in EE policy developments, as the government and NGOs gradually incorporated EE into the educational system and AC principles into eco-regulatory system. Albeit systemic policy ineffectiveness, weak EE standards, and low compliance measures prevailed, EE PIs were assessed as effective and demonstrating high PSI level

with slightly less social support than PAC PIs and political support than PAC, MB, and PR PIs. Lastly, DSP PI proved to be the most effective, administratively feasible, politically acceptable tool with the highest PSI score. Moreover, as this PI makes use of green nudges and promotes nature-based tourism, it has proven especially effective in developing eco-tourism entrepreneurship. But issues with policy enforcement, transport accessibility, low quality of eco-tourism services, and lack of funding underscore its policy viability.

Research Limitations & Future Research Suggestions. Regarding the first research limitation, several eco-experts were not fully familiar with all 35 PIs, especially concerning regulative and market-based tools. Consequently, skewing PI's assessments results and data reliability. Second, it is also debatable whether some PIs really belong to assigned PI type groups. For instance, items 18 and 23 could belong to RE type, while item 35 might represent PR type. Third, specific assessment indicators were omitted, such as cost-related indicators. Hence, further refinement of assessment indicators is required to better adapt it to Kazakhstan's policy context.

Lastly, as a future research suggestion, studying the reasons for why specific PIs are more effective, politically acceptable, or better enforced than others via in-depth interviews could be interesting.

References

1. Vedung, E., Rist, R. C., & Bemelmans-Videc, M. L. Carrots, sticks, and sermons: Policy instruments and their evaluation. // *Transaction Publishers*. - 1998. - Vol. 5. - pp. 1-280. <https://doi.org/10.4324/9781315081748>.
2. Huppes, G., & Simonis, U. E. Environmental Policy Instruments. // *Principles of Environmental Sciences*. - 2009. - pp. 239-280. https://doi.org/10.1007/978-1-4020-9158-2_13.
3. Knill, C., Tosun, J., & Schulze, K. Measuring environmental policy change: Conceptual alternatives and research implications. // *Institute for Advanced Studies*. - 2011. - pp. 1-38. URL: https://irihs.ihs.ac.at/id/eprint/2092/1/pw_125.pdf (accessed date: 18.06.2025).
4. UNEP. Approach to Assessment of Policy Effectiveness – Global Environment Outlook (GEO-6): Healthy Planet, Healthy People Chapter 10. // *UNEP*. - 2019. pp. 1-292. URL: <https://wedocs.unep.org/handle/20.500.11822/27663;jsessionid=AEBD5853AE98522E719160EAEF789424> (accessed date: 18.06.2025).
5. Van Nispen, F. K. M. Policy instruments. // *Department of Public Administration*. - 2011. - pp. 1928-1933. URL: <http://hdl.handle.net/1765/33101> (accessed date: 18.06.2025).
6. Acciai, C., & Capano, G. Climbing down the ladder: a meta-analysis of policy instruments applications. // *IPPA International Workshops on Public Policy*. - 2018. - pp. 26-28. URL: <https://www.ippapublicpolicy.org/file/paper/5b2926cf8c098.pdf> (accessed date: 18.06.2025).
7. Mickwitz, P. Environmental policy evaluation: Concepts and practice. // *The Finnish Society of Sciences and Letters*. - 2006. - pp. 1-165. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/250110612.pdf> (accessed date: 18.06.2025).
8. Liang, Z., Zhang, M., Mao, Q., Yu, B., & Ma, B. Improvement of eco-efficiency in China: A comparison of mandatory and hybrid environmental policy instruments. // *International Journal of Environmental Research and Public Health*. - 2018. - Vol. 15. - No. 7. - pp. 1-20. <https://doi.org/10.3390%2Fijerph15071473>.
9. Hamilton, K., Dixon, J., Xie, J., & Kunte, A. Five years after Rio: Innovations in environmental policy. // *The International Bank for Reconstruction and Development*. - 1997. - pp. 1-64. URL: <https://documents1.worldbank.org/curated/en/209081468739294734/pdf/multi-page.pdf> (accessed date: 18.06.2025).
10. Böcher, M., & Töller, A. E. Instrument Selection and Instrument Change in Environmental Policy: A Theoretical Explanatory Framework. // *PVS: German Political Science Quarterly*. - 2007. - No. 39. - pp. 299-322. URL: <https://www.pollux-fid.de/r/sw-685f5592eededbde> (accessed date: 18.06.2025).
11. Coria, J., & Sterner, T. Natural resource management: Challenges and policy options. // *Annual Review of Resource Economics*. - 2011. - Vol. 3. - No. 1. - pp. 203-230. URL: <https://dx.doi.org/10.1146/annurev-resource-083110-120131>.
12. MENR. Ecological Code of the Republic of Kazakhstan. // *Online.zakon.kz*. - 2025. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39768520 (accessed date: 18.06.2025).
13. OECD. Policy Instruments for the Environment – Database 2017. // *OECD*. - 2017. - pp. 1-15. URL: https://www.oecd.org/environment/tools-evaluation/PINE_database_brochure.pdf (accessed date: 18.06.2025).
14. Partanen-Hertell, M., Harju-Autti, P., Kreft-Burman, K., & Pemberton, D. Raising environmental awareness in the Baltic Sea area. // *The Finnish Environment Institute*. - 1999. - pp. 1-109. <https://doi.org/10.1504/IJESD.2002.000720>.

15. Persson, A. Choosing environmental policy instruments: case studies of municipal waste policy in Sweden and England. // *London School of Economics and Political Science*. - 2007. - pp. 1-337. URL: <https://etheses.lse.ac.uk/909/> (accessed date: 18.06.2025).
16. Bragadottir, H., von Utfall Danielsson, C., Magnusson, R., Seppänen, S., Stefansdotter, A., & Sundén, D. The Use of Economic Instruments: In Nordic Environmental Policy 2010-2013. // *Nordic Council of Ministers*. - 2014. - pp. 1-210. URL: <https://copenhageneconomics.com/wp-content/uploads/2021/12/The-Use-of-Economics-Instruments-in-Nordic-Environmental-Policy-2010-2013.pdf> (accessed date: 18.06.2025).
17. Salafsky, N., Margoluis, R., Redford, K. H., & Robinson, J. G. Improving the practice of conservation: a conceptual framework and research agenda for conservation science. // *Conservation Biology*. - 2002. - Vol. 16. - No. 6. - pp. 1469-1479. <https://doi.org/10.1046/j.1523-1739.2002.01232.x>.
18. Ballard, H. L., Evans, E., Sturtevant, V. E., & Jakes, P. The Evolution of Smokey Bear: Environmental Education About Wildfire for Youth. // *The Journal of Environmental Education*. - 2012. - Vol. 43. - No. 4. - pp. 227-240. <https://doi.org/10.1080/00958964.2011.644352>.
19. Nugumanova, L., Frey, M., Yemelina, N., & Yugay, S. Environmental problems and policies in Kazakhstan: Air pollution, waste and water. // *Econstor*. - 2017. - pp. 1-40. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/162150/1/889804818.pdf> (accessed date: 18.06.2025).
20. Soltys, D., & Orynassarova, D. Delivering environmental education in Kazakhstan through civic action: second-wave values and governmental responses. // *Environmental Values*. - 2013. - Vol. 22. - No. 1. - pp. 101-122. URL: <https://www.jstor.org/stable/23460964>
21. Tynybekov, S., & Roza, E. The right of the public to obtain ecological information in the Republic of Kazakhstan. // *Studia Orientalne*. - 2013. - Vol. 2. - No. 4. - pp. 167-182. <https://doi.org/10.15804/so2013207>.
22. Yerkinbayeva, L., Nurmukhankyzy, D., Kalymbek, B., Ozenbayeva, A., & Kalymbekova, Z. Digitalization of environmental information in the Republic of Kazakhstan: Issues of legal regulation. // *Journal of Environmental Management and Tourism*. - 2022. - Vol. 13. - No. 1 - pp. 115-27. [https://doi.org/10.14505/jemt.v13.1\(57\).10](https://doi.org/10.14505/jemt.v13.1(57).10).
23. Zambrana-Tevar, N. Some transnational aspects of environmental disputes in Kazakhstan and its New Environmental Code. // *Journal of Law*. - 2022. - Vol. 3. - No. 99. - pp. 65-73. <https://doi.org/10.26577/IRIJ.2022.v99.i3.06>.
24. Litvishko, V., Akhmetova, A., Kodasheva, G., Zhussupova, A., Malikova, R., & Kuralova, A. Formation of ecological education of the population. // *E3S Web of Conferences*. - 2020. - pp. 1-9. <https://doi.org/10.1051/e3sconf/202015901009>.
25. UNDP. Environment and Development Nexus in Kazakhstan. // *UNDP*. - 2004. - pp. 1-185. URL: <https://www.thegef.org/sites/default/files/ncsa-documents/2147-22347.pdf> (accessed date: 18.06.2025).
26. Uedraogo, A. Basic concepts of environmental journalism. // *Journal of Journalism*. - 2016. - Vol. 42. - No. 4. - pp. 230-234. URL: <https://bulletin-journalism.kaznu.kz/index.php/1-journal/article/view/1006> (accessed date: 18.06.2025).
27. Kumar, Y. Environmental Journalism as a tool for raising awareness about environmental problems in Kazakhstan. // *20th KIMEP International Research Conference*. - 2023. - pp. 530-544. URL: <https://www.kimep.kz/about/files/2024/10/KIRC-2023-Proceedings-Final-Aug-29.pdf> (accessed date: 18.06.2025).
28. Kozlova, M., & Varavin, Y. Applicability of 'green' financing instruments in Kazakhstan while reforming 'green' clusters at the regional level. // *54th International Scientific Conference on Economic and Social Development*. - 2020. - pp. 351-359. URL: <https://www.proquest.com/openview/350ff14c3ea67760c55ec77d6400d561/1.pdf?pq-origsite=gscholar&cbl=2033472> (accessed date: 18.06.2025).
29. Roshandel, A. T., Labafi, S., & Robati, M. Effects of social media on the environmental protection behaviour of the public (Case study: Protecting Zayandeh-rood river environment). // *International Journal of Environmental Research*. - 2016. - Vol. 10. - No. 2. - pp. 237-244. <https://doi.org/10.22059/ijer.2016.57718>.
30. Youth and Environment Europe. Discover Nature – Tools for Environmental Education. // *YEENET EU*. - 2011. - pp. 1-31. URL: https://yeenet.eu/wp-content/uploads/2019/02/YEE_DISCOVER_NATURE.pdf (accessed date: 18.06.2025).
31. Oz, E., & Esgunoglu, M. Taxes in the Prevention of Environmental Pollution Are a Means? or Aim? Alternative Methods. // *Proceedings of the 17th Eurasia Business and Economics Society Conference*. - 2017. - pp. 267-280. https://doi.org/10.1007/978-3-319-46319-3_16.
32. Thorsen, B. J., Mavsar, R., Tyrväinen, L., Prokofieva, I., & Stenger, A. The Provision of Forest Ecosystem Services. Volume II: Assessing cost of provision and designing economic instruments for ecosystem services. // *European Forest Institute*. - 2014. - pp. 1-88. URL: <https://jukuri.luke.fi/handle/10024/504515> (accessed date: 18.06.2025).
33. Monroe, M. C., Andrews, E., & Biedenweg, K. A framework for environmental education strategies. // *Applied Environmental Education & Communication*. - 2008. - Vol. 6. - No. (3-4). - pp. 205-216. <https://doi.org/10.1080/15330150801944416>.

34. Moore, S. A. Social and economic influences on restructuring rural landscapes for biodiversity conservation: Remnant vegetation in the West Australian wheatbelt as a case study. // *Conference on Restructuring Rural Landscapes in the WA Wheatbelt and Austria*. – 2001. – pp. 1-24. URL: <https://researchportal.murdoch.edu.au/esploro/outputs/conferencePaper/Social-and-economic-influences-on-restructuring/991005545288207891#file-0> (accessed date: 18.06.2025).
35. Kumar, Y., & Makhmudova, G. Analysis of Kazakhstan's New Environmental Code: Focus on environmental awareness aspects. // *19th KIMEP International Research Conference 8-9 April*. – 2022. – pp. 450-467. URL: <https://www.kimep.kz/about/files/2018/02/KIRC-2022-Proceedings-final-1.pdf> (accessed date: 18.06.2025).
36. UNECE. Proposal for a capacity-building workshop for journalists at the Astana Ministerial Conference. // *Economic Commission for Europe*. – 2011. – pp. 1-4. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/env/cep/CEP-ss_May2011/InformalDocs/AstanaWorkshopJournalists_IP.8.pdf (accessed date: 18.06.2025).
37. OSCE. OSCE Centre trains environmental journalists in Kazakhstan. // *Organization for Security and Co-operation in Europe*. – 2012. URL: <https://www.osce.org/astana/93933> (accessed date: 18.06.2025).
38. CAREC. Training on a Climate Change for Journalists of Central Asia was held in Almaty. // *Central Asia Regional Economic Cooperation Program*. – 2018. URL: <https://carececo.org/en/main/news/news/CAMP4ASB-media-training/> (accessed date: 18.06.2025).
39. Myssayeva, K. Environmental problems are not constrained by national borders. // *Al-Farabi Kazakh National University*. – 2018. URL: <https://www.kaznu.kz/ru/18932/news/one/13524/> (accessed date: 18.06.2025).
40. Adamdar CA. Environmental Activists saved Kok-Zhailau. // *Adamdar CA*. – 2019. URL: <https://adamdar.ca/en/post/environmental-activists-saved-kok-zhailau> (accessed date: 18.06.2025).
41. CABAR. The status of media and the role of social media in Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan and Uzbekistan. // *Central Asia Bureau for Analytical Reporting*. – 2018. – pp. 1-58. URL: https://cabar.asia/wp-content/uploads/2018/10/Status_of_media.pdf (accessed date: 18.06.2025).
42. Green Salvation Ecological Society. What prevents compliance with the Aarhus Convention in Kazakhstan? // *Green Salvation Ecological Society Organization*. – 2021. URL: <http://esgrs.org/?p=30712> (accessed date: 18.06.2025).
43. Kumenov, A. Kazakhstan: Almaty turning into a pedestrian haven in a concrete jungle. // *Eurasianet*. – 2023. URL: <https://eurasianet.org/kazakhstan-almaty-turning-into-a-pedestrian-haven-in-a-concrete-jungle> (accessed date: 18.06.2025).
44. UNDP. Fight plastic! // *UNDP*. – 2023a. URL: <https://www.undp.org/kazakhstan/stories/fight-plastic> (accessed date: 18.06.2025).
45. UNDP. Pilot environmental school project make schoolchildren stewards of forests and the environment. // *UNDP*. – 2023b. URL: <https://www.undp.org/kazakhstan/stories/pilot-environmental-school-project-make-schoolchildren-stewards-forests-and-environment> (accessed date: 18.06.2025).
46. UNDP. Environmental event to plan ash trees held in Almaty region. // *UNDP*. – 2023c. URL: <https://www.undp.org/kazakhstan/news/environmental-event-plan-ash-trees-held-almaty-region> (accessed date: 18.06.2025).
47. UNDP. An upgraded tourist route in Katon-Karagay National Park opened with UNDP support. // *UNDP*. – 2023d. URL: <https://www.undp.org/kazakhstan/press-releases/upgraded-tourist-route-katon-karagay-national-park-opened-undp-support> (accessed date: 18.06.2025).
48. UNDP. Tackling the vagaries of climate change – UNDP extends helping hand to local farmers. // *UNDP*. – 2023e. URL: <https://www.undp.org/kazakhstan/stories/tackling-vagaries-climate-change-undp-extends-helping-hand-local-farmers> (accessed date: 18.06.2025).
49. Dudinova, E., & Talgat, S. Environmental Discourse in the Social Networks of Kazakhstan: The construction of an imperative. // *Journal of Journalism*. – 2020. – Vol. 56. – No. 2. – pp. 56-65. <https://doi.org/10.26577/HJ.2020.v56.i2.05>.
50. Sehring, J. Forests in the context of climate change in Kazakhstan. // *CLINCA Program*. – 2012. – pp. 1-30. <http://dx.doi.org/10.22029/jlupub-5822>.
51. UNDP. Reforestation in Kazakhstan – a prime solution for protecting nature. // *UNDP*. – 2022. URL: <https://www.undp.org/kazakhstan/stories/reforestation-kazakhstan-prime-solution-protecting-nature> (accessed date: 18.06.2025).
52. Semenyuk, O., & Kuc, S. Development of eco-architecture in Kazakhstan is gaining ground. // *World Transactions on Engineering and Technology Education*. – 2019. – Vol. 17. – No. 3. – pp. 379-384. URL: [http://www.wiete.com.au/journals/WTE&TE/Pages/Vol.17,%20No.3%20\(2019\)/28-Semenyuk-O\(2\).pdf](http://www.wiete.com.au/journals/WTE&TE/Pages/Vol.17,%20No.3%20(2019)/28-Semenyuk-O(2).pdf) (accessed date: 18.06.2025).
53. Kumar, Y. Local eco-activist's perspectives on environmental awareness issues in Kazakhstan. // *Kazakhstan Spectrum Journal KISI*. – 2022. – Vol. 4. – No. 104. – pp. 54-82. <https://doi.org/10.52536/2415-8216.2022-4.04>.
54. Mogiluk, S. Justice out of sight – Alternative report on the implementation of the Aarhus Convention. // *Arnika Organization*. – 2017. – pp. 1-48. URL:

https://arnika.org/en/publications/download/1188_32bc9f132b81b1be2e40b0f7ebbc5d8e (accessed date: 18.06.2025).

55. Arystanbek A. Nationwide Environmental Campaign Kicks Off in Kazakhstan. // *The Astana Times*. - 2021. URL: <https://astanatimes.com/2021/04/nationwide-environmental-campaign-kicks-off-in-kazakhstan/> (accessed date: 18.06.2025).
56. Yessenamanova, M. S., Tlepbergenova, A. E., Yessenamanova, Z. S., & Gilmanov, E. R. Analysis of studying ecological education in Kazakhstan. // *Journal of Physics: Conference Series*. – 2020. – No. 1691. - pp. 1-7. <https://doi.org/10.1088/1742-6596/1691/1/012036>.
57. Niyazbekova, S., Zuyeva, A., Borisova, E., Anzorova, S., & Novikova, T. National natural parks of the Republic of Kazakhstan: analysis, problems and development. // *1st International Scientific Practical Conference "The Individual and Society in the Modern Geopolitical Environment"*. – 2019. - pp. 528-531. <http://dx.doi.org/10.2991/ismge-19.2019.100>.

ЭКОЛОГИЯЛЫҚ АҚПАРАТТАНДЫРУ СЯСАТЫНЫҢ ҚҰРАЛДАРЫ: ТАКСОНОМИЯНЫ ӨЗІРЛЕУ ЖӘНЕ БАҒАЛАУ

Кумар ЕРНАЗАР*, КИМЭП университетінің мемлекеттік және муниципалдық басқару саласындағы ғылым кандидаты, Еуразия ұлттық университетінің саясаттану оқытушысы, Астана, Қазақстан, yernazar.kumar@kimep.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7181-1746>

Жамиля УТАРБАЕВА - КИМЭП Университетінің тағылымдама үйлестірушісі және адъюнкт-бас оқытушысы, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің саясаттану ғылымдарының докторы дәрежесі, Алматы, Қазақстан, Zhamilya@kimep.kz, ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0007-2658-4189>

Kristopher WHITE, КИМЭП Университетінің Мемлекеттік басқару кафедрасының доценті, география ғылымдарының докторы, Коннектикут университеті, АҚШ, kwhite@kimep.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-8874-8199>

ИНСТРУМЕНТЫ ПОЛИТИКИ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ: РАЗРАБОТКА И ОЦЕНКА ТАКСОНОМИИ

Кумар ЕРНАЗАР*, кандидат наук в области государственного и муниципального управления Университета КИМЭП, преподаватель политологии Евразийского национального университета, Астана, Казахстан, yernazar.kumar@kimep.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7181-1746>

Утарбаева ЖАМИЛЯ, координатор стажировки и адъюнкт-главный преподаватель Университета КИМЭП, степень доктора политических наук Казахского национального университета имени Аль-Фараби, Алматы, Казахстан, Zhamilya@kimep.kz, ORCID ID: <http://orcid.org/0009-0007-2658-4189>

Kristopher WHITE, Доцент кафедры государственного управления Университета КИМЭП, степень доктора географических наук Университета Коннектикута, США, kwhite@kimep.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-8874-8199>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ЭКОНОМИКА

ECONOMY

ЭКОНОМИКА

БЮДЖЕТТІК ҚАРЖЫЛАНДЫРУ ТАПШЫЛЫҒЫ ЖАҒДАЙЫНДА ИНФРАҚҰРЫЛЫМДЫҚ ЖОБАЛАРДЫ ІСКЕ АСЫРУ: ЕРС ЖӘНЕ ЕРС+F КЕЛІСІМШАРТТАРЫН ҚОЛДАНУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

Ғазиз САҒИТҰЛЫ	философия докторы (PhD), Алматы облысы Алатау қаласы әкімінің орынбасары, Алатау қ., Қазақстан, sagituly@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8621-1516, Scopus Author ID: 57226673658
Асемгуль* МУСАТАЕВА	философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік басқару академиясының Басқару институтының доценті, Астана қ., Қазақстан, a.mussatayeva@apa.kz, ORCID: 0000-0002-7089-3516, Scopus Author ID: 55801353800
Айымбет ҚОСЖАНОВ	мұнай-газ магистрі, «Reservoir Surveillance Services» ЖШС директоры, Атырау қ., Қазақстан, aimbet@gmail.com, ORCID: 0009-0008-1069-1606

Қолжазбаның редакцияға түскен күні: 02/02/2025

Қайта өңделген күні: 20/06/2025

Қабылданған күні: 29/07/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1419

ӨОЖ 338.24

ҒТАХТК 06.73.15

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстанда шектеулі бюджеттік қаржыландыру жағдайында инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру тетігі қарастырылады. Қаржыландырудың дәстүрлі әдістеріне (дәстүрлі бюджеттік инвестициялық бағдарламалар (БИБ) және мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӘ) тетіктері) негізделген қаржыландырудың қолданыстағы тәсілдері талданып, соның негізінде осы саладағы негізгі мәселелер анықталды: ұзақ келісу, басқарудың төмен тиімділігі, жобалардың құнын елеулі түзету және жеке инвесторлар тарапынан мемлекеттік институттарға қатысты сенім деңгейінің төмендігі. Айқындалған мәселелерді шешу үшін инфрақұрылымдық жобалардың тиімділігін едәуір арттыруға және іске асыру мерзімдерін қысқартуға, мемлекет үшін қаржылық тәуекелдерді азайтуға, сыртқы қаржыландыруды тартуға, сондай-ақ жобаларды басқару сапасын арттыруға мүмкіндік беретін құралдар ретіндегі ЕРС (Engineering, Procurement and Construction) және ЕРС+F (Engineering, Procurement, Construction + Financing) келісімшарттарын енгізу ұсынылады.

Түйін сөздер: инфрақұрылым, бюджет, инвестициялық бағдарламалар, жоба, келісімшарт.

Аннотация. В данной статье рассматривается механизм реализации инфраструктурных проектов в условиях ограниченного бюджетного финансирования в Казахстане. Проанализированы существующие подходы финансирования, основанные на традиционных методах финансирования (традиционные бюджетные инвестиционные программы (БИБ) и механизмы государственно-частного партнерства (ГЧП)), на основе чего выявлены ключевые проблемы в данной области, такие как: длительные согласования, низкая эффективность управления, значительные корректировки стоимости проектов и низкий уровень доверия к государственным институтам со стороны частных инвесторов. Для решения выявленных проблем предлагается внедрение ЕРС (Engineering, Procurement and Construction) и ЕРС+F (Engineering, Procurement, Construction + Financing) контрактов, являющимися инструментами, способными значительно повысить эффективность и сократить сроки реализации инфраструктурных проектов, снизить финансовые риски для государства, привлечь внешнее финансирование, а также повысить качество управления проектами.

Ключевые слова: инфраструктура, бюджет, инвестиционные программы, проект, контракты.

*Хат-хабарларға арналған автор: А. Мусатаева, a.mussatayeva@apa.kz

Abstract. This article examines the mechanism of implementation of infrastructure projects in conditions of limited budget financing in Kazakhstan. The existing financing approaches based on traditional financing methods (traditional budget investment programs (BIP) and public-private partnership (PPP) mechanisms) were analyzed, which revealed key problems in this area, such as lengthy approvals, low management efficiency, significant adjustments to project costs and low confidence in government institutions from private investors. To solve the identified problems, it is proposed to introduce EPC (Engineering, Procurement and Construction) and EPC+F (Engineering, Procurement, Construction + Financing) contracts, which are tools that can significantly increase efficiency and shorten the implementation time of infrastructure projects, reduce financial risks for the state, attract external financing, and improve the quality of project management.

Keywords: infrastructure, budget, investment programs, project, contracts.

Кіріспе

2024 жылы ҚР Президентінің Жарлығымен ұлттық даму жоспары бекітіліп [1], оған сәйкес 2029 жылға қарай елдің ЖІӨ 450 млрд.долларға жеткізу жоспарлануда (2023 жылғы 264 млрд. доллармен салыстырғанда). Бұл курс экономиканы әртараптандыру, инвестицияларды тарту және инфрақұрылымды жаңартуға бағытталған.

Сонымен қатар, халықтың және экономиканың қажеттіліктеріне жауап беретін елдің тұрақты инфрақұрылымдық негізін құру үшін Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық инфрақұрылымдық жоспары әзірленді [2]. Аталған жоспар халықтың тіршілікті қамтамасыз ету жүйелерінің сенімділігін арттыруға және 150 мыңға жуық жұмыс орнын құруға бағытталған. Жоспардың негізгі бағыттарына экономикалық өсуді ынталандыратын және халықтың өмір сүру сапасын жақсартатын энергетикалық, көліктік, сумен жабдықтау және цифрлық инфрақұрылымды дамыту кіреді [3]. Жоғарыда аталған бағыттар шеңберінде ірі жобаларды іске асырудың инновациялық тәсілдерін енгізу қажеттілігі туындауда.

Бүгінгі күні еліміздегі инфрақұрылымдық жобаларды іске асырудың негізгі тетігі дайын жобалау-сметалық құжаттама (ЖСҚ) бойынша бюджеттік инвестициялық бағдарламаларды (БИБ) іске асыру, сондай-ақ мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӨ) тетігі болып қала беруде. Алайда, БИБ және МЖӨ-ні іске асыруда ұзақ келісу, басқару тиімділігінің төмендігі, жобалар құнына енгізілетін түзетулер және жеке инвесторлар тарапынан мемлекеттік институттарға деген сенімнің төмендігі сияқты мәселелер орын алуда. Аталған мәселелерді шешу үшін дәстүрлі БИБ және МЖӨ тетіктерінен ЕРС (жобалау, жабдықтау, құрылыс) және ЕРС+F (жобалау, жабдықтау, құрылыс + қаржыландыру) сияқты заманауи келісімшарттық сызбаларға көшу ұсынылады. Өз кезегінде, ЕРС және ЕРС+F тетіктерін енгізу және пайдалану, біріншіден, жобаларды іске асыру мерзімдерін қысқартуға, екіншіден, шығындарды оңтайландыруға, сондай-ақ кешенді тәсіл мен тәуекелдерді бөлу арқылы құрылыс сапасын жақсартуға мүмкіндік береді. Осыған байланысты, бұл зерттеудің мақсаты бюджеттік қаржыландыру тапшылығы жағдайында инфрақұрылымдық жобаларды іске асыруда ЕРС және ЕРС+F келісімшарттарын қолдану перспективалары бойынша ұсыныстар әзірлеу болып табылады.

Зерттеу нысаны болып инфрақұрылымдық жобалар табылады.

Зерттеу пәні болып инфрақұрылымдық жобаларды қаржыландыру тетіктері табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеуді жүргізу барысында талдау, контент-талдау, салыстырмалы талдау әдістері және т.б. әдістер пайдаланылды. Отандық және шетелдік авторлардың еңбектерін, шетелдік елдердің мысалдарын, қазақстандық заңнамалық актілерді зерттеу арқылы мақалада талдау, контент-талдау әдістері қолданылды. ЕРС келісімшарттарының көптеген түрлерін зерттеу барысында, ауысымда 600 адам қабылдайтын емхана мысалында БИБ, МЖӨ, ЕРС және ЕРС+F тетіктерінің тиімділігіне қатысты салыстырмалы талдау әдісі қолданылды.

Әдеби шолу

Жобаны іске асыру үшін нақты стратегияны таңдау кәсіпорын және инвестор үшін маңызды болып табылады. Тәжірибеде келісімшарттық модельдердің көптеген түрлері қолданылады, олардың әрқайсысының оң және теріс жақтары да бар. Тәжірибеде кеңінен қолданылатын шарттарға келесілерді жатқызуға болады:

1) TDBB (traditional design-bid-build) – құрылыстың алдыңғы кезеңінің нәтижесі бойынша бірнеше мердігерлер жұмыстарын кезең-кезеңмен іске асыратын жобаны іске асырудың дәстүрлі әдісі;

2) PCM (project, construction, management) – атқарушы объектінің құрылысын басқару бойынша қызметтерін ұсынатын келісімшарттық әдіс;

3) EPC (Engineering, Procurement and Construction) – мердігермен инжинирингтік қызметтер ұсынылатын, сонымен қатар объектінің құрылысы, шикізат пен құралдардың жабдықталуы ұсынылатын келісімшарттық әдіс.

Мақалада айрықша көңіл бөлінетін EPC келісімшарттарының түрлеріне келесілерді жатқызуға болады:

1) EPC - мердігер іске асырудың бүкіл циклына жауап беріп, келісімде өзгертуге жатпайтын жоба құны мен өзге де шарттары көрсетіледі. Орындаушы барлық тәуекелдерді өз мойнына алады, ол міндеттер көлемі ұлғайған кезде немесе жеткізушілерде бағалар өзгерген жағдайда қосымша шығындарды жабады. Тапсырыс беруші үшін де бұл шарт тиімді: бас мердігер құрылысты толық бақылайды және дайын нысанды тапсырады. Бірақ шығындарды жабу үшін олар келісімшарттың құнын 20-30%-ға арттырады. Қымбаттау жағдайында осы қаражаттан күтпеген шығындарды жабуға болады, ал егер үнемдеуге болатын болса, сома пайдаға айналады. Сондықтан оны кейде «тәуекел сыйлығы» деп те атайды;

2) EPCM (Engineering, Procurement, Construction, Management) - тапсырыс берушіге инфрақұрылымдық жобаны іске асыру шеңберінде мердігермен құрылыс, әкімшілік, қызмет көрсету жұмыстарын көрсету туралы шарт жасасуға мүмкіндік беретін әдіс;

3) EPC+F (Engineering, Procurement, Construction + Financing) - қосымша қаржыландыруды көздейтін құрылыс және ірі жобалар үшін ыңғайлы және тиімді құрал. Мердігер жобалауға, салуға және бірлесіп қаржыландыруға жауапты болады. Бұл, өз кезегінде, құрылыс үшін өз қаражаты жетіспейтін ірі жобаларға қатысты. Мердігер бөлетін шығындар қарыз қаражатынан жабылады. Шартта жобаның тиімділігіне қарамастан немесе жұмыс өнімділігін ескере отырып, бірлесіп қаржыландыру шарттары белгіленеді. Мердігер инвестицияларды ұйымдастырушы, ал тапсырыс беруші - қарыз алушы ретінде әрекет етеді (кесте 1) [4]:

1-кесте. EPC келісімшарттары түрлеріне салыстырмалы талдау

Келісімшарт түрі	Сипаттамасы
EPC	Орындаушы барлық тәуекелдерді өз мойнына алады, мердігер іске асырудың бүкіл циклына жауап береді, шығындарды жабу үшін олар келісімшарттың құнын 20-30%-ға арттырады. Қымбаттау жағдайында осы қаражаттан күтпеген шығындарды жабуға болады.
EPCM	Жауапкершілік тапсырыс беруші мен орындаушы арасында бөлінеді.
EPC+F	Мердігер жобалауға, салуға және бірлесіп қаржыландыруға жауапты болады. Бұл құрылыс үшін өз қаражаты жетіспейтін ірі жобаларға қатысты шарт. Мердігер инвестицияларды ұйымдастырушы, ал тапсырыс беруші - қарыз алушы ретінде әрекет етеді
Ескерту - [4] қайнар көзі негізінде авторлармен құрылды	

Аталған мақалада біз EPC және EPC+F келісімшарттарының мүмкіндіктері мен оларды инфрақұрылымдық жобаларды іске асыруда қолдану тәжірибесіне тоқталамыз. Жалпы тәжірибеде EPC келісімшарттарын енгізу XIX ғасырдан бастау алып, түрлі салалардағы инфрақұрылымдық жобаларды іске асыруда белсенді қолданылуда.

Шетелдік әдебиеттерде инфрақұрылымдық жобалардың мәні мен тиімділігі Бент Фливбьерг, Нильс Брузелиус, Вернер Ротенгаттер, Питер Моррис, Эндрю Дэвис, Эдвард У.Мерроу, Кумар Нирадж Джха және Дэвид И. Клеланд сияқты зерттеушілердің еңбектерінде қарастырылады. Олардың зерттеулері, теориялары мен практикалық идеялары осы саланың дамуына айтарлықтай үлес қосты.

Фливбьерг, Брузелиус және Ротенгаттердің «Megaprojects and Risk: An Anatomy of Ambition» кітабында мемлекет пен инвесторлардың ауқымды инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асырудағы рөлі қарастырылған. Мемлекеттің мұндай жобаларды бастау мен үйлестіруде шешуші рөл атқаратыны атап өтілді. Бұл олардың стратегиялық жоспарлауын, саяси қолдауын қамтамасыз етеді және жобаларды жүзеге асыру үшін заңнамалық және институционалдық негіз қалайды. Сонымен қатар, мемлекет көбінесе инвесторларды тарту және жобалардың тұрақтылығын қамтамасыз ету үшін қаржылық, саяси және әлеуметтік тәуекелдердің едәуір бөлігін өз мойнына алады. Өз кезегінде, инвесторлар мұндай жобаларды қаржыландырудың негізгі көзі болып табылады. Олардың қатысуы мемлекеттік бюджетке

түсетін жүктемені азайтуға және жобаларды іске асырудың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Алайда, авторлар пайдаға бағытталған инвесторлардың мүдделері қоғамдық мүдделерге қайшы келуі мүмкін екенін атап өтеді. Бұл олардың қызметін мемлекет тарапынан сауатты реттеудің маңыздылығын арттырады. Авторлардың еңбегінде мемлекет пен жеке инвесторлар арасындағы әріптестікке, мысалы, мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖЭ) форматына ерекше назар аударылады. Мұндай серіктестік ресурстарды біріктіруге, тәуекелдерді бөлуге және жобалардың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Авторлар, сонымен қатар, қатысушылардың теңгерімсіз рөлінен туындайтын мәселелерді талдайды, бұл бюджеттің артық жұмсалыуына, жобаларды іске асыру мерзімдерінің кешіктірілуіне және басқа да мәселелерге әкеледі [5].

Тұтастай алғанда, Фливбьерг, Брузелиус және Ротенгаттер мегажобаларда стратегиялық жоспарлау мен тәуекелдерді басқару қажеттілігін атап өтіп, инвесторларды тарту үшін қолайлы институционалдық орта құрудағы мемлекеттің негізгі рөліне назар аударады. Питер Моррис «The Management of Projects» атты еңбегінде жобаларды тиімді басқарумен байланысты негізгі кезеңдер мен процестерге шолу жасайды. Атап айтқанда, ол жобаларды сәтті жүзеге асыру үшін нақты жоспарлау, ресурстарды басқару және мақсаттарды белгілеудің маңыздылығын түсіндіреді. Автор еңбегінің маңызды аспектісі - ұйымдастырушылық құрылымға назар аудару, туындайтын міндеттерді шешуге және қиындықтарды жеңуге қабілетті тиімді жобалау тобын құру. Моррис жоба менеджерінің рөлі тек тапсырмалардың орындалуын бақылауда ғана емес, сонымен қатар команданы ынталандырып, бүкіл жобаға қолдау көрсетуде екенін атап өтеді. Моррис уақыт пен ресурстарды басқару, қажетті қаржыландыру мен жұмыс сапасын қамтамасыз ету аспектілерін қарастырады. Автор еңбегінде жобалық жұмысты ұйымдастыруға және үйлестіруге ықпал ететін жобаларды басқарудың түрлі әдістемелері берілген. Сондай-ақ, ол жобаларды сәтті басқару үшін жоспарлау, тәуекелдерді басқару, бюджеттеу, өзгермелі жағдай мен талаптарға бейімделу қабілетін қамтитын кешенді тәсілді қажет екендігіне назар аударады [6]. Эндрю Дэвистің «From Project Management to the 'Management of Projects': What motivated Peter Morris to create a new paradigm?» мақаласында Питер Морриспен ұсынылған жобаларды басқарудың жаңа тәсілі қарастырылып, Моррис идеяларына қатысты көзқарасы сипатталады. Автор Дэвис Морристің жобаны процесс ретінде басқаруға көшудің маңыздылығын мойындап, жобаны басқару тек техникалық немесе мамандандырылған басқарумен шектелмей, кешенді процесс ретінде қарастырылуы керек екенін атап өтеді. Жобалар үлкен жүйенің бөлігі болып табылады және оларды басқару тек ұйымдастырушылық және техникалық аспектілерді ғана емес, сонымен қатар стратегиялық мақсаттар мен ұзақ мерзімді салдарды да ескеруі керек.

Алайда, Э.Дэвис П.Морристі жобаны басқарудың жаңа парадигмасын жүзеге асыру үшін қажетті нақты әдістемелер мен құралдарға жеткіліксіз назар аударғаны үшін сынға алады. Ол жаңа идеяларды сәтті енгізу үшін практикалық құралдар мен әдістерді әзірлеу керек деп санайды. Сондай-ақ Э.Дэвис дәстүрлі әдістерді толығымен ауыстыруға күмәндана отырып, дәлелденген тәсілдерді жаңа тұжырымдамалармен біріктіру жобаны басқаруда икемділік пен бейімделуді қамтамасыз етеді деген пікірді ұстанады [7].

Сонымен қатар, Ян Пиха, Алеш Томек және Гарри Лёвитт Чехия, Ресей Федерациясы және Оман Сұлтандығында ЕРС сызбасы бойынша жобаларды жүзеге асырудың нақты мысалдарын қарастырады. Жобалар ауқымының ұлғаюымен құрылыста мердігерлік шарттарының талаптары да күрделене түседі, бұл өз кезегінде, даулар санының өсуіне ықпал етеді. Зерттелген мысалдар мен тәжірибелерге сәйкес, авторлар келісімшартты сәтті басқарудың негізгі элементі оның іске асыру шарттарын терең білу және түсіну екенін атап көрсетеді. Ол үшін тараптардың жауапкершілік дәрежесін және тәуекелдерді нақты бөле отырып, ЕРС-келісімшарттардың стандартталған нысандарын пайдалану қажет [8]. К. Н. Джха өзінің «Construction Project Management: Theory and Practice» кітабында тұжырымдамалардан бастап аяқтауға дейінгі құрылыс жобасының өмірлік циклын қарастырады. Сондай-ақ, жобаларды басқарудағы BIM (Building Information Modeling) сияқты заманауи технологиялардың рөлін сипаттай келе, оның көмегімен процестерді оңтайландырып, қатысушылар арасындағы үйлестіруді жақсартуға болатынын көрсетеді. Автор еңбегінің едәуір бөлігі келісімшарттардың түрлеріне, соның ішінде ЕРС келісімшарттарының сызбаларына арналған. К.Н.Джха шарттардың артықшылықтары мен кемшіліктерін талдап, жобаларды сәтті жүзеге асыру үшін келісімшарттың қолайлы механизмін таңдауға айрықша назар аударады. ЕРС келісімшартының

белгіленген сипатына байланысты, оған қол қойылғаннан кейін өзгертулер енгізу тапсырыс беруші үшін күрделі және қымбат болуы мүмкін. Осы себептен мердігерлер өз ұсыныстарында қосымша тәуекелдер мен шығындарды көрсете отырып, келісімшартты дәстүрлі тәсілдермен салыстырғанда қымбаттатады [9]. «Project Management Success Factors» еңбегі Т.Б. Венцелл, Л. Берени және К. Хричоның инфрақұрылымды басқару теориясы мен тәжірибесін біріктіретін іргелі еңбегі болып табылады [10]. «Industrial Megaprojects: Concepts, Strategies, and Practices for Success» кітабында Эдвард У. Мерроу ірі өнеркәсіптік мегажобаларды басқарудың негізгі аспектілерін қарастырып, олардың жетістіктері мен сәтсіздіктерінің себептерін талдайды. Атап айтқанда, Мерроу ірі жобалармен байланысты қиындықтарды, соның ішінде бюджет көлемінен асып кету мәселелерін, мерзімдерді сақтамау және басқарудың төмен тиімділігін талдайды. Осыған байланысты, автор мегажобаларды сәтті жоспарлау мен іске асырудың тұжырымдамаларын және практикалық стратегияларын ұсынады. Сонымен қатар, Мерроу жобаны іске асырудағы мемлекет, инвесторлар, мердігерлер арасындағы өзара іс-қимылдың маңыздылығына және олардың процеске қатысуына назар аударады [11].

Қазақстандық әдебиеттерде мемлекеттік бюджет есебінен қаржыландырылатын игіліктер жобасын молайту тиімділігін арттыру мәселелеріне жеткілікті көңіл бөлінбейді. Әдебиеттерде көбінесе мемлекеттік-жекешелік әріптестік мәселелері тереңнен зерттеліп, қаржыландырудың өзге формалары аз зерттелген. Мысалы, Абдуллаев Р., Омарова Б., Ерланқызы А. ЕРС шарттарының негізгі аспектілеріне, оның ішінде әсіресе ЕРС келісімшартының бір формасы ретіндегі FIDIC келісімшартына тереңірек назар аударады [12]. Сабиров К.К. Қазақстанда дәстүрлі құрылыс шарттарының орнына қолданылып жатқан ЕРС келісімшарттарына, оның ішінде FIDIC шарттарының тиімділігіне тоқталады [13]. Осылайша, ЕРС, ЕРС+F келісімшарттарын пайдалану тәсілі Қазақстан үшін бюджеттің шектеулігі жағдайында айрықша өзекті екенін мойындау керек.

Жоғарыда айтылғандай, ЕРС келісімшарттарын енгізу Еуропада XIX ғасырдан басталды және әртүрлі салалардағы инфрақұрылымдық жобаларды жүзеге асыруда белсенді қолданылады. Бүгінгі таңда бұл келісімшарттар АҚШ, Қытай, Сауд Арабиясы, Ресей және басқа елдерде кеңінен қолданылады [14].

Мысалы, «Saudi Aramco» корпорациясы 1990-шы жылдардың аяғында ЕРС-жобаларды басқару процестерін, оның ішінде жобалау алдындағы интеграция негізінде жүйелі жақсартуды бастады. Компания 2006 жылы жобаға дейінгі интеграция тәсілдері мен қағидаттарын енгізу нәтижесінде ЕРС жобаларының ұзақтығын (жылына 50-ден астам жоба іске асырылды) 28%-ға қысқартқан. Мерзімінде іске асырылған жобалардың үлесі 40-50%-дан 80-90%-ға дейін ұлғайды. Сондай-ақ, нәтижелердің сапасы жақсарып, жұмыстардың ұзақтығы қысқарып, қауіпсіздік көрсеткіштері жақсара түскен. «ChevronTexaco» корпорациясы ЕРС-жобаларды басқарудың корпоративтік стандарттарын өзгертіп, оларға жобаға дейінгі интеграция процестерінің толыққанды сипаттамасын енгізді. Стандарттарды енгізу нәтижесінде іске асырылған жобалардың 80%-да мерзімдер мен бюджеттерді сақтау көрсеткіштері жақсарды [15].

Осылайша, жасалған талдау негізінде ЕРС және ЕРС+F келісімшарттарын пайдаланумен Қазақстан Республикасында инфрақұрылымдық жобаларды табысты іске асыруға ықпал ететін бірнеше ұсыныстарды бөліп көрсетуге болады.

Біріншіден, қолайлы институционалдық орта құру қажет. Мемлекет инвесторлар мен мердігерлер үшін тәуекелдерді төмендететін, сондай-ақ келісімшарттық қатынастардың ашықтығы мен болжамдылығын қамтамасыз ететін заңнамалық және нормативтік базаны дамытуы қажет.

Екіншіден, ЕРС және ЕРС+F келісімшарттарын жүзеге асыруда жеткілікті тәжірибесі бар, сондай-ақ тәуекелдер мен қаржыландыру үшін жауапкершілікті өз мойнына алатын білікті мердігерлерді тарту маңызды.

Үшіншіден, Қазақстан озық әлемдік тәжірибелерге сүйене отырып, жобаларды басқару процесіне ұзақ мерзімді жоспарлау, стратегиялық талдау және тәуекел-менеджментті біріктіруі тиіс.

Төртіншіден, жауапкершілікті бөлу, бақылау тетіктерін және іске асырудағы икемділікті қоса алғанда, ЕРС және ЕРС+F келісімшарттарының ерекшеліктерін ескеретін стандарттарды енгізу қажет.

Осы ұсынымдарды енгізу инфрақұрылымдық жобаларды іске асырудың тиімділігін едәуір арттырып, тәуекелдерді барынша азайтып, Қазақстанда инфрақұрылымның тұрақты дамуын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді.

Зерттеу нәтижелері

Қазақстанда С-келісімшарттарға ұқсас дайын жобалау-сметалық құжаттама бойынша бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асыру негізгі тетік болып қала береді. Құрылыс-монтаждау жұмыстары бойынша бюджеттік инвестициялық жобаларды іске асырудың қолданыстағы тетігі олардың тиімді орындалуын қиындататын елеулі шектеулермен қатар жүреді.

Қазақстан Республикасы Бюджет кодексінің 153-бабына сәйкес, процесс 3 ұзақ кезеңді қамтиды [16]. Бұл процесс жобаны сәтті жүзеге асыра отырып, үш жылдан алты жылға дейін созылады:

1-кезеңде инвестициялық ұсыныстар әзірленіп, олардың сараптамалары жүргізіледі, бұл бір қаржы жылын алады;

2-кезең техникалық-экономикалық негіздемені, жобалау-сметалық құжаттаманы әзірлеуді және оларға сараптама жүргізуді көздейді, оған тағы бір қаржы жылы бөлінеді, алайда қаржыландыру бюджетті түзету кезінде ғана мүмкін болады;

3-кезең жобаларды таңдау, оларды бюджетке қосу және құрылысты бастауды қамтып, ол «бөлінген» қаржыландыруға байланысты бірнеше жылға созылады.

Көбінесе әзірленген жобалық құжаттаманың едәуір бөлігі қаржыландырумен қамтамасыз етілмейді, бұл тиімсіз бюджет шығындарын білдіре отырып, жобалау-сметалық құжаттаманың 90%-на дейін есептен шығаруға әкеледі. Жобалау-сметалық құжаттама болған жағдайда да құрылыс жоғары тұрған органдардан бюджет қаражаты бөлінгеннен және Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің мақұлдауынан кейін ғана басталады.

Осыған байланысты, қаржыландырудың толық болмауына байланысты бюджеттік инвестициялардың негізгі бөлігі түзетуге ұшырап, бұл олардың құнын орта есеппен 70%-ға дейін арттырады. Нәтижесінде жобаларды іске асыру мерзімдері кешіктіріліп, жалпы бюджет шығындары артады. Ресейлік ғалымдар Т. В. Шукин [17], Д.А. Фирсовтың [18] еңбектерінде бюджеттік инвестицияларды қаржыландырудағы негізгі мәселеге мемлекеттік бағдарламаларды басқару сапасының төмендігі жатқызылып, бұл күрделі салымдар тиімділігінің жеткіліксіздігіне әкелетіні жайлы айтылған. Мемлекеттік құрылымдардағы жауапты орындаушылар практикалық нәтижелерге қол жеткізуге емес, ресурстарды игеруге бағдарланып, бұл, іс-шаралардың орындалу сапасына әсер етеді. Сонымен қатар, нормативтік-құқықтық актілер мен жобалық құжаттаманы қабылдаудағы кідірістер, жосықсыз мердігерлердің іс-әрекеті объектілердің уақытылы аяқталмауына немесе мүлдем аяқталмауына әкеледі. Мерзімдерді сақтамау және қайталама конкурстық рәсімдердің қажеттілігі аяқталмаған құрылыс көлемін ұлғайтады. Осының барлығы шешілмеген мәселелер қатарын көбейтуде. Жүргізілген зерттеу бюджеттік инвестицияларды қаржыландыру кезінде туындайтын мәселелердің көпшілігі реттелетін сипатқа ие болып, жауапты орындаушылар мен мердігерлердің немқұрайлылығымен байланысты екенін көрсетті. Осы мәселелерді шешу үшін құжаттаманы уақытылы дайындамағаны үшін, сондай-ақ мердігерлер мен жауапты орындаушылар тарапынан міндеттемелерді тиісінше орындамағаны үшін әкімшілік жауапкершілік шараларын көздейтін нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру қажет. Қаражатты ұтымды жұмсаудың маңыздылығын түсінбей бюджеттік инвестицияларды тиімді пайдалану мүмкін емес. Осы тұрғыдан, бюджеттік инвестицияларды жоспарлау және орындау жүйесін жаңғырту қажет, бұл олардың тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Инвестициялық жобаларды бағалау бойынша жұмыста ұсынылған іс-шараларды енгізу билік органдарына алдын ала бақылау кезеңінде жобаның әрбір қатысушы үшін тиімділігін айқындауға, сондай-ақ оларды іске асырудың салдарын болжауға мүмкіндік береді. Осылайша, бюджеттік инвестициялық бағдарламаларды іске асырудың қолданыстағы жүйесі уақыт пен қаржылық шығындарды қысқарту және нәтижелілікті арттыру үшін оңтайландыруды қажет етеді. Жеке сектормен ынтымақтастық кез келген мемлекеттің инвестициялық саясатының негізгі бағыты болып табылады. Осындай тетіктердің бірі - мемлекеттік-жекешелік әріптестік (МЖӨ) тетігі. Қазақстанда МЖӨ тетігі 2016 жылдан бастап қолданылуда. «Қазақстандық мемлекеттік-жекешелік әріптестік орталығы» АҚ деректері бойынша 8 жылдан астам уақыт ішінде Қазақстанда жалпы сомасы 2 210,1 млрд.

теңгеге 1071 МЖӨ жобасы, концессия іске асырылды. Жобалардың 87,9%-ы білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қызметтер, энергетика және ТКШ салаларына тиесілі [19].

Алайда, Қазақстандағы МЖӨ-ң тиімді қолданылуын қиындататын бірқатар мәселелер бар [20]. Атап айтқанда:

- келісу процестерінің бюрократиялық рәсімдер мен күрделі әкімшілік талаптарға байланысты жиі кешіктірілуі;
- жеке инвесторлардың жоғары қаржылық тәуекелдерге тап болуы [21];
- кейбір жағдайларда сыбайлас жемқорлық және МЖӨ тетіктерін заңсыз пайдалану жағдайларының орын алуы;
- МЖӨ жобаларын таңдау және іске асыру процесінде ашықтықтың болмауы жеке инвесторлар мен қоғам тарапынан сенімсіздікке әкелуі.

Осыған қатысты Қазақстан Республикасының Президенті Қ. Тоқаев мемлекеттік-жекешелік әріптестік жүйесіндегі жобалардың тиімсіздігі мен бюджетке шамадан тыс жүктемені атап өтіп, МЖӨ жобаларын іске асырудың осы тәсілдерін қайта қарауды тапсырды [22].

Сондай-ақ, Андряков А.Д. Ресейде МЖӨ жобаларын басқарудың шартты бюджеттік міндеттемелерді жеткілікті түрде ескермейтінін атап өтті, бұл әлемдік тәжірибеге сәйкес бюджеттік тұрақтылыққа елеулі қауіп төндіруі мүмкін. Бұл бюджеттік есепке алудың кассалық әдісін қолдануға байланысты. Халықаралық тәжірибе осындай міндеттемелерді бюджеттік процеске және борыштық тұрақтылықты талдауға енгізуге мүмкіндік беретін тетіктерді ұсынады [23]. Іс жүзінде көбінесе құрылыс компаниялары әлеуметтік объектілерді (ауруханалар, мектептер, балабақшалар, ақылы автожолдар) пайдалану кезеңінде басқаруға тиесілі құзыреттер немесе ресурстарға ие болмай, осындай объектілерді салумен байланысты МЖӨ келісімшарттарына қатысуға мәжбүр болады. Басқару тәжірибесінің болмауына байланысты жеке серіктестер объектілерді пайдалануды тиімсіз жүзеге асырып, бұл, өз кезегінде, көрсетілетін қызметтердің сапасына теріс әсер етеді. Инвестициядан кейінгі кезеңге еріксіз қатысу компаниялардың қызметкерлерді оқыту, мамандандырылған бөлімшелер құру және объектілерді басқаруға жұмсалатын шығындарын арттырады. Бұл, өз кезегінде, жобалар кірістілігінің төмендеп, олардың басқа бастамаларға қатысу мүмкіндіктерінің төмендеуіне әкеледі.

Біздің ойымызша, жоғарыдағы мәселелерді ескере келе, Қазақстанда МЖӨ тиімділігін арттыру мақсатында құрылыс компанияларының рөлін қайта қарап, оларды құрылысқа жұмылдырып, объектілерді басқаруды кәсіби операторларға беру керек. Бұл жұмыс сапасын жақсартып, компанияларға жүктемені азайтады және жобалардың тұрақтылығын қамтамасыз етеді. Ол үшін Қазақстан Республикасының Үкіметі ЕРС және ЕРС+F келісімшарттарының тетіктерін жедел дамыту қажет. Жоғарыда айтылғандай, дамыған елдердің өздері БИБ және МЖӨ сызбаларынан ЕРС және ЕРС+F келісімшарттарын пайдалануға біртіндеп көшуде. Қазақстанда іс жүзінде Халықаралық инженер-консультанттар Федерациясы (FIDIC) әзірлеген үлгілік келісімшарттар негізінде ЕРС-келісімшарттары пайдаланылуда. FIDIC келісімшарттары бүгінде әлемдегі халықаралық құрылыс келісімшарттарының ең кең таралған стандартты түрі болып табылады. FIDIC типтік келісімшарттары мердігердің жауапкершілік мөлшеріне, құнын анықтауға және басқа да жағдайларға байланысты өзгереді, бірақ олардың барлығы мерзімдерді ұзарту, өзгертулер енгізу және дауларды шешудің көп деңгейлі механизмін қарастырады [24]. Сондай-ақ, Қазақстанда «ҚазМұнайГаз» сияқты ірі компаниялар шетелдік компаниялармен бірлесе отырып, инфрақұрылымдық жобалардың құрылысында ЕРС-келісімшарттарды пайдалануда [25]. Әрине, ЕРС және ЕРС + F келісімшарттары жобалау, сатып алу және құрылыс, мемлекеттік және жеке серіктестер арасында тәуекелдерді бөлу, ұзақ мерзімді міндеттемелер бойынша кешенді тәсіл тұрғысынан МЖӨ тетігіне ұқсас келеді [26]. Олардың басты айырмашылығы - ЕРС келісімшарттары дайын объектіні салуға және беруге бағдарланса, ал МЖӨ келісімшарттары жеке серіктестің объектіні ұзақ мерзімді басқаруы мен пайдалануын қамтиды. Объектілер құрылысында ЕРС келісімшарттарын қолдану техникалық-экономикалық негіздемені, жобалау-сметалық құжаттаманы әзірлеу, құрылыс-монтаждау жұмыстарын жүзеге асыру және объектіні «толық бітіріп беретін» шартымен пайдалануға беруді қоса алғанда, бірыңғай лот құрамындағы кешенді жұмыстарға мемлекеттік сатып алуды өткізуді білдіреді. «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасы Заңының жаңа редакциясына сәйкес, 2025 жылғы 1 шілдеден бастап «толық бітіріп берілетін» жобаларды іске асыру көзделген [27]. Бұл мердігер объектіні жобалау, сатып алу, салу және пайдалануға

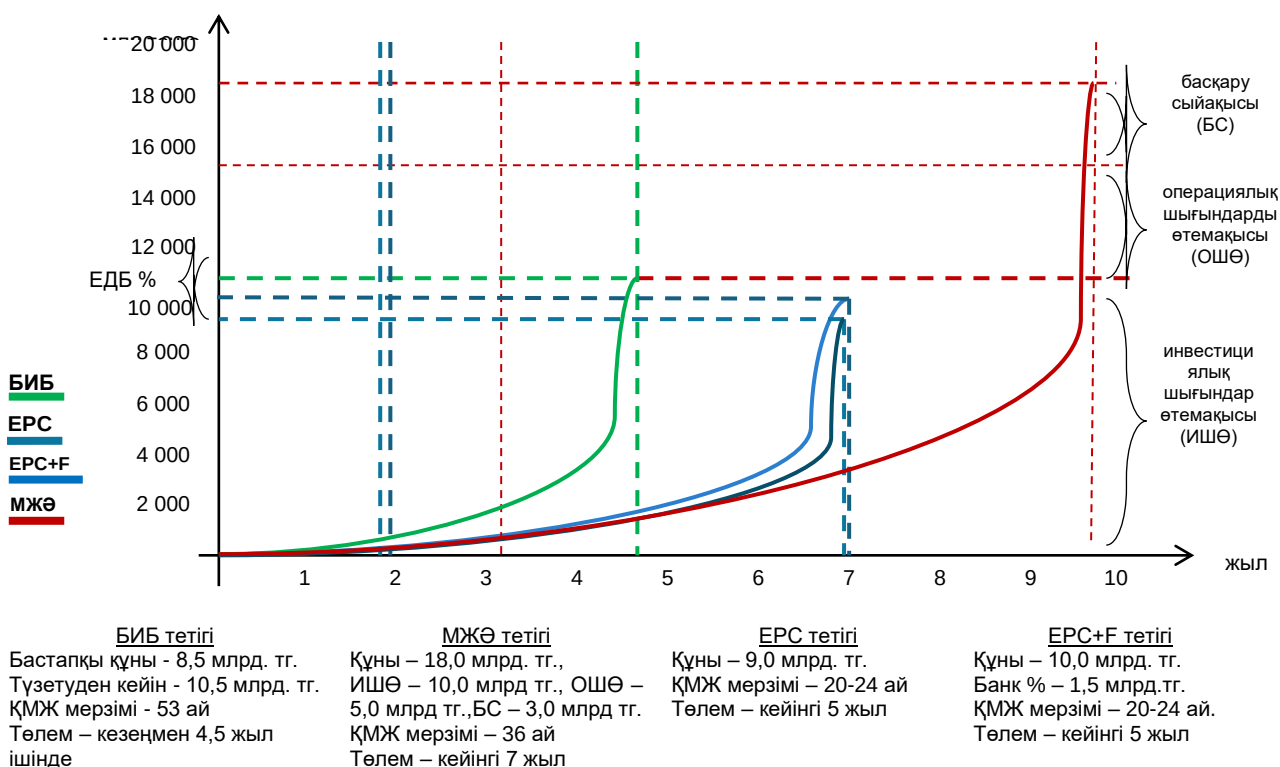
беруге толық жауапты болатын кешенді жобаларды сатып алуға мүмкіндіктер ашады. Алайда, бюджеттік реттеу туралы ағымдағы заңнамада мемлекеттік органдар үшін белгілі бір шектеулер қойылған. Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі алдын ала бюджеттік жоспарлауды, мемлекеттік қаражат есебінен ЖСҚ әзірлеуді және оны мемлекеттік сараптама арқылы бекітуді талап етеді. Осыдан кейін ғана құрылыс-монтаждау жұмыстарына байқау өткізуге болады. Бұл тәртіп ЕРС, ЕРС+F сызбаларын пайдалануды шектейді, өйткені жобалау мемлекеттің міндеті болып қала беріп, мердігерлерге әрдайым ыңғайлы бола бермейді. Өз кезегінде, Бюджет кодексінің бюджеттік, бюджетаралық қатынастарды реттейтінін, бюджеттік жүйенің жұмыс істеуінің негізгі ережелерін, қағидаттары мен тетіктерін белгілейтінін ескере отырып, мемлекеттік сатып алу туралы заңнамаға сәйкес бюджеттік бағдарламалар әкімшілеріне «толық бітіріп берілетін» құрылыс шарттарын жасасу немесе ЕРС, ЕРС+F келісімшарттар жасасу құқығын заңнамалық түрде бекіту ұсынылады. Қазақстан Республикасының құрылыс заңнамасында, атап айтқанда, жаңа құрылыс кодексінде және «Қазақстан Республикасындағы сәулет, қала құрылысы және құрылыс қызметі туралы» заңда осы құралды кеңінен қолдану үшін, ЕРС және ЕРС+F келісімшарттарының ұғымдары мен түрлерін, сондай-ақ олардың тетіктері мен қолдану тәсілдерін реттейтін тиісті нормативтік құқықтық негіз қарастырылмаған.

Осыған байланысты Қазақстанда бюджеттік және құрылысты реттеу саласындағы заңнаманы әзірлеу шеңберінде интеграцияланған тәсілді енгізуге және ЕРС, ЕРС+F келісімшарттарының артықшылықтарын ашуға мүмкіндік беретін жекелеген ережелер мен нормаларды көздеу қажет. Сонымен қатар, ЕРС және ЕРС+F келісімшарттары бойынша инвесторлардың шығыстарын өтеу бюджет есебінен жүзеге асырылатынын атап өткен жөн, осы құралды іс жүзінде қолдану үшін мемлекеттік міндеттемелерді қабылдап, мемлекеттік сектордың борыштық міндеттемелері сияқты тиісті есепке алу мен мониторинг жүргізу қажет деп санаймыз. Сонымен қатар, қазіргі уақытта облыстар, республикалық маңызы бар қалалар және астана әкімдерінің облигациялық қарыздары тұрғын үй салу және жұмыспен қамтуға жәрдемдесу үшін ғана шығарылуы мүмкін [28]. Осыған байланысты жергілікті атқарушы органдарға инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру үшін облигациялар шығару немесе оларды қайтаруға кепілдік беру құқығын беру қажет. Бұл механизмді жол құрылысы, инженерлік коммуникациялар, әлеуметтік нысандар және т.б. сияқты басқа инфрақұрылымдық жобалар үшін пайдалануға болады. Бұл тәсіл процестерді оңтайландыру, жобаларды іске асыру мерзімдерін қысқарту, әртүрлі мердігерлік ұйымдар арасындағы жұмыстарды үйлестіру шығындарын азайтып, нақты жеткізушінің жауапкершілігін арттыруға мүмкіндік береді.

БИБ және МЖӨ-жобаларды іске асырудың қолданыстағы тетігі эволюциялық тұрғыдан дамуы тиіс, алайда Қазақстанда олардың тиімділігін арттыру үшін елеулі реформалар талап етіледі. Қазақстанда мерзімдерді оңтайландыру аса өзекті міндет болып табылады, өйткені Ұлттық инфрақұрылымдық жоспарға сәйкес 204 жобаны қаржыландыру қажеттілігі 40,1 трлн. теңгені құрайды. Бұл ретте осы соманың 91%-ын (36,6 трлн. теңге) МЖӨ тетіктері, инвестициялар, мемлекеттік кепілдіктермен қарыз алу, екінші деңгейдегі банктер, халықаралық қаржы ұйымдары, Қазақстанның Даму Банкі және даму институттары арқылы кредит беру сияқты бюджеттен тыс көздерден тарту жоспарлануда [2].

Осы тұрғыдан, ЕРС және ЕРС+F тетіктерін бір мезгілде енгізу және пайдалану, біріншіден, жобаларды іске асыру мерзімдерін қысқартуға, екіншіден, шығындарды оңтайландыруға, сондай-ақ кешенді тәсіл мен тәуекелдерді бөлу арқылы құрылыс сапасын жақсартуға мүмкіндік береді (сурет 1).

1-сурет. Ауысымда 600 адам қабылдайтын емхана мысалында БИБ, МЖӨ, ЕРС және ЕРС+F тетіктерінің тиімділігін салыстырмалы талдау

Суреттен көріп отырғанымыздай, ЕРС және ЕРС+F механизмдері бюджеттік инвестициялар және МЖӨ жобаларымен салыстырғанда айтарлықтай артықшылықтарға ие. Егер БИБ шеңберінде ауысымына 600 орынды емхана салу жобасының бастапқы құны 8,5 млрд. теңгені құраса, бірнеше түзетулерден кейін баға 10,5 млрд. теңгеге дейін өсіп, ал іске асыру мерзімі 53 айға дейін созылуы мүмкін.

ЕРС тетігі қолданылған жағдайда, мердігер техникалық-экономикалық негіздеме мен ЖСҚ дербес әзірлейтіндіктен, ол, әдетте, жобада өз тәуекелдерін қарастыруға тырысады. Бұл ретте, ЕРС тетігі дайын қаржыландыруы бар және жобаны бақылауды сақтап қалғысы келетін бюджеттік бағдарлама әкімшілері үшін қолайлы болып табылады. Осылайша, ЕРС сызбасы бойынша ауысымда 600 адам қабылдайтын емхана салу жобасын іске асыру 9,0 млрд. теңгені құрайтын БИБ-тің бастапқы құнынан біршама қымбатқа түсуі мүмкін, ал іске асыру мерзімі, керісінше, 3 есеге жылдамдап, 20-24 айды құрайды. Алайда, инвесторлардың көпшілігі мұндай жобалар үшін өз қаражаттарын пайдалануға дайын емес және әдетте банктер арқылы қарыз қаражаттарын тартуды ұсына отырып, тәуекелдерді мемлекеттік серіктеспен бірдей бөліседі.

Ал ЕРС+F тетігі қолданылған жағдайда жобаны банк берілген кепілдіктер немесе белгілі бір пайызбен жасалған келісімшарттар негізінде қаржыландырады. ЕРС+F тетігі шеңберінде бір ауысымда 600 адам қабылдайтын емхана салу жобасына банктік пайыз түрінде 1,5 млрд. теңге қосылады және жобаның жалпы құны шамамен 10,0 млрд. теңгені құрайды. Бұл БИБ сызбасы бойынша жобаны іске асырумен салыстырғанда 500 млн. теңгеге төмен, алайда БИБ-пен көзделген жобаның бастапқы құнынан жоғары болып табылады.

Осылайша, ЕРС және ЕРС+F тетіктері:

- жобаны іске асыру мерзімін айтарлықтай қысқартуға мүмкіндік береді: 53 айдың орнына жоба 20-24 айда аяқталады;

- төлемнің 2 жылдан кейін жүзеге асырылуы бастапқы кезеңде бюджет жүктемесін азайтады. Жалпы, мемлекеттің ЕРС+F тетігі бойынша қаражатты төлеу мерзімі шарттың талаптарына байланысты болады.

Екі тетік те жобаларды іске асыру мерзімдерін қысқартуға мүмкіндік береді, бірақ таңдау мемлекеттің қаржылық мүмкіндіктеріне, бюджеттің ағымдағы жүктемесіне және басымдықтарына байланысты болады. Егер ЕРС+F бюджет тапшылығы жағдайында тиімді

болса, ал ЕРС тұрақты қаржыландыруды көздейтін ұзақ мерзімді мемлекеттік бағдарламалар үшін қолайлы.

Әрине, еліміздегі мемлекеттің бюджеттік шектеулерін ескере отырып, ЕРС+F тетігі тиімдірек болып табылады. Алайда, мұндай жобалардың құны несиелер бойынша пайыздардың есептелуіне байланысты жоғары болып табылады.

Ал, МЖӨ тетігін пайдалану кезінде объектіні салуға 36 ай қажет болады. Әрі қарай, келесі 7 жыл ішінде мемлекеттік әріптес инвестициялық шығындарды ғана емес, операциялық шығындарды да, басқару сыйақысын да төлеуге міндетті болады. Нәтижесінде жобаның жалпы құны 18 млрд. теңгеге дейін артып, оның 10 млрд. теңгесі инвестициялық шығындардың өтемақысы (ИШӨ), 5 млрд. теңге - операциялық шығындардың өтемақысы (ОШӨ), 3 млрд. теңге - басқару сыйақысын (БС) құрайды. Бұл, өз кезегінде, мемлекеттік бюджетке жүктемені едәуір арттырады.

Осылайша, ЕРС және ЕРС+F тетіктері БИБ және МЖӨ-мен салыстырғанда уақыт пен шығындар тұрғысынан неғұрлым тиімдірек екені анық. Жоғарыда айтылғандай, инфрақұрылымдық жобаларды басқару тиімділігін арттыру үшін мемлекеттік органдар мен бизнестің КРІ бағалауын қолдануға болады. Бұл бағалау мемлекет үшін, бизнес үшін жеке-дара қолданылуы да, сонымен қатар мемлекет пен бизнестің өзара әрекеттестік деңгейіне қатысты бірлескен КРІ да қолданылуы мүмкін.

Мемлекеттік сектор үшін КРІ келесілерді қамтуы мүмкін:

- инфрақұрылымдық жобаларды іске асыру мерзімдері - кідірістерді азайту және жоспарларды сақтау;
- бюджет шеңберінде орындалған жұмыстардың көлемі - қаржыландыруды түзетусіз аяқталған объектілердің пайызы;
- қоғамдық қанағаттануды бағалау - инфрақұрылым сапасы бойынша халықтың кері байланысы.

Бизнес үшін КРІ келесілерді қамтуы мүмкін:

- жобалардың рентабельділігі - инвестициялардың кірістілік деңгейі;
- ресурстарды басқарудың тиімділігі - құрылыс мерзімі мен сапасын сақтау;
- инвестициялардың қайтарымдылық коэффициенті – инвестицияланған қаражат күтілетін нәтижеге қаншалықты сәйкес келеді.

Сонымен қатар, мемлекеттік органдар мен бизнестің өзара әрекеттестігін бағалау үшін бірлескен КРІ енгізуге болады. Ол келесілерді қамтуы мүмкін:

- құжаттар мен рұқсаттарды өңдеу жылдамдығы;
- кідіріссіз және бюджетті түзетусіз табысты МЖӨ жобаларының пайызы;
- мемлекет пен инвесторлар арасындағы сенім деңгейі.

Талқылау және қорытынды

БИБ пен МЖӨ-ні іске асырудың қазақстандық тәжірибесі ұзақ келісу, басқару тиімділігінің төмендігі, жобалар құнының елеулі түзетулері және жеке инвесторлар тарапынан мемлекеттік институттарға сенімнің болмауы мәселелеріне тап болуда. Сонымен қатар, жобалар жиі кешіктіріліп, бұл бастапқы сметалар өзектілігінің жоғалуына әкеліп, мәліметтерге кейіннен түзету енгізуді қажет етеді.

Қазіргі таңда орын алып отырған бюджеттік қаржыландырудың тапшылығы және инфрақұрылымды жедел дамыту қажеттілігі жағдайында Қазақстан ірі жобаларды іске асыруға инновациялық тәсілдерді енгізуді талап ететін сын-қатерлерге тап болуда.

Осы тұрғыда ЕРС және ЕРС+F тетіктері инфрақұрылымдық жобалардың тиімділігін едәуір арттыру, іске асыру мерзімдерін қысқарту, мемлекет үшін қаржылық тәуекелдерді азайту, сыртқы қаржыландыруды тарту, сондай-ақ жобаларды басқару сапасын арттыруға қабілетті болашағы бар құралдар болып табылады.

ЕРС және ЕРС+F келісімшарттар кешенді тәсілді қамтиды: мердігерлер техникалық-экономикалық негіздемені, жобалық құжаттаманы әзірлеуді, материалдарды сатып алуды және «толық бітіріп берілетін» құрылыс жұмыстарын жүргізуді, сондай-ақ ЕРС+F келісімшарты жағдайында қаржыландыруды өз мойнына алады. Бұл тәуекелдерді мемлекет пен мердігер арасында қайта бөлуге, жобаны іске асыру мерзімдерін қысқартуға және жоспарлауды жақсартуға мүмкіндік береді.

ЕРС және ЕРС+F келісімшарттарын сәтті енгізу үшін қолайлы институционалдық орта құру қажет (заңнамалық базаны дамыту, әлемдік тәжірибені интеграциялау, тараптардың міндеттері мен жауапкершіліктерін бөлу, стандарттарды әзірлеу).

Аталған шаралар мемлекет пен инвесторлар үшін тәуекелдерді азайтуға, сондай-ақ процестердің ашықтығын қамтамасыз етуге ықпал ететін болады.

Осылайша, жасалған талдау негізінде жасалатын ұсыныстарды келесідей жүйелеуге болады:

1. ЕРС және ЕРС+F келісімшарттарына көшу – дәстүрлі БИБ және МЖӘ жобаларымен салыстырғанда жобаларды іске асыру мерзімдерін қысқартуға, олардың қаржылық тұрақтылығын жақсартуға, тәуекелдерді қайта бөлуге және инфрақұрылым сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

2. Жоспарлау және қаржыландыру жүйесін оңтайландыру – көпжылдық бюджеттік жоспарлаудың қолданыстағы тәжірибесі инфрақұрылымдық объектілерді іске асыру мерзімдерін ұзартады және жобалардың құнын 70%-ға дейін арттырады, осыған байланысты бюджеттік инвестицияларды жоспарлау жүйесін жаңғырту, әкімшілік кедергілерді қысқарту және жобалардың тиімділігін алдын ала бақылау тетіктерін енгізу ұсынылады.

3. Нормативтік-құқықтық базаны күшейту – құжаттаманы уақытылы дайындамағаны және мердігерлер мен орындаушылар тарапынан міндеттемелерді бұзғаны үшін әкімшілік жауапкершілік шараларын енгізу қажет. Бұл немқұрайлылық пен сыбайлас жемқорлық жағдайларын барынша азайтуға мүмкіндік береді.

Осылайша, ЕРС және ЕРС+F келісімшарттарын пайдалану Қазақстан Республикасының ұлттық даму жоспарының мақсаттарына қол жеткізуде маңызды құрал болады. Бұл елге инфрақұрылымның тұрақты дамуын қамтамасыз етуге, ауқымды жобаларды іске асыру үшін халықаралық капиталды тиімді тартуға, сондай-ақ заманауи технологиялар мен инновациялық шешімдерді енгізуге мүмкіндік береді.

Әдебиеттер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарын бекіту және Қазақстан Республикасы Президентінің кейбір жарлықтарының күші жойылды деп тану туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2024 жылғы 30 шілдедегі № 611 Жарлығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2400000611>
2. «Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық инфрақұрылымдық жоспарын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 25 шілдедегі № 606 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000606>
3. Формирование прочного промышленного каркаса и поддержка новых точек роста станут залогом динамичного и устойчивого развития экономики. <https://www.kt.kz/rus/state/utverzhdennatsionalnyyplanrazvitiyakahzstana2029goda1377967480.html>
4. Глебова А.Г., Васильев И.А. Применение мирового опыта ЕРСМ-контрактов в России. Вестник ЗабГУ. 2022. Т.28, №4, С.87-95 // <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-mirovogo-opyta-epcm-kohtpaktob-v-rossii>
5. Bent Flyvbjerg, Nils Bruzelius, Werner Rothengatter. Megaprojects and Risk: An Anatomy of Ambition. Cambridge University Press, 2003 // <https://doi.org/10.48550/arXiv.1303.7404>
6. Peter W. G. Morris. The Management of Projects. Thomas Telford, London, 1994, p. 358 // <https://books.google.kz/books?id=5ekyoWaeZ1UC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
7. Andrew Davies. From Project Management to the 'Management of Projects': What motivated Peter Morris to create a new paradigm? Engineering Project Organization Journal. 2023 // <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10179782/1/Davies%20on%20Morris%20SI%20EPOJ%202022.pdf>
8. Jan Pícha, Aleš Tomek, Harry Löwitt. Application of EPC contracts in international power projects. Procedia Engineering 2015 (123). p. 397-404 // <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.10.061>
9. Kumar Neeraj Jha Construction Project Management: Theory and Practice. Dorling Kindersley. 2011. p.692 // https://books.google.kz/books?id=VIBI3mhZdGMC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
10. T B Venczel, L Berényi and K Hriczó. Project Management Success Factors // Journal of Physics: Conference Series, Volume 1935, 5th Agria Conference on Innovative Vehicle Technologies and Automation Solutions InnoVeTAS, 2021 // <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/1935/1/012005>
11. Edward W. Merrow. Industrial Megaprojects: Concepts, Strategies, and Practices for Success. John Wiley & Sons, 2011. p. 384 // <https://books.google.kz/books?id=lwUOEQAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>

12. Абдуллаев Р., Омарова Б., Ерланқызы А. Особенности Казахстанского законодательства при применении контрактов FIDIC, 2020 // <https://azizovpartners.kz/ru/2020/12/15/osobennosti-kazahstanskogo-zakonoda/>
13. Сабиров К.К. Некоторые особенности и проблемы юридической адаптации форм строительных контрактов FIDIC в Республике Казахстан // <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-i-problemy-yuridicheskoy-adaptatsii-form-stroitelnyh-kontraktov-fidic-v-respublike-kazahstan> (жүгіну күні: 14.03.2025)
14. Лазник А.А., Афанасьев В.Я., Каверин А.А., Линник Ю.Н., Линник В.Ю. Совершенствование системы управления проектами в области строительства объектов нефтяной отрасли // М.: Вестник Университета (Государственный университет управления). – 2015– №4 – С. 5-10
15. Лазник А.А. Международный опыт применения «EPC(M)»-услуг в нефтегазовом комплексе и возможности его адаптации к российским условиям // https://guu.ru/files/dissertations/2017/07/laznik_a_a/dissertation.pdf
16. «Қазақстан Республикасының Бюджет кодексі» Қазақстан Республикасының 2008 жылғы 4 желтоқсандағы N 95-IV Кодексі // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K080000095>
17. Щукина Т.В. Тенденции и проблемы развития бюджетных инвестиций. Вестник Байкальского государственного университета № 9, 2018 // <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2018-9-127-133>
18. Фирсов, Д. А. Бюджетные инвестиции в условиях асимметричности информации: финансовые последствия и результаты: дис. на соиск. учен. степ. докт. экон. наук. – СПб. – 2017. – 350 с.
19. Инфографика АО «Казахстанский центр государственно-частного партнерства» // <http://https://kzppp.kz/ru/infographics/>
20. Препятствия на пути развития государственно-частного партнерства в Казахстане. GRATA International. 07.10.2020 год // <https://gratanet.com/ru/publications/public-private-partnership-kazakhstan-grata>
21. Государственно-частное партнерство как способ развития инфраструктуры. 23.12.2020 // <http://azizovpartners.kz/ru/2020/12/23/gosudarstvenno-chastnoe-partnerstvo/>
22. Кииков Ж. Адекватные тарифы в обмен на инвестиции — Глава государства о развитии ГЧП в здравоохранении// <http://https://www.inform.kz/ru/adekvatnie-tarifi-vobmen-nainvestitsii-glava-gosudarstva-orazvitii-gchp-vzdravoohranenii-Kazinform>
23. Андряков А.Д. Условные бюджетные обязательства проектов ГЧП: международный опыт и российская практика. Финансовый журнал, 2018 (6), С. 59-70 // <https://cyberleninka.ru/article/n/uslovnye-byudzhetye-obyazatelstva-proektov-gchp-mezhdunarodnyy-opyt-i-rossiyskaya-praktika>
24. EPC-контракты: Топ-5 ошибок при заключении строительных контрактов // <https://kpmg.com/kz/ru/home/insights/2023/07/ers-kontrakty-top5-oshibok-pri-zaklyuchenii-stroitelnykh-kontraktov.html> (жүгіну күні: 15.04.2025)
25. «КазМунайГаз» расширяет портфель продукции через создание нефтегазохимических комплексов на базе имеющегося сырья // <https://petroleumjournal.kz/index.php?p=article&aid1=177&aid2=982&id=2297&outlang=1> (жүгіну күні: 17.04.2025)
26. Актуальные вопросы контрактов EPC и FIDIC в Казахстане. Kazakhstan Law Review // <http://kazlawreview.kz/aktualnye-voprosy-kontraktov-epc-i-fidic-v-kazahstane/>
27. «Мемлекеттік сатып алу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2024 жылғы 1 шілдедегі № 106-VIII ҚРЗ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000106>
28. «Облыстың, республикалық маңызы бар қаланың, астананың жергілікті атқарушы органының ішкі нарықта айналысқа жіберу үшін бағалы қағаздар шығару Қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің орынбасары - Қаржы министрінің 2023 жылғы 30 маусымдағы № 723 бұйрығы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300032954>

References

1. «Qazaqstan Respublikasynyñ 2029 jylğa deiingı ülttyq damu josparyn bekıtu jäne Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ keibir jarlyqtarynyñ küşı joiyldy dep tanu turaly» Qazaqstan Respublikasy Prezidentiniñ 2024 jylğy 30 şildedegı № 611 Jarlyğy // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2400000611>
2. «Qazaqstan Respublikasynyñ 2029 jylğa deiingı ülttyq infraqūrylymdyq josparyn bekıtu turaly» Qazaqstan Respublikasy Ūkimetiniñ 2024 jylğy 25 şildedegı № 606 qaulysy // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P2400000606>
3. Formirovanie prochnogo promyšlennogo karkasa i podderjka novyh tocek rosta stanut zalogom dinamichnogo i ustoičivogo razvıtiya ekonomiki. <https://www.kt.kz/rus/state/utverzhdennatsionalnyyplanrazvitiyakazahstana20291377967480.html>
4. Glebova A.G., Vasilev İ.A. Primenenie mirovogo opyta EPCM-kontraktov v Rosii. Vestnik ZabGU. 2022. T.28, №4, S.87-95 // <https://cyberleninka.ru/article/n/primenenie-mirovogo-opyta-epcm-kohtpaktob-v-rossii>
5. Bent Flyvbjerg, Nils Bruzelius, Werner Rothengatter. Megaprojects and Risk: An Anatomy of Ambition. Cambridge University Press, 2003 // <https://doi.org/10.48550/arXiv.1303.7404>

6. Peter W. G. Morris. The Management of Projects. Thomas Telford, London, 1994, p. 358 // <https://books.google.kz/books?id=5ekyoWaeZ1UC&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
7. Andrew Davies. From Project Management to the 'Management of Projects': What motivated Peter Morris to create a new paradigm? Engineering Project Organization Journal. 2023 // <https://discovery.ucl.ac.uk/id/eprint/10179782/1/Davies%20on%20Morris%20SI%20EPOJ%202022.pdf>
8. Jan Pícha, Aleš Tomek, Harry Löwitt. Application of EPC contracts in international power projects. Procedia Engineering 2015 (123). p. 397-404 // <https://doi.org/10.1016/j.proeng.2015.10.061>
9. Kumar Neeraj Jha Construction Project Management: Theory and Practice. Dorling Kindersley. 2011. p.692 // https://books.google.kz/books?id=VIBI3mhZdGMC&printsec=frontcover&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false
10. T B Venczel, L Berényi and K Hriczó. Project Management Success Factors // Journal of Physics: Conference Series, Volume 1935, 5th Agria Conference on Innovative Vehicle Technologies and Automation Solutions InnoVeTAS, 2021 // <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1742-6596/1935/1/012005>
11. Edward W. Merrow. Industrial Megaprojects: Concepts, Strategies, and Practices for Success. John Wiley & Sons, 2011. p. 384 // <https://books.google.kz/books?id=lwUOEQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>
12. Abdullaev R., Omarova B., Erlanqyzy A. Osobenosti Kazahstanskogo zakonodatelstva pri primenenii kontraktov FIDIC, 2020 // <https://azizovpartners.kz/ru/2020/12/15/osobennosti-kazahstanskogo-zakonoda/>
13. Sabirov K.K. Nekotorye osobenosti i problemy iuridicheskoi adaptatsii form stroitelnyh kontraktov FIDIC v Respublike Kazahstan // <https://cyberleninka.ru/article/n/nekotorye-osobennosti-i-problemy-yuridicheskoy-adaptatsii-form-stroitelnyh-kontraktov-fidic-v-respublike-kazahstan> (jüginu küni: 14.03.2025)
14. Laznik A.A., Afanasev V.İa., Kaverin A.A., Linnik İu.N., Linnik V.İu. Sovershenstvovanie sistemy upravleniya proektami v oblasti stroitelstva obektov neftänoi otrasli // M.: Vestnik Universiteta (Gosudarstvennyi universitet upravleniya). – 2015– №4 – S. 5-10
15. Laznik A.A. Mejdunarodnyi opyt primeneniya «EPC(M)»-uslug v neftegazovom komplekse i vozmojnosti ego adaptatsii k rosiskim usloviam // https://guu.ru/files/dissertations/2017/07/laznik_a_a/dissertation.pdf
16. «Qazaqstan Respublikasynyñ Búdjet kodeksi» Qazaqstan Respublikasynyñ 2008 jylğy 4 jeltoqsandağy N 95-IV Kodeksi // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K080000095>
17. Şukina T.V. Tendensii i problemy razvitiya búdjetnyh investitsii. Vestnik Baikälskogo gosudarstvennogo universiteta № 9, 2018 // <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2018-9-127-133>
18. Firsov, D. A. Búdjetnye investitsii v usloviah asimetrichnosti informasii: finansovye posledstvia i rezülaty: dis. na soisk. uchen. step. dokt. ekon. nauk. – SPb. – 2017. – 350 s. 19. Infografika AO «Kazahstanski sentr gosudarstvenno-chastnogo partnerstva» // <http://https://kzppp.kz/ru/infographics/>
20. Prepätstvia na puti razvitiya gosudarstvenno-chastnogo partnerstva v Kazahstane. GRATA International. 07.10.2020 god // <https://gratanet.com/ru/publications/public-private-partnership-kazakhstan-grata>
21. Gosudarstvenno-chastnoe partnerstvo kak sposob razvitiya infrastruktury. 23.12.2020 // <http://azizovpartners.kz/ru/2020/12/23/gosudarstvenno-chastnoe-partnerstvo/>
22. Kiikov J. Adekvatnye tarif y v obmen na investitsii — Glava gosudarstva o razvitii GCHP v zdavoohranenii// <http://https://www.inform.kz/ru/adekvatnie-tarifi-vobmen-nainvestitsii-glava-gosudarstva-orazvitii-gchp-vzdavoohranenii-Kazinform>
23. Andräkov A.D. Uslovnye búdjetnye obäzatelstva proektov GCHP: mejdunarodnyi opyt i rosiskaia praktika. Finansovyi jurnal, 2018 (6), S. 59-70 // <https://cyberleninka.ru/article/n/uslovnye-byudzhethnye-obyazatelstva-proektov-gchp-mezhdunarodnyy-opyt-i-rossiyskaya-praktika>
24. ERS-kontrakty: Top-5 oşibok pri zaklüchenii stroitelnyh kontraktov // <https://kpmg.com/kz/ru/home/insights/2023/07/ers-kontrakty-top5-oshibok-pri-zaklyuchenii-stroitelnykh-kontraktov.html> (jüginu küni: 15.04.2025)
25. «KazMunaiGaz» rassiräet portfel produktsii cherez sozdanie neftegazohimicheskikh kompleksov na baze imeiüşegosä syrä // <https://petroleumjournal.kz/index.php?p=article&aid1=177&aid2=982&id=2297&outlang=1> (jüginu küni: 17.04.2025)
26. Aktuälnye voprosy kontraktov EPC i FIDIC v Kazahstane. Kazakhstan Law Review // <http://kazlawreview.kz/aktualnye-voprosy-kontraktov-epc-i-fidic-v-kazahstane/>
27. «Memlekettik satyp alu turaly» Qazaqstan Respublikasynyñ Zañy 2024 jylğy 1 şildedegı № 106-VIII QRZ // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z2400000106>
28. «Oblystyñ, respublikalyq mañyzy bar qalanyñ, astananyñ jergilikti atqaruşy organynyñ işkı naryqta ainalysqa jiberu üşin bağaly qağazdar şyğaru Qağidalaryn bekıtu turaly» Qazaqstan Respublikasy Premer-Ministrinıñ orynbasary - Qarjy ministrinıñ 2023 jylğy 30 mausymdağy № 723 büiryğy // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/V2300032954>

РЕАЛИЗАЦИЯ ИНФРАСТРУКТУРНЫХ ПРОЕКТОВ В УСЛОВИЯХ ДЕФИЦИТА БЮДЖЕТНОГО ФИНАНСИРОВАНИЯ: ПЕРСПЕКТИВЫ ПРИМЕНЕНИЯ ЕРС И ЕРС+F КОНТРАКТОВ

Ғазиз САҒИТҰЛЫ, доктор философии (PhD), заместитель акима города Алатау Алматинской области, г. Алатау, Казахстан, sagituly@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8621-1516, Scopus Author ID: 57226673658

Асемгуль МУСАТАЕВА*, доктор философии (PhD), доцент Института управления Академии государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан, a.mussatayeva@apa.kz, ORCID ID: 0000-0002-7089-3516, Scopus Author ID: 55801353800

Айымбет ҚОСЖАНОВ, магистр нефтегазового дела, директор ТОО "RESERVOIR SURVEILLANCE SERVICES", г. Атырау, Казахстан, aimbet@gmail.com, ORCID: 0009-0008-1069-1606

IMPLEMENTATION OF INFRASTRUCTURE PROJECTS IN CONDITIONS OF BUDGET DEFICIT: PROSPECTS FOR THE APPLICATION OF EPC AND EPC+F CONTRACTS

Gaziz SAGITULY, Doctor of Philosophy (PhD), Deputy Akim of Alatau city, Almaty region, Kazakhstan, sagituly@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8621-1516, Scopus Author ID: 57226673658

Assemgul MUSSATAYEVA*, Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Institute of Management of the Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, a.mussatayeva@apa.kz, ORCID: 0000-0002-7089-3516, Scopus Author ID: 55801353800

Aiymbet Koszhanov, Master's Degree in Oil and Gas Engineering, Director of LLP "RESERVOIR SURVEILLANCE SERVICES", Atyrau, Kazakhstan, aimbet@gmail.com, ORCID: 0009-0008-1069-1606

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

ПУТЬ К ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ: ИССЛЕДОВАНИЕ ФАКТОРОВ ВЛИЯНИЯ НА ЭКСПОРТ ИКТ В СТРАНАХ КАВКАЗА И ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Сауле ЗЕЙНОЛЛА	<i>доктор PhD, руководитель проекта, Казахстанско-Немецкий университет, г. Алматы, Казахстан, zeinollasaule@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-9504-9629</i>
Арсен ТЛЕППАЕВ	<i>профессор, Казахстанско-Немецкий Университет, г. Алматы, Казахстан, tleppayev@dku.kz, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-9754-3383</i>
Сауле ИСКЕНДИРОВА *	<i>к.э.н., ассоциированный профессор, Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, г. Астана, Казахстан, s.iskendirowa@apa.kz, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-3596-8831</i>
Асел АБЕН	<i>доктор PhD, главный эксперт, Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан (КИСИ), г. Астана, Казахстан, aben_a@kisi.kz, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0003-2594-4940</i>

Дата поступления рукописи в редакцию: 15/02/2025

Доработано: 21/04/2025

Принято: 27/05/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1455

УДК 330

МРНТИ 06.81.23

Аннотация. В условиях цифровой трансформации экспорт информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) становится ключевым фактором экономического развития. В данной статье исследуется влияние качества высшего образования на экспорт ИКТ в странах Кавказа и Центральной Азии. Проведен анализ взаимосвязи между уровнем человеческого капитала, инвестициями в исследования и разработки (R&D), демографическими факторами и объемами экспорта ИКТ-продукции. Методологическая основа исследования включает эконометрический анализ панельных данных за 2014–2023 годы с использованием модели FMOLS для нестационарных данных. Результаты исследования показывают, что высокий уровень образования и инвестиции в R&D способствуют росту экспорта ИКТ, тогда как высокая доля молодежного населения оказывает смешанное влияние. Выявлена положительная корреляция между ВВП на душу населения и экспортными показателями ИКТ. Полученные выводы позволяют сформулировать рекомендации по укреплению образовательных программ и стимулированию инноваций для повышения конкурентоспособности стран региона на глобальном цифровом рынке.

Ключевые слова: цифровая трансформация, информационные технологии, экспорт, человеческий капитал, эконометрический анализ, высшее образование.

Аңдатпа. Цифрлық трансформация жағдайында ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) экспорты экономикалық дамудың негізгі факторына айналууда. Бұл мақалада Кавказ және Орталық Азия елдеріндегі жоғары білім сапасының АКТ экспортына әсері зерттеледі. Адам капиталының деңгейі, зерттеулер мен әзірлемелерге (R&D) инвестициялар, демографиялық факторлар мен АКТ өнімдерінің экспорттық көлемдері арасындағы өзара байланыс талданды. Зерттеудің әдістемелік негізі ретінде 2014-2023 жылдар аралығындағы панельдік деректердің эконометриялық талдауы қолданылды, оның ішінде стационарлық емес деректерге арналған FMOLS моделі пайдаланылды. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, жоғары білім деңгейі мен R&D инвестициялары АКТ экспортының өсуіне ықпал етеді, ал жастар үлесінің жоғары болуы аралас әсер етеді. Жалпы ішкі өнімнің (ЖІӨ) жан басына шаққандағы көрсеткіші мен АКТ экспорты арасында оң корреляция анықталды. Алынған нәтижелер аймақ елдерінің жаһандық цифрлық нарықтағы бәсекеге қабілеттілігін арттыру үшін білім беру бағдарламаларын нығайту мен инновацияларды ынталандыру бойынша ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: цифрлық трансформация, ақпараттық технологиялар, экспорт, адам капиталы, эконометриялық талдау, жоғары білім.

Abstract. In the era of digital transformation, the export of information and communication technologies (ICT) plays a crucial role in economic development. This study examines the impact of higher education quality on ICT exports in the Caucasus and Central Asian countries. The relationship between human capital, investments in research and development (R&D), demographic factors, and ICT export volumes is analysed. The methodological framework is based on an econometric panel data analysis for the period 2014–2023, using a FMOLS model for nonstationary data. The findings reveal that a high level of education and investments in R&D positively influence ICT export growth, while a high proportion of young population has a mixed effect. A positive correlation between GDP per capita and ICT export performance is identified. The results

* Автор для корреспонденции: С.Искендиrowa, s.iskendirowa@apa.kz

contribute to policy recommendations for strengthening educational programs and fostering innovation to enhance the region's competitiveness in the global digital market.

Keywords: digital transformation, information technology, export, human capital, econometric analysis, higher education.

Введение

Цифровая экономика становится основным фактором глобального экономического развития, а экспорт ИКТ-продукции и услуг играет все более значительную роль в международной торговле. В этом контексте качество высшего образования и уровень подготовки специалистов в сфере ИКТ оказывают критическое влияние на конкурентоспособность стран в данной области. Современный мир стремительно движется в направлении цифровой экономики, в которой информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) играют ключевую роль в формировании конкурентоспособности стран на международной арене. Развитие цифрового сектора во многом определяется не только уровнем технологической инфраструктуры, но и качеством подготовки кадров, способных создавать инновационные решения и эффективно интегрироваться в глобальные технологические цепочки. В странах Кавказа и Центральной Азии вопросы цифровой трансформации становятся все более актуальными, поскольку государства региона стремятся повысить свою роль в глобальном рынке ИКТ. Высшее образование играет решающую роль в формировании квалифицированных специалистов, способных разрабатывать, адаптировать и экспортировать передовые цифровые решения. Качество образовательных программ, уровень научных исследований и степень интеграции вузов в международные проекты существенно влияют на потенциал стран в области экспорта ИКТ. В условиях глобализации и цифровизации экономики конкурентоспособность региональных производителей программного обеспечения и IT-услуг зависит от подготовки кадров, способных работать в условиях высокой технологической конкуренции.

Целью данной статьи является изучение взаимосвязи развития ИКТ и образовательного сектора в странах Кавказа (Азербайджан, Армения, Грузия) и странами Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Узбекистан, Таджикистан, Монголия), анализируя период с 2014 по 2023 год. Данные собраны из рядов данных, опубликованных Всемирным банком и официальной статистикой стран.

Таким образом, исследование взаимосвязи между качеством высшего образования и экспортным потенциалом ИКТ в странах Кавказа и Центральной Азии представляет собой актуальную задачу. В данной статье рассматриваются ключевые аспекты этой взаимосвязи, анализируются существующие проблемы и предлагаются возможные пути их решения.

Обзор литературы

Развитие ИКТ-инфраструктуры, включая доступ к широкополосному интернету, мобильную и фиксированную связь, снижает торговые барьеры и способствует повышению конкурентоспособности стран на международном рынке. Исследования подтверждают, что инвестиции в ИКТ-инфраструктуру положительно коррелируют с ростом экспорта товаров и услуг. Например, Р.Сознг (Soeng, R.) демонстрирует, что улучшение цифровой инфраструктуры способствует увеличению экспорта в развивающихся странах, включая Камбоджу. Аналогичные выводы применимы к странам Кавказа и Центральной Азии, где ограниченный доступ к цифровым технологиям остается серьезным барьером для ИКТ-экспорта. [1]. В исследованиях М.Наджиб (Najeeb, M.) подчеркивает, что влияние ИКТ-инфраструктуры особенно заметно в сфере экспорта услуг, так как расширение интернет-доступа и мобильных технологий увеличивает долю услуг в общем экспорте. В развивающихся экономиках экспорт услуг играет важную роль в привлечении валютных поступлений и финансировании импорта. Однако без достаточного уровня человеческого капитала эффект от цифровизации может быть ограниченным. [2].

Исследования подтверждают, что уровень подготовки специалистов и сложность экономики являются критическими факторами в формировании экспортного потенциала ИКТ-услуг. Например, С.Морено-Уртадо (Moreno-Hurtado, C.) и др. на основе анализа данных 100 стран (2005–2017) показывают, что высокий уровень знаний и экономической сложности напрямую связаны с объемами экспорта ИКТ-услуг. Страны с развитой образовательной системой и квалифицированными кадрами обладают значительными конкурентными преимуществами [3]. Сходные результаты демонстрирует исследование Г.Султановой

(Sultanova, G.) и Х.Насера (Naser, H.), анализирующее панельные данные 110 стран за 2000–2019 годы. Авторы выявили, что инвестиции в ИКТ способствуют не только росту экспорта, но и его диверсификации. Однако этот эффект значительно усиливается в странах с высоким уровнем человеческого капитала. В случае Кавказа и Центральной Азии низкая экономическая сложность и недостаточная цифровая подготовка кадров ограничивают потенциал экспорта ИКТ-продукции, что подчеркивает важность реформирования высшего образования [4]. К. Вогиатзоглу (Vogiatzoglou, K.) рассматривает факторы, влияющие на экспортную специализацию в сфере ИКТ, и выявляет, что расходы на исследования и разработки (R&D) играют решающую роль в повышении конкурентоспособности стран. Однако он отмечает, что помимо R&D важную роль играют институциональные факторы и торговая политика. Это говорит о необходимости комплексного подхода к развитию ИКТ-сектора, который включает не только технологические инвестиции, но и совершенствование образовательных программ [5].

Качество управления и предпринимательские навыки также оказывают влияние на экспортные показатели. Б. Кенни (Kenney, B.) и М. Клохесси (Clohessy, M.) анализируют, как уровень образования менеджеров, международный опыт и возраст компании влияют на экспортную активность. Они приходят к выводу, что компании с более образованными управленцами и опытом работы на международных рынках более эффективно внедряют электронную коммерцию и повышают экспортный потенциал. В странах Кавказа и Центральной Азии недостаточный уровень подготовки менеджеров в области цифрового предпринимательства остается проблемой, требующей решения [6]. Исследования показывают, что эффект от инвестиций в ИКТ различается в зависимости от уровня экономического развития страны. Т. Нибаль (Niebal, T.) в своем исследовании 59 стран (1995–2010) показывает, что, хотя инвестиции в ИКТ положительно влияют на ВВП, их эффективность в развитых и развивающихся странах примерно одинакова. Это ставит под сомнение гипотезу «скачкообразного перехода», согласно которой развивающиеся страны могут получить преимущество за счет быстрого внедрения технологий. В этом контексте важно учитывать, что без повышения качества высшего образования и развития цифровых навыков инвестиции в ИКТ могут не дать ожидаемого эффекта [7]. В исследовании Ф. Адриани (Adriani, F.) и Л. Беккетти (Becchetti, L.) анализируется влияние ИКТ-инфраструктуры (телефонные линии, ПК, мобильные телефоны, интернет-хосты) на уровень доходов и экономический рост. Авторы делают вывод, что развитие ИКТ-проникновения значительно влияет на производительность труда и доход на душу населения, особенно в странах ОЭСР и экономиках с высокой финансовой свободой. Это подчеркивает важность не только развития ИКТ-инфраструктуры, но и реформирования образовательных программ для подготовки квалифицированных специалистов в цифровой сфере [8].

Таким образом, экспорт ИКТ-продукции и услуг зависит от сочетания нескольких ключевых факторов, включая уровень развития ИКТ-инфраструктуры, качество подготовки специалистов, масштабы инвестиций в исследования и разработки (R&D), а также эффективность управления в цифровом секторе. В совокупности эти факторы формируют конкурентные преимущества стран в глобальном технологическом пространстве, подчеркивая необходимость инвестиций в высшее образование и исследовательскую деятельность.

Таблица - 1 Факторы, оказывающие влияние на экспорт ИКТ-продукции и услуг

Фактор	Описание	Источник
Человеческий капитал и экспорт ИКТ	Взаимосвязь между навыками рабочей силы и эффективностью экспорта товаров и услуг ИКТ.	Eyal Ronen 2021 [9]
	Роль информационно-коммуникационных технологий в улучшении навыков рабочей силы и предоставлении странам возможности участвовать в конкурентных мировых рынках.	G. Sultanova & Hanan Naser 2024 [10]
	Влияние человеческого капитала на экспорт: роль квалифицированной рабочей силы в формировании экспорта промышленной продукции, особенно в странах ОЭСР по сравнению со странами, не входящими в ОЭСР.	Soopramanien & R. Read 2003 [11]
	Социально-экономическое развитие: процесс экономического и социального прогресса, на который влияют такие факторы, как инновации и демография.	E. Ferro 2010 [12]

Влияние инвестиций в НИОКР	влияние инвестиций в исследования и разработки на повышение экспортного потенциала страны в области ИКТ посредством инноваций.	J. Nugent & M. Demiral 2017 [13]
	Интеллектуальная собственность и экономический рост: роль защиты интеллектуальной собственности в содействии инновациям, инвестициям и развитию человеческого капитала для повышения экономической стабильности и экспортного потенциала в секторе ИКТ.	S.V. Prabhath 2002 [14]
Факторы экономического роста	Влияние ВВП на душу населения: влияние более высокого ВВП на душу населения на спрос на товары ИКТ, повышающее показатели экспорта.	J. Nugent & M. Demiral 2017 [15]
	Доходы и ВВП влияют на экспорт товаров ИКТ в различных странах.	Changgyu Yang 2015 [16]
	Влияние ВВП и торговли на внедрение технологий в различных категориях. Положительное и существенное влияние ВВП и торговли на внедрение технологий в различных категориях.	Rossanto Dwi Handoyo 2024 [17]
	Объем прямых иностранных инвестиций: фактор, определяющий показатели экспорта в секторах ИКТ, связанный с экзогенной передачей и эффектами диффузии технологий.	J. Nugent & M. Demiral 2017 [18]
	Внутренние инвестиции: инвестиции, осуществляемые внутри страны, которые оказывают существенное положительное влияние на экономический рост как в странах с высоким уровнем дохода, так и в странах с низким уровнем дохода.	Sang-Chul Yoon 2019 [19]
	Гипотезы влияния ВВП на ИКТ: набор гипотез, исследующих положительные связи между показателями ВВП и ростом информационно-коммуникационных технологий	R. Rasiah 2006 [20]
	Торговые издержки: расходы, связанные с торговлей товарами, которые можно сократить за счет эффективной политики конкуренции.	Tanja K. Goodwin & Martha D. Pierola Castro 2015 [21]
	Отдельные кейсы по странам: Причинно-следственная связь между торговлей ИКТ и ВВП в случае Японии отсутствует, и практически не было обнаружено взаимного влияния	Changgyu Yang 2015 [22]
Инфраструктура	Динамика иностранных инвестиций, влияние притока иностранного капитала на экспорт услуг ИКТ. Кейс Казахстана	V. Dodonov 2024 [23]
	Пространственные барьеры на пути международного экономического взаимодействия — препятствия, которые мешают экономическому взаимодействию между регионами и сдерживают рост в развивающихся экономиках.	Didier Soopramanien & R. Read 2003 [24]
	Критическая масса физической инфраструктуры — необходимый уровень физической инфраструктуры, необходимый для поддержки динамичной электронной коммерции и использования побочных эффектов роста.	Didier Soopramanien & R. Read 2003 [25]
	Инфраструктура и обучение: важнейшие элементы, которые при наличии могут привести к неизбежному экономическому росту, особенно в развивающихся странах.	M. Albiman & Z. Sulong 2018 [26]
	Экономическая периферийность и изоляция от ключевых региональных и мировых рынков: состояние экономической маргинализации и оторванности от важных рынков, что ограничивает возможности роста.	Didier Soopramanien & R. Read 2003 [27]

Источник: Составлено авторами

Проанализировав результаты исследований, приведенные в таблице 1, можно оценить то, как отдельные факторы влияют на развитие ИКТ.

1. Человеческий капитал и экспорт ИКТ

Человеческий капитал играет ключевую роль в экспорте ИКТ-продукции и услуг. Высокий уровень квалификации рабочей силы способствует росту конкурентоспособности национальных экономик и позволяет странам интегрироваться в глобальные цифровые рынки. Информационно-коммуникационные технологии способствуют повышению навыков специалистов, создавая основу для устойчивого экономического роста через инновации и экспортные возможности.

2. Влияние инвестиций в НИОКР

Инвестиции в исследования и разработки (НИОКР) усиливают экспортный потенциал ИКТ-сектора. Защита интеллектуальной собственности стимулирует инновации и привлекает капитал в технологическую отрасль. Это способствует развитию человеческого капитала, что в долгосрочной перспективе положительно сказывается на экономической стабильности и международной конкурентоспособности страны.

3. Факторы экономического роста

- ВВП на душу населения оказывает значительное влияние на спрос на ИКТ-товары и их экспорт.
- Темпы экономического роста и технологический прогресс повышают спрос и внедрение ИКТ-продуктов.
- Внешние и внутренние инвестиции, включая прямые иностранные вложения, способствуют передаче технологий и усилению экспортного потенциала.
- Торговые издержки могут замедлять экспортные процессы, но эффективная конкурентная политика позволяет их сокращать.
- Взаимосвязь между ВВП и ИКТ варьируется по странам, как показывает анализ отдельных кейсов (Япония, Казахстан, Индонезия).

4. Инфраструктура

Развитая инфраструктура является необходимым условием для экспорта ИКТ-продукции. Недостаточная физическая и цифровая инфраструктура может создавать барьеры на пути экономического взаимодействия и замедлять рост технологического сектора. В то же время, критическая масса инфраструктурных инвестиций способствует развитию электронной коммерции и стимулирует экономическое развитие.

Несмотря на значимое количество исследований в данном направлении, стоит выделить, что исследования, посвященные влиянию экономических и демографических факторов на экспорт ИКТ, имеют ряд ограничений, которые следует учитывать при интерпретации их результатов. Эти ограничения включают как методологические аспекты, так и недостатки, связанные с качеством данных и их применимостью.

1. *Недостаток данных о качественных переменных.* Многие исследования фокусируются на количественных показателях, таких как ВВП на душу населения или инвестиции в НИОКР, но игнорируют качественные переменные, такие как уровень подготовки кадров или эффективность образовательных систем. Это ограничение влияет на полноту анализа [28] [29].

2. *Ограниченная доступность панельных данных.* Некоторые исследования используют ограниченные временные интервалы или недостаточно широкий набор стран, что затрудняет генерализацию результатов для глобального контекста [30] [31].

3. *Ограниченное внимание к институциональным факторам.* Исследования редко анализируют влияние институциональной среды, например, политической стабильности или качества управления, на экспорт ИКТ [32].

4. *Неполная интеграция демографических факторов.* Несмотря на важность молодежной демографии для развития цифровой экономики, исследования часто ограничиваются макроэкономическими переменными и не уделяют должного внимания демографическим аспектам [33].

Эти ограничения подчеркивают необходимость дальнейших исследований, которые должны учитывать как количественные, так и качественные факторы, уделять внимание

демографическим аспектам и институциональной среде, а также расширять временные интервалы и набор анализируемых стран.

Материалы и методы

Методология настоящего исследования состоит из следующих шагов.

Шаг 1. Определение цели и гипотез моделирования, набора факторов и показателей, участвующих в модели.

Шаг 2. Сбор необходимой статистической информации.

Шаг 3. Проведение статистического анализа модели и, прежде всего, статистической оценки параметров модели. Статистические методы и инструменты: данные этого исследования будут проанализированы с использованием метода панельных данных.

Шаг 4. Проверка адекватности модели и интерпретация полученной модели, описание результатов.

Эконометрическая модель, которая была построена на основе цели этой исследовательской работы, может быть представлена следующим образом:

$$ICTexp = f(GDP, RD, YouthPop, Urban).$$

Исходя из данного уравнения рассмотрим зависимость экспорта отрасли ИКТ (ICTexp) от таких факторов как ВВП на душу населения (GDP), затраты на исследования и разработку (RD), численность молодого населения (YouthPop) и уровня урбанизации (Urban).

В нашем исследовании мы используем анализ панельных данных для группы стран. Панельные данные состоят из наблюдений одной и той же экономической единицы или объектов, которые реализуются в последовательные периоды времени. Панельные данные объединяют как пространственный тип данных, так и тип данных временных рядов, в каждый момент времени данные доступны для пространственного типа экономических сущностей и для каждого из соответствующих ему объектов данные образуют один или несколько временных рядов.

Особенностью панельных данных является большое количество наблюдений, что увеличивает число степеней свободы и снижает коллинеарность между объясняющими переменными и, как следствие, повышает эффективность оценок. Панельные данные позволяют анализировать множество важных экономических вопросов, которые невозможно изучить при изучении временных рядов, а также пространственных данных по отдельности. Объединяя данные по странам и во времени, можно увеличить число степеней свободы и, таким образом, мощность теста, используя информацию о динамическом поведении большого количества стран одновременно. Дополнительная вариация, вводимая путем объединения данных таким образом, может также помочь смягчить проблемы мультиколлинеарности, которые могут возникнуть, если временные ряды моделируются индивидуально.

Для стандартных панельных данных, когда нужно учесть влияние неизменных характеристик объектов, используются модели с фиксированными эффектами (Fixed Effects, FE) и модели со случайными эффектами (Random Effects, RE). Эти модели помогают учесть индивидуальные особенности объектов, которые не меняются со временем или меняются случайным образом.

Модель с фиксированными эффектами предполагает, что индивидуальные эффекты (не наблюдаемые характеристики объектов) являются фиксированными и могут коррелировать с регрессорами (объясняющими переменными). Эта модель позволяет контролировать такие индивидуальные эффекты, даже если они не наблюдаются.

Модель со случайными эффектами предполагает, что индивидуальные эффекты являются случайными и не коррелируют с регрессорами. В этой модели индивидуальные эффекты рассматриваются как часть случайной ошибки.

Для выбора между моделью с фиксированными эффектами (FE) и моделью со случайными эффектами (RE) используется тест Хаусмана. Тест Хаусмана (Hausman Test) — это статистический тест, используемый в эконометрике для выбора между моделью с фиксированными эффектами (Fixed Effects, FE) и моделью со случайными эффектами (Random Effects, RE) при работе с панельными данными. Панельные данные представляют

собой данные, которые содержат наблюдения за одними и теми же объектами (например, странами, компаниями, людьми) в разные моменты времени.

Тест Хаусмана проверяет, коррелируют ли индивидуальные эффекты (не наблюдаемые характеристики объектов) с регрессорами (объясняющими переменными). Если индивидуальные эффекты коррелируют с регрессорами, то модель с фиксированными эффектами (FE) является предпочтительной, так как она учитывает эту корреляцию и обеспечивает состоятельные оценки. Если корреляции нет, то модель со случайными эффектами (RE) более эффективна, так как она использует меньше степеней свободы и дает более точные оценки.

Формальная постановка задачи представлена следующими гипотезами:

- *Нулевая гипотеза (H_0):* Индивидуальные эффекты не коррелируют с регрессорами. В этом случае модель со случайными эффектами (RE) является предпочтительной.
- *Альтернативная гипотеза (H_1):* Индивидуальные эффекты коррелируют с регрессорами. В этом случае модель с фиксированными эффектами (FE) является предпочтительной.

А если переменные нестационарны и между ними есть долгосрочная связь — используют FMOLS или DOLS модели. Нестационарный ряд — это временной ряд, статистические характеристики которого изменяются со временем. В панельных данных её проверяют с помощью панельных тестов единичного корня, таких как Levin, Lin & Chu (LLC) и Im, Pesaran & Shin (IPS). Если большинство переменных нестационарны, и необходимо проверить, существует ли долгосрочная связь между ними, применяется тест на коинтеграцию Педрони (Pedroni Residual Cointegration Test).

FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) учитывает эндогенность объясняющих переменных; автокорреляцию ошибок; коинтеграцию между переменными, корректирует смещения в оценках, возникающие в обычных регрессиях на нестационарных данных, подходит для панельных данных, когда переменные нестационарны и коинтегрированы.

Результаты

Для проверки стационарности переменных были применены панельные тесты единичного корня (LLC, IPS). Результаты показали, что переменные экспорт отрасли ИКТ (ICTexp), ВВП на душу населения (GDP) и уровень урбанизации (Urban) являются нестационарными на уровне, но становятся стационарными после дифференцирования (таблица 2).

Таблица 2 – Тесты на стационарность

	LLC				IPS			
	Levels (Statistic)	Prob.	First differences (Statistic)	Prob.	Levels (Statistic)	Prob.	First differences (Statistic)	Prob.
экспорт отрасли ИКТ (ICTexp)	3.176	0.999	-7.709	0.000	4.148	1.000	-1.629	0.050
ВВП на душу населения (GDP)	7.652	1.000	-9.219	0.000	5.577	1.000	-3.670	0.000
Уровень урбанизации (Urban)	-1.497	0.067	-2.553	0.005	3.369	0.999	0.139	0.556
затраты на исследования и разработку (RD)	-5.473	0.000	-3.695	0.000	-1.866	0.031	-1.827	0.034
численность молодого населения (YouthPop)	-9.267	0.000	-4.156	0.000	-4.025	0.000	-0.725	0.234

Источник: Рассчитано авторами в Eviews

Таким образом, наличие смешанного порядка интеграции подтверждает необходимость использования коинтеграционных подходов, таких как FMOLS. Также это подчеркивает

важность предварительного тестирования временных рядов, чтобы избежать ложных регрессий и обеспечить корректность выводов. В целях установления долгосрочных связей между переменными был проведён тест на коинтеграцию Педрони (таблица 3). Согласно результатам, статистики Panel PP, Group PP и Group ADF оказались значимыми ($p < 0.0001$), что свидетельствует о наличии коинтеграции. Это обосновывает использование моделей, таких как FMOLS или DOLS, для анализа долгосрочных зависимостей.

Таблица 3 – Тест на коинтеграцию Педрони

	Statistic	Prob.
Panel v-Statistic	-1.375402	0.9155
Panel rho-Statistic	1.585095	0.9435
Panel PP-Statistic	-17.36457	0.0000
Panel ADF-Statistic	-0.172057	0.4317
Group rho-Statistic	3.216040	0.9994
Group PP-Statistic	-12.10743	0.0000
Group ADF-Statistic	-4.575844	0.0000
Kao Residual Cointegration Test (ADF)	-7.829541	0.0000

Источник: Рассчитано авторами в Eviews

Модель FMOLS более адекватно отражает долгосрочные связи между переменными в условиях коинтеграции (таблица 4). Учёт коинтеграции и устранение смещений делает FMOLS предпочтительной для интерпретации влияния факторов на экспорт отрасли ИКТ в долгосрочном периоде.

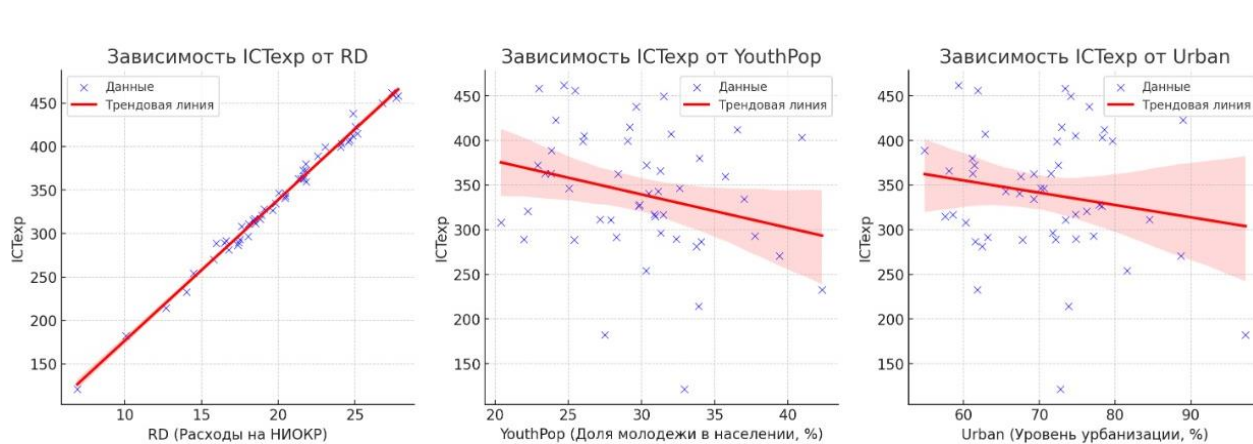
Результаты применения модели FMOLS панельных данных показаны в таблице 4 и на рисунках 1 и 2.

Таблица 4 – Результаты модели FMOLS для панельных данных

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GDPCAPITA	0.309190	0.088237	3.504068	0.0009
RD	27.64465	13.89122	1.990080	0.0511
YOUTHPOPULATION	-0.357005	0.159043	-2.244710	0.0285
URBAN	-0.001818	0.000839	-2.166535	0.0343
R-squared	0.469886	Mean dependent var		0.732917
Adjusted R-squared	0.372699	S.D. dependent var		1.787474
S.E. of regression	1.415721	Sum squared resid		120.2560
Long-run variance	2.625962			

Источник: Рассчитано авторами в Eviews

Рисунок 1. Графики зависимостей экспорта ИКТ от затрат на исследования и разработку (RD), численности молодого населения (YouthPop) и уровня урбанизации (Urban), полученные в результате расчетов по предлагаемой модели

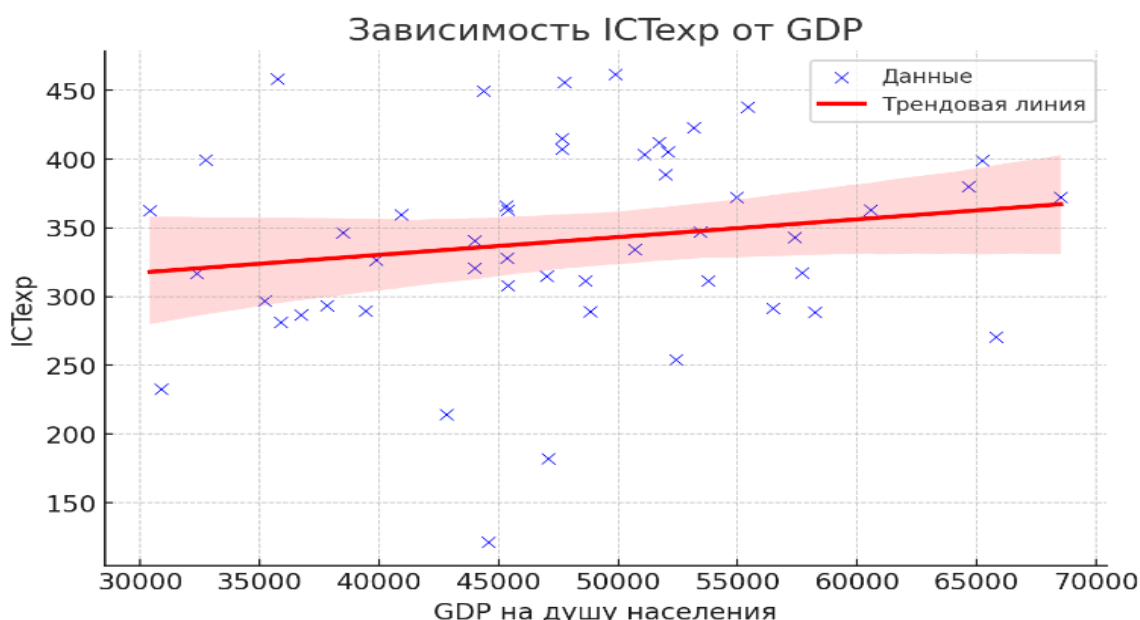

Источник: Составлено авторами

Основные выводы по переменным:

- Положительная связь указывает, что увеличение ВВП на душу населения способствует росту экспорта ИКТ-товаров (на 0,309). Это отражает более высокий уровень развития технологий и конкурентоспособности в экономике.
- Значительное положительное влияние указывает на важность инвестиций в R&D для развития экспортного потенциала в ИКТ-сфере (на 27,64 ед). Это подтверждает зависимость экспорта ИКТ от инноваций и технологических разработок.
- Отрицательная связь (снижение на 0,36) может свидетельствовать о том, что в странах с большим количеством молодежи ресурсы направляются на образование и другие социальные нужды, что снижает акцент на экспорт ИКТ.
- Слабая отрицательная связь (на -0.002) может указывать на насыщенность внутренних рынков в более урбанизированных регионах, что снижает экспортные объемы.

Рисунок 2. График зависимости экспорта ИКТ от ВВП (GDP), полученные в результате расчетов по предлагаемой модели

Источник:
Составлено авторами

Так результаты проведенного анализа позволяют определить следующие практические рекомендации:

1. Увеличение инвестиций в R&D остается ключевым фактором роста экспорта ИКТ. Развитие исследовательских центров и стимулирование частных компаний инвестировать в инновации может значительно повысить экспортный потенциал.
2. В регионах с высоким уровнем урбанизации стоит сосредоточиться на продвижении ИКТ-продуктов на внешние рынки через стимулирование международной торговли.
3. Демографические факторы (в первую очередь, количество молодого населения) требуют более глубокого анализа: возможно, создание специализированных образовательных программ в сфере ИКТ сможет повысить участие молодых людей в этой индустрии.

Эти улучшения и рекомендации позволяют более точно оценить влияние факторов на экспорт ИКТ и сформировать эффективные стратегии для его увеличения.

Таким образом, модель FMOLS является предпочтительной для дальнейших интерпретаций и прогнозирования, поскольку она учитывает как гетерогенность панельных данных, так и долгосрочные тренды. Результаты подтверждают важность развития научных и инновационных стратегий в цифровой трансформации экономики.

Обсуждение и выводы

Современное развитие цифровой экономики демонстрирует возрастающую роль экспорта информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в обеспечении устойчивого экономического роста. В ходе исследования было выявлено, что качество высшего образования оказывает существенное влияние на экспорт ИКТ в странах Кавказа и Центральной Азии. Полученные результаты согласуются с выводами зарубежных исследований, в которых подчеркивается важность человеческого капитала, инвестиций в исследования и разработки (R&D) и уровня цифровой грамотности для укрепления позиций стран на глобальном рынке ИКТ.

Одним из ключевых аспектов, выявленных в ходе анализа, является положительное влияние уровня ВВП на душу населения на экспорт ИКТ. Это объясняется тем, что экономически развитые страны обладают более стабильной инфраструктурой, развитой системой поддержки инноваций и высоким уровнем квалификации специалистов. В то же время, результаты исследования показали смешанное влияние демографических факторов. Хотя высокая доля молодежного населения может способствовать развитию ИКТ-сектора, без соответствующей образовательной подготовки и мер поддержки трудоустройства эта тенденция не всегда приводит к росту экспорта.

Интересным является обнаруженное отрицательное влияние урбанизации на экспорт ИКТ. Это может быть связано с тем, что крупные города ориентированы преимущественно на внутренний спрос, а цифровые компании, базирующиеся в мегаполисах, чаще ориентированы на локальные рынки, чем на глобальную экспансию. Данный аспект требует дальнейшего исследования, в частности, оценки роли государственных программ и политик по стимулированию экспорта цифровых услуг.

Экспорт информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) играет важную роль в формировании цифровой экономики стран Кавказа и Центральной Азии. Исследование показало, что качество высшего образования, уровень человеческого капитала и инвестиции в исследования и разработки (R&D) оказывают значительное влияние на рост экспорта ИКТ-продукции. Развитие образовательных программ, ориентированных на цифровые технологии, способствует повышению конкурентоспособности региона на мировом рынке.

Положительная корреляция между ВВП на душу населения и экспортными показателями ИКТ свидетельствует о том, что экономическая стабильность и развитие инфраструктуры создают благоприятные условия для экспорта цифровых услуг. В то же время, демографические факторы проявляют неоднозначное влияние. Высокая доля молодежного населения может стать катализатором цифровой трансформации, однако без качественного образования и государственных программ по трудоустройству молодых специалистов этот фактор может не оказывать значимого эффекта.

Выявленное отрицательное влияние урбанизации на экспорт ИКТ может быть связано с тем, что цифровые компании, базирующиеся в крупных городах, ориентированы преимущественно на внутренний рынок. Для стимулирования международной экспансии ИКТ-компаний необходимо разработать механизмы поддержки экспортоориентированного бизнеса, включая налоговые льготы, грантовые программы и содействие выходу на глобальные рынки.

Развитие ИКТ-экспорта требует комплексного подхода, включающего модернизацию образовательной системы, усиление сотрудничества между университетами и технологическим сектором, а также создание благоприятных условий для привлечения инвестиций в цифровую экономику. Важно учитывать успешный опыт стран с развитой цифровой экономикой, таких как Южная Корея, Сингапур и Малайзия, адаптируя их стратегии к специфике региона.

Таким образом, результаты исследования подтверждают необходимость стратегического развития высшего образования и инновационного потенциала стран региона для повышения их конкурентоспособности в сфере ИКТ. Дальнейшие исследования должны быть направлены на детальный анализ институциональных факторов, влияющих на экспорт цифровых технологий, и разработку эффективных механизмов государственной поддержки цифрового бизнеса.

Источник финансирования

Исследование проведено в соответствии с календарным планом конкурса по грантовому проекту Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан на 2023-2025 годы BR21882434 по теме: «Системный подход к мониторингу, анализу и оценке качества высшего образования в Казахстане».

Список литературы

1. Soeng, R. (2020). Information and Communication Technologies and Export Performance: Evidence from Cambodia. *Journal of International Trade and Economic Development*, 28(4), 221-238.
2. Najeeb, M. (2022). ICT Infrastructure and Trade in Services: A Cross-Country Analysis. *International Journal of Finance, Entrepreneurship and Sustainable Development*, 29(5), 77-93.
3. Moreno-Hurtado, C., Plasencia, A., Lozano, A., & Cano, J. (2020). ICT Exports: The Role of Human Capital and Economic Complexity. *Iberian Conference on Information Systems and Technologies*, 15(2), 67-84.
4. Sultanova, G., & Naser, H. (2024). The Impact of ICT on Export Diversification: Evidence from Developing Countries. *Journal of International Trade and Economic Development*, 33(2), 45-63.
5. Vogiatzoglou, K. (2009). Determinants of ICT Product Export Specialization: A Cross-Country Analysis. *European Economic Review*, 24(3), 90-107.
6. Kenny, B., & Clohessy, M. (2012). Organizational Factors Determining Export Efficiency and E-Commerce Adoption: An Empirical Study. *Irish Business Journal*, 21(3), 112-128.
7. Niebal, T. (2014). ICT and Economic Growth – A Comparison of Developing, Emerging, and Developed Countries. *Journal of Global Economy and Digitalization*, 32(1), 101-120.
8. Adriani, F., & Becchetti, L. (2001). ICT Bottlenecks and the Wealth of Nations: A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Journal of Digital Technology Economics*, 17(4), 45-63.
9. Ronen, E. (2021). The relationship between human capital and ICT exports: A global perspective. *Global Economic Studies*, 56(2), 204-225.
10. Sultanova, G., & Naser, H. (2024). The role of ICT in workforce skill development and global market integration. *Journal of ICT Economics*, 12(1), 34-50.
11. Soopramanien, D., & Read, R. (2003). Human capital and ICT exports: OECD vs. non-OECD countries. *Economic Studies*, 28(3), 156-180.
12. Ferro, E. (2010). Socio-economic development: The role of innovation and demography. *Economic Review*, 45(3), 112-130.
13. Nugent, J., & Demiral, M. (2017). The impact of research and development investments on ICT export potential. *Technology and Innovation Journal*, 22(1), 77-95.
14. Prabhath, S. V. (2002). Intellectual property protection and economic growth: The role of innovation and investment. *Economic Policy Review*, 17(2), 98-120.
15. Nugent, J., & Demiral, M. (2017). The impact of research and development investments on ICT export potential. *Technology and Innovation Journal*, 22(1), 77-95.
16. Yang, C. (2015). Income, GDP, and ICT exports: A cross-country analysis. *International Journal of Economic Studies*, 30(4), 190-210.
17. Rossanto, D. H. (2024). The impact of GDP and trade on technology adoption: Evidence from emerging markets. *Journal of Digital Economy*, 39(1), 65-89.
18. Nugent, J., & Demiral, M. (2017). The impact of research and development investments on ICT export potential. *Technology and Innovation Journal*, 22(1), 77-95.
19. Yoon, S. C. (2019). Domestic investments and economic growth in high- and low-income countries. *Global Development Review*, 41(2), 78-95.
20. Rasiah, R. (2006). GDP and ICT growth: Testing economic hypotheses. *Journal of Economic Perspectives*, 14(3), 143-160.
21. Goodwin, T. K., & Pierola Castro, M. D. (2015). Trade costs and competition policy: Reducing barriers for ICT exports. *Journal of International Trade*, 29(4), 215-230.
22. Yang, C. (2015). Income, GDP, and ICT exports: A cross-country analysis. *International Journal of Economic Studies*, 30(4), 190-210.
23. Додонов, В. Ю. (2024). Факторы динамики экспорта ИКТ-услуг: пример Казахстана. Евразийская интеграция: экономика, право, политика, 18(2), 47–62.
24. Soopramanien, D., & Read, R. (2003). Human capital and ICT exports: OECD vs. non-OECD countries. *Economic Studies*, 28(3), 156-180.
25. Soopramanien, D., & Read, R. (2003). Human capital and ICT exports: OECD vs. non-OECD countries. *Economic Studies*, 28(3), 156-180.
26. Albiman, M. M., & Sulong, Z. (2017). The linear and non-linear impacts of ICT on economic growth, of disaggregate income groups within SSA region. *Telecommunications Policy*, 41(7–8), 555-572.
27. Soopramanien, D., & Read, R. (2003). Human capital and ICT exports: OECD vs. non-OECD countries. *Economic Studies*, 28(3), 156-180.

28. Moreno-Hurtado, R., Martinez, C., & Gomez, P. (2020). Economic complexity and human capital as determinants of ICT exports. *Technological Forecasting and Social Change*, 150, 119-132.
29. Klimis Vogiatzoglou. (2009). Determinants of Export Specialization in ICT Products. *Economic Policy*, 21(4), 365-380.
30. G. Sultanova, & Hanan Naser. (2024). The impact of information and communication technology development on export diversification. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 33(1), 1-25.
31. R. Soeng. (2020). ICT infrastructure and export performance in developing economies. *World Trade Review*, 18(3), 451-472.
32. Changgyu Yang. (2015). A Study on the Relevance of ICT Trade and GDP. *Journal of Global Trade*, 14(2), 87-112.
33. Chanan Pal Chawla. (2011). Understanding the Impact of Exchange Rate Fluctuation on the Competitiveness of Business. *International Business Review*, 20(3), 45-78.

References

1. Soeng, R. (2020). Information and Communication Technologies and Export Performance: Evidence from Cambodia. *Journal of International Trade and Economic Development*, 28(4), 221-238.
2. Najeeb, M. (2022). ICT Infrastructure and Trade in Services: A Cross-Country Analysis. *International Journal of Finance, Entrepreneurship and Sustainable Development*, 29(5), 77-93.
3. Moreno-Hurtado, C., Plasencia, A., Lozano, A., & Cano, J. (2020). ICT Exports: The Role of Human Capital and Economic Complexity. *Iberian Conference on Information Systems and Technologies*, 15(2), 67-84.
4. Sultanova, G., & Naser, H. (2024). The Impact of ICT on Export Diversification: Evidence from Developing Countries. *Journal of International Trade and Economic Development*, 33(2), 45-63.
5. Vogiatzoglou, K. (2009). Determinants of ICT Product Export Specialization: A Cross-Country Analysis. *European Economic Review*, 24(3), 90-107.
6. Kenny, B., & Clohessy, M. (2012). Organizational Factors Determining Export Efficiency and E-Commerce Adoption: An Empirical Study. *Irish Business Journal*, 21(3), 112-128.
7. Niebal, T. (2014). ICT and Economic Growth – A Comparison of Developing, Emerging, and Developed Countries. *Journal of Global Economy and Digitalization*, 32(1), 101-120.
8. Adriani, F., & Becchetti, L. (2001). ICT Bottlenecks and the Wealth of Nations: A Contribution to the Empirics of Economic Growth. *Journal of Digital Technology Economics*, 17(4), 45-63.
9. Ronen, E. (2021). The relationship between human capital and ICT exports: A global perspective. *Global Economic Studies*, 56(2), 204-225.
10. Sultanova, G., & Naser, H. (2024). The role of ICT in workforce skill development and global market integration. *Journal of ICT Economics*, 12(1), 34-50.
11. Soopramanien, D., & Read, R. (2003). Human capital and ICT exports: OECD vs. non-OECD countries. *Economic Studies*, 28(3), 156-180.
12. Ferro, E. (2010). Socio-economic development: The role of innovation and demography. *Economic Review*, 45(3), 112-130.
13. Nugent, J., & Demiral, M. (2017). The impact of research and development investments on ICT export potential. *Technology and Innovation Journal*, 22(1), 77-95.
14. Prabhath, S. V. (2002). Intellectual property protection and economic growth: The role of innovation and investment. *Economic Policy Review*, 17(2), 98-120.
15. Nugent, J., & Demiral, M. (2017). The impact of research and development investments on ICT export potential. *Technology and Innovation Journal*, 22(1), 77-95.
16. Yang, C. (2015). Income, GDP, and ICT exports: A cross-country analysis. *International Journal of Economic Studies*, 30(4), 190-210.
17. Rossanto, D. H. (2024). The impact of GDP and trade on technology adoption: Evidence from emerging markets. *Journal of Digital Economy*, 39(1), 65-89.
18. Nugent, J., & Demiral, M. (2017). The impact of research and development investments on ICT export potential. *Technology and Innovation Journal*, 22(1), 77-95.
19. Yoon, S. C. (2019). Domestic investments and economic growth in high- and low-income countries. *Global Development Review*, 41(2), 78-95.
20. Rasiah, R. (2006). GDP and ICT growth: Testing economic hypotheses. *Journal of Economic Perspectives*, 14(3), 143-160.
21. Goodwin, T. K., & Pierola Castro, M. D. (2015). Trade costs and competition policy: Reducing barriers for ICT exports. *Journal of International Trade*, 29(4), 215-230.
22. Yang, C. (2015). Income, GDP, and ICT exports: A cross-country analysis. *International Journal of Economic Studies*, 30(4), 190-210.
23. Dodonov, V. Yu. (2024). Factors of ICT services export dynamics: the case of Kazakhstan. *Eurasian Integration: Economy, Law, Politics*, 18(2), 47-62.

24. Soopramanien, D., & Read, R. (2003). Human capital and ICT exports: OECD vs. non-OECD countries. *Economic Studies*, 28(3), 156-180.
25. Soopramanien, D., & Read, R. (2003). Human capital and ICT exports: OECD vs. non-OECD countries. *Economic Studies*, 28(3), 156-180.
26. Albiman, M. M., & Sulong, Z. (2017). The linear and non-linear impacts of ICT on economic growth, of disaggregate income groups within SSA region. *Telecommunications Policy*, 41(7–8), 555-572.
27. Soopramanien, D., & Read, R. (2003). Human capital and ICT exports: OECD vs. non-OECD countries. *Economic Studies*, 28(3), 156-180.
28. Moreno-Hurtado, R., Martinez, C., & Gomez, P. (2020). Economic complexity and human capital as determinants of ICT exports. *Technological Forecasting and Social Change*, 150, 119-132.
29. Klimis Vogiatzoglou. (2009). Determinants of Export Specialization in ICT Products. *Economic Policy*, 21(4), 365-380.
30. G. Sultanova, & Hanan Naser. (2024). The impact of information and communication technology development on export diversification. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 33(1), 1-25.
31. R. Soeng. (2020). ICT infrastructure and export performance in developing economies. *World Trade Review*, 18(3), 451-472.
32. Changgyu Yang. (2015). A Study on the Relevance of ICT Trade and GDP. *Journal of Global Trade*, 14(2), 87-112.
33. Chanan Pal Chawla. (2011). Understanding the Impact of Exchange Rate Fluctuation on the Competitiveness of Business. *International Business Review*, 20(3), 45-78.

ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКАҒА ЖОЛ: КАВКАЗ ЖӘНЕ ОРТАЛЫҚ АЗИЯ ЕЛДЕРІНДЕГІ АКТ-ДЫҢ ЭКСПОРТЫНА ӘСЕР ЕТЕТІН ФАКТОРЛАРДЫ ЗЕРТТЕУ

Сәуле ЗЕЙНОЛЛА, PhD докторы, жоба басшысы, Қазақстан-Неміс университеті, Алматы қ., Қазақстан, zeinollasaule@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9504-9629>

Арсен ТЛЕППАЕВ, профессор, Қазақстан-Неміс университеті, Алматы қ., Қазақстан, tleppayev@dku.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9754-3383>

Сәуле ИСКЕНДИРОВА*, э.ғ.к., қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару Академиясы, Астана қ., Қазақстан, s.iskendirowa@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3596-8831>

Әсел ӘБЕН, PhD докторы, бас сарапшы, Қазақстан Республикасының Президенті жанындағы Қазақстанның стратегиялық зерттеулер институты (ҚСЗИ), Астана қ., Қазақстан, aben_a@kisi.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2594-4940>

THE PATH TO THE DIGITAL ECONOMY: EXPLORING THE FACTORS INFLUENCING ICT EXPORTS IN THE CAUCASUS AND CENTRAL ASIAN COUNTRIES

Saule ZEINOLLA, PhD in economics, project manager, Kazakh-German University, Almaty, Kazakhstan, zeinollasaule@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9504-9629>

Arsen TLEPPAYEV, Associate Professor, Kazakh-German University, Almaty, Kazakhstan, tleppayev@dku.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9754-3383>

Saule ISKENDIROVA*, PhD, Associate Professor, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, s.iskendirowa@apa.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3596-8831>

Assel ABEN, PhD in economics, Chief Expert, The Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan (KazISS), Astana, Kazakhstan, aben_a@kisi.kz, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2594-4940>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

АНАЛИЗ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ПО РАЗВИТИЮ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗОН КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ

Ержан МЫРЗАТАЙ*	<i>докторант PhD, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, A15E2Y0, Алматы, Республика Казахстан, erzhan.myrzatay@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-4872-4366</i>
Зайра САТПАЕВА	<i>PhD, ассоциированный профессор, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, ул. Шевченко, 28, A25K1B0, Алматы, Республика Казахстан, sz_t_kz@mail.ru, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-1644-3709</i>
Дана КАНГАЛАКОВА	<i>PhD, ассоциированный профессор, Институт экономики Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан, ул. Шевченко, 28, A25K1B0, Алматы, Республика Казахстан, dmuratbekovna@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8388-8559</i>
Нургуль АКИМОВА	<i>экономист, директор Глобал Сайнс, ул. Темирова, 1а, 720000, Бишкек, Кыргызская Республика, akimova0901@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-6093-7848</i>

Дата поступления рукописи в редакцию: 08/06/2025

Доработано: 04/08/2025

Принято: 10/08/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1502

УДК 338.24

МРНТИ 06.56.31

Аннотация. Государства активно развивают специальные экономические зоны (СЭЗ) для стимулирования экономического роста, привлечения инвестиций и развития приоритетных секторов экономики. В условиях цифровых преобразований важным становится вопрос разработки государственной политики по их цифровому апгрейду. Цель данной статьи заключается в анализе государственной политики Казахстана, направленной на развитие СЭЗ в условиях цифровизации, с акцентом на внедрение информационно-коммуникационных технологий в бизнес-процессы для повышения их эффективности и конкурентоспособности. Основным методом исследования является качественный контент-анализ нормативно-правовых актов Казахстана, связанных с государственной политикой в данной сфере. Источниковой базой исследования послужила нормативно-правовая информационная система «Әділет» (adilet.zan.kz). Авторами разработана типология этапов и форм государственного регулирования СЭЗ с учётом процессов цифровизации по следующим критериям: характер правового воздействия, наличие цифровых компонентов и степень координации между участниками. Было выделено шесть ключевых форм: директивное, секторальное, правовое (регуляторное), институционально-управленческое, технологическое и платформенно-координационное регулирование. Согласно авторской типологии в статье показана эволюция государственного регулирования СЭЗ в Казахстане с акцентом на цифровизацию, определены технологические возможности для развития СЭЗ Казахстана в условиях Индустрии 4.0 и Индустрии 5.0, а также разработаны рекомендации по их развитию в условиях цифровой трансформации, в том числе в рамках модели тройной спирали. **Ключевые слова:** специальная экономическая зона, государственное регулирование, тройная спираль, информационно-коммуникационные технологии, цифровые технологии, цифровые платформы, искусственный интеллект.

Аңдатпа. Мемлекеттер экономикалық өсімді ынталандыру, инвестиция тарту және экономиканың басым секторларын дамыту мақсатында арнайы экономикалық аймақтарды (АЭА) белсенді түрде дамытып келеді. Цифрлық трансформация жағдайында бұл аймақтарды цифрлық жаңғыртуға бағытталған мемлекеттік саясатты әзірлеу мәселесі ерекше маңызға ие болуда. Осы мақалада Қазақстандағы АЭА-ны цифрландыру жағдайында дамытуға бағытталған мемлекеттік саясатқа талдау жүргізіледі. Зерттеудің басты мақсаты – АЭА бизнес-процестеріне ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу арқылы олардың тиімділігі мен бәсекеге қабілеттілігін арттыру мәселесін қарастыру. Зерттеу әдісі ретінде Қазақстан Республикасындағы осы салаға қатысты нормативтік-құқықтық актілерге сапалы контент-талдау қолданылды. Зерттеу дереккөзі ретінде «Әділет» нормативтік-құқықтық ақпараттық жүйесі (adilet.zan.kz) пайдаланылды. Авторлар цифрландыру үдерістерін ескере отырып, құқықтық ықпал ету сипаты, цифрлық компоненттердің болуы және қатысушылар арасындағы үйлестіру

* Автор для корреспонденции: Е. Мырзатай, erzhan.myrzatay@gmail.com

деңгейі сияқты өлшемдер бойынша АЭА-ны мемлекеттік реттеудің кезеңдері мен нысандарының типологиясын ұсынды. Алты негізгі форма айқындалды: директивтік, салалық, құқықтық (реттеушілік), институционалды-басқарушылық, технологиялық және платформалық-үйлестірушілік реттеу. Авторлық типология негізінде мақалада Қазақстандағы АЭА-ны мемлекеттік реттеу эволюциясы, цифрландыруға баса назар аудара отырып, көрсетіледі; Индустрия 4.0 және Индустрия 5.0 жағдайында АЭА-ны дамытуға арналған технологиялық мүмкіндіктер мен цифрлық трансформация шеңберінде, оның ішінде үштік спираль моделіне сәйкес даму бағыттары бойынша ұсыныстар ұсынылады.

Түйін сөздер: арнайы экономикалық аймақ, мемлекеттік реттеу, үштік спираль, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, цифрлық технологиялар, цифрлық платформалар, жасанды интеллект

Abstract. Countries are actively developing special economic zones (SEZs) to stimulate economic growth, attract investment, and promote the development of priority sectors. In the context of digital transformation, the development of state policy aimed at the digital upgrading of SEZs becomes increasingly important. This article analyzes Kazakhstan's state policy on the development of SEZs under the conditions of digitalization, with an emphasis on integrating information and communication technologies into business processes to enhance their efficiency and competitiveness. The primary research method is qualitative content analysis of Kazakhstan's regulatory legal acts related to public policy in this area. The normative database for the study is the legal information system "Adilet" (adilet.zan.kz). The authors develop a typology of the stages and forms of state regulation of SEZs, taking into account digitalization processes. The classification is based on the nature of legal influence, the presence of digital components, and the degree of coordination among participants. Six key regulatory forms are identified: directive, sectoral, legal (regulatory), institutional-administrative, technological, and platform-coordinative regulation. Based on this typology, the article reveals the evolution of SEZ regulation in Kazakhstan with a focus on digitalization, identifies technological opportunities for SEZ development within the framework of Industry 4.0 and Industry 5.0, and proposes recommendations for their advancement in the context of digital transformation, including within the triple helix model.

Keywords: special economic zone, state regulation, triple helix, information and communication technologies, digital technologies, digital platforms, artificial intelligence

Введение

Специальные экономические зоны (СЭЗ) представляют собой территориально ограниченные области, где применяются особые экономические и правовые условия для стимулирования инвестиционной и предпринимательской деятельности. Они включают налоговые послабления, упрощенные процедуры ведения бизнеса и поддержку инфраструктурой. Эффективность таких зон в значительной степени зависит от уровня государственного регулирования, качества инфраструктуры и доступности технологий. Следует отметить, что в настоящее время в мире насчитывается около 7000 специальных экономических зон, а по данным Adrianople Group из них функционируют около 5000 в 90 странах [1]. В Европейском Союзе действует более 80 таких зон, тогда как в Евразийском экономическом союзе их насчитывается свыше 110. В частности, в Российской Федерации функционирует более 80 СЭЗ, в Республике Беларусь – 6, в Республике Армении – 4, в Кыргызской Республике – 5, в Республике Казахстан (РК) – 15 [1]. Страны активно создают и используют СЭЗы в рамках реализации национальных и отраслевых программ, нацеленных на стимулирование экономического роста, привлечение инвестиций и развитие приоритетных секторов экономики. При этом в последние годы принимаются активные попытки развивать СЭЗы в условиях цифровизации в свете нарастающего влияния искусственного интеллекта (ИИ) во всех сферах деятельности.

В рамках четвертой (Индустрия 4.0) и пятой промышленной революции (Индустрия 5.0) СЭЗы имеют различные перспективы развития на базе использования информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и цифровых решений [2]. В докладе «Empowering Online Public Service in Asia: The Digital Frontier» [3] описываются усилия стран Азии по внедрению цифровых технологий, что связано с современными тенденциями в области СЭЗ, где цифровизация играет первостепенную роль в модернизации бизнес-процессов и государственного регулирования. В исследовании Мин Ву [4] отмечается, что китайские СЭЗ, в частности Шэньчжэнь, играют роль экспериментальных площадок для новых цифровых и институциональных решений с акцентом на внедрение цифровых платформ и интеллектуальных систем и качество патентов в СЭЗ. Другие авторы рассматривают развитие ИКТ в рамках развития проектов «Smart city» [5] и могут быть применены к развитию ИКТ в СЭЗ-ах в рамках этих проектов. Тенденция применения цифровых решений при развитии СЭЗ наблюдаются и в Европейском союзе. Согласно отчету EU Digital Single Market [6], Европейские СЭЗ всё чаще используют цифровые административные порталы и системы взаимодействия с инвесторами на основе облачных решений. В Казахстане вопросы цифровизации деятельности СЭЗ и влияния ИКТ на их развитие рассматривается в рамках отдельных кейсов, в частности

СЭЗ «ПИТ Алатау» и Astana Hub [7,8], а также проведен базовый обширный сравнительный обзор СЭЗ, включая аспекты регулирования, цифровизации и ИКТ-инфраструктуры [9]. Следует отметить, что в изученных кейсах в деятельность СЭЗ внедряются ИКТ, активное участие в их деятельности принимают университеты. СЭЗ Казахстана, ориентированные на информационные технологии, демонстрируют позитивные изменения с точки зрения экспорта и количества компаний.

В нынешней литературе отсутствует установившаяся классификация видов государственного регулирования СЭЗ с учётом цифровой трансформации. Вместе с тем, в ряде трудов исследуются аспекты цифрового управления, в частности рассматриваются подходы к оценке эффективности цифрового государственного управления и внедрения ИКТ в управленческие процессы, а именно технологическая осуществимость и институциональная готовность цифрового госуправления [10, 11], процессы цифровой трансформации СЭЗ с использованием технологий blockchain и big data, включая управление данными [12], а также вопросы многоуровневого регулирования цифровизации, в частности многомерная рамка для анализа роли ИКТ в социально-экономическом развитии через четыре ключевых измерения влияния ИКТ (государственная политика, технологии, бизнес-среда и общество), каждое из которых оказывает регулирующее воздействие [11]. Данные исследования подтверждают необходимость системного подхода к формированию цифровой политики в СЭЗ, что послужило основой для попытки авторской систематизации этапов и форм государственного регулирования СЭЗ с учётом процессов цифровизации по следующим критериям: характер правового воздействия, наличие цифровых компонентов и степень координации между участниками. Такая условная типология позволяет проследить логику эволюции и выделить шесть ключевых форм: директивное, секторальное, правовое (регуляторное), институционально-управленческое, технологическое и платформенно-координационное регулирование (таблица 1).

Таблица 1 – Этапы и формы регулирования СЭЗ в условиях цифровизации

Этап	Форма регулирования	Характеристика	Особенность
1	Директивное	Основано на прямом государственном участии, когда создание и функционирование СЭЗ производится в соответствии с указами и законами.	Централизованное принятие решений без гибких способов адаптации.
2	Секторальное	Ориентировано на поддержку и развитие отдельных приоритетных отраслей (например, сельское хозяйство, логистика, промышленность, ИКТ).	Создание СЭЗ как отраслевого кластера, где регулирование нацелено на удовлетворение специфики конкретной сферы.
3	Правовое (регуляторное)	Сфокусировано на разработке и унификации нормативной базы, регулирующей создание, деятельность и преференции для СЭЗ.	Обеспечение прозрачности, стандартизации процедур и правовой защищённости участников СЭЗ.
4	Институционально-управленческое	Направлено на развитие новых организационных механизмов.	Делегирование полномочий управляющим компаниям, совершенствование административных процедур и внедрение электронного управления.
5	Технологическое	Основано на внедрении цифровых инструментов в процессы функционирования СЭЗ.	Автоматизация документооборота, электронные порталы, цифровые сервисы для резидентов и инвесторов, интеграция ИКТ в инфраструктуру управления.

6	Платформенно-координационное	Основано на использовании API-сервисов, цифровых двойников, Big Data и KPI-моделей.	Цифровое управление, при котором осуществляется комплексная цифровая координация между государственными органами, управляющими компаниями и участниками СЭЗ. Гибкость, прозрачность и масштабируемость управления
Примечания: 1) KPI - key performance indicators; API - Application Programming Interface; 2) Составлено авторами на основе источников [11-13].			

Подобная классификация на данный момент не представлена в явном виде в научной или нормативной литературе, однако она позволяет систематизировать подходы, применяемые в Казахстане и за рубежом, с целью более точного анализа механизмов регулирования в условиях цифровой трансформации. Такой метод дает возможность показать не только нормативную динамику, но и трансформацию от привычного государственного надзора к более современным инструментам цифрового менеджмента, включая платформенные решения, автоматизацию процедур и введение цифровых KPI. Особенно значимым делается упор на координационную роль государства в управлении цифровыми экосистемами СЭЗ, что соответствует новому этапу - платформенно-координационному регулированию.

Развитие и цифровизация СЭЗ имеют стабильную поддержку как на уровне государственных программ, так и в рамках научных исследований. Хронологически наблюдается переход от первых правовых актов 1990-х годов к этапу цифровой трансформации (2017–2025), а географически – от зарубежных исследователей к отечественным практикам. Все актуальнее становится важность государственного регулирования СЭЗ через развитие ИКТ в качестве приоритетного направления. Внедрение цифровых решений могут оптимизировать бизнес-процессы, улучшать инвестиционный климат и формировать новые возможности для заинтересованных предпринимателей. Однако, многие источники показывают, что цифровизация бизнес-процессов, а именно внедрение ИКТ в бизнес-процессы в СЭЗ-ах у развивающихся стран идёт медленнее, чем в более развитых странах.

Таким образом, можно понять, что разработка и усовершенствование государственной политики, а также реализация такой политики, направленной на цифровой апгрейд СЭЗ в Казахстане, нуждается в анализе государственных программ. Целью представленной статьи является анализ государственной политики Казахстана, направленной на развитие специальных экономических зон в условиях цифровизации, с акцентом на внедрение информационно-коммуникационных технологий в бизнес-процессы для увеличения их эффективности и конкурентоспособности.

Материалы и методы

Исследование основано на интеграции актуальных методик изучения цифровой трансформации экономики и методов государственного управления. Теоретико-методологической базой исследования послужили положения концепции smart governance, направленной на внедрение цифровых технологий в систему государственного управления для улучшения открытости, участия граждан и результативности, а также принципы платформенной экономики, где цифровые платформы представляют собой новую форму организации взаимодействия между государством, бизнесом и обществом [14, 15], в т.ч. посредством модели «тройной спирали» [16]. Основным методом исследования стал качественный контент-анализ нормативно-правовых актов Казахстана, связанных с государственной политикой в сфере развития специальных экономических зон в условиях цифровизации. Источниковой базой исследования послужила нормативно-правовая информационная система «Әділет» (adilet.zan.kz), (таблица 2).

Таблица 2 – Источниковая база исследования

№	Документ	Нормативно-правовой акт	URL-ссылка
1	О специальных экономических зонах в Республике Казахстан	Закон РК (26.01.1996, №2823)	https://adilet.zan.kz/rus/archive/docs/Z960002823_/04.12.2003
2	О специальных экономических зонах в Республике Казахстан	Закон РК (6.07.2007, № 274)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z070000274_
3	О специальных экономических зонах в Республике Казахстан	Закон РК (21.07.2011, № 469-IV)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000469#z267
4	О специальных экономических и индустриальных зонах	Закон РК (3.04.2019, № 242-VI ЗРК)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1900000242#z658
5	О создании специальной экономической зоны «Парк инновационных технологий» (ПИТ)	Указ Президента РК (18.08.2003, № 1166)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/U030001166_
6	О Государственной программе «Информационный Казахстан – 2020» и внесении дополнения в Указ Президента РК от 19 марта 2010 года № 957 «Об утверждении Перечня государственных программ»	Указ Президента РК (8.01.2013, № 464)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000464
7	Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан»	Постановление Правительства РК (12.12.2017, № 827)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827
8	Об утверждении Концепции индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы	Постановление Правительства РК (20.12.2018, № 846)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000846#z0
9	Об утверждении Государственной программы индустриально-инновационного развития Республики Казахстан (ГПИИР РК) на 2020-2025 годы	Постановление Правительства РК (31.12.2019, № 1050)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900001050
10	Об утверждении национального проекта «Технологический рывок за счет цифровизации, науки и инноваций»	Постановление Правительства РК (12.10.2021, № 727)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000727
11	Об утверждении Концепции развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и цифровой сферы	Постановление Правительства РК (30.12.2021, № 961)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000961
12	О внесении изменений и дополнения в постановление Правительства Республики Казахстан от 20 декабря 2018 года № 846 «Об утверждении Концепции индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2020-2025 годы»	Постановление Правительства РК (30.12.2021, № 965)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1800000846#z0
13	О внесении изменений в постановление Правительства Республики Казахстан от 20 декабря 2018 года № 846 «Об утверждении Концепции индустриально-инновационного развития Республики Казахстан на 2021–2025 годы» (Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития обрабатывающей промышленности Республики Казахстан на 2023-2029 годы»)	Постановление Правительства РК (28.03.2023, № 259)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000259

14	Об утверждении Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023-2029 годы	Постановление Правительства РК (28.03.2023, № 269)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300000269
15	Об утверждении Плана развития акционерного общества «Национальные информационные технологии» на 2024-2033 годы	Постановление Правительства РК (19.12.2023, № 1145)	https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2300001145

Для анализа данных нормативно-правовых актов также были использованы такие методы, как обобщение, систематизация, классификация и сравнение. Был проведен сравнительный анализ международного опыта, охватывающего успешные примеры интеграции цифровых и инновационных решений в деятельность СЭЗ, включая кейсы Китая, Южной Кореи и Финляндии. Особое внимание уделялось реализации принципа «тройной спирали» (государство – бизнес - наука) в управлении специальными экономическими зонами, что позволило выявить успешные организационные модели и механизмы взаимодействия участников в таких кластерах, как (КНР), Тэдок Иннополис (Южная Корея) и Сайенс парк Йоэнсуу (Финляндия) для последующей адаптации их опыта в контексте Казахстана и разработки соответствующих рекомендаций.

Таким образом, предложенный подход обеспечивает мультидисциплинарную оценку политики цифровизации СЭЗ через призму инновационного развития, институциональной координации и международной сопоставимости.

Результаты

Развитие специальных экономических зон в Казахстане имеет свои исторические корни, восходящие к началу 1990-х годов. Так, в 1996 году был принят Закон «О специальных экономических зонах в Республике Казахстан», закрепивший базовые положения по их управлению и регулированию. В 2007 году были установлены правила, определяющие порядок и условия их создания, функционирования и упразднения. В 2011 году была предусмотрена возможность распространения льгот и преференций на участников, расположенных за пределами территории СЭЗ при условии их соответствия определенным критериям и требованиям. Действующая редакция Закона о СЭЗ, утвержденная в 2019 году, систематизировала опыт предыдущих лет и направлена на гармонизацию положений в соответствии с международной практикой, включая развитие индустриальных зон. В этом же году был отмечен курс на дальнейшее развитие, продвижение и управление СЭЗ в стране, с акцентом на привлечение инвестиций и внедрение инновационных технологий согласно ГПИИР РК на 2020 – 2025 годы». Следует отметить, что Государственная программа «Информационный Казахстан – 2020» запустила цифровую трансформацию госуправления, инфраструктуры и предпринимательства, включая СЭЗ. Так, одной из задач Программы была поддержка отечественных ИКТ-компаний и развитие научно-исследовательской и инновационной деятельности в сфере ИКТ, в т.ч. посредством создания ИКТ-кластера на территории СЭЗ «ПИТ», представляющего собой центр инновационных исследований с региональными ИТ- и технопарками. Государственная программа «Цифровой Казахстан» уже закрепила курс на интеграцию цифровых решений, платформ, искусственного интеллекта (ИИ) и облачных технологий в управление СЭЗ. Цифровая трансформация организаций Казахстана стала приоритетным направлением действующей Концепции цифровой трансформации, развития отрасли информационно-коммуникационных технологий и кибербезопасности на 2023 - 2029 годы. Действующие документы логическим образом продолжают идеи Государственной программы «Цифровой Казахстан», но делают акцент на глубокую трансформацию процессов, а не просто на внедрение ИКТ. Новые НПА расширяют приоритеты, включая трансформацию бизнес-процессов, внедрение Big Data и цифровых двойников. Сегодня они формируют новую основу государственной политики Казахстана в области цифровизации и развития информационно-коммуникационных технологий, начиная с 2023 года.

С момента принятия первого закона о специальных экономических зонах в 1996 году Казахстан прошёл последовательный путь трансформации подходов к управлению СЭЗ - от

директивного и отраслевого регулирования к более гибкой, цифрово-ориентированной и платформенной модели. Особенно заметной стала тенденция к внедрению информационно-коммуникационных технологий в деятельность СЭЗ начиная с 2010-х годов, что стало отражением широкой цифровой повестки в государственном управлении (таблица 3).

Таблица 3 – Эволюция государственного регулирования СЭЗ в Казахстане с акцентом на цифровизацию

Период действия	Нормативно-правовой акт	Основные положения, связанные с цифровизацией	Этап развития регулирования	Тип государственного регулирования
1996-2007	Закон РК № 2823 от 26 января 1996 г.	Положения о цифровых решениях отсутствуют	Начальный правовой фундамент	Директивное (учредительное)
2003	Указ Президента РК № 1166 от 18.08.2003 г.	Акцент на развитие ИКТ, заложена идея ИКТ-кластера	Секторальная специализация	Секторальное
2007-2011	Закон РК № 274 от 6 июля 2007 г.	Введение норм по упрощению процедур, элементы автоматизации	Институционализация	Правовое / регуляторное
2011-2019	Закон РК № 469-IV от 21 июля 2011 г.	Электронные процессы, доступ к госуслугам, модернизация администрирования	Расширение функций СЭЗ	Институционально-управленческое
2013	Указ Президента РК № 464 от 8 января 2013 г.	Создание ИКТ-кластера в СЭЗ «ПИТ», цифровизация инфраструктуры	Интеграция цифровизации	Технологическое
2017	Постановление Правительства РК № 827 от 12 декабря 2017 г.	Цифровая регистрация, е-услуги, Big Data, облачные технологии	Начало цифровой трансформации	Технологическое
2019	Закон РК № 242-VI ЗРК от 3 апреля 2019 г.	Цифровой документооборот, электронные платформы, расширение полномочий управляющих компаний	Реформирование цифровой инфраструктуры	Платформенно-координационное
2021-2023	Постановление Правительства РК № 727 от 12 октября 2021 г.	Развитие ИИ, платформ, цифровых экосистем, KPI	Формирование цифровой модели управления	Платформенное (цифровое управление)
2023	Постановление Правительства РК № 269 от 28 марта 2023 г.	Внедрение API-сервисов, цифровая координация, новые индикаторы эффективности, платформенные решения, интеграция ИКТ в государственное управление	Интеграция цифрового управления	Платформенно-координационное

Развитие специальных экономических зон в Казахстане в условиях цифровизации осуществляется через реализацию государственных программ, реформу правового регулирования и внедрение новых моделей управления. Проведённый анализ показывает, что цифровая трансформация СЭЗ стала частью системной государственной политики, направленной на модернизацию экономики и развитие инновационных кластеров. При этом цифровизация СЭЗ в Казахстане осуществлялась поэтапно в соответствии с ключевыми программными документами. Однако, в то же время, нормативно-правовая база Казахстана по СЭЗ не в полной мере учитывает реалии цифровой трансформации. Так, в законодательстве Казахстана отсутствует ясное определение таких терминов, как «цифровой двойник», «интеллектуальная платформа управления», «API-интерфейс», не определен статус цифровой платформы как инструмента управления СЭЗ, что сдерживает внедрение современных технологических решений. Более того, Закон РК «О специальных экономических и промышленных зонах» (№ 242-VI от 3 апреля 2019 года) не предусматривает механизмов

цифрового мониторинга KPI резидентов и цифровой координации между управляющими организациями, участниками СЭЗ, акиматами, институтами развития, государственными структурами и государственными информационными системами, особенно при переходе к платформенно-координационным моделям управления. Это приводит к правовой неопределенности, которая препятствует развитию интегрированных цифровых сервисов и внедрению платформенных моделей управления в СЭЗ. В условиях развития концепции Data-Driven Government актуальным является внесение изменений в действующее законодательство с целью закрепления статуса цифровых компонентов (цифровых двойников, API, KPI) как обязательных элементов инфраструктуры СЭЗ.

Обсуждение и выводы

Несмотря на положительные изменения, цифровизация СЭЗ сталкивается с рядом проблем, а именно нехватка ИКТ-кадров, особенно в регионах, фрагментированность цифровых решений и отсутствие единой платформы, медленный отклик законодательства на технологические изменения. Однако уже сейчас Казахстан обладает значительным потенциалом для формирования полноценных цифровых экосистем СЭЗ, интегрированных в глобальные рынки. Применение подходов Индустрии 4.0 и 5.0, внедрение блокчейн-платформ, API-сервисов и цифровых двойников могут стать следующим этапом эволюции специальных экономических зон в стране (таблица 4).

Таблица 4 –Технологические возможности для развития СЭЗ в условиях Индустрии 4.0 и Индустрии 5.0

Параметр	Индустрия 4.0	Индустрия 5.0	Применение в СЭЗ (в т.ч. Казахстан)
Основная цель	Автоматизация, эффективность, интеграция технологий	Человекоцентричность, устойчивость, персонализация	Переход от просто «экономических» зон к «инновационным» и «цифровым» экосистемам
Ключевая технология	IoT, Big Data, облачные вычисления, ИИ, киберфизические системы	ИИ + человек (collaborative tech), GreenTech, Circular Economy	Внедрение платформенных решений и ИИ; перспективы Green IT и ESG
Фокус на человеке	Частично, через автоматизацию и повышение производительности	Человек, его потребности, устойчивое развитие	Поддержка стартапов, цифровых предпринимателей
Модель управления	Централизованные платформы и цифровой мониторинг	Гибкие, распределённые, открытые инновационные платформы	Возможность создания цифровых офисов СЭЗ с API-доступом для бизнеса и инвесторов
Поддерживаемая отрасль	Производство, логистика, финансы, ТЭК	Экология, здравоохранение, образование, цифровая креативная экономика	Расширение функционала СЭЗ до новых секторов (smart-agro, edtech и т.д.)
Показатель эффективности	Рентабельность инвестиций, производительность, скорость внедрения технологий	Устойчивость, вовлеченность, социальная польза	Новая методика KPI для СЭЗ с учётом цифровизации и ESG-подходов
Пример международных СЭЗ	Shenzhen SEZ (Китай), Dubai Silicon Oasis (Объединенные Арабские Эмираты)	Lithuanian Innovation Centre, European «Green Zones», Zero Carbon SEZ (Корея)	Интеграция в модель «умных» и устойчивых СЭЗ, формирование СЭЗ в условиях трансграничного взаимодействия стран Центральной Азии
Примечания: 1) ESG - Environmental, Social, and Governance; IoT – Internet of Things; SEZ - Special economic zone; ТЭК - Топливо-энергетический комплекс; 2) Составлено авторами на основе источников [2, 13, 17, 18].			

В условиях Индустрии 4.0 и Индустрии 5.0 к числу основных вызовов цифровизации СЭЗ можно отнести нехватку высококвалифицированных специалистов, необходимость

дополнительного финансирования и модернизации законодательной базы. В свою очередь к числу перспектив относятся развитие цифровых экосистем, интеграция с глобальными рынками и расширение применения искусственного интеллекта и блокчейн технологий в управлении СЭЗ.

Одной из перспективных моделей управления в рамках специальных экономических зон является принцип «тройной спирали» (Triple Helix), предложенный Эцковицем [16], согласно которому устойчивое инновационное развитие обеспечивается взаимодействием трех ключевых акторов: государства, бизнеса и научных/образовательных организаций. Применение этой модели позволяет сформировать эффективную экосистему, где университеты участвуют не только в подготовке кадров, но и в генерации знаний, трансфере технологий и предпринимательстве. В мировой практике она реализуется в СЭЗ через создание образовательно-научных кластеров, акселераторов и цифровых хабов при участии всех трёх акторов. Включение научных и образовательных институтов в инфраструктуру СЭЗ способствует генерации инноваций, росту экспортного потенциала, а также развитию цифровых услуг. Наиболее яркие примеры реализации этой модели включают научно-технологический парк Чжунгуаньцунь в Пекине, тесно связанный с Университетом Цинхуа, а также кластер Тэдок Иннополис в Южной Корее, где сосредоточены более 40 государственных научных институтов и несколько университетов [17, 18]. В Финляндии Сайенс парк Йоэнсуу активно взаимодействует с университетом Восточной Финляндии в рамках совместного управления и акселерации стартапов [19]. Казахстан также предпринимает шаги в этом направлении, что отражено в ряде инициатив по интеграции научных организаций и университетов в деятельность СЭЗ, таких как «ПИТ Алатау» и будущая виртуальная платформа технопарка в Алматы (таблица 5).

Таблица 5 – Международный опыт реализации тройной спирали в СЭЗ

Страна	Рейтинг цифрового и инновационного развития			Пример реализации	Участники и эффекты	Цифровой компонент
	EGDI 2024 (193)	GII 2024 (133)	IMD DCR 2024 (67)			
Сингапур	3	4	1	One-North	Государство, NUS, стартапы, акселераторы	Интеграция IoT, Smart City и ИИ
Южная Корея	4	6	6	Тэдок Иннополис (Daedeok Innopolis)	40+ научно-исследовательские институты, вузы, IT-кластеры	Цифровые лаборатории и AI-хабы
Финляндия	9	7	12	Otaniemi Innovation Hub	Университет Aalto, технопарк, цифровые компании	Системы управления цифровыми проектами
Казахстан	24	78	34	ПИТ «Алатау», Astana Hub	Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности, вузы, цифровые стартапы	Платформенные решения, API, виртуальные сервисы
Примечания: 1) EGDI - e-Government Development Index, GII - Global Innovation Index, IMD DCR - International Institute for Management Development's Digital Competitiveness Ranking, NUS – National University of Singapore; 2) У индексов в скобках показано общее количество стран в рейтинге; 3) Составлено авторами на основе источников [20-26].						

В 2024 году Казахстан занял 24 место в EGDI, войдя в группу стран с очень высоким уровнем развития цифрового государства, что свидетельствует о наличии устойчивой цифровой инфраструктуры и развитых онлайн-услуг, важных для управления СЭЗ. В рейтинге Global Innovation Index Казахстан занял 78 место, демонстрируя позитивную динамику в таких компонентах, как онлайн-правительство, полезные модели и электронное участие, что

напрямую связано с цифровыми платформами в бизнесе и инновациях. В рейтинге IMD Digital Competitiveness Казахстан занял 34 место, что подчёркивает конкурентоспособность в аспектах цифровой трансформации, ИКТ-компетенций и адаптивности экономики. Позиции Казахстана в международных рейтингах, связанных с цифровизацией и инновациями, подтверждают, что республика располагает существенным цифровым и институциональным потенциалом для дальнейшей цифровизации СЭЗ. Однако, сохраняется отставание от развитых стран по интеграции инноваций в бизнес-практики, что требует системных шагов по укреплению платформенного регулирования, инновационной инфраструктуры и кадрового обеспечения в рамках СЭЗ.

На основании принципов модели тройной спирали в целях улучшения эффективности управления СЭЗ Казахстана предлагается ускорение интеграции научных организаций и университетов в его деятельность посредством виртуальной платформы, где участники могли бы работать с научными организациями и вузами при координационной работе управляющих компаний и уполномоченных органов СЭЗ. Так, согласно статьи 8 «Компетенция местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения и столицы в области науки, научно-технической деятельности» Закона РК «О науке и технологической политике» (№ 103-VIII ЗК от 1 июля 2024 года), при поддержке местных исполнительных органов областей, городов республиканского значения и столицы в области науки, научно-технической деятельности возможна реализация следующих инициатив:

- создание виртуального технопарка при технопарке «Алатау» в соответствии с опытом Финляндии (г. Йоэнсуу), где участники СЭЗ, научно-исследовательские институты и иные субъекты инноваций могут заключать взаимовыгодные договоры через личные кабинеты;
- организация платной помощи научно-исследовательских институтов по различным исследованиям (маркетинговым, лабораторным, социальным, финансово-экономическим и др.) по улучшению проектов СЭЗ, оценки работ управляющих компаний за счет грантов местных исполнительных органов через возможную коллаборацию виртуальных платформ путем рассмотрения бюджетной программы в единой бюджетной классификации РК;
- создание условий для развития новых форм инновационной инфраструктуры (бизнес-инкубатор, акселератор, startup-центр, fab-лаборатория, коворкинг-центр и др.) на базе СЭЗ, развитие «мягкой» инновационной инфраструктуры;
- выделение земель из СЭЗ для вузов и научно-исследовательских институтов, которые будут располагаться и будут создавать стартап-проекты приоритетной производственной направленности;
- приобретение оборудования, необходимого для производства (повышение эффективности производства, оценка качества продукции), лабораторий на нем (на основе краткосрочных/средне/долгосрочных контрактов с взаимно заинтересованными компаниями СЭЗ).

Следует отметить, что ограниченное и разрозненное финансирование, в особенности в регионах, является одним из препятствий для цифровой трансформации СЭЗ в Казахстане. Для решения данной проблемы рекомендуется расширять использование схем государственно-частного партнерства, а также привлекать ресурсы из донорских и международных инвестиционных программ, таких как UNDP, EDB, World Bank, и венчурных фондов, ориентированных на цифровые стартапы и развитие инновационной инфраструктуры.

Таким образом, цифровизация СЭЗ в Казахстане выходит за рамки простого внедрения технологий и требует системного, многосекторного подхода, в котором на первый план выходят вопросы координации, кадров, институциональной зрелости и интеграции науки, государства и бизнеса. Государственная политика Казахстана в отношении СЭЗ трансформировалась от директивной модели к платформенно-координационной, что отражает общий тренд цифровизации государственного управления и акцент на использование ИКТ для повышения эффективности институционального взаимодействия. Международный опыт подтверждает высокую эффективность комплексных цифровых стратегий в управлении СЭЗ, особенно в странах, активно развивающих интеллектуальные хабы и цифровую инфраструктуру (Южная Корея, Сингапур, Китай, Финляндия). Внедрение цифровых решений (электронный документооборот, API-сервисы, цифровые KPI, облачные технологии) позволяет существенно сократить административные барьеры, повысить прозрачность и инвестиционную привлекательность СЭЗ. Для казахстанского контекста развития СЭЗ привлекательной

является модель тройной спирали, в рамках которой интеграция университетов, бизнеса и государства будет способствовать формированию инновационной экосистемы и ускорит развитие цифровой экономики. Исходя из вышеизложенного, рекомендуется обновить нормативно-правовую базу развития СЭЗ в Казахстане с учётом концепции платформенного регулирования; разработать национальные методики оценки цифровой зрелости СЭЗ; внедрить цифровые двойники СЭЗ, автоматизированные панели мониторинга и единые интерфейсы API для координации между государственными органами, управляющими компаниями и резидентами; содействовать созданию ИКТ-кластеров и Fab-lab-структур при СЭЗ и установлению каналов сотрудничества казахстанских СЭЗ с успешными «цифровыми» СЭЗ в Азии и Европе, а также расширить источники финансирования цифровизации СЭЗ.

Источник финансирования, конфликт интересов: Данное исследование финансируется Комитетом науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан (ИРН AP19680544 «Инновационная инфраструктура Казахстана в условиях цифровизации: оценка состояния и разработка атласа»). Конфликт интересов отсутствует.

Список литературы

1. Что такое СЭЗ и почему они так популярны у инвесторов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://dknews.kz/ru/ekonomika/357880-chto-takoe-sez-i-pochemu-oni-tak-populyarny-u-> – Дата обращения: 24.04.2025.
2. European Commission. Industry 5.0: Towards a sustainable, human-centric and resilient industry [Электронный ресурс]. – 2021. – Режим доступа: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/468a892a-5097-11eb-b59f-01aa75ed71a1>. – Дата обращения: 10.01.2025.
3. Empowering Online Public Service in Asia: The Digital Frontier [Электронный ресурс]. – ERIA, 2022. – Режим доступа: <https://www.eria.org/uploads/DIGIGOV-FULL-25June2024.pdf>. – Дата обращения: 21.01.2025.
4. Covid-19 and digital government: Exploring the role of ICT in managing the pandemic [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666933121000502>. – Дата обращения: 21.01.2025.
5. Kaiser Z.R.M. Smart governance for smart cities and nations // Journal of Economy and Technology. – 2024. – Т. 2. – Р. 216–234. <https://doi.org/10.1016/j.ject.2024.07.003>
6. Commission report shows digital public services improved across Europe [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-report-shows-digital-public-services-improved-across-europe>. – Дата обращения: 07.06.2025.
7. Нурғалиева Д. Цифровизация СЭЗ в Казахстане: кейс Алатау // Kazakh Journal of Economics and Digital Transformation. – 2023. – Т. 2, № 1. – С. 15–29.
8. Хитаунов А. Развитие СЭЗ в Центральной Азии: презентация [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://estore.carecinstitute.org/wp-content/uploads/2023/08/Day1-Session3-PPT1.pdf>. – Дата обращения: 11.04.2025.
9. Farole T. Special Economic Zones: Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development [Электронный ресурс]. – World Bank, 2011. – Режим доступа: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/49cdd96b-37e1-50f0-ac30-7328b9f5a1f1>. – Дата обращения: 11.04.2025.
10. Сидоренко Е.Л., Барцица И.Н., Хисамова З.И. Эффективность цифрового государственного управления: теоретические и прикладные аспекты // Вестник ВГУЭС. – 2019. – № 2. – Режим доступа: <https://vgmu.hse.ru/article/view/25188/20708>. – Дата обращения: 25.01.2025.
11. Roztock N., Soja P., Weistroffer H.R. The role of information and communication technologies in socioeconomic development: towards a multi-dimensional framework // Information Technology for Development. – 2019. – Vol. 25(2). – Р. 171–183. <https://doi.org/10.1080/02681102.2019.1596654>
12. Huang J. Digital Transformation of Special Economic Zones in China: Blockchain and Data Governance [Электронный ресурс] // SSRN. – 2023. – Режим доступа: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4426510. – Дата обращения: 04.03.2025.

13. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://law.unimelb.edu.au/__data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf. – Дата обращения: 04.03.2025.
14. Kenney M., Zysman J. The rise of the platform economy [Электронный ресурс] // Issues in Science and Technology. – 2016. – Режим доступа: <https://issues.org/rise-platform-economy-big-data-work/>. – Дата обращения: 27.06.2025.
15. Meijer A., Bolívar M. P. R. Governing the smart city: A review of the literature on smart urban governance // International Review of Administrative Sciences. – 2016. – 82(2). – P. 392–408. <https://doi.org/10.1177/0020852314564308>
16. Etzkowitz H. The Triple Helix: University–Industry–Government Innovation in Action [Электронный ресурс]. – Routledge, 2008. – Режим доступа: https://www.researchgate.net/publication/254394246_The_Triple_Helix_University-industry-government_innovation_in_action_-_By_Henry_Etzkowitz. – Дата обращения: 11.01.2025.
17. United Nations ESCAP. Digital government for sustainable development [Электронный ресурс]. – 2022. – Режим доступа: https://www.unescap.org/sites/default/d8files/event-documents/ESCAP_CICTSIT_2022_3_1.pdf. – Дата обращения: 05.03.2025.
18. OECD. Digitalisation and Finance in Asia [Электронный ресурс]. – 2021. – Режим доступа: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/12/digitalisation-and-finance-in-asia_f55677d1/dad32d34-en.pdf. – Дата обращения: 05.03.2025.
19. Etzkowitz H., Zhou C. Triple Helix: Innovation and Entrepreneurship [Электронный ресурс]. – Routledge, 2017. – Режим доступа: <https://www.routledge.com/The-Triple-Helix-University-Industry-Government-Innovation-and-Entrepreneurship/Etzkowitz-Zhou/p/book/9781138659490>. – Дата обращения: 11.01.2025.
20. Yun S., Lee J. Triple Helix-based institutional analysis for regional innovation: comparison of South Korea and Taiwan's science parks // Asian Research Policy. – 2012. – Vol. 3, № 2. – P. 139–153.
21. One-North Singapore Innovation Hub [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.ubesg.com/post/one-north-singapore-innovation-hub>. – Дата обращения: 06.04.2025.
22. Aalto University: New Space for Innovations [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.nib.int/articles/aalto-university-new-space-for-innovations>. – Дата обращения: 06.04.2025.
23. В Казахстане стартовала цифровая платформа по искусственному интеллекту [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://astanahub.com/en/article/v-kazakhstane-startovala-tsifrovaia-platforma-po-iskusstvennomu-intellektu>. – Дата обращения: 06.04.2025.
24. United Nations Department of Economic and Social Affairs. United Nations E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. With the addendum on Artificial Intelligence (Web version). United Nations. [Электронный ресурс]. – 2024. – Режим доступа: <https://desapublications.un.org/file/20866/download>. – Дата обращения: 27.06.2025.
25. World Intellectual Property Organization. Global Innovation Index 2024: Innovation in the face of uncertainty (Web edition). WIPO. [Электронный ресурс]. – 2024. – Режим доступа: https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/assets/67729/2000%20Global%20Innovation%20Index%202024_WEB3lite.pdf. – Дата обращения: 27.06.2025.
26. IMD World Competitiveness Center. IMD World Digital Competitiveness Ranking 2024 (Full report). IMD. [Электронный ресурс]. – 2024. – Режим доступа: <https://imd.widen.net/s/xvhldkrkw/20241111-wcc-digital-report-2024-wip>. – Дата обращения: 27.06.2025.

References

1. Chto takoe SJeZ i pochemu oni tak populjarny u investorov? [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://dknews.kz/ru/ekonomika/357880-chto-takoe-sez-i-pochemu-oni-tak-populyarny-u> – Data obrashhenija: 24.04.2025.
2. European Commission. Industry 5.0: Towards a sustainable, human-centric and resilient industry [Jelektronnyj resurs]. – 2021. – Rezhim dostupa: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/468a892a-5097-11eb-b59f-01aa75ed71a1> – Data obrashhenija: 10.01.2025.

3. Empowering Online Public Service in Asia: The Digital Frontier [Jelektronnyj resurs]. – ERIA, 2022. – Rezhim dostupa: <https://www.eria.org/uploads/DIGIGOV-FULL-25June2024.pdf> – Data obrashheniya: 21.01.2025.
4. Covid-19 and digital government: Exploring the role of ICT in managing the pandemic [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666933121000502?via%3Dihub> – Data obrashheniya: 21.01.2025.
5. Kaiser, Z.R.M., 2024. Smart governance for smart cities and nations. *Journal of Economy and Technology* 2, 216–234. <https://doi.org/10.1016/j.ject.2024.07.003>
6. Commission report shows digital public services improved across Europe [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/news/commission-report-shows-digital-public-services-improved-across-europe> – Data obrashheniya: 07.06.2025.
7. Nurgalieva D. Cifrovizacija SJeZ v Kazahstane: kejs Alatau [Jelektronnyj resurs] // *Kazakh Journal of Economics and Digital Transformation*. – 2023. – T. 2, № 1. – S. 15–29.
8. Hitahunov A. Prezentacija: Razvitie SJeZ v Central'noj Azii [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://estore.carecinstitute.org/wp-content/uploads/2023/08/Day1-Session3-PPT1.pdf> – Data obrashheniya: 11.04.2025.
9. Farole, T. Special Economic Zones: Performance, Lessons Learned, and Implications for Zone Development [Jelektronnyj resurs]. – World Bank, 2011. – Rezhim dostupa: <https://openknowledge.worldbank.org/entities/publication/49cdd96b-37e1-50f0-ac30-7328b9f5a1f1> – Data obrashheniya: 11.04.2025.
10. Sidorenko E. L., Barcica I. N., Hisamova Z. I. Jefferektivnost' cifrovogo gosudarstvennogo upravleniya: teoreticheskie i prikladnye aspekty [Jelektronnyj resurs] // *Vestnik VGUJeS*. – 2019. – № 2. – Rezhim dostupa: <https://vgmu.hse.ru/article/view/25188/20708> – Data obrashheniya: 25.01.2025.
11. Roztock, N., Soja, P., Weistroffer, H. R. The role of information and communication technologies in socioeconomic development: towards a multi-dimensional framework [Jelektronnyj resurs] // *Information Technology for Development*. – 2019. – Vol. 25(2). – P. 171–183. <https://doi.org/10.1080/02681102.2019.1596654>
12. Huang, J. Digital Transformation of Special Economic Zones in China: Blockchain and Data Governance [Jelektronnyj resurs] // SSRN. – 2023. – Rezhim dostupa: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4426510 – Data obrashheniya: 04.03.2025.
13. Schwab, K. The Fourth Industrial Revolution [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: https://law.unimelb.edu.au/_data/assets/pdf_file/0005/3385454/Schwab-The_Fourth_Industrial_Revolution_Klaus_S.pdf – Data obrashheniya: 04.03.2025.
14. Kenney M., Zysman J. The rise of the platform economy [Elektronnyj resurs] // *Issues in Science and Technology*. – 2016. – Rezhim dostupa: <https://issues.org/rise-platform-economy-big-data-work/>. – Data obrashcheniya: 27.06.2025.
15. Meijer A., Bolívar M. P. R. Governing the smart city: A review of the literature on smart urban governance // *International Review of Administrative Sciences*. – 2016. – 82(2). – P. 392–408. <https://doi.org/10.1177/0020852314564308>
16. Etzkowitz, H. The Triple Helix: University–Industry–Government Innovation in Action [Jelektronnyj resurs]. – Routledge, 2008. – Rezhim dostupa: https://www.researchgate.net/publication/254394246_The_Triple_Helix_University-industry-government_innovation_in_action_-_By_Henry_Etzkowitz – Data obrashheniya: 11.01.2025.
17. United Nations ESCAP. Digital government for sustainable development [Jelektronnyj resurs]. – 2022. – Rezhim dostupa: https://www.unescap.org/sites/default/d8files/event-documents/ESCAP_CICTSIT_2022_3_1.pdf – Data obrashheniya: 05.03.2025.
18. OECD. Digitalisation and Finance in Asia [Jelektronnyj resurs]. – 2021. – Rezhim dostupa: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2021/12/digitalisation-and-finance-in-asia_f55677d1/dad32d34-en.pdf – Data obrashheniya: 05.03.2025.
19. Etzkowitz, H., Zhou, C. Triple Helix: Innovation and Entrepreneurship [Jelektronnyj resurs]. – Routledge, 2017. – Rezhim dostupa: <https://www.routledge.com/The-Triple-Helix-University-Industry-Government-Innovation-and-Entrepreneurship/Etzkowitz-Zhou/p/book/9781138659490> – Data obrashheniya: 11.01.2025.

20. Yun, S., Lee, J. Triple Helix-based institutional analysis for regional innovation: comparison of South Korea and Taiwan's science parks // *Asian Research Policy*. – 2012. – Vol. 3, № 2. – P. 139–153.
21. One-North Singapore Innovation Hub [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.ubesg.com/post/one-north-singapore-innovation-hub> – Data obrashheniya: 06.04.2025.
22. Aalto University: New Space for Innovations [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://www.nib.int/articles/aalto-university-new-space-for-innovations> – Data obrashheniya: 06.04.2025.
23. V Kazahstane startovala cifrovaja platforma po iskusstvennomu intellektu [Elektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <https://astanahub.com/en/article/v-kazahstane-startovala-tsifrovaia-platforma-po-iskusstvennomu-intellektu> – Data obrashheniya: 06.04.2025.
24. United Nations Department of Economic and Social Affairs. United Nations E-Government Survey 2024: Accelerating Digital Transformation for Sustainable Development. With the addendum on Artificial Intelligence (Web version). United Nations. [Elektronnyj resurs]. – 2024. – Rezhim dostupa: <https://desapublications.un.org/file/20866/download>. – Data obrashcheniya: 27.06.2025.
25. World Intellectual Property Organization. Global Innovation Index 2024: Innovation in the face of uncertainty (Web edition). WIPO. [Elektronnyj resurs]. – 2024. – Rezhim dostupa: https://www.wipo.int/web-publications/global-innovation-index-2024/assets/67729/2000%20Global%20Innovation%20Index%202024_WEB3lite.pdf. – Data obrashcheniya: 27.06.2025.
26. IMD World Competitiveness Center. IMD World Digital Competitiveness Ranking 2024 (Full report). IMD. [Elektronnyj resurs]. – 2024. – Rezhim dostupa: <https://imd.widen.net/s/xvhlckrrkw/20241111-wcc-digital-report-2024-wip>. – Data obrashcheniya: 27.06.2025.

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ АРНАЙЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ АЙМАҚТАРДЫ ДАМУ ЖӨНІНДЕГІ МЕМЛЕКЕТТІК САЯСАТТЫҢ ЦИФРЛАНДЫРУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ТАЛДАУЫ

Ержан МЫРЗАТАЙ*, PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, әл-Фараби даңғ., 71, A15E2Y0, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, erzhan.myrzatay@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-4872-4366>

Зайра САТПАЕВА, PhD, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Шевченко к., 28, A25K1B0, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, szt_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1644-3709>

Дана КАНГАЛАКОВА, PhD, қауымдастырылған профессор, Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің Экономика институты, Шевченко к., 28, A25K1B0, Алматы қ., Қазақстан Республикасы, dmuratbekovna@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-8559>

Нургуль АКИМОВА, директор Глобал Сайнс, Темиров к., 1а, 720000, Бишкек қ., Қырғыз Республикасы, akimova0901@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6093-7848>

ANALYSIS OF PUBLIC POLICY ON KAZAKHSTAN'S SPECIAL ECONOMIC ZONES DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Yerzhan MYRZATAY*, PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Al-Farabi Av., Almaty, Republic of Kazakhstan, erzhan.myrzatay@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-4872-4366>

Zaira SATPAYEVA, PhD, associate professor, Institute of economics of the Committee of science of the Ministry of science and higher education of the Republic of Kazakhstan, 28 Shevchenko St., Almaty, Republic of Kazakhstan, szt_kz@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1644-3709>

Dana KANGALAKOVA, PhD, associate professor, Institute of economics of the Committee of science of the Ministry of science and higher education of the Republic of Kazakhstan, 28 Shevchenko St., Almaty, Republic of Kazakhstan, dmuratbekovna@mail.ru, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-8559>

Nurgul AKIMOVA, M.Sc., Global Science, Temirov St., Bishkek, Kyrgyz Republic, akimova0901@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6093-7848>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

IMPLEMENTATION OF THE SMART CITY CONCEPT IN ALMATY: DIMENSIONS, CURRENT STATUS AND RESIDENTS' PERCEPTIONS

Zhuldyz KALPEEVA	<i>Ph.D., Associate Professor, Vice-Provost, Kazakh National Research Technical University named after K.I. Satbayev, Almaty, Kazakhstan, z.kalpeyeva@satbayev.university, https://orcid.org/0000-0002-4970-3095, Scopus Author ID: 56021560300</i>
Shynara SARKAMBAYEVA*	<i>Ph.D., Associate Professor, Deputy Director of the Institute of Automation and Information Technology, Kazakh National Research Technical University named after K.I. Satbayev, Almaty, Kazakhstan, sh.sarkamabyeva@satbayev.university, https://orcid.org/0000-0001-8509-3688, Scopus ID: 55682792800</i>
Abdul RAZAQUE	<i>Ph.D., Professor, Department of Computer and Information Science, Arkansas Tech University, USA, arazaque@my.bridgeport.edu, https://orcid.org/0000-0003-0409-3526, Scopus ID: 25961025600</i>
Venera ELLE	<i>master of technical sciences, senior-lecturer of CIPaS department, Kazakh National Research Technical University named after K.I. Satbayev, Almaty, Kazakhstan, v.elle@satbayev.university, https://orcid.org/0000-0002-3863-942X, Scopus ID: 58859632700</i>
Aidana GALYMZHANOVA	<i>PhD student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, aiddaanaa07@gmail.com, https://orcid.org/0009-0006-0462-2917</i>

Дата поступления рукописи в редакцию: 16/09/2025

Доработано: 24/09/2025

Принято: 29/09/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1533

УДК 35.08

МРНТИ 82.13.37

Abstract. The aim of this study was to analyze the concept of a smart city through the lens of urban comfort dimensions and to identify problem areas in the development of the metropolis of Almaty. Based on content analysis of scientific publications, official documents, and international index data, key dimensions of urban comfort were defined. The empirical part of the research was implemented through a survey of 167 Almaty residents, whose responses revealed areas of high satisfaction (education, leisure, emergency healthcare) as well as problematic aspects (housing affordability, environmental conditions, cybersecurity). The results demonstrated discrepancies between objective statistical data and residents' subjective perceptions, highlighting the necessity for a comprehensive approach to smart city development. The conclusions of this research may serve as guidance for enhancing urban strategies aimed at improving the quality and sustainability of the urban environment.

Keywords: smart city, urban environment comfort, Almaty, quality of life indices, urban planning, urban studies, citizen perception

Аңдатпа. Бұл зерттеудің мақсаты қалалық жайлылық өлшемдерінің объективі арқылы ақылды қала тұжырымдамасын талдау және Алматы мегаполисінің дамуындағы проблемалық аймақтарды анықтау болды. Ғылыми басылымдардың, ресми құжаттардың және халықаралық индекс деректерінің мазмұнын талдау негізінде қала жайлылығының негізгі өлшемдері анықталды. Зерттеудің эмпирикалық бөлігі 167 алматылық қатысқан сауалнама арқылы жүзеге асырылды, олардың жауаптары қанағаттанушылықтың жоғары бағыттарын (білім беру, демалыс, шұғыл медициналық көмек), сонымен қатар проблемалық аспектілерді (тұрғын үйге қолжетімділік, қоршаған орта жағдайлары, киберқауіпсіздік) анықтады. Нәтижелер объективті статистикалық деректер мен тұрғындардың субъективті қабылдаулары арасындағы сәйкессіздікті көрсетті, бұл ақылды қаланы дамытуға кешенді көзқарастың қажеттілігін көрсетті. Бұл зерттеудің қорытындылары қалалық ортаның сапасы мен тұрақтылығын арттыруға бағытталған қалалық стратегияларды жақсарту үшін нұсқаулық болуы мүмкін.

Түйін сөздер: ақылды қала, қалалық орта жайлылығы, Алматы, өмір сапасының индекстері, қала құрылысы, қалатану, азаматтардың қабылдауы

*Corresponding author: Sh.Sarkambayeva, sh.sarkamabyeva@satbayev.university

Аннотация. Целью данного исследования был анализ концепции умного города через призму аспектов городского комфорта и выявление проблемных зон в развитии мегаполиса Алматы. На основе контент-анализа научных публикаций, официальных документов и данных международных индексов были определены ключевые аспекты городского комфорта. Эмпирическая часть исследования была реализована путем опроса 167 жителей Алматы, ответы которых выявили как области высокой удовлетворенности (образование, досуг, экстренная медицинская помощь), так и проблемные аспекты (доступность жилья, экологическая обстановка, кибербезопасность). Результаты продемонстрировали расхождения между объективными статистическими данными и субъективным восприятием жителей, что подчеркивает необходимость комплексного подхода к развитию умного города. Выводы данного исследования могут послужить руководством для совершенствования городских стратегий, направленных на повышение качества и устойчивости городской среды.

Ключевые слова: умный город, комфортность городской среды, Алматы, индексы качества жизни, городское планирование, урбанистика, восприятие горожан

Introduction

Amid rapid urbanization and technological progress, the concept of the smart city has become one of the key priorities in the development strategies of modern megacities. Against the backdrop of global challenges – such as climate change, population growth, environmental degradation, and increasing pressure on urban infrastructure – there is a growing need for new approaches to urban management. The "smart city" concept has emerged as a transformative model, leveraging digital technologies and data-driven systems to optimize urban infrastructure and services. The smart city concept represents the integration of digital technologies, sustainable urban planning, and innovative solutions aimed at enhancing the efficiency of city operations and improving residents' quality of life [1, 2]. However, it is important to emphasize that technology in this model is not an end in itself but rather a tool intended to make cities more comfortable, inclusive, safe, and resilient to external impacts. Thus, at the heart of smart city design lies the human being – their daily living experience, perception of urban spaces, and overall satisfaction with life in the city.

One of the central factors determining the success of the smart city model's implementation is the understanding of what precisely makes an urban environment comfortable and conducive to quality living. Urban comfort is a multidimensional concept encompassing both objective parameters (such as access to infrastructure, noise levels, air pollution) and subjective perceptions and feelings of residents (sense of safety, satisfaction with housing and transportation, feeling of belonging to the community, etc.). Therefore, when planning and developing cities, it is crucial not only to rely on technological or economic indicators but also to systematically study the factors that shape quality of life in the urban environment. These factors serve as a guide for designing human-centered policies and solutions and for evaluating how effectively the concepts of a "smart" and "livable" city are being realized.

In order to effectively measure and compare the level of urban comfort, leading international organizations and research centers develop comprehensive indices based on multiple interrelated dimensions [3]. These indices not only formalize the notion of urban quality of life but also serve as tools for monitoring, ranking, and benchmarking cities in both global and regional contexts. Among the most authoritative is the Mercer Quality of Living Index, which annually ranks over 200 cities according to criteria such as political stability, healthcare, education, infrastructure, cultural environment, and natural environment [4]. Another widely recognized index is the Global Liveability Index, published by the Economist Intelligence Unit (EIU), which evaluates cities across five categories: stability, healthcare, culture and environment, education, and infrastructure [5]. Additionally, the IMD Smart City Index, developed by the International Institute for Management Development (IMD) in collaboration with the Singapore University of Technology and Design, assesses the level of digitalization and citizens' perceptions of smart solutions [6]. Also significant are indices such as the Green City Index, developed by Siemens and the EIU, which focuses on environmental sustainability, and the Urban Sustainability Index, developed by McKinsey & Company [7], which emphasizes balanced urban development. Comprehensive studies demonstrate that the dimensions of urban comfort are interrelated and multidimensional [8].

In Kazakhstan, the rapid development of metropolitan centers has brought both opportunities and challenges. Almaty – Kazakhstan's largest and most culturally vibrant city – faces pressing urban issues such as traffic congestion, environmental degradation, aging infrastructure, and unequal access to public services. These challenges, coupled with a growing population and rising citizen expectations, have prompted city planners and government officials to consider smart city approaches as a way forward.

Smart cities are commonly defined by their ability to integrate information and communication technologies (ICTs) across key urban domains: governance, transportation, energy, healthcare, education, and citizen engagement. While many global cities have adopted smart technologies at varying scales, the pace and nature of implementation differ based on socio-economic, political, and technological contexts.

This research paper explores the implementation of the smart city concept in Almaty. It also aims to evaluate the current status of smart city initiatives and assess how residents perceive their impact on urban life. By examining these aspects, the study seeks to offer nuanced insights into Almaty's journey toward becoming a smarter, more resilient city – and provide strategic recommendations for future development.

Methodology

This study is based on a combination of qualitative and quantitative methods, following a mixed methods research approach, which enables a comprehensive examination of the phenomenon of the smart city and urban environment comfort [9]. The research was conducted in several stages, each with specific objectives and corresponding data collection and analysis methods.

In the first stage, a qualitative content analysis of scientific publications was carried out to define the concept of a smart city and identify its key dimensions. Both academic sources (such as research articles and literature reviews) and materials from international organizations and institutes that develop indices for ranking cities by livability, such as the Mercer Quality of Living Index, the Global Liveability Index, the IMD Smart City Index, and others, were systematically reviewed [4, 6]. The aim of this stage was to determine the dimensions most frequently mentioned in different approaches to urban environment assessment and considered essential for urban comfort. During the same stage, document analysis was also conducted, focusing on official documents, in particular the Development Plan for the city of Almaty. The analysis of municipal programs and strategic documents enabled the identification of areas and dimensions that the city administration considers priorities for enhancing urban comfort and implementing the smart city concept. This allowed for the comparison of theoretical perspectives on the smart city's structure with practical objectives and projects being implemented at the local level.

In the second stage, based on the identified dimensions, a questionnaire was developed for conducting an empirical quantitative survey. The questionnaire included questions aimed at assessing residents' perceptions of urban comfort across various aspects of the urban environment, such as transport accessibility, environmental quality, safety, infrastructure, and other parameters. This approach made it possible to collect primary data on residents' subjective perceptions of the quality of urban life.

In the third stage, the analysis of the survey data was supplemented with data triangulation. To improve the objectivity of the results, respondents' answers were compared, where possible, with official statistical data and indicators for the corresponding dimensions. This approach made it possible to identify potential discrepancies between residents' subjective perceptions and the objective characteristics of the urban environment, thereby enabling a more accurate assessment of the city's current development state and the formulation of recommendations for further efforts to enhance urban comfort and implement the smart city concept.

Thus, the applied methodology integrated both qualitative and quantitative research methods, ensuring a comprehensive analysis of both the theoretical foundations of the smart city concept and the practical perception of urban comfort by Almaty residents.

Results

The concept of a "smart city" has evolved significantly over the past two decades, emerging as a multidisciplinary framework that integrates technology, governance, urban planning, and social innovation. At its core, a smart city seeks to leverage digital infrastructure, data analytics, and participatory governance to create more efficient, sustainable, and inclusive urban environments.

The concept of a Smart City has evolved as a multidimensional framework aimed at enhancing urban life through the integration of digital technologies, data analytics, and sustainable practices. According to [10], the Smart City Reference Model outlines six key dimensions-smart economy, smart mobility, smart environment, smart people, smart living, and smart governance-that collectively define the innovation ecosystem of a smart urban environment. These dimensions are echoed in broader

literature, which emphasizes the role of ICT, IoT, and AI in optimizing urban services, improving infrastructure efficiency, and fostering citizen engagement. Smart cities are not merely technologically advanced; they are designed to be inclusive, sustainable, and responsive to the evolving needs of their residents. As cities face increasing challenges due to urbanization, climate change, and resource constraints, the Smart City paradigm offers a strategic approach to urban planning and governance that aligns with global sustainability goals.

Smart cities are generally understood as urban spaces that use information and communication technologies (ICTs) to enhance the performance of services such as transportation, energy, health care, waste management, and public safety. However, definitions vary across institutions and scholars, reflecting differences in priorities and local conditions. Common features include:

- Technological Integration: Deployment of IoT devices, sensors, and digital platforms for data collection and urban management.

- Citizen-Centric Design: Emphasis on community engagement, transparency, and tailored services.

- Sustainability: Focus on energy efficiency, environmental monitoring, and sustainable mobility.

Among the key categories that modern indices include, we can highlight such dimensions as: *quality and accessibility of urban infrastructure (transport, housing, digital communications); level of well-being and health of the population; level of safety and environmental sustainability; level of greenery and availability of natural spaces; access to education and cultural services; quality of the urban economy and citizen participation in city governance* [11, 5].

Kazakhstan has actively pursued the Smart City agenda through a series of national programs and strategic initiatives. The cornerstone of this effort is the Digital Kazakhstan State Program (DKSP), launched in 2018, which aims to transform the country into a digital economy by enhancing public services, infrastructure, and citizen engagement through technology [12]. One of the program's pillars specifically targets the development of smart cities, beginning with pilot projects in major urban centers such as Almaty, Astana, and Aktope. These initiatives focus on improving urban resilience, modernizing infrastructure, and addressing climate-related risks through digital solutions. The DKSP also supports the creation of innovation ecosystems, digital literacy programs, and the deployment of high-speed data infrastructure under the "Digital Silk Road" initiative.

In 2019, Kazakhstan formalized its approach by approving the Reference Standard of Smart Cities, which outlines priority areas such as safety, transport, housing, education, healthcare, and municipal governance. Cities like Almaty and Astana have led the way, with Almaty ranking highest in the internal Smart City rating system. Almaty's smart city development is shaped by Kazakhstan's national digital agenda, local governance structures, socio-economic conditions, and regional challenges. The conceptual framework thus connects global smart city principles to Almaty's unique context, enabling a nuanced evaluation of policy effectiveness and public perception. Almaty has emerged as a focal point for Kazakhstan's digital transformation efforts, spearheading initiatives that align with the country's broader "Digital Kazakhstan" program. The city's smart agenda encompasses improvements in digital governance, mobility, environmental sustainability, and public service delivery. Local authorities have launched a series of pilot programs and infrastructure investments aimed at modernizing urban management and improving the quality of life for residents. One of the most prominent domains of smart implementation is urban mobility. Almaty has introduced intelligent traffic lights, real-time public transport tracking systems, and mobile payment platforms for transit services. The expansion of bicycle lanes and shared mobility solutions – including e-scooters and bike-sharing – signals a shift toward eco-friendly travel. While these initiatives have improved urban navigation and commuter convenience, challenges persist in integrating legacy transport infrastructure with modern digital systems.

In the area of governance and public services, Almaty has made progress through e-government platforms such as the "Open Almaty" mobile app and online portals that enable access to municipal services. Residents can now submit complaints, request permits, and monitor utility payments digitally. Furthermore, the deployment of surveillance and smart policing technologies has strengthened public safety. However, there remain concerns about data privacy, digital inclusion, and the transparency of decision-making processes.

Environmental monitoring has also received attention, with the installation of air quality sensors and automated waste collection systems in select districts. Efforts to digitize energy use – such as smart meters for electricity and heating – have started to roll out, although they are not yet citywide.

Almaty's mountainous geography and high seismic risk further complicate infrastructural upgrades, pushing authorities to explore smart resilience planning tools and GIS-based hazard mapping.

Despite these developments, Almaty's smart city implementation is still in a transitional phase. The initiatives are unevenly distributed across the city, with technologically advanced zones concentrated in central and business districts. Peripheral neighborhoods often lack reliable digital connectivity and access to smart services, which risks deepening urban inequality. Additionally, resident awareness and engagement with smart city projects vary widely, indicating a need for more inclusive communication strategies and participatory planning mechanisms.

In Almaty, JSC "Almaty City Development Center" (ACDC) operates under the Akimat. To improve the quality of life in Almaty, various projects are being implemented, such as expansion of the metro network; automation of water supply systems, energy saving and lighting; opening of new world-class schools and universities, etc. Let us compare the areas of work of the Almaty City Development Center with the main dimensions of urban environment comfort that we have identified.

Table 1. Commitment of the work carried out on the development of Almaty to the goals of increasing the urban life quality

Sr No	Projects of ACDC	Dimensions of the urban life quality
1	Development of transport infrastructure	Quality and availability of urban infrastructure
2	Modernization of public utilities and digitalization	
3	Greening and improvement of the urban environment	Level of greenery and availability of natural spaces, level of environmental sustainability
4	Healthcare development	Health level of the population
5	Education development	Access to education and cultural services
6	Attracting investment into the economy and creative industries	Level of well-being of the population, quality of the urban economy
7		Security level
8		Citizen participation in city governance

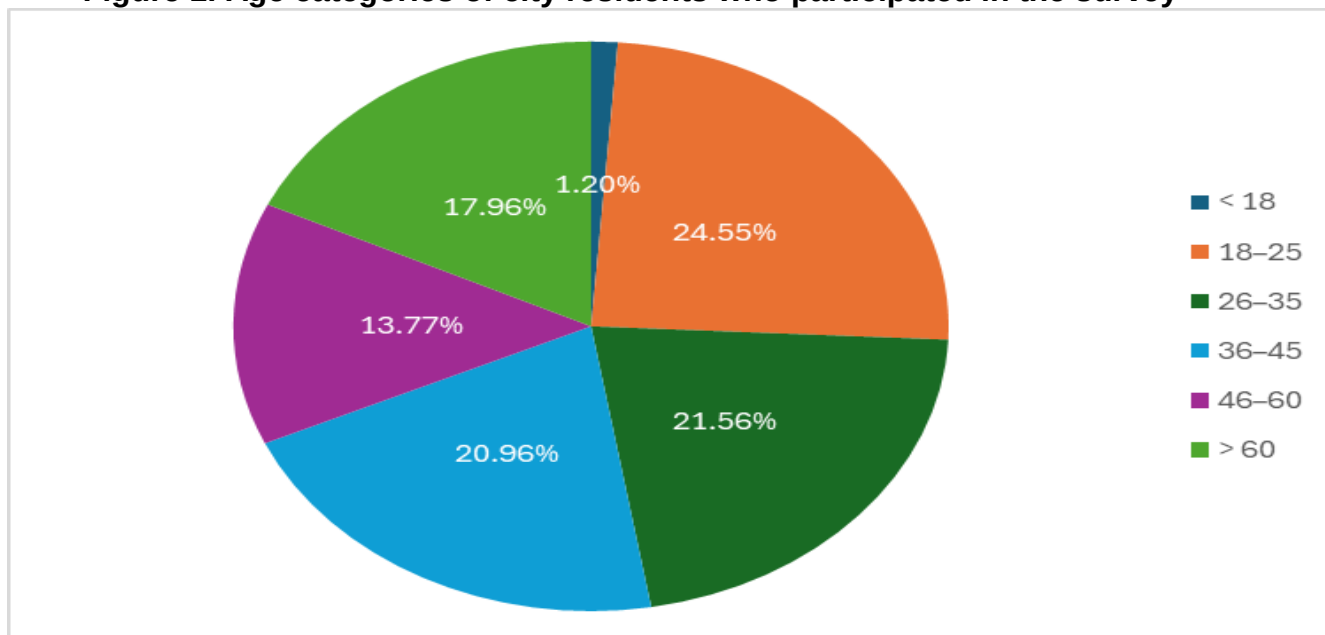
Note: compiled by the authors based on data from the Almaty City Development Center [13]

As can be seen from Table 1, all projects are aimed at improving the comfort of the urban environment. However, at the moment, work on improving city safety and citizen participation in city management has not been highlighted. Perhaps this seems to be the prerogative of other departments, or existing solutions (for example, e-otinish - a digital tool for submitting citizens' appeals to government agencies) seem sufficient to provide citizens with access to city management processes and solving citywide issues.

The above characteristics of a comfortable city formed the basis of a questionnaire for citizens, which we compiled to study their perception of the degree of city comfort. The object of the study was the city of Almaty. The questionnaire of 22 closed questions was designed in forms with a link and in the form of handouts, and sent out through various channels. As a result, over more than 2 months from March to May 2025, we managed to collect 167 responses from representatives of citizens of various age groups and levels of education.

The city of Almaty is a large metropolis of Kazakhstan with a population of 2,310.1 thousand people as of May 1, 2025. Of these, the economically active population is 49%.

Figure 1. Age categories of city residents who participated in the survey

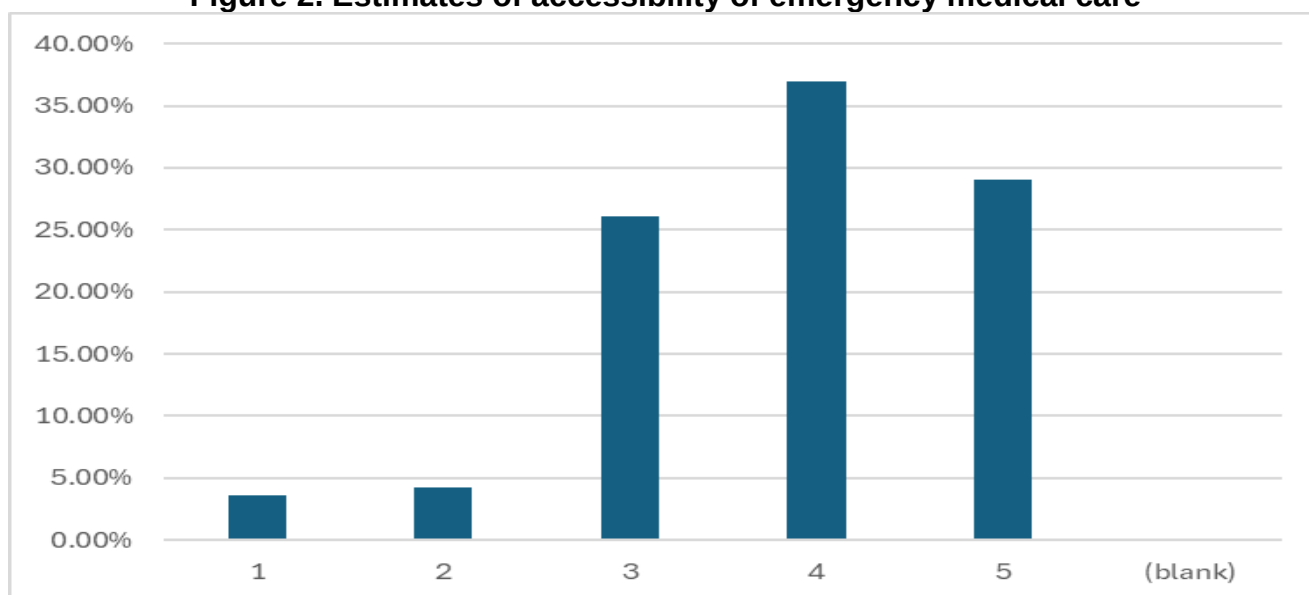
Note: Compiled by authors

Figure 1 shows that the survey was conducted among people of different ages, including teenagers under 18, although 1.2% of the total number of respondents. Basically, these are people with higher education and postgraduate (master's and/or doctoral degrees), which is typical for megacities. Only 5.4% of respondents have a school education as the last stage at the time of the survey.

Based on the processing of respondents' answers, as well as the results of the literature study, the most common problems faced by city residents were identified.

In some aspects of city life, Almaty can be considered one of the best (most comfortable) cities. For example, the availability of entertainment venues or educational services. 79.5% rated the number of places to spend leisure time as accessible and very accessible, and 86.1% were satisfied with the availability of educational resources, which included libraries and online platforms. Emergency medical care is approximately at the same level in terms of availability, according to residents - 92.2% satisfaction (Figure 2).

Figure 2. Estimates of accessibility of emergency medical care

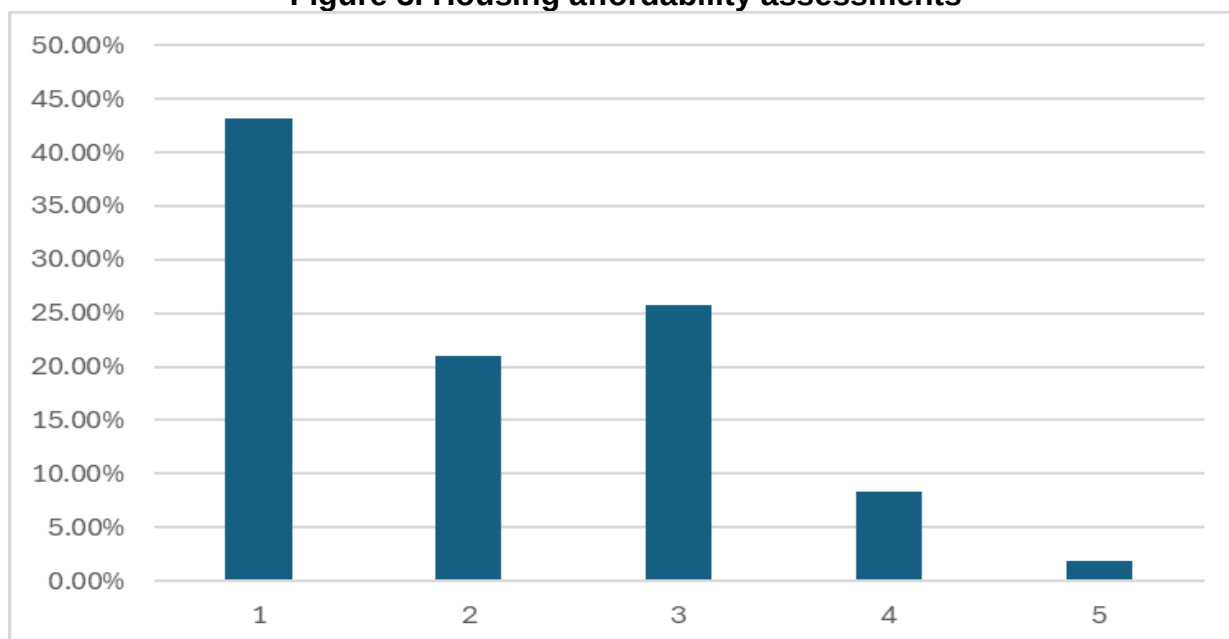

Note: Compiled by authors

The high comfort ratings in healthcare, education, and entertainment can be partially attributed to the growing integration of digital services in these sectors in Almaty. In healthcare, the *Damumed* mobile application allows residents to book appointments with doctors, view medical records, and access laboratory results, significantly improving the efficiency and accessibility of medical services. In the field of education, platforms such as *Online Mektep* and *BilimClass* have expanded access to high-quality learning resources, particularly during and after the COVID-19 pandemic, enhancing flexibility and inclusion in educational provision. Regarding entertainment, applications like *Almaty Marathon* and *Ticketon* offer users easy access to event schedules, online ticket purchases, and cultural information, encouraging greater participation in leisure activities. The widespread use of such digital tools reflects Almaty's orientation toward smart service delivery and contributes directly to the residents' perception of convenience, accessibility, and overall urban comfort in these domains.

However, according to survey results housing is unaffordable for many (Figure 3). According to objective indicators, over the past 5-6 years, about 2 million square meters of residential buildings have been commissioned in the city annually [14]. Despite this, housing is perceived as unaffordable due to high prices and low purchasing power of the population. The average price per square meter in Almaty was 582,512 tenge by the end of 2024 [15]. The average monthly salary in the city was 518,857 tenge [16]. This means that with an average apartment price of 40 million tenge, a working person needs on average about 15-20 years to save up enough money to buy their own home (assuming that the marginal propensity to save is 40%). Thus, residents' opinions regarding the affordability of housing in the city are supported by economic data.

Figure 3. Housing affordability assessments

Note: Compiled by authors

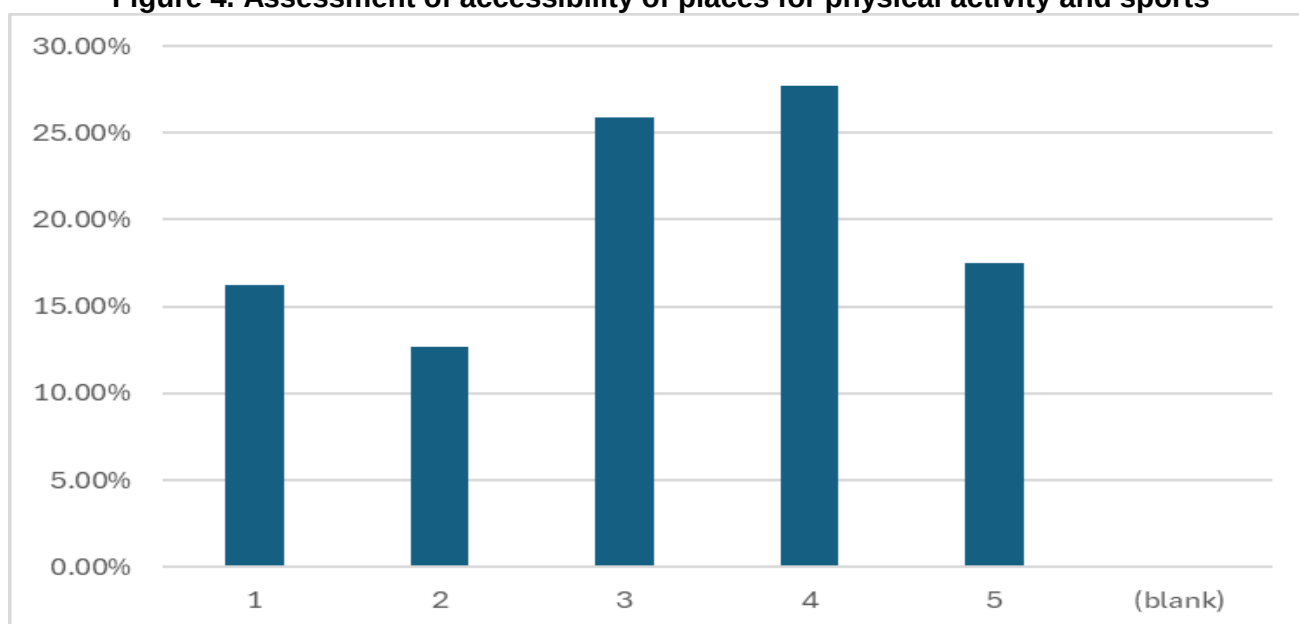
There are aspects that are generally rated as averagely developed. For example, employment opportunities and availability of places for physical activity (Figure 4). According to statistics, unemployment in 2024 was 4.6% of the city's population, which is the national average [17]. These figures suggest a relatively moderate level of unemployment compared to global urban standards, but they mask deeper structural issues.

Youth unemployment is particularly pronounced in Almaty. The city has the highest number of unemployed young people in Kazakhstan, with 11,100 individuals aged 15 to 28 actively seeking work [18]. This demographic faces challenges such as mismatches between education and labor market demands, limited entry-level opportunities, and competition in saturated sectors like retail and services. The most affected age groups nationally are 35 to 54 and 55 to 64, indicating that mid-career and older workers also struggle with job retention and re-entry into the workforce. Common causes of unemployment include family responsibilities, company layoffs, and difficulty finding suitable jobs, while health issues and post-graduation employment challenges also contribute [19].

In terms of unemployment types, Almaty experiences a mix of structural, frictional, and cyclical unemployment. Structural unemployment arises from the evolving nature of the urban economy, where traditional industries decline and new sectors demand different skill sets. Frictional unemployment is evident among recent graduates and job seekers transitioning between roles. Cyclical unemployment, though less dominant, can be influenced by broader economic fluctuations, especially in sectors like construction and manufacturing.

Almaty has made significant strides in enhancing accessibility to sports and physical activity facilities as part of its broader urban development strategy. The city's "Almaty City Development Program up to 2025" emphasizes the creation of a comfortable urban environment and equal access to social infrastructure, including sports and recreational spaces [19]. This initiative aligns with the Sustainable Development Goals, particularly in promoting physical culture and sports as essential components of a healthy lifestyle. The city is working toward a 15-minute neighborhood model, ensuring that residents can access sports facilities and green spaces within a short walk or bike ride from their homes.

Figure 4. Assessment of accessibility of places for physical activity and sports

Note: Compiled by authors

The government has invested in expanding sports infrastructure across the Almaty Region, with 90 new physical education and health centers built in 2024 alone [20]. These developments reflect Almaty's commitment to fostering a more active, inclusive, and health-conscious urban population. Availability of clean drinking water and transport infrastructure are also assessed by residents as average. 28.2% are dissatisfied, 28.1% assess the availability of clean drinking water as average, and 43.7% of city residents consider it accessible in the city. Residents also have mixed opinions about the development of the city's transport infrastructure: 21.6% consider public transport difficult to access and inconvenient to use, 31.7% are moderately satisfied, and 46.7% consider it convenient for moving around the city. To improve the usability and efficiency of public transportation in Almaty, the *Onai* mobile application has been implemented. This digital platform enables residents and visitors to access real-time information on bus and trolleybus routes, track vehicle arrivals, and make contactless fare payments using smartphones or transit cards. The app enhances user convenience by integrating route planning, travel history, and balance tracking features, thereby reducing reliance on paper tickets and minimizing waiting times. As a complementary tool, *2GIS* offers map-based navigation, stop-by-stop updates, and multimodal transit options. These digital solutions collectively contribute to the development of a more accessible and intelligent urban mobility system, aligning with the principles of smart city planning and increasing the overall comfort of city life.

The ecology of the city and the presence of "green zones" is another factor that determines the comfort of the urban environment. Based on the responses of city residents, we can conclude that despite the prevalence of parks and green spaces in the city, the air quality is quite low and most

residents are concerned about this. Thus, the proximity of parks and forest park areas is rated highly by 66.4% of respondents, and only 6% are satisfied with the air quality and 57.5% are not satisfied at all and consider the air in the city to be very polluted. At the same time, almost 65% of people know that there are applications with real-time air quality information and many use them.

In terms of security, we surveyed city residents on both physical and cybercrimes. Residents rarely hear about crimes, so the crime rate can be assessed as low, although according to statistics, the number of registered crimes in 2024 was 24,965 units per 2,305.8 thousand residents (as of April 1, 2025), i.e. more than 1 crime per 100 people [21]. Almost 55% of the city's population feels unprotected in terms of cybersecurity, which indicates high anxiety among the population regarding digital threats, even if the statistics of cyber incidents may not be so high or complete.

Cybercrime in Almaty has seen a sharp rise in recent years, reflecting broader national trends in Kazakhstan. In the first quarter of 2025 alone, the country recorded 30,000 information security incidents, double the number from the same period in 2024 [22]. Almaty, as Kazakhstan's leading IT hub, is particularly vulnerable due to its high concentration of digital infrastructure and services. The most prevalent types of cybercrime include botnet-related activities such as spam mailings, password cracking, and remote system intrusions, which surged to 17,600 cases in early 2025. Phishing attacks also increased significantly, with 2,000 reported incidents, marking a 37.2% rise compared to the previous year. In contrast, traditional malware attacks involving viruses and Trojans declined by nearly 18%. The city has also faced challenges with digital fraud, including social engineering scams, fake websites, and impersonation schemes. These often target individuals through deceptive emails or messages, tricking them into revealing personal or financial information [23]. In 2024, Kazakhstan registered 11,765 cases of internet fraud, with damages exceeding 17.5 billion tenge. Despite these threats, Almaty has made progress in combating cybercrime. The detection rate of IT-related crimes in the Almaty region increased by nearly 53%, thanks to coordinated efforts by cyber police and preventive measures [24].

This article does not aim to provide an integrated assessment of the level of comfort of living in Almaty, but an attempt was made to analyze various factors of urban comfort and identify so-called "bottlenecks". Based on the survey and statistical data analysis, it can be concluded that the city of Almaty demonstrates high comfort in such areas as accessibility of leisure, educational services and emergency medical care, but faces serious problems in the field of housing affordability, environmental conditions, and ensuring the cybersecurity of residents. Moderate assessments of city residents are characteristic of such aspects of the urban environment as employment opportunities, transport infrastructure and availability of clean drinking water.

Thus, despite significant potential and positive aspects, the metropolis will have to solve a number of complex tasks to improve the overall comfort of living. This may explain the fact that, according to EIU estimates for 2024, Almaty took 123 place out of 173 cities in the Global Liveability Index [5].

Conclusion

This study made it possible not only to systematize the key dimensions of urban environment comfort within the context of the smart city concept but also to identify the real "bottlenecks" in Almaty's urban development. Despite significant achievements in areas such as the availability of leisure facilities, educational services, and emergency medical care, the city still faces substantial challenges in housing affordability, environmental conditions, and ensuring cybersecurity for its residents. These issues reflect both objective economic and environmental constraints and the subjective perceptions of the urban population, which must be taken into account in future planning processes.

The analysis has also revealed that some aspects of the urban environment are perceived by citizens as moderately developed, including public transport infrastructure, access to clean drinking water, and employment opportunities. These areas represent "latent risks" in urban management, where current performance may be acceptable but insufficient to meet the demands of a growing and increasingly diverse population. Given the strategic importance of Almaty as a major economic and cultural center in Kazakhstan, a failure to address these moderate areas could lead to growing dissatisfaction and quality-of-life disparities among different social groups.

A critical challenge for smart cities-highlighted both in global literature and local context-is the issue of cybersecurity. As Almaty expands its digital infrastructure, the risk of cyberattacks on

municipal systems, data breaches, and surveillance misuse becomes increasingly significant. The integration of IoT devices, AI-driven platforms, and cloud-based services must be accompanied by robust cybersecurity protocols, including encryption, intrusion detection, and ethical data governance. Equally pressing is the digital divide, which threatens to exclude vulnerable populations from the benefits of smart city innovations. Ensuring equitable access to digital services, internet connectivity, and digital literacy is essential for fostering inclusive urban transformation.

In light of the findings, it becomes evident that the development of a smart city must go beyond technological solutions and place greater emphasis on equity, inclusivity, and sustainability. Smart urban planning must be human-centered, integrating citizens' perceptions into policy frameworks and fostering participatory governance. For example, digital tools such as feedback platforms and open data systems could be further developed to enhance civic engagement and transparency in urban decision-making.

In an international context, Almaty's smart city development shares similarities with other regional and global urban centers. Compared to Astana, which has adopted a more centralized and technologically ambitious approach through projects like "Smart Astana," Almaty's model appears more decentralized and citizen-driven. Tashkent, meanwhile, is in the early stages of smart city implementation, focusing primarily on transport and e-governance. In contrast, European cities such as Barcelona and Amsterdam have embraced participatory governance, open data platforms, and sustainability as core pillars of their smart city strategies. These comparative insights suggest that Almaty could benefit from adopting best practices in civic engagement and environmental resilience while tailoring them to its unique socio-economic context.

Furthermore, the results of this study may serve as a diagnostic framework for other cities with similar socio-economic contexts. By identifying both strengths and weaknesses in the urban comfort landscape, municipal authorities and policymakers can prioritize investments and reforms that are not only technologically advanced but also socially responsive. In this way, smart cities can truly fulfill their mission of improving urban life in a holistic, sustainable, and inclusive manner.

Funding. This research has been funded by the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan (Grant No. BR24993051 "Development of an intelligent city system based on IoT and data analysis").

References

1. Albino, V., Berardi, U., & Dangelico, R. M. (2015). Smart cities: Definitions, dimensions, performance, and initiatives. *Journal of Urban Technology*, 22(1), 3-21. <https://doi.org/10.1080/10630732.2014.942092>
2. European Commission. (2020). Smart Cities. https://ec.europa.eu/info/eu-regional-and-urban-development/topics/cities-and-urban-development/city-initiatives/smart-cities_en
3. Neirotti, P., De Marco, A., Cagliano, A. C., Mangano, G., & Scorrano, F. (2014). Current trends in Smart City initiatives: Some stylised facts. *Cities*, 38, 25-36. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2013.12.010>
4. Mercer. (2023). Quality of Living City Ranking. <https://www.mercer.com/what-we-do/workforce-and-careers/global-mobility/quality-of-living.html>
5. Economist Intelligence Unit (EIU). (2024). Global Liveability Index. <https://www.eiu.com/n/campaigns/global-liveability-index-2024/>
6. IMD Smart City Observatory. (2023). Smart City Index. <https://imd.org/research-knowledge/smart-city-index/>
7. McKinsey & Company. (2011). Urban sustainability index: An analytical tool helping cities measure sustainability. <https://www.mckinsey.com/featured-insights/urbanization/urban-sustainability-index>
8. Angelidou, M. (2015). Smart city policies: A spatial approach. *Cities*, 41, S3-S11. <https://doi.org/10.1016/j.cities.2014.06.007>
9. Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2017). *Designing and conducting mixed methods research* (3rd ed.). SAGE Publications.
10. Zygiaris, S. (2013). Smart City Reference Model: Assisting Planners to Conceptualize the Building of Smart City Innovation Ecosystems. *Journal of the Knowledge Economy*, 4, 217-231. <https://doi.org/10.1007/s13132-012-0089-4>

11. Giffinger, R., Fertner, C., Kramar, H., Kalasek, R., Pichler-Milanović, N., & Meijers, E. (2007). Smart cities: Ranking of European medium-sized cities. Vienna: Centre of Regional Science, Vienna University of Technology.
12. Digital Kazakhstan. Electronic government of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). <https://egov.kz/cms/en/digital-kazakhstan>
13. Think tank. (n.d.). Almaty City Development Center. <https://almatydc.kz/activities/think-tank>
14. The total area of commissioned residential buildings - Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). <https://stat.gov.kz/ru/region/almaty/dynamic-tables/1499/>
15. Housing Market Prices. - Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (n.d.e). <https://stat.gov.kz/ru/region/almaty/dynamic-tables/37/>
16. Average monthly salary in Almaty for 2007-2025 (by month, quarter) - Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). <https://stat.gov.kz/ru/region/almaty/dynamic-tables/1513/>
17. Key indicators of the labor market - Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). <https://stat.gov.kz/ru/region/almaty/dynamic-tables/1511/>
18. Gracheva, T. (2025, May 16). Kazakhstan's sectoral gaps persist despite young workforce growth - NH Consulting. NH Consulting. <https://nh-consulting-services.com/2025/05/16/kazakhstans-sectoral/>
19. Akimat goroda Almaty. (2022). Programma razvitiya goroda Almaty do 2025 goda I srednesrochnye perspektivy do 2030 goda. In <https://www.gov.kz/memleket/entities/almaty/documents/details/344101?lang=ru>. https://almatydc.kz/uploads/reports/38/file/programma-razvitiya-almaty-2025_rus_12-09.pdf?cache=1662974782
20. Kemelova, F. (2025, January 13). Kazakh government channels recovered assets into new sports complex in Almaty region - The Astana Times. The Astana Times. <https://astanatimes.com/2025/01/kazakh-government-channels-recovered-assets-into-new-sports-complex-in-almaty-region/>
21. Number of registered crimes - Bureau of National Statistics of the Agency for Strategic Planning and Reforms of the Republic of Kazakhstan. (n.d.). <https://stat.gov.kz/ru/region/almaty/dynamic-tables/1468/>
22. Pokidaev, D. (2025, May 7). Cyberattacks double in Kazakhstan in early 2025 - The Times of Central Asia. The Times of Central Asia. <https://timesca.com/cyberattacks-double-in-kazakhstan-in-early-2025/>
23. Nadirova, G. (2025). Digital security and threats in Kazakhstan. *E-bulletin of Eurasian Research Institute*, 376. <https://www.eurasian-research.org/wp-content/uploads/2025/02/E-bulletin-04.02.2025-No-376.pdf>
24. KazTAG.Kz. (2025, April 18). Cybercrime detection rate in Almaty region increased by almost 53%. *kaztag.kz*. <https://kaztag.kz/en/news/cybercrime-detection-rate-in-almaty-region-increased-by-almost-53>

РЕАЛИЗАЦИЯ КОНЦЕПЦИИ «УМНОГО ГОРОДА» В АЛМАТЫ: ИЗМЕРЕНИЯ, ТЕКУЩЕЕ СОСТОЯНИЕ И ВОСПРИЯТИЕ ЖИТЕЛЕЙ

Жулдыз КАЛЫПЕЕВА, Ph.D., ассоциированный профессор, вице-проректор, Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, z.kalpeyeva@satbayev.university, <https://orcid.org/0000-0002-4970-3095>, Scopus Author ID: 56021560300;

Шынара САРКАМБАЕВА*, Ph.D., ассоциированный профессор, заместитель директора Института автоматизации и информационных технологий, Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, sh.sarkamabyeva@satbayev.university, <https://orcid.org/0000-0001-8509-3688>, Scopus ID: 55682792800

Абдул РАЗАК, Ph.D., профессор, Кафедра компьютерных и информационных наук, Технический университет Арканзаса, США, arazaque@my.bridgeport.edu, <https://orcid.org/0000-0003-0409-3526>, Scopus ID: 25961025600

Венера ЭЛЛЕ, магистр технических наук, старший преподаватель кафедры КОУХИ, Казахский национальный исследовательский технический университет имени К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, v.elle@satbayev.university, <https://orcid.org/0000-0002-3863-42X>, Scopus ID: 58859632700;

Айдана ГАЛЫМЖАНОВА, докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан, aiddaanaa07@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-0462-2917>

АЛМАТЫДА «АҚЫЛДЫ ҚАЛА» ТҰЖЫРЫМДАМАСЫН ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ: ӨЛШЕМДЕРІ, ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ ЖӘНЕ ТҰРҒЫНДАРДЫҢ ҚАБЫЛДАУЫ

Жұлдыз КАЛПЕЕВА, PhD, қауымдастырылған профессор, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университетінің вице-проректоры, Алматы, Қазақстан, z.kalpeyeva@satbayev.university, <https://orcid.org/0000-0002-4970-3095>, Scopus Author ID: 56021560300

Шынара САРҚАМБАЕВА*, PhD қауымдастырылған профессор, Қ.И. Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық техникалық зерттеу университеті Автоматика және ақпараттық технологиялар институты директорының орынбасары, Алматы, Қазақстан, sh.sarkamabyeva@satbayev.university, <https://orcid.org/0000-0001-8509-3688>, Scopus ID: 55682792800

Абдул РАЗАК, Ph.D., профессор, Компьютерлік және ақпараттық ғылымдар кафедрасы, Арканзас Техникалық Университеті, АҚШ, arazaque@my.bridgeport.edu, <https://orcid.org/0000-0003-0409-3526>, Scopus ID: 25961025600

Венера ЭЛЛЕ, техника ғылымдарының магистрі, КАӨЖС кафедрасының аға оқытушысы, АҚ «Қ.И.Сәтбаев атындағы Қазақ ұлттық зерттеу техникалық университеті», Алматы, Қазақстан, v.elle@satbayev.university, <https://orcid.org/0000-0002-3863-942X>, Scopus ID: 58859632700

Айдана ГАЛЫМЖАНОВА, докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің, Алматы, Қазақстан, aiddaanaa07@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0006-0462-2917>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

КӨШІ-ҚОН САЯСАТЫНЫҢ ЗАМАНАУИ ТӘСІЛДЕМЕЛЕРІ: ТҰРАҚТЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ДАМУДЫҢ СЫН-ҚАТЕРЛЕРІ МЕН ШЕШІМДЕРІ

Карина НЕВМАТУЛИНА	<i>PhD, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан, carisha_07@mail.ru, https://orcid.org/0000-0003-0839-9071</i>
Саян ШАКЕЕВ*	<i>экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан, sayan.79@mail.ru, https://orcid.org/0000-0001-6119-1777</i>
Сая АБЕУОВА	<i>экономика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан, sayaabeuova@mail.ru, https://orcid.org/0000-0002-3384-2998</i>
Гульнар БАЙГОЖИНА	<i>PhD, Қазтұтынуодағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан, gulnara_2007@inbox.ru, https://orcid.org/0000-0001-7779-9509</i>
Абдумалик КАДИРОВ	<i>Экономика ғылымдарының докторы, Ферғана мемлекеттік техникалық университеті, Ферғана, Өзбекстан, abdumalikkadirov84@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2384-5271</i>

Қолжазбаның редакцияға түскен күні: 09/06/2025

Қайта өңделген күні: 22/09/2025

Қабылданған күні: 25/09/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1537

ӨЖЗ14.74

ҒТАХТК 06.77.65

Аңдатпа. Мақала көші-қонның қазіргі жағдайын талдауға және жаһандық өзгерістер жағдайында тиімді көші-қон саясатын әзірлеуге арналған.

Көші-қонды тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізу құралы ретінде тиімді пайдалану үшін көші-қон саясатына көзқарастарды өзгерту, елдер мен мүдделі тараптардың өзара іс-қимылын күшейту, сондай-ақ деректерді жинау мен талдауға жаңа тәсілдерді енгізу қажет.

Авторлар мигранттардың әртүрлі санаттары, соның ішінде экономикалық мигранттар, босқындар және «мәселелі» мигранттар үшін олардың дағдылары мен тағайындалған елдердің қажеттіліктерін ескере отырып, сараланған стратегияны ұсынады.

Ғылыми деректерді интеграциялау, көші-қон ағындарының жаңа модельдерін дамыту және көшіп-қонушылар үшін өкілдік жүйелерін қалыптастыру қажеттілігі атап өтіледі, бұл өзгермелі демографиялық және әлеуметтік-экономикалық шындықтар жағдайында көші-қон саясатын қабылдау және бейімдеу үдерісін едәуір жақсартуға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: көші-қон, экономикалық мигранттар, көші-қон ағындарын басқару, көші-қон саясаты, қабылдаушы ел, интеграция, халықаралық қауымдастық

Аннотация. Статья посвящена анализу современного состояния миграции и разработке эффективной миграционной политики в условиях глобальных изменений.

Для эффективного использования миграции как инструмента для достижения целей устойчивого развития необходимо изменить подходы к миграционной политике, усилить взаимодействие стран и заинтересованных сторон, а также внедрить новые подходы к сбору и анализу данных.

Авторы предлагают дифференцированную стратегию для разных категорий мигрантов, включая экономических мигрантов, беженцев и так называемых «проблемных» мигрантов, с учетом их навыков и потребностей стран назначения.

Подчеркивается необходимость интеграции научных данных, развития новых моделей миграционных потоков и формирования систем представительства для мигрантов, что позволит значительно улучшить процесс принятия решений и адаптации миграционной политики в условиях изменяющихся демографических и социально-экономических реалий.

Ключевые слова: миграция, экономические мигранты, управление миграционными потоками, миграционная политика, принимающая страна, интеграция, международное сообщество

Abstract. The article is dedicated to analyzing the current state of migration and developing an effective migration policy in the context of global changes.

To effectively use migration as a tool for achieving sustainable development goals, it is necessary to change the approaches to migration policy, strengthen cooperation between countries and stakeholders, and introduce new methods for data collection and analysis.

*Хат - хабарлар бойынша автор: С.Шакеев, sayan.79@mail.ru

The authors propose a differentiated strategy for different categories of migrants, including economic migrants, refugees, and so-called "problematic" migrants, taking into account their skills and the needs of destination countries.

The article emphasizes the need to integrate scientific data, develop new models of migration flows, and establish representation systems for migrants. These measures will significantly improve decision-making processes and the adaptation of migration policy in response to changing demographic and socio-economic realities.

Keywords: migration, economic migrants, migration flow management, migration policy, host country, integration, international community

Кіріспе

Әлем халқының шамамен 3,6% - ы өз елінен тыс жерде тұрады [1]. Бұл көрсеткіш жаһандану мен адам ресурстарының халықаралық алмасуының ажырамас бөлігіне айналған трансшекаралық көші-қонның ауқымын көрсетеді. Қазіргі көші-қонның негізгі ерекшеліктерінің бірі оның көп қырлы және күрделілігі болып табылады: мигранттар көшу себептері бойынша ғана емес, сонымен қатар білім деңгейі, кәсіби дағдылары, жасы, жынысы, құқықтық мәртебесі, сондай-ақ қабылдаушы қоғамдағы интеграция дәрежесі бойынша ерекшеленеді. Мұндай әртараптандыру көші-қон үдерісін саяси, экономикалық және әлеуметтік климаттың өзгеруіне ерекше сезімтал етеді.

Мигранттардың шыққан және тағайындалған елдері – ең аз дамығаннан жоғары дамығанға дейін, экономикалық дамудың барлық деңгейлерін қамтиды. Сонымен қатар, көптеген мемлекеттер бір уақытта донор ретінде де, көші-қон ағындарының реципиенттері ретінде де әрекет етеді, бұл теңдестірілген және тұрақты көші-қон саясатын қалыптастыру міндетін одан әрі қиындатады. Бұл халықаралық ынтымақтастық пен саясатты үйлестіруді қазіргі жағдайда ерекше өзекті етеді.

Көші-қон миллиондаған адамдардың өмір сүру деңгейін жақсартуға, экономикалық мүмкіндіктерді кеңейтуге және мәдени алмасуды ынталандыруға ықпал ететін тұрақты дамудың орталық факторларының біріне айналуға тиімді басқару жағдайында көші-қон Біріккен Ұлттар Ұйымы жариялаған Тұрақты даму мақсаттарына қол жеткізуге ықпал ететін әлеуметтік-экономикалық прогрестің қуатты тұтқасына айналуы мүмкін.

Алдағы онжылдықтарда жұмыс күшін донор елдер үшін де, реципиент елдер үшін де, көші-қон барған сайын қажет болады. Жаһандық демографиялық және экономикалық теңгерімсіздіктер, табыс теңсіздігі, жекелеген аймақтардағы тұрақсыздық, қарулы қақтығыстар, өмір сүру жағдайларының нашарлауы және климаттың өзгеруі көші-қон ағындарының негізгі драйверлеріне айналуға. Осыған орай, Қазақстанның көшіп-қонушылардың көші-қоны мен транзиті сияқты ел ретіндегі рөлі өңірлік және халықаралық контексте барған сайын маңызға ие болып отыр.

Көші-қон ағындарының сипаты өзгеруде. Егер бұрын дамушы елдерден дамыған елдерге еңбек көші-қоны басым болса, бүгінде күрделі үдерістер байқалады: айналмалы көші-қон, кәсіптік эмиграция, студенттердің көші-қоны, мәжбүрлі көші-қон және т. б. Сонымен қатар, табысы жоғары және орташа елдерде халықтың демографиялық құлдырауы мен қартаюы байқалады, бұл еңбек ресурстары мен адами капитал үшін бәсекелестікті күшейтеді.

Мысалы, дамыған экономикаларда 65 жастан асқан адамдардың үлесі 2025 жылы 20% - ға жетті және болжауларға сәйкес, бұл үрдіс жалғасады деп болжануда. Бұл зейнетақы жүйелеріне, денсаулық сақтау саласына және бюджетке үлкен ауыртпалық түсіреді. Орташа табысы бар елдерде бала туудың қарқынының төмендеуі байқалады, және де ол халықтың ерте қартаю қаупін арттырады. Сонымен қатар, табысы төмен елдерде халық саны қарқынды өсуде, бірақ та бұл елдерде көбінесе жұмыс орындары мен әлеуметтік инфрақұрылым жоқ деп айтуға болады. Мұның бәрі адамдарды тұрақты және лайықты өмірге қол жеткізу тәсілі ретінде көші-қонға итермелейді.

Осылайша, жаһандық тұрақсыздық жағдайындағы экономикалық және әлеуметтік дамудың жетістігі мемлекеттердің жаңа көші-қон шындықтарына бейімделу қабілетіне байланысты. Бұл көші-қонды басқару стратегияларын жаңғыртуды, мемлекетаралық ынтымақтастықты күшейтуді, мигранттардың интеграция деңгейін арттыруды және ұлттық жағдайлардың ерекшелігін ескеруді талап етеді.

Көші-қонды басқару мемлекеттік саясаттың ажырамас бөлігі болуы керек. Сонымен қатар, экономиканың қажеттіліктерін де, мигранттардың құқықтарын да ескеретін кешенді, икемді және инклюзивті тәсілдің пайдасына шектеу және оқшауланған шаралардан аулақ болу өте маңызды. Бүгінгі таңда бірқатар елдерде қолданыстағы тәсілдер тиімсіз болып табылады –олар құрылымдық мәселелерді шешпейді және мигранттардың өздеріне де, қабылдаушы қоғамдарға

да айтарлықтай пайда әкелмейді. Сонымен қатар, көші-қонды тиімсіз реттеу ксенофобияның, әлеуметтік шиеленістің өсуіне әкеліп соғады және саяси поляризацияны күшейтеді.

Бұл зерттеудің мақсаты – қазіргі заманғы көші-қон ағындарына жан-жақты талдау жүргізу, көші-қонның негізгі себептерін, оның шыққан елдер үшін де, баратын елдер үшін де әлеуметтік-экономикалық салдарын анықтау. Сонымен қатар, жұмыс аясында экономикалық, әлеуметтік, демографиялық және құқықтық аспектілерді ескере отырып, негізгі қарқындарды анықтау және көші-қон саясатын жетілдіру бойынша нақты шараларды ұсыну көзделеді.

Зерттеудің гипотезасы келесідей: кешенді, бейімделгіш және сектораралық тәсілдемелерге негізделген көші-қонды тиімді басқару ықтимал тәуекелдер мен шығындарды азайтып қана қоймай, сонымен қатар мигранттарды қабылдаушы елдер үшін де, шыққан елдер үшін де көші-қон үдерістерден экономикалық және әлеуметтік кірісті едәуір арттыра алады.

Әдебиетке шолу

Көші-қон мәселелері ондаған жылдар бойы шетелдік және отандық зерттеушілердің назарын аударды. Джорджиана Н., Карлинг Дж., Харрис Дж. және Тодаро М., сияқты шетелдік авторлардың жазбаларында халықаралық көші-қон үдерістерінің негізгі аспектілері қарастырылады: мигранттардың мотивациясы, экономикалық диспропорциялардың әсері және еңбек нарықтарының біркелкі емес дамуы, әлеуметтік желілер мен институционалдық кедергілердің рөлі. Харрис пен Тодаро көптеген дамушы елдерде оң шекті өнімге және жұмыссыздық деңгейінің төмендеуіне қарамастан, еңбек көші-қоны сақталып қана қоймай, жеделдетіліп жатқанын көрсетті, бұл ауылдық және қалалық еңбек нарықтары арасындағы теңгерімсіздікке байланысты болып отыр [2].

Н. Джорджиананың заманауи зерттеулері Еуропалық Одақ контекстіндегі көші-қонға, соның ішінде мигранттардың интеграциялық саясатына, ал Карлинг Дж. ұтқырлық шектеулері мен трансұлттық байланыстарға баса назар аудара отырып, «көші-қон ұмтылыстары мен мүмкіндіктері теориясы» (aspirations-capabilities framework) тұжырымдамасын дамытты.

Орыс ғалымдарының еңбектерінде (Денисенко М.Б., Козлов В. А., Фаттахова А. А., Волкова О. А.) көші-қонның қазіргі қарқындары аймақтық ерекшеліктерді, демографиялық өзгерістерді және еңбек нарығының салдарын ескере отырып зерттеледі. Ішкі көші-қон, еңбек ұтқырлығы және қабылдаушы өңірлердегі мигранттардың интеграциясы мәселелеріне ерекше назар аударылады.

Қазақстан әдебиетінде көші-қон үдерістерін зерттеуге Е. С. Сыздықбеков, М. С. Төлегенова, А. Төлейбаева, Р. Е. Жансараева, С. Т. Мусина, Ж. С. Хусаинова және т. б. елеулі үлес қосты. Е.С. Сыздықбеков еңбекке қабілетті халық пен жоғары білікті мамандардың тұрақты кетуі елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына кері әсерін тигізіп, өсу және ғылыми-техникалық прогресс перспективаларын төмендететінін атап өтті [3]. Р. Е. Жансараева өз зерттеулерінде көші-қон көптеген Азия елдерінің экономикалық өсуіне айтарлықтай әсер ететінін атап көрсетеді: ЖІӨ қалыптастыруда көші-қон аудармалары маңызды рөл атқарады және қаржы ағындарының тұрақтылығын қамтамасыз етеді [4].

Сонымен қатар, халықаралық зерттеулерде (IOM[1], OECD[5]; UN DESA[6]) донор елдер мен реципиент елдердің мүдделерін теңестіретін кешенді көші-қон саясатына баса назар аударылады. Атап айтқанда, көші-қонды тұрақты даму бағдарламаларына интеграциялау қажеттілігі және ағындарды реттеу үшін институционалдық базаны құрудың маңыздылығы атап өтіледі.

Осылайша, жинақталған теориялық және эмпирикалық материал көші-қонды ұлттық стратегиялар мен халықаралық үйлестіруді біріктіруді қажет ететін көп деңгейлі үдеріс ретінде түсінуге жүйелі көзқарасты дамытуға мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістері

Зерттеудің әдіснамалық базасы зерттелетін мәселелерге жан-жақты және көп деңгейлі талдауды қамтамасыз ететін жалпы ғылыми және жеке ғылыми әдістерді қолдануды қамтиды. Атап айтқанда, келесі әдістер қолданылды:

- Статистикалық талдау бұл әдіс көші-қон ағындары, көші-қон құрылымы мен динамикасы туралы сандық деректерді қорытуға және түсіндіруге, сондай-ақ елдер үшін көші-қонның макроэкономикалық салдарын анықтауға мүмкіндік береді;

- жүйелік тәсіл бұл әдіс көші-қонды жаһандық әлеуметтік, демографиялық және

экономикалық үдерістерді кең жүйесінің элементі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді;

- индукция және дедукция әдістері, олардың көмегімен саяси шешімдер мен көші-қон реакциялары арасындағы себеп-салдарлық байланыстар анықталды, сондай-ақ көші-қон саясатының нақты жағдайлары жинақталды;

- байқау әдісі бұл әдіс көші-қон ағындарындағы өзекті өзгерістер мен үрдістерді тіркеуге, сондай-ақ әр түрлі мемлекеттердің көші-қон белгілеріне реакциясын бағалауға мүмкіндік береді;

- салыстырмалы талдау бұл әдіс әр түрлі елдердің көші-қон стратегияларын салыстыруды қамтамасыз етеді, және бұл көші-қонды басқарудағы тиімді тәжірибелерді де, проблемалық аймақтарды да анықтауға мүмкіндік берді.

Көші-қонды зерттеуге кешенді тәсілді қолдану оның саяси, экономикалық, құқықтық және әлеуметтік-мәдени аспектілерін ескере отырып, осы мәселені жан-жақты қарастыруды қамтамасыз етеді. Бұл тәсіл сандық және сапалық деректерді біріктіруге, талдаудың микро және макро деңгейлерін қарастыруға және қорыта келгенде объективті және негізделген қорытындыларға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Пайдаланылған теориялық тұжырымдамалар мен эмпирикалық талдау әдістерінің жиынтығы көші-қонның әр түрлі мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық дамуына әсерін объективті бағалауға, көші-қон жағдайының тұрақты заңдылықтарын анықтауға және елдер мен аймақтардың ерекшеліктерін ескере отырып, көші-қон саясатын жетілдіру бойынша негізделген ұсыныстар ұсынуға мүмкіндік береді.

Талқылаулар мен нәтижелер

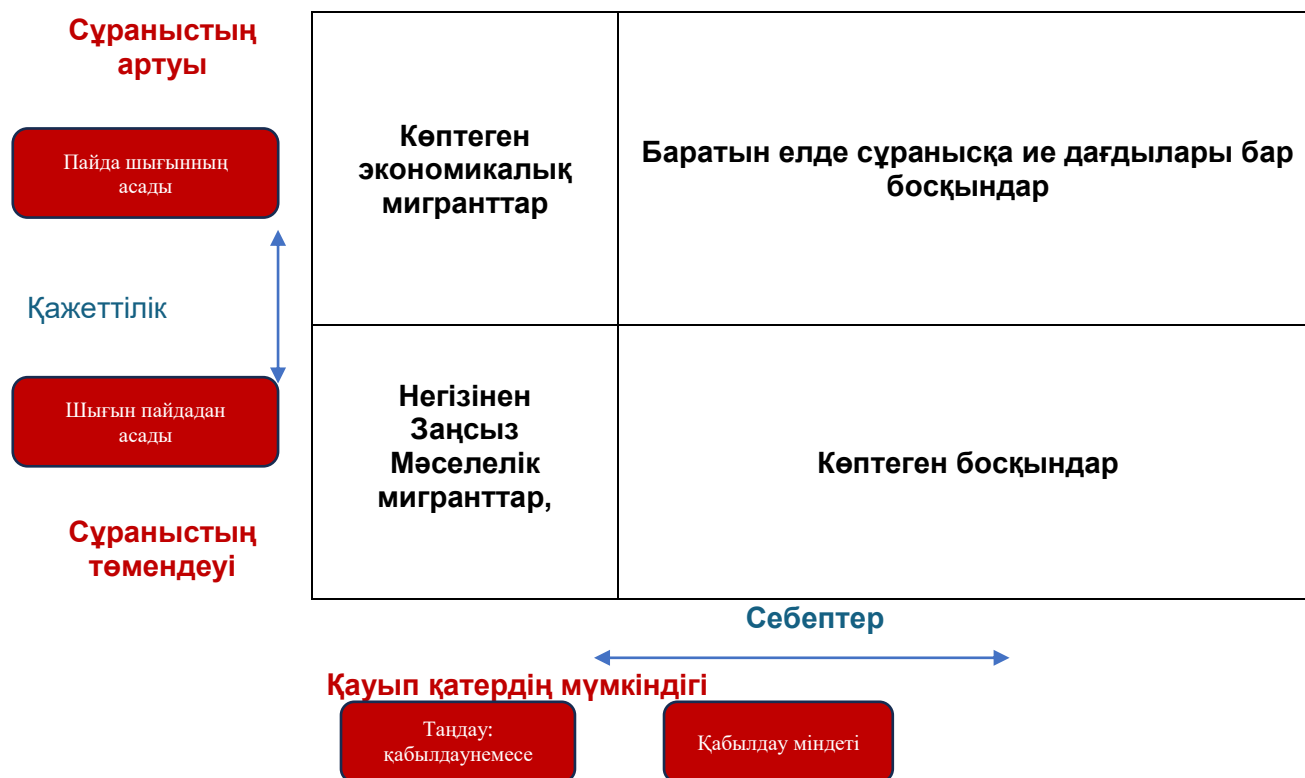
Көші-қон – бұл әлеуметтік-экономикалық пайдамен де, белгілі бір шығындармен де байланысты күрделі және көп қырлы үдеріс – мигранттардың өздері үшін де, олардың шыққан елдері мен баратын елдері үшін де. Көші-қонның оң әсерлері мигранттар отбасыларының кірістерін көбейтуді, дамушы елдерге ақша аударымдарының түсуін, жұмыс күшінің тапшылығын толтыруды және қабылдаушы мемлекеттерде экономикалық өсуді ынталандыруды қамтуы мүмкін. Сонымен бірге, көші-қон шыққан елдерден білікті кадрлардың ағуы, баратын елдердің еңбек нарығы мен әлеуметтік жүйелеріне қысым жасау, сондай-ақ әлеуметтік және мәдени шиеленістердің пайда болуы сияқты жағымсыз салдарларды тудыруы мүмкін.

Көші-қон үдерістері барлық қатысушы тараптар үшін қолайлы нәтижелерге ие бола ма, жоқ па, көбінесе факторлар кешеніне байланысты. Олардың ішінде-мигранттардың жеке сипаттамалары (білім, кәсіби дағдылар, бейімделу деңгейі), олардың орынауыстыру шарттары мен жағдайлары (ерікті немесе мәжбүрлі көші-қон, заңды немесе заңсыз мәртебе), сондай-ақ қабылдаушы мемлекеттердің көші-қон және интеграциялық саясаты. Баратын елдердің саясаты көші-қон нәтижелерін қалыптастыруда шешуші рөл атқарады, өйткені дәл осы мемлекеттер өз шекараларын бақылауға, мигранттардың келу, болу және құқықтық мәртебе алу шарттарын реттеуге егеменді құқыққа ие. Олардың шешімдері еңбек нарығына, білім беру және денсаулық сақтау жүйелеріне кім қол жеткізе алатынына және мигранттардың әр түрлі санаттарына қандай құқықтар мен кепілдіктер берілетініне байланысты [7]. Көші-қон үдерістері кешенді талдауды қажет ететін көп қырлы әлеуметтік-экономикалық құбылыс. Көші-қонды зерттеудің негізгі тәсілдерінің бірі оны еңбек экономикасы және халықаралық құқық тұрғысынан қарастыру болып табылады, бұл көші-қон модельдерін тереңірек түсінуге және тиімді көші-қон саясатын жасауға мүмкіндік береді [8]. Еңбек экономикасы тұрғысынан көші-қон мигранттардың біліктілік сипаттамаларының межелі елдің еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкестігі призмасы арқылы бағаланады. Мұндай талдау көші-қон ағындарының әлеуетті экономикалық тиімділігін және оларды мемлекеттік жұмыспен қамту және демографиялық даму саясаты шеңберінде реттеудің орындылығын анықтауға мүмкіндік береді.

Халықаралық құқық шеңберінде өз елдерінен мәжбүрлі түрде кететін адамдарды құқықтық және гуманитарлық қорғауды қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттердің міндеттемелеріне басымдық беріледі. Атап айтқанда, 1951 жылғы Женева конвенциясы босқынның мәртебесін өзінің азаматтығы бар елден тыс және нәсіліне, дініне, ұлтына, белгілі бір әлеуметтік топқа жататындығына немесе саяси сенімдеріне байланысты қудалаудың негізделген қорқынышына байланысты орала алмайтын немесе қаламайтын адам ретінде анықтайды. Осы конвенцияны ратификациялаған елдер мигранттардың осындай санаттарына халықаралық қорғауға тиісті кепілдіктер беруге міндетті.

Осылайша, тиімді көші-қон саясаты ішкі еңбек нарығының қажеттіліктері мен гуманизм қағидалары арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ете отырып, мемлекеттің экономикалық мүдделерін де, мигранттардың құқықтарын қорғау жөніндегі халықаралық-құқықтық міндеттемелерді де ескеруі керек (1-сурет).

Сурет 1. Сұраныс пен себептерматрицасы

Ескерту – авторлармен құрастырылған

Көші-қон үдерістерін тиімді басқару шыққан елдер тарапынан да, баратын елдер тарапынан да стратегиялық тәсілді талап етеді. Көші-қон көзі болып табылатын мемлекеттер үшін ұлттық даму үшін еңбек көші-қонының оң әсерін барынша арттыру басым болып табылады. Бұған еңбек мигранттарының кәсіби өсуін қолдау, олардың ерікті түрде оралуы және кейіннен қайта интеграциялануы үшін қолайлы жағдайлар жасау, сондай-ақ келіп түскен ақша аударымдары мен мигранттар елге қайтаратын білім трансфертін тиімді пайдалану жөніндегі шаралар кіреді.

Шығарылған елдер көші-қон үдерісінің барлық кезеңдерінде еңбекші-мигранттарға қол жеткізе алатындығына байланысты бірегей мүмкіндіктерге ие. Сонымен бірге, шыққан елдер қауіпсіз көші-қонға жәрдемдесуге және өздерінің мигрант азаматтарын қорғауды қамтамасыз етуге міндетті. Сонымен қатар, шыққан елдердің гендерлік айырмашылықтарға тиісті назар аударуы маңызды, бұл көші-қоннан барлығына барынша пайда әкелуге мүмкіндік береді және әр қызметкер үшін көмекшілік, теріс пайдалану және қанау тәуекелдерін азайтады.

Шығарылған елдер межелі елдердегі жұмыс күшіне деген қажеттілікті бағалау сияқты маңызды мәселеге назар аударуы керек. Бұл тағайындалған елдерге білікті жұмыспен қамту тұрғысынан өздерінің әлеуетті мүмкіндіктерін бағалауға мүмкіндік береді жұмыс күші шетелде және нарықтық стратегияның бір түрін әзірлеу. Мұндағы «нарықтық стратегия» термині әлеуетті жұмыс берушілерді агрессивті іздеуге шақыру ретінде емес, еңбек нарығының талаптарын түсінуге және өз елінің көші-қон әлеуетін, сондай-ақ осы үдеріске байланысты ықтимал шығындарды маңызды бағалауға тырысу ретінде түсіндірілуі керек. Көптеген елдер біліктілігі төмен жұмысшылардың көші-қонын таза пайда ретінде қарастырады, ал көші-қонға байланысты әлеуметтік және жеке шығындар ұзақ мерзімді болашақта мигранттардың отанына ақша аударымдары түріндегі артықшылықтарынан гөрі маңызды болуы мүмкін екенін

ескермейді. Сонымен қатар, басқа елдермен жұмыс орындары үшін сәтті бәсекелесу және жұмысшыларды іріктеу кезінде артықшылықтарға ие болу үшін тағайындалған елде қандай кәсіби дағдылар қажет екенін білу қажет. Бұл деректер сонымен қатар қабылдаушы елдің еңбек нарығында артықшылыққа ие болатын әлеуетті мигранттардың кәсіптік оқыту қажеттіліктерін дұрыс анықтауға мүмкіндік береді. Мәселен, мысалы, тілдік дағдылар мен қарым-қатынас дағдылары үй қызметкерлері, күтім қызметкерлері және қонақ үй мен туристік индустрияда жұмыс істейтіндер үшін өте құнды. Қауіпсіз көші-қонды қамтамасыз ету және өз мигранттарын қорғау жоспарындағы міндеттемелерді орындау үшін межелі елдер бірқатар күрделі мәселелерді шешуі керек, оның ішінде гендерлік сезімтал институционалдық құрылымды құру (нығайту), жеке жұмыспен қамту агенттіктерінің қызметін ретке келтіру, кетер алдында мигранттарды таныстыру және оқыту бағдарламаларын ұйымдастыру, сондай-ақ мигранттарды қорғаумен байланысты басқа да мәселелерді шешумен байланысты басқа да мәселелер. Мемлекет мигрант әйелдердің жағдайын жақсартуға бағытталған тұрақты саяси шараларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін гендерлік сезімтал институционалдық құрылымды құруы керек. Бұл мемлекеттік көші-қон қызметтерінің қолдауымен гендерлік мәселелер бойынша бөлімдер (бөлімшелер) құру (нығайту) туралы мәселелерді қарастыру. Мұндай бөлімшелер мигранттарға, соның ішінде еңбекші мигранттарға қатысты гендерлік мәселелерді шеше алады. Мемлекеттік құрылымдардың әлеуетін кеңейту шеңберінде мемлекеттік қызметшілер үшін де тиісті оқытуды ұйымдастыру қажет. Баратын елдер өз кезегінде жұмыс күшіне сұранысты қанағаттандыру контекстінде көші-қонның ұзақ мерзімді әлеуетін мойындауы керек. Бұл ретте мигранттарға олардың құқықтық мәртебесіне қарамастан, оларға адамгершілік қатынасты қамтамасыз ету, сондай-ақ әлеуметтік шиеленістің өсуі, еңбек нарығындағы бәсекелестік және ықтимал мәдени қақтығыстар сияқты көші-қонның жағымсыз әлеуметтік салдарын барынша азайту маңызды міндет болып табылады [9].

Аталған міндеттерді шешуде теңдестірілген көші-қон саясатын қалыптастыруға ықпал ететін халықаралық ынтымақтастық ерекше мәнге ие болады. Тиімді саяси шараларды әзірлеу көші-қон ағындарының барлық төрт түрінің ерекшеліктерін ескеруі керек (еңбек көші-қоны, мәжбүрлі көші-қон, студенттік көші-қон және отбасылардың бірігуі). Бұл тәсіл көші-қонның әлеуметтік-экономикалық пайдасын оңтайландыруға және реципиент елдер үшін де, мигрант донор елдер үшін де онымен байланысты тәуекелдерді азайтуға мүмкіндік береді.

Авторлар мигранттардың төрт санатын бөлуді ұсынады, олардың әрқайсысы жеке көзқарасты және көші-қонды басқарудың нақты стратегиясын қажет етеді. Бұл санаттарға мыналар кіруі мүмкін:

1. Дағдылары мен қасиеттері келетін елдің қажеттіліктеріне сәйкес келетін экономикалық мигранттар. Халықаралық көші – қон шеңберіндегі негізгі санаттардың бірі-кәсіби дағдылары мен жеке қасиеттері қабылдаушы тараптың қажеттіліктеріне сәйкес келетін экономикалық мигранттар. Мигранттардың басым көпшілігі жақсы экономикалық мүмкіндіктерді іздеуге орындарын ауыстыруды жүзеге асырады және әдетте сұранысқа ие құзыреттерге ие болады. Мұндай мигранттардың ағыны – біліктілік деңгейіне және заңды мәртебесіне қарамастан – мигранттардың өздері үшін де, шыққан және тағайындалған елдер үшін де әлеуметтік-экономикалық даму саласында айтарлықтай пайда әкелуі мүмкін [10]. Экономикалық көші – қонбелгілі бір шығындармен – экономикалық, әлеуметтік және гуманитарлық шығындармен бірге жүруі мүмкін болса да, көп жағдайда олар сауатты ұйымдастырылған көші-қон үдерісі қамтамасыз ететін артықшылықтарға қарағанда маңызды емес. Барлық тараптардың мүдделері сәйкес келген жағдайда халықаралық еңбек көші-қонына қатысу өзара тиімді болады.

Осыған байланысты көші-қон және экономикалық саясаттың басымдығы ілеспе шығындарды азайта отырып, көші-қонның жиынтық оң әсерін ұлғайту болуға тиіс. Бұған шығу елдерінде де (халықаралық ақша аударымдарына жәрдемдесу, білім мен құзыреттер трансфертін қолдау, «мидың ағуы» салдарын жеңілдету жөніндегі шаралар, шетелде еңбек мигранттарының құқықтарын қорғау), сондай-ақ тағайындалған елдерде де (құқықтық мәртебе кепілдіктері, еңбек нарығына қолжетімділікті кеңейту, әлеуметтік салдарға жәрдемдесу, мигранттардың мәдени интеграциясы, бәсекелестікті сезінетін жергілікті халықты қолдау) теңгерімді шаралар кешенін жүргізу есебінен қол жеткізуге болады.

2. Дағдылары мен қасиеттері баратын елдің қажеттіліктеріне сәйкес келетін босқындар. Халықаралық көші-қон шеңберіндегі негізгі санаттардың бірі- кәсіби дағдылары

мен жеке қасиеттері қабылдаушы тараптың қандайда бір қажеттіліктеріне сәйкес келетін экономикалық мигранттар. Алайда, көші-қонның мәжбүрлі сипатына қарамастан, босқындардың бір бөлігі қабылдаушы елдердің қажеттіліктеріне сәйкес келетін лағдылар мен біліктіліктерге ие. Осылайша, тиімді интеграциялық саясат жағдайында олар ерікті экономикалық мигранттармен қатар әлеуметтік-экономикалық дамуға үлес қоса алады [11]. Босқындар жағдайының ерекшелігі – олардың қозғалысы экономикалық себептерге байланысты емес, өмірді сақтау және қауіпсіздікті қамтамасыз ету қажеттілігінен туындайды. Алайда, егер елдер бейімделу, еңбек нарығына қол жетімділікті қамтамасыз ету және босқындардың әлеуметтік интеграциясы тетіктерін жүзеге асыра алса, олар демографиялық қысымды төмендету, жұмыс күшінің тапшылығын толтыру және экономикалық өсуді ынталандыру арқылы экономикалық өмірдің толыққанды қатысушылары бола алады.

Бұл тұрғыда мемлекеттік саясаттың мақсаты босқындарды қабылдаудың таза экономикалық және әлеуметтік әсерін барынша арттыру және қоғам үшін мүмкін шығындарды азайту болып табылады. Бұл келесілер арқылы жүзеге асырылады:

- босқындардың құқықтарына кепілдік беру,
- еңбек нарығына тең қолжетімділікті қамтамасыз ету,
- олардың әлеуметтік интеграциясына жәрдемдесу, сондай-ақ көші-қон үдерістеріне байланысты мазасыздықты сезінуі мүмкін қабылдаушы елдің азаматтарына қажетті қолдау көрсету (кесте 1).

Кесте1. 1 және 2 санаттағы мигранттар үшін экономикалық саясат шаралары

Шыққан ел	Баратын ел	Екіжақты ынтымақтастық
- Даму стратегиясының бөлігі ретінде эмиграцияны басқару. Еңбек нарығының қажеттіліктерін, демографиялық трендтерді және трансұлттық ынтымақтастық мүмкіндіктерін ескеретін теңдестірілген көші-қон саясатын әзірлеу қажет. - Ақша аударымдарын кедейлікті азайту және олардың құнын төмендету мүддесінде тиімді пайдалану. Бұған қаржы құралдарын, цифрлық платформаларды дамыту, артық төлемдерді жою және жинақ пен инвестицияларды ынталандыру кіреді. - Білім беруді ынталандыру және әлемдік экономикаға интеграцияны күшейту мақсатында диаспорамен және оралмандармен жұмыс. Бұл уақытша қайтару бағдарламалары, виртуалды тәлімгерлік, бірлескен ғылыми жобалар, сондай-ақ репатриация процедураларын жеңілдету түрінде жүзеге асырылуы мүмкін. - Кәсіби дағдыларды қалыптастыру және «мидың	- Жұмыс күшіне деген қажеттілікті мойындау. Көші-қон рөліне қатысты консенсус қалыптастыру. Саясаттың дәйектілігін қамтамасыз ету. Бұл мигранттардың оң рөлі туралы қоғамдық және саяси консенсус қалыптастыруды, теріс стереотиптерді еңсеруді және көші-қон, еңбек, әлеуметтік және білім беру салаларын біріктіретін келісілген, сектораралық саясатты жүргізуді талап етеді. - Сұранысы жоғары иммигранттар ағынын ынталандыру. Мигранттарға ресми мәртебе мен құқықтар беру. - Еңбек нарығына шығуға жәрдемдесу. Мигранттардың біліктілігін тану үдерісін жетілдіру. Қанауға қарсы күрес және лайықты еңбекті қамтамасыз етуге жәрдемдесу. Қанауға қарсы күрес және лайықты еңбекті қамтамасыз етуге жәрдемдесу. Оларға дипломдарды, біліктіліктерді және кәсіби тәжірибені тану арқылы жұмыспен қамтуға тең қол жетімділікті қамтамасыз ету маңызды.	- Еңбек қатынастары мәселелері бойынша екіжақты келісімдер. Көші-қонның барлық тараптары үшін тиімді құрылымдау және жәрдемдесу. Жұмысқа орналасу шығындарын азайту. Үдерістерді цифрландыруды, делдалдарды жоюды және жалдау шарттарының ашықтығын қоса алғанда, жұмысқа орналастыру рәсімдерін жеңілдету және арзандату маңызды. Бұл пайдалану тәуекелдерін азайтады және көші-қонды барлық тараптар үшін қауіпсіз және тиімді етеді. - Кәсіби дағдыларды қалыптастыру. Ішкі және халықаралық еңбек нарығында сұранысқа ие дағдыларды қалыптастыруды қаржыландыру бойынша серіктестіктер құру. Бұл мемлекеттің, жеке сектордың, халықаралық ұйымдардың және қабылдаушы елдердің бірлескен күш-жігерін талап етеді. Кәсіптік-білім беру орталықтарын құру, дағдыларды сертификаттауды жүргізу, оқытудың дуальды нысандарын енгізу және мобильді-дайындалған жұмыс күшінің бағдарламаларын дамыту қажет.

ағуы» салдарын азайту. Жоғары білікті кадрлардың эмиграциясының жағымсыз әсерін азайту үшін адами капиталды даярлау және дамыту жүйелеріне инвестиция салу қажет. - Ішкі және халықаралық еңбек нарығында сұранысқа ие дағдыларға білім беру және оқытумен қамтуды кеңейту. Сапалы білім беру мен сұранысқа ие дағдыларды оқытудың кең қолжетімділігін қамтамасыз ету қажет - Шетелде жүрген азаматтарды қорғауды қамтамасыз ету. Отанында қалған осал отбасы мүшелеріне қолдау көрсету. Мемлекет өз азаматтарын консулдық қызметтер, құқықтық қолдау, ақпараттық науқандар және екіжақты келісімдер арқылы шетелде белсенді қорғауға тиіс.	- Сегрегацияның алдын алу және қызметтерге қол жетімділікті жеңілдету. Кемсітушілікке қарсы күрес. Бұған аумақтық және мәдени араласу, мемлекеттік және муниципалдық қызметтерге - денсаулық сақтау, білім беру, тұрғын үй, әлеуметтік бағдарламаларға тең қол жетімділік кіреді. - Әлеуметтік қорғау және мемлекеттік инвестициялар арқылы жұмыспен қамтуға және қоғамдық қызметтерге қатысты шектеулерге ұшыраған азаматтарды қолдау. Босқындарды, баспана іздеушілерді, уақытша орналастырылған адамдарды қоса алғанда, еңбек нарығына немесе қызметтерге қолжетімділігі құқықтық немесе әлеуметтік мәртебесі бойынша уақытша шектелген мигранттарды қорғауды және қолдауды қамтамасыз ету қажет.	
Ескерту – авторлармен құрастырылған		

3. Дағдылары мен қасиеттері баратын елдің қажеттіліктеріне сәйкес келмейтін босқындар. Мәжбүрлі көші-қон, әдетте, шұғыл болып табылады, сондықтан босқындар көбінесе оның еңбек нарығының ерекшеліктерін ескермей, баратын елді таңдайды. Бұл олардың кәсіби дағдылары мен тәжірибесі жаңа жағдайларда талап етілмеуі мүмкін. Сонымен қатар, жағдай бір қатар елдерде босқындардың еңбек нарығына қолжетімділігі шектеулі немесе мүлдем тыйым салынғандығымен қиындайды, бұл олардың экономикалық өмірге қатысу мүмкіндігін болдырмайды және елді босқындардың еңбек интеграциясының әлеуетті пайдасынан айырады.

Мүмкін болатын экономикалық немесе әлеуметтік шығындарға қарамастан, халықаралық құқыққа сәйкес мемлекеттер босқынның анықтамасына сәйкес келетін адамдарға баспана беруге және оларды қорғауды қамтамасыз етуге міндетті. Демек, баратын елдердің негізгі міндеті – халықаралық деңгейде көші-қонға байланысты шығындарды азайту және қаржылық және әлеуметтік ауыртпалықты тиімді бөлу.

Бұл міндеттерді шешу босқындардың экономикалық және әлеуметтік тұрақтылығын арттыруға бағытталған орта мерзімді стратегияларды әзірлеуді талап етеді. Ең тиімді тетіктерінің ішінде:

- қабылдаушы ел шегінде босқындардың ішкі ұтқырлығына жәрдемдесу,
- еңбек нарығына және кәсіптік оқытуға қолжетімділікті қамтамасыз ету,
- жалпы ұлттық деңгейде кепілдендірілген базалық әлеуметтік қызметтерді ұсыну, сондай-ақ босқындарды қабылдау және қолдау үшін жауапкершілікті халықаралық және өңірлік бөлуді оңтайландыру (кесте 2).

Кесте 2. 3 санаттағы мигранттар үшін экономикалық саясат шаралары

Қабылдаушы ел	Халықаралық қауымдастық
- Салалық министрліктер қызметінің негізгі бағыттарына босқындарды қолдауды қосу. Қаржыландырудың тұрақты модельдерін әзірлеу. Босқындарға қатысты мәселелерді денсаулық сақтау, білім, еңбек, инфрақұрылым және басқа да негізгі ведомстволардың стратегиялық және бағдарламалық құжаттарына біріктіру уақытша шешімдерден жүйелі тәсілге көшуге мүмкіндік береді. - Босқындардың экономикалық мүмкіндіктері бар аудандарға көшуін жеңілдету және ынталандыру. Ол үшін көшуді қолдау, тұрғын үймен қамтамасыз ету, ақпараттық және консультациялық көмек сияқты ынталандыру шараларын жасау қажет. - Босқындардың ресми еңбек нарығындағы жұмыс орындарына қол жеткізуіне жәрдемдесу. Бұл үшін жұмысқа рұқсат алу, біліктілік пен дипломдарды тану, кәсіптік оқыту және тілдік оқыту бағдарламаларын жеңілдету қажет. - Босқындарға ұлттық жүйелер арқылы білім беру, медициналық және әлеуметтік қызметтерді ұсыну. Бұл жүктеменің ұлғаюын ескере отырып, білім беру, денсаулық сақтау және әлеуметтік қорғау жүйесінің әлеуетін нығайтуды, сондай-ақ халықтың осал санаттарымен жұмыс істеуге мамандарды даярлауды талап етеді.	- Босқындарды отанынан кетуге мәжбүр ететін жағдайлардың алдын алу немесе шешу. Профилактикалық дипломатияға, бітімгершілік бастамаларға, тұрақты дамуға, кедейлік пен климаттық осалдыққа қарсы күреске инвестиция салу қажет. Дағдарыстардың ерте алдын алу және ішкі жанжалдарды шешуде мемлекеттерді қолдау маңызды болып табылады. - Орта мерзімді қаржыландырудың тиісті көлемін ұсыну. Бұған көп мақсатты бюджеттер, болжамды жоспарлау және мемлекеттер, донорлар және халықаралық ұйымдар арасындағы көпжақты серіктестік кіреді. - Қоныс аудару үшін мүмкіндіктерді кеңейту. Квоталар санын көбейту, іріктеу мен қабылдау рәсімдерін жеңілдету, сондай-ақ жаңа елдер мен өңірлердің осындай бағдарламаларға қатысуын кеңейту қажет. - Қазіргі уақытта негізгі донорлардың тар шеңберімен шектелген қолдау базасын кеңейту. Жаңа мемлекеттерді, жеке секторды, қорларды және даму институттарын тартуды қоса алғанда, кеңірек халықаралық қатысу қажет. - «Ұзақ мерзімді шешімдерді» одан әрі әзірлеу (ерікті түрде оралу, жергілікті жерлердегі интеграция немесе қоныс аудару). Бұл варианттар номиналды емес, нақты болуы үшін құқықтық және әкімшілік кедергілерді жою бойынша жүйелі жұмыс қажет. - Орта мерзімді перспективада мемлекеттік қорғауды және мүмкіндіктерге қол жеткізуді қамтамасыз ететін инновациялық мәртебелерді әзірлеу. Уақытша гуманитарлық мәртебе, климаттық баспана, тұрақсыздық пен апаттардан қашқан мигранттар үшін арнайы қорғаныс сияқты икемді құқықтық режимдерді құру қажет.

Ескерту – авторлармен құрастырылған

4. Дағдылары мен қасиеттері баратын елдің қажеттіліктеріне сәйкес келетін және босқын емес мәселелі мигранттар. Әлемдік көші-қон ағынындағы «мәселелі мигранттардың» үлесі салыстырмалы түрде аз болып қалса да, олардың қозғалысы әдетте заңсыз және қауіпті жағдайларда орыналады, бұл қабылдаушы мемлекеттер үшін айтарлықтай қиындықтар туғызады. Осы зерттеуде бұл термин нормативтік немесе құқықтық бағалауды білдірмейді, тек шекарадан өту ережелерін бұзумен, құжаттардың болмауымен, осалдықтың жоғарылауымен және әлеуметтік ерекшелік пен байланысты көші-қонның тән жағдайларын сипаттайды [12].

Тағайындалған елдердің осы санаттағы адамдарға қатысты көші-қон саясатының мақсаты – адамгершіліктің базалық деңгейін қамтамасыз ету және адамның қадір-қасиетін құрметтеу. Бұл келесілерді болжайды:

- оған мұқтаж адамдар үшін халықаралық қорғаудың қосымша тетіктерін дамыту,
- отанға оралудың ерікті және адамгершілік сипатын қамтамасыз ету, сондай-ақ қауіпті және заңсыз көші-қонға итермелейтін құрылымдық факторларды азайту.

Осы мақсаттарға қол жеткізу үшін экономикалық ынталандыруларды формальды еңбек нарығының қажеттіліктеріне сәйкес келетіндей етіп қайта реттеу, сондай-ақ шыққан елдердегі инклюзивті дамуға жәрдемдесу талап етіледі. Соңғысы келесілерді болжайды:

- әлеуетті мигранттардың кәсіби даярлық деңгейін арттыру,
- олардың әлеуметтік-экономикалық ортаның өзгеруіне бейімделу қабілеттерін кеңейту,
- көші-қонға балама құруға қабілетті институттар мен инфрақұрылымды нығайту (кесте 3).

Кесте3. 4 санаттағы мигранттар үшін экономикалық саясат шаралары

Шыққан ел	Баратын ел
- Әлеуметтік қорғауды күшейту. Халықаралық көші-қонның ішкі баламаларын құру. Бұған денсаулық сақтау, білім беру, жұмыспен қамтуға лайықты тұрғын үй және осал топтарды қолдау жүйелеріне қол жетімділікті кеңейту кіреді. - Адамдарға өмір жолының мүмкін нұсқаларының ауқымын кеңейтуге мүмкіндік беретін дағдыларды қалыптастыру. Негізгі бағыт білім беру және кәсіптік даярлық арқылы адами капиталды дамыту болып табылады - Инклюзивті және экологиялық дамуға ықпал ету. Климаттың өзгеруіне бейімделуді ынталандыру. Инклюзивтілікке, әділеттілікке және экологиялық тұрақтылыққа бағытталған тұрақты өсу модельдерін жылжыту қажет.	- Барлық мигранттарға адамгершілікпен қарау. Көші-қон саясаты мәртебесіне қарамастан барлық мигранттардың құқықтары мен қадір-қасиетін құрметтеуге негізделуі керек. Қауіпсіз және лайықты өмір сүру жағдайларын, депортациялау және ұстау кезінде ізгілікпен жүгінуді, сондай-ақ көші-қон мәртебесіне қатысты шешімдерге шағымдану тетіктерін құруды қамтамасыз ету қажет. - Тәуекел аймағында жүрген, алайда босқындар анықтамасына жатпайтын тұлғаларға бағытталған қолданыстағы жүйенің келісімділігін арттыру. Заңнамалық базаны реформалау және уақытша мәртебелерді, гуманитарлық визаларды және жергілікті интеграция бағдарламаларын қоса алғанда, осы топтарды қорғаудың икемді тетіктерін құру қажет. - Сұранысқа ие қызметкерлер үшін, оның ішінде біліктілігі төмен қызметкерлер үшін заңды кіру мүмкіндіктерін жасау есебінен мигранттар үшін ынталандыруды өзгерту. Ұлттық экономиканың қажеттіліктері негізінде ресми еңбек көші-қоны бағдарламаларын, оның ішінде біліктілігі төмен және орта жұмысшылар үшін кеңейту маңызды. - Адам саудагерлерімен және қанаушы жұмыс берушілермен күресті жандандыру. Иммиграциялық бақылау саласындағы институционалдық әлеуетті арттыру. Иммиграциялық бақылау саласындағы институционалдық әлеуетті арттыру. Адам саудасымен айналысатын қылмыстық желілер қызметінің жолын кесу жөніндегі шараларды күшейту, сондай-ақ пайдалану жағдайында мигранттардың еңбегін пайдаланатын жұмыс берушілерді қатаң жазалау қажет.
<i>Ескерту – авторлармен құрастырылған</i>	

Шетелдегі дипломатиялық миссиялардың мигранттарын қорғауды жағымдымы сал ретінде көрсетуге болады, оның ішінде мигранттарға көмектесу сұрақтарымен айналысуға уәкілеттілігі бар қызметкерлерді атап айтуға болады. Мысалы, елшіліктердегі еңбек сұрақтары бойынша атташе туралы айтуға болады. Бұл қызметкерлер осы елдің шетелдегі елшіліктерінің құрамына кіреді және де олардың міндеттері, басқалармен қатар, Филиппин азаматтарын жалдағысы келетін жұмысберушілердің сенімділігін тексеру және мигранттарға жергілікті жерлерде қызмет көрсету, әсіресе төтенше жағдайлар мен қиын жағдайларға қатысты.

Бұл жұмысты тиімді ұйымдастыру үшін мемлекет қызметкерлердің белгілі бір санатын мигранттарға қажетті ақпарат пен қызметтерді ұсынуға үйретуі керек, сондай-ақ мұндай қызметкерлерді қай елдерге жіберу керектігін анықтауы керек. Ресурстары шектеулі елдер үкіметтік емес және халықаралық ұйымдарға консулдық қызметкерлерді оқытуды ұйымдастыруға көмек сұрай алады, олар уақытша еңбек сұрақтары бойынша атташесі ретінде кейбір қызметтерді атқара алады.

Мигранттарға қатысты зорлық-зомбылық көріністерін азайту үшін шыққан елдердің тиісті тетіктерді құруы маңызды. Бұл, мысалы, кетіп бара жатқан мигранттарға баратын елдердің заңнамасы және қайдан қолдау сұрауға болатындығы туралы ақпарат беру, сондай-ақ елшіліктер мен консулдықтар мен мемлекеттік қызметшілерге туындаған мәселелерді сауатты шеше алатындай етіп қажетті ресурстарды бөлу және оқытуды ұйымдастыру туралы. Мигранттарға қандай қызметтер қол жетімді екендігі туралы маңызды ақпарат көздері кәсіподақтар мен басқа да жұмысшылар ұйымдары, үкіметтік емес және халықаралық ұйымдар және олардың баратын елдердегі әлеуметтік қызметтерді ұсынатын үкіметтік серіктестері болып табылады. Консулдық бөлімдердің қызметкерлері осы мәселелер бойынша соңғы ақпараттан үнемі хабардар болуға барынша күш салуы керек.

Бір қатар елдердің мысалында көші-қон саясатының нақты іс-шараларына мысалдар келтірейік.

Қазақстан. Ұлттық статистика мен көші — қон органдарының есептерінің алдын ала деректері бойынша 2021-2023 жылдары Қазақстаннан және Қазақстанға ұзақ мерзімді көші-қонның жыл сайынғы ағындары ондаған мың адамға өзгерді; мысалы: 2022 жылы кеткендердің саны шамамен 31 мыңға, келгендердің саны 19 мыңға бағаланды. Шығарылатын құрылымдарына IT, денсаулық сақтау және инженерия (бейіндік тізілімдер бойынша бағалау) салаларындағы жас мамандар көбірек кіреді-бұл «мидың ағуы» және бірқатар салалардағы білікті кадрлардың тапшылығы мәселелерін күшейтеді. Мамандардың кетуіне жауап ретінде мемлекеттік және бейіндік ведомстволар : it-старттаптарға арналған гранттар, қайтып келушілерді қолдау бағдарламалары, өңірлердегі жас мамандарға арналған салықтық жеңілдіктер сияқты шаралар пакетіне бастамашылық етті. Бастапқы бағалау жергілікті жетістіктерді көрсетеді, бірақ ағынның жүйелі төмендеуі әлі байқалмайды – масштабтау және тиімділікті бақылау қажет.

Орталық Азия Елдері (Тәжікстан, Қырғызстан, Өзбекстан). Өңірдің бірқатар елдерінде еңбек көші — қонында жұмыспен қамтылғандардың үлесі халықтың 10% - нан асады, ал мигранттардың ақша аударымдары жекелеген жылдары ЖІӨ-нің 20-30% - на дейін жетті (әсіресе Тәжікстан мен Қырғызстанда) - бұл үй шаруашылықтарының валютасы мен табысының негізгі көзі. 2021-2022 жылдары Тәжікстанға мигранттардың ақша аудару көлемі шамамен 2,0-2,5 млрд АҚШ долларын құрады, бұл сол кезеңдегі тікелей шетелдік инвестициялар көлемінен бірнеше есе артық. Бұл ағындар кедейлік деңгейін төмендетіп, тұтынуды қолдады, бірақ экономиканы қабылдаушы елдердегі еңбек нарығындағы күйзелістерге осал етті. Саяси қорытынды: ақша аударымдарды ұзақ мерзімді инвестицияларға айналдыру және кіріс көздерін ертартаптандыру қажет.

Еуропалық Одақ. OECD бағалауы бойынша, 2021-2023 жылдары ЕО-дағы үшінші елдердің тұрғындарының саны ондаған миллионды құрады (мысалы, шамамен 23-24 миллион адам, ЕО халқының шамамен 5%) — көші-қон бірқатар секторлардағы (Денсаулық сақтау, IT, құрылыс) жұмыс күшінің тапшылығын толтыруға көмектеседі. Жоғары білікті мамандарды тарту бастамалары 2019-2022 жылдары ондаған мың білікті жұмысшылардың келуіне әкелді; бұл денсаулық сақтау және IT тапшылығын ішінара қысқартуға мүмкіндік берді, сонымен қатар шетелдік дипломдар мен кәсіби біліктіліктерді жедел тану саясатын ынталандырды.

Қорытынды

Көші-қон саласындағы заманауи талаптары көші-қон саясатын әзірлеу мен іске асырудағы қолданыстағы тәсілдерді қайта қарауды және қайта қарастыруды талап етеді. Көші-қон ауқымының өсуі, оның сипатының өзгеруі, сондай-ақ мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық дамуындағы маңыздылығының артуы осы саладағы мемлекеттік басқару сапасына жаңа талаптар қояды. Жаһандық өзара тәуелділік жағдайында фрагменттік және реактивті шаралардан неғұрлым интеграцияланған, ғылыми негізделген және сенімді деректерге негізделген тәсілдерге көшу қажеттілігін мойындау өте маңызды.

Көші-қонды басқаруды жетілдірудің негізгі бағыттарының бірі көші-қон ақпаратын жинаудың, өңдеудің және талдаудың бірыңғай стандарттарын енгізу болып табылады. Бұл ұлттық және халықаралық деңгейлердегі көші-қон үдерісінің неғұрлым дәл, салыстырмалы және объективті бейнесін қалыптастыруға мүмкіндік береді. Бүгінгі күні әр түрлі деректер көздері, әдістемелердің сәйкес келмеуі және тұрақты бақылаудың болмауы жиі дұрыс емес бағалауларға әкеледі және тиімді саяси шешімдерді әзірлеуді қиындатады.

Екінші маңызды аспект – мигранттардың мотивацияларын, олардың интеграциясындағы кедергілерді, көші-қонның экономикалық және әлеуметтік салдарын тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін әлеуметтанулық және демографиялық зерттеулердің жаңа әдістерін жасауға инвестициялар. Мұндай зерттеулерді тұрақты негізде жүргізу икемді және тұрақты көші-қон саясатын қалыптастыру үшін сенімді эмпирикалық базаны қамтамасыз етеді.

Сонымен қатар, ғылыми қоғамдастықтың, мемлекеттік құрылымдардың және халықаралық ұйымдардың қажеттіліктерін бір мезгілде қанағаттандыратын, сонымен бірге мигранттардың жеке деректерін қорғауды, құпиялылығы мен құқықтарын сақтауды қамтамасыз ететін ашық және қолжетімді деректер базасын құру қажет. Бұл әсіресе осал топтардың, соның ішінде босқындардың, мәжбүрлі қоныс аударушылардың және азаматтығы жоқ адамдардың көші-қоны аясында өте маңызды [13]. Көші-қон үдерістерін басқарудың тиімділігін арттыру үшін нормативтік-құқықтық және әкімшілік базаларды жетілдіріп қана қоймай, көші-қон саясатының тұрақтылығы мен әділдігін қамтамасыз етуге бағытталған қаржылық тәсілдемелерді қайта қарастыру керек. Қазіргі жағдайда көші-қонды басқару икемді, бейімделген және ұзақ мерзімді болашағы бар экономикалық шешімдерді қажет етеді, олар баратын елдердің де, шыққан елдердің де мүдделерін ескеруі керек.

Негізгі басты бағыттардың бірі – қолдауға бағытталған орта мерзімді және ұзақ мерзімді қаржы құралдарын әзірлеу болып табылады:

- инфрақұрылымды, денсаулық сақтау, білім беру және тұрғын үй жүйелерін нығайту үшін нысаналы қорлар, гранттар және бюджеттік көмек беру арқылы көптеген босқындар мен мигранттарды қабылдайтын мемлекеттер;

- экономикалық трансформацияны ынталандыру және ішкі ұтқырлықты қамтамасыз ету мақсатында мигранттар үшін тартымдылықтың төмендеуін сезінетін елдер.

Сондай-ақ, маңызды міндет табысы төмен және орташа елдерге тұрақты сыртқы қаржы ағындарын көтермелеу болып табылады, бұл мемлекеттерге еңбекке қабілетті халықтың нәтижесінің салдарын жұмсартып қана қоймай, сонымен қатар қайтып келе жатқан мигранттарды интеграциялаудың, жұмыспен қамтуды қамтамасыз етудің және жергілікті экономиканы дамытудың тиімді тетіктерін құруға мүмкіндік береді. Бұл жағдайда сауатты саясатпен экономикалық өсудің катализаторы бола алатын мигранттардың ақша аударымдары ерекше маңызға ие.

Сонымен қатар, жеке секторды көші-қон стратегияларын іске асыруға – мигранттардың адами капиталына инвестициялар арқылы да, жұмыс орындары мен кәсіптік оқыту бағдарламаларын құру арқылы да белсенді тарту қажет. Көші-қон әлеуетін орнықты даму құралы ретінде пайдалануда мигранттардың шыққан елдерін қолдау мемлекет, бизнес және халықаралық ұйымдар арасындағы күш-жігерді үйлестіруді талап етеді. Тиімді көші-қон саясаты мүдделі тараптардың кең ауқымының белсенді қатысуынсыз мүмкін емес. Көші-қон үдерістерінің күрделілігі мен сектораралық сипатын ескере отырып, маңызды міндет әртүрлі әлеуметтік топтар мен басқару деңгейлерінің мүдделерін көрсете алатын шешімдерді әзірлеу үшін инклюзивті платформаларды қалыптастыру болып табылады. Осыған байланысты келесілер қажет:

- өңірлік және халықаралық деңгейлерде тәсілдерді бірлесіп әзірлеу, тәжірибе алмасу және саясаттарды үйлестіру үшін ұқсас көші-қон міндеттеріне (мысалы, босқындардың жоғары ағыны немесе білікті кадрлардың ағуы) тап болатын мемлекеттердің коалицияларын құру;

- үкіметтік емес ұйымдарды (ҮЕҰ), азаматтық қоғам институттарын, жеке сектор мен ғылыми қоғамдастық өкілдерін шешімдер қабылдау, саясаттың тиімділігін мониторингілеу және бағалау үдерістеріне тарту;

- мигранттар, босқындар мен қоныс аударушылар үшін саясаттың басымдықтарын айқындауға қатысуға, пікір білдіруге және өз мүдделерін қорғауға мүмкіндік беретін өкілдік, кері байланыс және есеп беру тетіктерін дамыту.

Бұл тәсілдеме «мигранттарды басқарудан» «мигранттармен бірге басқаруға» көшуді қамтиды, бұл мақсатты топтардың нақты қажеттіліктері мен үміттерін ескеруге, маргиналдану тәуекелдерін азайтуға және көші-қон саясатының заңдылығын арттыруға мүмкіндік береді.

Атап айтқанда, халықаралық деңгейде – донор елдер мен реципиент елдердің кооперациясын кеңейту, қаржыландырудың ұзақ мерзімді тетіктерін енгізу және көші-қон статистикасының базаларын нығайту. ЕО үшін – біліктілікті тану саясатын күшейту, босқындардың интеграциясын жеделдету және әлеуметтік бейімдеу бағдарламаларына

инвестиция салу. Орталық Азия елдері үшін – көші-қон ағындарын келісілген реттеу, тәжірибе алмасу және статистикалық деректерді бірлесіп пайдалану үшін өңірлік платформалар құру. Нақты Қазақстан үшін – қайтып келе жатқан мигранттарды реинтеграциялау бағдарламаларын дамыту, білікті мамандар ағынын ынталандыру және шетелде еңбек мигранттарын қорғау тетіктерін енгізу.

Осылайша, зерттеудің жаңалығы мигранттарды төрт санатқа жүйелеу және көші-қон ағындарын басқарудың теңдестірілген тәсілін жасауға мүмкіндік беретін сараланған саяси шараларды әзірлеу болып табылады. Бұл тәсілдеме тәуекелдерді азайтуға және шыққан елдер үшін де, баратын елдер үшін де әлеуметтік-экономикалық пайданы барынша арттыруға мүмкіндік береді.

Алғыс айту, мүдделер қақтығысы. Бұл мақала Еуропалық Одақпен қаржыландырылады. Алайда, айтылған көзқарастар мен пікірлер тек авторларға тиесілі және міндетті түрде Еуропалық Одақтың немесе Еуропалық білім және мәдениет жөніндегі Атқарушы Агенттіктің (EACEA) көзқарасын білдірмейді. Олар үшін Еуропалық Одақ та, EACEA да жауап бере алмайды.

Әдебиеттер тізімі

1. International Organization for Migration. World Migration Report 2022. Geneva: IOM, 2022. 480 p.
2. Harris J., Todaro M. Migration, Unemployment, and Development: A Two-Sector Analysis // The American Economic Review. – 1970. – Vol. 60, No. 1. – P. 126–142.
3. Сыздықбеков Е.С. Внешняя трудовая миграция как фактор развития рынка труда в Республике Казахстан // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». – 2022. – No 4(108). – С. 227–234.
4. Джансараева Р.Е. Анализ современной миграционной ситуации в Республике Казахстан // Вестник КазНУ. Серия Юридическая. – 2015. – Vol. 75, No. 3. – С. 284–290.
5. OECD. International Migration Outlook 2023. Paris: OECD Publishing, 2023. 404 p.
6. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. International Migration 2022 Highlights. New York: United Nations, 2022. 38 p.
7. Мусина С.Т., Хусаинова Ж.С., Вечкинзова Е.А. Миграционные процессы в Казахстане: тенденции, специфика, факторы // Вестник КарГУ. Серия «Экономика». – 2020. – No 4(100). – С. 53–67.
8. Georgiana N. Remittances of migrant workers and their importance in economic growth // Romania. – 2018. – Vol. 8, No. 1. – P. 161–166.
9. Fasani F., Llull J., Tealdi C. The economics of migration: Labour market impacts and migration policies (Editorial) // Labour Economics. – 2020. – Vol. 67. – Article number 101929. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.labeco.2020.101929>.
10. Тулегенова М.С., Тулейбаева А. Международная трудовая миграция: современные тенденции // Вестник КазНУ. Серия международные отношения и международное право. – 2016. – No 3 (75). – С. 92–97.
11. Coulter S. Skill formation, immigration and European integration: The politics of the UK growth model // New Political Economy. – 2018. – Vol. 2. – P. 208–222. DOI: <https://doi.org/10.1080/13563467.2017.1370446>.
12. Han Q., Zhou K., Guo Z. Understanding rural household migration and homestead exit intentions: Toward sustainable land use and development goals // Journal of Geochemical Exploration. – 2024. – Vol. 267. – Article 107595.
13. Ren Y., Wang X. Impact of comparative advantages in origin and destination cities on return migrant workers' entrepreneurship: An induced network analysis // Cities. – 2025. – Vol. 156. – Article 05525.

References

1. International Organization for Migration. World Migration Report 2022. Geneva: IOM, 2022. 480 p.
2. Harris J., Todaro M. Migration, Unemployment, and Development: A Two-Sector Analysis, The American Economic Review, №60, 126-142(1970).
3. Syzdykbekov E.S. Vneshnjajatrudovajamigracijakakfaktorrazvitiyarnkatruda v RespublikeKazahstan [External labor migration as a factor in the development of the labor market

- in the Republic of Kazakhstan], VestnikKarU. Serija «Jekonomika» [Bulletin of the Karaganda University. Economy Series], No4(108), 227-234(2022). [in Russian]
4. Dzhanasaraeva R. E. Analiz sovremennoj migracionnoj situacii v Respublike Kazakhstan [Analysis of the current migration situation in the Republic of Kazakhstan], VestnikKazNU. Serija Juridicheskaja [Journal of actual problems of jurisprudence], 75(3), 284-290(2015). [in Russian]
 5. OECD. International Migration Outlook 2023. Paris: OECD Publishing, 2023. 404 p.
 6. United Nations, Department of Economic and Social Affairs. International Migration 2022 Highlights. New York: United Nations, 2022. 38 p.
 7. Musina S.T., Husainova Zh.S., Vechkinzova E.A. Migracionnyy processy v Kazahstane: tendencii, specifika, factory [Migration processes in Kazakhstan: trends, specifics, factors], VestnikKarGU. Serija «Jekonomika» [Bulletin of the Karaganda University. Economy Series], No 4(100), 53-67(2020). [in Russian]
 8. Georgiana N. Remittances of migrant workers and their importance in economic growth, Romania, Vol. 8, no. 1, 161-166(2018).
 9. Fasanin F., Llull J., Tealdi C. The economics of migration: Labour market impacts and migration policies (Editorial), Labour Economics, 67, 101929(2020).
 10. Tulegenova M.S., Tulejbaeva A. Mezhdunarodnaja trudovaja migracija: sovremennyye tendencii [International labour migration: current trends] // VestnikKazNU. Serija mezhdunarodnye otnosheniya i mezhdunarodnoe pravo [International Relations and International Law Journal], №3 (75), 92-97(2016). [in Russian]
 11. Coulter S. Skill formation, immigration and European intergration: The politics of the UK growth model, New Political Economy, 2, 208–222(2018).
 12. Han Q., Zhou K., Guo Z. Understanding rural household migration and homestead exit intentions: Toward sustainable land use and development goals, Journal of Geochemical Exploration, 267, 107595(2024).
 13. Ren Y., Wang X. Impact of comparative advantages in origin and destination cities on return migrant workers' entrepreneurship: An induced network analysis, Cities, 156, 05525(2025).

СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ К МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКЕ: ВЫЗОВЫ И РЕШЕНИЯ ДЛЯ УСТОЙЧИВОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ

Карина НЕВМАТУЛИНА, PhD, Карагандинский университет Казпотребсоюза, г. Караганда, Казахстан. carisha_07@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0839-9071>

Саян ШАКЕЕВ*, кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский университет им. Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан. sayan.79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6119-1777>

Сая АБЕУОВА, кандидат экономических наук, доцент, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан. sayaabeuova@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-3384-2998>

Гульнар БАЙГОЖИНА, PhD, Карагандинский университет Казпотребсоюза, Караганда, Казахстан. gulnara_2007@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7779-9509>

Абдумалик КАДИРОВ, д.э.н., Ферганский государственный технический университет, Фергана, Узбекистан. abdumalikkadirov84@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2384-5271>

MODERN APPROACHES TO MIGRATION POLICY: CHALLENGES AND SOLUTIONS FOR SUSTAINABLE ECONOMIC DEVELOPMENT

Karina NEVMATULINA, PhD, docent, Karaganda university of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan. carisha_07@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0839-9071>

Sayan SHAKEYEV*, candidate of economic sciences, Associate Professor, Academician Buketov Karaganda University, Karaganda, Kazakhstan. sayan.79@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0001-6119-1777>

Saya ABEUOVA, candidate of economic sciences, Associate Professor, Karaganda university of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan. <https://orcid.org/0000-0002-3384-2998>

Gulnar BAIGOZHINA, Karaganda university of Kazpotrebsoyuz, Karaganda, Kazakhstan. gulnara_2007@inbox.ru, <https://orcid.org/0000-0001-7779-9509>

Abdumalik KADIROV, Doctor of Economics, Fergana State Technical University, Ferghana, Uzbekistan. abdumalikkadirov84@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-2384-5271>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

ОЦЕНКА ВЛИЯНИЯ ДЕМОГРАФИЧЕСКИХ И ЭКОНОМИЧЕСКИХ ФАКТОРОВ НА ПЕНСИОННУЮ СИСТЕМУ

Сергей ДОНЦОВ	<i>Донцов Сергей, кандидат технических наук, Full Professor in Economics, профессор кафедры «Экономика» НАО «Торайгыров университет», Факультет экономики и права, г. Павлодар, Республика Казахстан, s.s.dontsov@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-1495-1483</i>
Светлана ЗОЛОТАРЕВА*	<i>кандидат экономических наук, Инновационный Евразийский университет», Факультет экономика и инжиниринг, г. Павлодар, Республика Казахстан, vitalangel@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8784-6153</i>
Зульфия АРЫНОВА	<i>кандидат экономических наук, профессор кафедры «Экономика», НАО «Торайгыров университет», Факультет экономики и права, г. Павлодар, Республика Казахстан, zaryn24@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0003-0123-6667</i>
Айгуль МАЖИТОВА	<i>магистр экономических наук, преподаватель кафедры «Экономика» НАО «Торайгыров университет», Факультет экономики и права, г. Павлодар, Республика Казахстан, m.alinur@mail.ru, ORCID: https://orcid.org/0000-0002-3606-4853</i>
Шавкат БОЛТАЕВ	<i>доктор философии в области экономики (PhD), доцент Бухарского Международного Университета, Бухара, Узбекистан, ORCID: https://orcid.org/0009-0009-3234-255</i>

Дата поступления рукописи в редакцию: 02/09/2025

Доработано: 23/09/2025

Принято: 29/09/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1536

УДК 338.2

МРНТИ 06.71.47

Аннотация. В данной статье приведены результаты исследований влияния демографических и экономических факторов на пенсионную систему Казахстана. При этом рассмотрены основные тенденции и проблемы развития национальной пенсионной системы, а также проведен анализ ее финансовой устойчивости и обеспечиваемой ею социальной справедливости. Для анализа демографических и экономических факторов, влияющих на отечественную пенсионную систему, применены методы сравнительного, корреляционно-регрессионного анализа, а также метод моделирования. Для реализации указанных методов использованы компьютерные программы Microsoft Excel, SPSS и AnyLogic. В статье проанализировано влияние демографических и экономических факторов на пенсионную систему Республики Казахстан. Кроме того, приведены результаты моделирования и прогнозирования пенсионных выплат в Казахстане при различных сценариях развития демографической и экономической ситуации. На основании полученных данных были определены соответствующие ориентиры и сформулированы практические рекомендации. Результаты проведенных исследований характеризуются определенной научной и практической значимостью, способствуют расширению знаний об отечественной пенсионной системе. Содержат полезную информацию для разработки соответствующих стратегий и мер по улучшению пенсионного обеспечения в Казахстане с учётом лучшего международного опыта.

Ключевые слова: пенсионная система, демографические факторы, тенденции развития, прогнозирование, сценарии развития, финансовая устойчивость, социальная справедливость.

Аңдатпа. Бұл мақалада Қазақстанның зейнетақы жүйесіне демографиялық және экономикалық факторлардың әсері туралы зерттеулердің нәтижелері берілген. Ұлттық зейнетақы жүйесін дамытудың негізгі тенденциялары мен проблемалары қарастырылып, оның қаржылық тұрақтылығы мен ол қамтамасыз ететін әлеуметтік әділеттілікке талдау жүргізілді. Отандық зейнетақы жүйесіне әсер ететін демографиялық және экономикалық факторларды талдау үшін салыстырмалы, корреляциялық-регрессиялық талдау әдістері, сондай-ақ модельдеу әдісі қолданылды. Көрсетілген әдістерді жүзеге асыру үшін Microsoft Excel, SPSS және AnyLogic компьютерлік бағдарламалары қолданылды. Мақалада Қазақстан Республикасының зейнетақы жүйесіне демографиялық және экономикалық факторлардың әсері талданады. Сонымен қатар, демографиялық және экономикалық жағдайды дамытудың өртүрлі сценарийлері бойынша Қазақстандағы зейнетақы төлемдерін модельдеу және болжау нәтижелері берілген. Алынған деректер негізінде тиісті нұсқаулар анықталып, практикалық ұсыныстар тұжырымдалды. Жүргізілген зерттеулердің

* Автор для корреспонденции: С.Злотарева, vitalangel@mail.ru

нәтижелері белгілі бір ғылыми-тәжірибелік маңыздылығымен сипатталады және отандық зейнетақы жүйесі туралы білімді кеңейтуге ықпал етеді. Үздік халықаралық тәжірибені ескере отырып, Қазақстанда зейнетақымен қамсыздандыруды жақсарту бойынша тиісті стратегиялар мен шараларды әзірлеу үшін пайдалы ақпаратты қамтиды. **Түйінді сөздер:** зейнетақы жүйесі, демографиялық факторлар, даму тенденциялары, болжау, даму сценарийлері, қаржылық тұрақтылық, әлеуметтік әділеттілік.

Abstract. This article presents the results of studies of the influence of demographic and economic factors on the pension system of Kazakhstan. At the same time, the main trends and problems of development of the national pension system are considered, and an analysis of its financial stability and social justice provided by it is conducted. To analyze the demographic and economic factors influencing the domestic pension system, the methods of comparative, correlation-regression analysis, as well as the modeling method are used. To implement these methods, computer programs Microsoft Excel, SPSS and AnyLogic were used. The article analyzes the influence of demographic and economic factors on the pension system of the Republic of Kazakhstan. In addition, the results of modeling and forecasting of pension payments in Kazakhstan under various scenarios of development of the demographic and economic situation are presented. Based on the data obtained, the corresponding benchmarks were determined and practical recommendations were formulated. The results of the studies are characterized by a certain scientific and practical significance, contribute to the expansion of knowledge about the domestic pension system. They contain useful information for the development of appropriate strategies and measures to improve pension provision in Kazakhstan, taking into account the best international experience.

Keywords: pension system, demographic factors, development trends, forecasting, development scenarios, financial stability, social justice.

Введение

Актуальность темы исследований обусловлена необходимостью объективной оценки влияния демографических и экономических факторов на современные системы пенсионного обеспечения. Для этого рассмотрены основные тенденции и проблемы развития казахстанской пенсионной системы, а также проведен анализ ее финансовой устойчивости и обеспечиваемой ею социальной справедливости.

Пенсионная система играет ключевую роль в обеспечении социальной стабильности и благополучия населения, особенно в условиях стремительных демографических и экономических изменений. Казахстан, как государство с переходной экономикой, сталкивается с целым рядом вызовов в сфере пенсионного обеспечения. К ним относятся старение населения, снижение рождаемости, изменение структуры занятости, рост неформального сектора, а также влияние макроэкономических факторов, таких как инфляция, уровень безработицы и колебания доходов государственного бюджета. С течением времени становится все более очевидным, что устойчивость пенсионной системы не может быть обеспечена без учета комплексного воздействия демографических и экономических факторов. Прогнозируемое увеличение доли пожилого населения на фоне снижения численности трудоспособного контингента вызывает необходимость пересмотра принципов финансирования пенсионных выплат, а также поиска механизмов повышения эффективности накопительной и распределительной составляющих системы. Сложившиеся условия требуют переосмысления роли государства в регулировании пенсионной системы, в том числе в части обеспечения финансовой устойчивости и гарантии социальной справедливости. Важно учитывать, что система пенсионного обеспечения выполняет не только функцию перераспределения доходов между поколениями, но и является элементом экономической политики, способным стимулировать трудовую активность, уровень формальной занятости и развитие накопительных инструментов. Поэтому оценка влияния демографических и экономических факторов должна проводиться в тесной связи с анализом макроэкономической ситуации и структурных особенностей рынка труда.

В последние годы в Казахстане наблюдается нарастание дисбалансов между доходами и расходами пенсионной системы. Несмотря на рост пенсионных взносов, обусловленный увеличением средней заработной платы, поступления в Единый накопительный пенсионный фонд (ЕНПФ) всё еще остаются недостаточными для полного обеспечения будущих обязательств. При этом рост продолжительности жизни и увеличение числа получателей пенсионных выплат усиливают нагрузку на государственный бюджет, особенно в условиях экономической нестабильности и инфляционного давления.

Одной из ключевых проблем остаётся ограниченное участие населения в официальной системе накоплений. Значительная часть трудоспособных граждан занята в теневом секторе экономики, не делая обязательных пенсионных отчислений. Это, в свою очередь, приводит к тому, что в будущем эти категории населения будут либо полностью зависимы от базовой (минимальной) пенсии, либо окажутся за пределами системы пенсионного обеспечения. Таким

образом, устойчивое функционирование системы возможно только при условии охвата максимально широких слоёв населения механизмами пенсионного страхования. В рамках данного исследования особое внимание уделяется анализу факторов, способствующих усилению или ослаблению пенсионной нагрузки, а также выявлению потенциальных точек роста, способных стабилизировать систему. Предполагается, что при сохранении текущих демографических тенденций и без проведения структурных реформ возможны негативные сценарии развития, включая снижение реального уровня пенсий, рост бюджетной зависимости пенсионной системы и углубление социального неравенства среди пожилого населения. Актуальность проблемы обусловлена также необходимостью долгосрочного стратегического планирования. Пенсионная система не может адаптироваться за короткий срок, её корректировка требует продолжительной и продуманной политики. Поэтому уже сегодня необходимо моделировать сценарии будущего, оценивать чувствительность системы к различным макроэкономическим и демографическим шокам, а также формировать политику, способную обеспечить её устойчивость на горизонте 20–30 лет. Практическая значимость исследования заключается в том, что полученные результаты могут быть использованы при разработке национальной стратегии пенсионного обеспечения, совершенствовании нормативно-правовой базы, а также в аналитической деятельности государственных и научных институтов. Объективная оценка текущего состояния системы и выявление уязвимых точек позволит принять обоснованные меры по реформированию, опираясь не на краткосрочные эффекты, а на долгосрочные социально-экономические цели.

Таким образом, исследование направлено не только на теоретическое осмысление воздействия демографических и экономических факторов, но и на разработку практических решений, способствующих сбалансированному и устойчивому развитию пенсионной системы Республики Казахстан.

Целью данной статьи является оценка влияния ключевых демографических и экономических факторов на пенсионную систему Казахстана, выявление потенциальных рисков и разработка рекомендаций по обеспечению её долгосрочной устойчивости. В рамках исследования будут проанализированы статистические данные, а также рассмотрены возможные сценарии развития пенсионной системы в условиях меняющейся социально-экономической среды.

В процессе исследований выдвинуты гипотезы о разнонаправленном влиянии демографических и экономических факторов на развитие отечественной пенсионной системы. Доказана целесообразность использования методов корреляционно-регрессионного анализа и имитационного моделирования для обнаружения и подтверждения соответствующих зависимостей.

Материалы и методы

Для анализа демографических и экономических факторов, влияющих на пенсионную систему Казахстана, применены следующие методы:

1) метод сравнительного анализа, позволяющий сопоставить показатели пенсионной системы Казахстана с другими странами, а также выявить динамику и тенденции её развития во времени;

2) метод корреляционно-регрессионного анализа, использованный для изучения степени и направления связи между различными переменными, а также для определения наиболее значимых факторов влияния;

3) метод моделирования, обеспечивающий возможность построения математических имитационных моделей реального объекта или процесса, прогнозирования и оптимизации принимаемых решений.

Для реализации указанных методов использованы следующие программы: Microsoft Excel, SPSS и AnyLogic.

Результаты (классификация)

В настоящее время в Казахстане функционирует многоуровневая пенсионная система.

Первый её уровень включает в себя пенсионные выплаты за счёт средств государственного бюджета (солидарная и базовая пенсионные выплаты).

Второй уровень представляет собой обязательный накопительный компонент, включающий в себя десятипроцентные обязательные пенсионные взносы (ОПВ) работников и обязательные профессиональные пенсионные взносы (ОППВ) работодателей в размере 5% от доходов работников, занятых на опасных и вредных для здоровья производствах.

Третий уровень – добровольная накопительная система, включающая в себя пенсионные выплаты за счет добровольных пенсионных взносов (ДПВ) граждан.

При этом следует отметить, что второй и третий уровни являются накопительными и формируются на индивидуальных пенсионных счетах вкладчиков в Едином накопительном пенсионном фонде (ЕНПФ). Сложившиеся условия требуют переосмысления роли государства в регулировании пенсионной системы, в том числе в части обеспечения финансовой устойчивости и гарантии социальной справедливости. Важно учитывать, что система пенсионного обеспечения выполняет не только функцию перераспределения доходов между поколениями, но и является элементом экономической политики, способным стимулировать трудовую активность, уровень формальной занятости и развитие накопительных инструментов. Поэтому оценка влияния демографических и экономических факторов должна проводиться в тесной связи с анализом макроэкономической ситуации и структурных особенностей рынка труда.

Пенсионная система Казахстана основана на следующих основных принципах: солидарности, накопления и добровольности. На базовую пенсию могут рассчитывать абсолютно все пенсионеры по возрасту, однако ее размер с 1 июля 2018 года зависит от трудового стажа до 1998 года и стажа участия в накопительной пенсионной системе. Солидарную пенсию получают те, кто имеет не менее полугода трудового стажа до 1998 года. Размер ее одновременно зависит от стажа работы и заработной платы.

Результаты анализа показали, что на пенсионную систему Казахстана оказывают влияние следующие демографические факторы:

- Рождаемость. Этот фактор оказывает положительное влияние на пенсионную систему, так как увеличивает количество потенциальных участников накопительной системы и снижает пенсионную нагрузку (отношение числа пенсионеров к числу работников). Коэффициент корреляции между рождаемостью и уровнем пенсионных выплат составил 0,62, что свидетельствует о средней прямой связи между этими переменными.

- Смертность. Этот фактор оказывает отрицательное влияние на пенсионную систему, так как уменьшает количество потенциальных участников накопительной системы и увеличивает пенсионную нагрузку. Коэффициент корреляции между смертностью и уровнем пенсионных выплат составил -0,58, что свидетельствует о средней обратной связи между этими переменными.

- Продолжительность жизни. Этот фактор оказывает сложное влияние на пенсионную систему, так как с одной стороны увеличивает продолжительность получения пенсии и необходимость индексации пенсий в связи с ростом цен, а с другой стороны способствует повышению качества жизни, здоровья населения и возможности продолжения трудовой деятельности после достижения пенсионного возраста. Коэффициент корреляции между продолжительностью жизни и уровнем пенсионных выплат составил 0,36, что свидетельствует о слабой прямой связи между этими переменными.

- Миграция. Этот фактор оказывает двойственное влияние на пенсионную систему, так как зависит от направления и характера миграционных потоков. Коэффициент корреляции между миграцией и уровнем пенсионных выплат составил -0,12, что свидетельствует об отсутствии значимой связи между этими переменными.

Ниже представлены графики, иллюстрирующие влияние демографических и экономических факторов на пенсионную систему (Рисунок 1–3).

Рисунок 1. Динамика численности населения и доли 65+ (2015–2024)

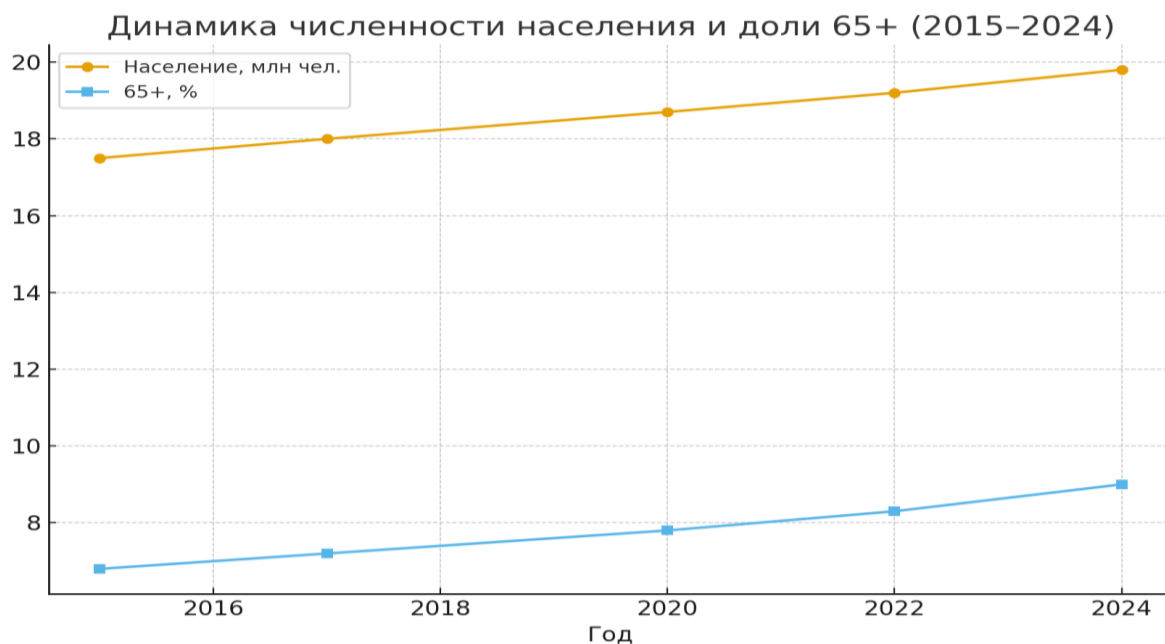

Диаграмма отражает рост общей численности населения Казахстана и увеличение доли лиц старше 65 лет, что свидетельствует об усилении демографической нагрузки на трудоспособное население.

Рисунок 2. Средняя заработная плата в Казахстане (2018–2024)

Согласно данному рисунку, можно сказать, что прослеживается устойчивый рост средней заработной платы за последние годы, что напрямую влияет на размер пенсионных взносов и формирование накоплений в пенсионной системе.

Рисунок 3. Средний размер пенсии (2018–2024)

Представленные данные показывают динамику увеличения среднего размера пенсии, что отражает как рост поступлений в пенсионный фонд, так и индексацию пенсионных выплат.

Результаты анализа также показали, что на пенсионную систему Казахстана оказывают влияние следующие экономические факторы:

- Занятость. Этот фактор оказывает положительное влияние на пенсионную систему, так как увеличивает количество участников накопительной системы и снижает пенсионную нагрузку. Коэффициент корреляции между занятостью и уровнем пенсионных выплат составил 0,67, что свидетельствует о средней прямой связи между этими переменными.

- Безработица. Этот фактор оказывает отрицательное влияние на пенсионную систему, так как уменьшает количество участников накопительной системы и увеличивает пенсионную нагрузку. Коэффициент корреляции между безработицей и уровнем пенсионных выплат составил -0,65, что свидетельствует о средней обратной связи между этими переменными.

- Доходы населения. Этот фактор оказывает положительное влияние на пенсионную систему, так как увеличивает размер страховых взносов и пенсионных накоплений. Коэффициент корреляции между доходами населения и уровнем пенсионных выплат составил 0,71, что свидетельствует о сильной прямой связи между этими переменными.

- Инфляция. Этот фактор оказывает отрицательное влияние на пенсионную систему, так как снижает реальную стоимость пенсионных накоплений и пенсий. Коэффициент корреляции между инфляцией и уровнем пенсионных выплат составил -0,54, что свидетельствует о средней обратной связи между этими переменными.

- Рост ВВП. Этот фактор оказывает положительное влияние на пенсионную систему, так как отражает рост экономического потенциала страны и возможности повышения пенсий. Коэффициент корреляции между ростом ВВП и уровнем пенсионных выплат составил 0,59, что свидетельствует о средней прямой связи между этими переменными.

Для осуществления экономико-математического моделирования были выбраны следующие сценарии развития демографической и экономической ситуации в Казахстане:

- Базовый сценарий предполагает сохранение текущих тенденций и параметров пенсионной системы Казахстана без каких-либо изменений.

- Оптимистический сценарий связан с возможным улучшением демографической и экономической ситуации в Казахстане за счет повышения рождаемости, снижения смертности, увеличения продолжительности жизни, роста занятости, доходов населения и ВВП, а также повышения нормы страховых взносов и инвестиционного дохода.

- Пессимистический сценарий учитывает вероятность ухудшения демографической и экономической ситуации в Казахстане ввиду снижения рождаемости, повышения смертности, уменьшения продолжительности жизни, роста безработицы, снижения доходов населения и ВВП, а также снижения нормы страховых взносов и инвестиционного дохода.

Анализируя результаты моделирования и прогнозирования пенсионных выплат в Казахстане можно сделать вывод, что при базовом сценарии уровень пенсионных выплат в

Казахстане будет постепенно расти с 77,4 тыс. тенге в 2018 году до 121,9 тыс. тенге в 2038 году. Пенсионная нагрузка также будет увеличиваться с 0,16 чел./чел. в 2018 году до 0,21 чел./чел. в 2038 году. Размер пенсионных накоплений будет расти с 9 380 млрд. тенге в 2018 году до 28 254 млрд. тенге в 2038 году. Доля пенсионных накоплений в ВВП будет повышаться с 23,1% в 2018 году до 27,6% в 2038 году.

При оптимистическом сценарии уровень пенсионных выплат в Казахстане будет расти быстрее и достигнет 147,1 тыс. тенге в 2038 году. Пенсионная нагрузка изменится с 0,16 чел./чел. в 2018 году до 0,19 чел./чел. в 2038 году. Размер пенсионных накоплений будет расти с 9 380 млрд. тенге в 2018 году до 43 316 млрд. тенге в 2038 году. Доля пенсионных накоплений в ВВП будет увеличиваться с 23,1% в 2018 году до 32,3% в 2038 году.

При пессимистическом сценарии уровень пенсионных выплат в Казахстане будет расти медленно и составит 99,7 тыс. тенге в 2038 году. Пенсионная нагрузка будет возрастать с 0,16 чел./чел. в 2018 году до 0,23 чел./чел. в 2038 году. Размер пенсионных накоплений будет расти с 9 380 млрд. тенге в 2018 году до 20 112 млрд. тенге в 2038 году. Доля пенсионных накоплений в ВВП будет снижаться с 23,1% в 2018 году до 19,7% в 2038 году.

В последние годы в Казахстане наблюдается нарастание дисбалансов между доходами и расходами пенсионной системы. Несмотря на рост пенсионных взносов, обусловленный увеличением средней заработной платы, поступления в Единый накопительный пенсионный фонд (ЕНПФ) всё еще остаются недостаточными для полного обеспечения будущих обязательств. При этом рост продолжительности жизни и увеличение числа получателей пенсионных выплат усиливают нагрузку на государственный бюджет, особенно в условиях экономической нестабильности и инфляционного давления.

Одной из ключевых проблем остаётся ограниченное участие населения в официальной системе накоплений. Значительная часть трудоспособных граждан занята в теневом секторе экономики, не делая обязательных пенсионных отчислений. Это, в свою очередь, приводит к тому, что в будущем эти категории населения будут либо полностью зависимы от базовой (минимальной) пенсии, либо окажутся за пределами системы пенсионного обеспечения. Таким образом, устойчивое функционирование системы возможно только при условии охвата максимально широких слоёв населения механизмами пенсионного страхования.

В рамках данного исследования особое внимание уделяется анализу факторов, способствующих усилению или ослаблению пенсионной нагрузки, а также выявлению потенциальных точек роста, способных стабилизировать систему. Предполагается, что при сохранении текущих демографических тенденций и без проведения структурных реформ возможны негативные сценарии развития, включая снижение реального уровня пенсий, рост бюджетной зависимости пенсионной системы и углубление социального неравенства среди пожилого населения.

Актуальность проблемы обусловлена также необходимостью долгосрочного стратегического планирования. Пенсионная система не может адаптироваться за короткий срок, её корректировка требует продолжительной и продуманной политики. Поэтому уже сегодня необходимо моделировать сценарии будущего, оценивать чувствительность системы к различным макроэкономическим и демографическим шокам, а также формировать политику, способную обеспечить её устойчивость на горизонте 20–30 лет. Практическая значимость исследования заключается в том, что полученные результаты могут быть использованы при разработке национальной стратегии пенсионного обеспечения, совершенствовании нормативно-правовой базы, а также в аналитической деятельности государственных и научных институтов. Объективная оценка текущего состояния системы и выявление уязвимых точек позволит принять обоснованные меры по реформированию, опираясь не на краткосрочные эффекты, а на долгосрочные социально-экономические цели.

Таким образом, исследование направлено не только на теоретическое осмысление воздействия демографических и экономических факторов, но и на разработку практических решений, способствующих сбалансированному и устойчивому развитию пенсионной системы Республики Казахстан. Результаты моделирования и прогнозирования показывают, что пенсионная система Казахстана является чувствительной к демографическим и экономическим факторам. Она требует постоянного мониторинга и оптимальной корректировки параметров для обеспечения ее устойчивости и эффективности.

Наша пенсионная система имеет свои преимущества и недостатки, сталкивается с рядом вызовов и открывающимися возможностями. Преимуществами являются многоуровневость, накопительность, добровольность. Среди недостатков можно назвать низкий уровень пенсионных выплат, высокую пенсионную нагрузку, недостаточную защиту пенсионных накоплений от инфляции, рисков и мошенничества. Вызовами являются неблагоприятные демографические тенденции, нестабильная экономическая ситуация, низкая финансовая грамотность населения. В качестве возможностей можно отметить ожидаемые перспективы экономического развития и диверсификации национальной экономики, реформы и инновации в области пенсионного обеспечения, развитие финансового рынка и финансовой инфраструктуры, вероятное повышение финансовой грамотности населения.

Сравнение результатов с другими исследованиями теме [1-3] показывает, что они в целом согласуются с основными теоретическими и эмпирическими работами по пенсионной системе других стран. Например, результаты корреляционно-регрессионного анализа подтверждают влияние демографических и экономических факторов на пенсионную систему, что согласуется с работами [4-6]. Результаты моделирования и прогнозирования показывают различные сценарии развития пенсионной системы Казахстана в зависимости от демографической и экономической ситуации, что согласуется с данными [7-10].

Для более глубокого понимания текущего состояния и перспектив развития пенсионной системы Казахстана необходимо рассмотреть ключевые демографические и экономические параметры, оказывающие на неё прямое и опосредованное влияние. В условиях старения населения, изменений в структуре занятости, а также нестабильной макроэкономической ситуации актуализируется необходимость количественного анализа факторов, способствующих росту нагрузки на систему пенсионного обеспечения.

Демографические изменения, в первую очередь — увеличение доли лиц пожилого возраста и снижение темпов прироста трудоспособного населения, создают дополнительное давление на пенсионные фонды. С другой стороны, экономические параметры, такие как уровень средней заработной платы, безработица, инфляция и объем поступлений в пенсионный фонд, определяют финансовую устойчивость пенсионной системы и способность государства выполнять свои социальные обязательства.

Ниже представлены таблицы с основными демографическими и экономическими показателями за последние годы, а также прогнозными оценками.

Таблица 1. Демографические показатели населения Казахстана (2015–2024гг.)

Год	Общая численность населения (млн чел.)	Доля лиц старше 65 лет (%)	Доля трудоспособного населения (%)	Коэффициент демографической нагрузки (65+/15–64)
2015	17,5	6,8	61,2	11,1
2017	18,0	7,2	60,7	11,9
2020	18,7	7,8	60,1	13,0
2022	19,2	8,3	59,5	13,9
2024	19,8	9,0	58,9	15,3

Источник: Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Демографический ежегодник. – Астана, 2024 [11,12].

Согласно представленному анализу, который отражает динамику численности населения Казахстана за последние годы с акцентом на изменение возрастной структуры. Особое внимание уделено доле лиц старше 65 лет, а также коэффициенту демографической нагрузки, который демонстрирует степень давления пенсионеров на трудоспособное население. Эти показатели важны для анализа будущей устойчивости пенсионной системы.

Таблица 2. Основные экономические показатели, влияющие на пенсионную систему (в текущих ценах)

Показатель	2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024
Средняя зарплата (тенге)	159 600	176 300	212 000	234 500	276 500	308 000	340 500
Уровень безработицы (%)	4,9	4,8	5,0	4,9	4,8	4,7	4,7

Уровень инфляции (в год, %)	5,3	5,4	7,5	8,4	20,3	9,8	9,2
ВВП на душу населения (USD)	9 812	9 160	8 514	10 374	12 064	13 500	14 200

Источник: Бюро национальной статистики Республики Казахстан; Единый накопительный пенсионный фонд (ЕНПФ). Статистические сборники за 2018–2024 гг.

Данная таблица показывает содержание ключевых макроэкономических показателей, влияющие на формирование пенсионных накоплений и возможности государственного финансирования пенсий. Средняя заработная плата влияет на размер пенсионных взносов, уровень инфляции — на покупательную способность пенсий, а уровень безработицы - на охват населения пенсионной системой.

Если рассматривать объем пенсионных выплат и поступлений в пенсионный фонд. То можно сказать, что с каждым годом увеличивается объем пенсионных выплат, соответственно и растет средний размер пенсии (таблица 3).

Таблица 3. Объем пенсионных выплат и поступлений в пенсионный фонд РК

Год	Общий пенсионных объем выплат (млрд тенге)	Средний размер пенсии (тенге/мес)	Поступления в ЕНПФ (млрд тенге)	Кол-во пенсионеров (млн чел.)
2018	1 900	82 100	850	2,2
2020	2 600	99 200	1 050	2,3
2022	3 200	109 400	1 230	2,4
2024	3 800	128 000	1 450	2,5
2025	4 050	135 000	1 520	2,55

Источник: Бюро национальной статистики Республики Казахстан; Единый накопительный пенсионный фонд (ЕНПФ). Статистические сборники за 2018–2025 гг.

В данной таблице представлены данные о динамике пенсионных выплат и поступлений в Единый накопительный пенсионный фонд (ЕНПФ). Также указано среднее количество пенсионеров и размер пенсий. Эти данные позволяют оценить соотношение между расходами и поступлениями, что важно для анализа финансовой устойчивости системы.

Таблица 4. Прогноз демографической нагрузки до 2050 года

Год	Доля лиц старше 65 лет (%)	Демографическая нагрузка (пенсионеры/трудоспособные, %)
2025	9,2	15,7
2030	11,0	18,9
2040	14,2	24,5
2050	18,1	31,7

Таблица содержит прогнозные данные по доле населения старше 65 лет и демографической нагрузке на трудоспособное население до 2050 года. Рост этих показателей свидетельствует о потенциальном усилении давления на пенсионную систему и необходимости реформ для ее адаптации к будущим условиям.

В ходе проведенного исследования была осуществлена комплексная оценка влияния демографических и экономических факторов на текущее состояние и устойчивость пенсионной системы Республики Казахстан. Анализ основан на статистических данных за 2015–2024 годы, данных ЕНПФ, Бюро национальной статистики и международных источников. Основные полученные результаты представлены ниже. Анализ демографических показателей показал устойчивую тенденцию к старению населения. Доля граждан старше 65 лет в структуре населения увеличилась с 6,8 % в 2015 году до 9,0 % в 2024 году. Одновременно наблюдается снижение доли трудоспособного населения и рост демографической нагрузки. Прогнозы до 2050 года указывают на дальнейшее увеличение нагрузки на систему пенсионного обеспечения. [11,12,13].

Этот тренд свидетельствует о повышающемся давлении на распределительный компонент пенсионной системы и требует адаптации механизмов финансирования выплат, а

также более активного внедрения дополнительных накопительных схем и стимулирования добровольного участия граждан в пенсионных программах.

Анализ макроэкономических показателей показал следующее:

1) Средняя заработная плата в стране имеет положительную динамику, что способствует росту поступлений в ЕНПФ.

2) Однако высокая инфляция в 2022–2023 гг. (до 20,3 %) нивелирует рост пенсий в реальном выражении.

3) Безработица сохраняется на уровне 4,7–5 %, но высока доля неформальной занятости, не обеспечивающей пенсионных отчислений.

Поступления в пенсионный фонд увеличились, однако темпы роста пенсионных выплат опережают доходную часть, что может привести к дисбалансу в долгосрочной перспективе. Проведённый финансовый анализ подтвердил наличие угрозы увеличения дефицита при неизменности параметров системы.

Применение методов корреляционного и регрессионного анализа позволило выявить статистически значимые зависимости:

1) Между долей пожилого населения и объёмом пенсионных выплат (прямая связь).

2) Между уровнем средней заработной платы и поступлениями в ЕНПФ.

3) Между инфляцией и снижением реальной покупательной способности пенсий.

Полученные результаты подтверждают, что демографические и экономические показатели имеют разнонаправленное влияние на стабильность пенсионной системы: одни факторы (рост доходов) её усиливают, другие (старение населения, инфляция) — ослабляют.

С демографической точки зрения наблюдается устойчивая тенденция к старению населения: доля граждан старше 65 лет продолжает расти, при этом темпы прироста трудоспособного населения замедляются. Это ведёт к увеличению демографической нагрузки на пенсионную систему и ставит под вопрос эффективность действующей модели распределения ресурсов.

Экономические факторы также оказывают существенное влияние. Рост инфляции снижает реальную покупательную способность пенсионных выплат, а нестабильность на рынке труда и высокий уровень теневой занятости ограничивают приток пенсионных взносов. Несмотря на положительную динамику средней заработной платы, этого недостаточно для компенсации увеличивающегося финансового давления на Единый накопительный пенсионный фонд. Таким образом, можно сделать вывод, что в условиях демографического старения и экономической неопределённости пенсионная система Казахстана требует пересмотра отдельных структурных элементов. Это может включать развитие многоуровневой модели пенсионного обеспечения, стимулирование добровольных накоплений, повышение охвата официальной занятости и укрепление связи между трудовым стажем и размером пенсии. Для обеспечения долгосрочной устойчивости системы необходимы комплексные реформы, направленные как на адаптацию к демографическим изменениям, так и на повышение эффективности экономических механизмов формирования пенсионных резервов. Результаты исследования подтверждают необходимость пересмотра параметров пенсионной системы с учётом демографических рисков и нестабильной экономической среды. Выявленные тенденции и зависимости позволяют формулировать обоснованные предложения по совершенствованию системы и обеспечению её финансовой и социальной устойчивости в долгосрочной перспективе.

Обсуждения и выводы

В результате проведённых исследований установлено, что сформировавшаяся в Казахстане пенсионная система может считаться многоуровневой, но в среднем характеризуется невысокими пенсионными выплатами и большой пенсионной нагрузкой. Испытывает влияние ряда демографических и экономических факторов, требующих постоянного мониторинга и корректировки параметров для обеспечения её устойчивости и эффективности. Для пенсионной системы Казахстана актуальны различные сценарии развития в зависимости от усиления тех или иных факторов влияния, определяющих изменение демографической и экономической ситуации.

На основании полученных результатов могут быть избраны следующие ориентиры и сформулированы рекомендации. При рациональной диверсификации и усилении вектора

индустриально-инновационного развития национальной экономики следует стремиться к повышению уровня пенсионных выплат до международных стандартов, снизить пенсионную нагрузку, улучшить защиту и доходность пенсионных накоплений, повысить финансовую грамотность населения.

Результаты проведённых исследований в целом характеризуются определённой научной значимостью и способствуют расширению знаний о пенсионной системе Казахстана в плане оценки степени влияния на неё демографических и экономических факторов.

Практическая значимость полученных результатов обусловлена тем, что они содержат полезную информацию для разработки соответствующих стратегий и мер по улучшению пенсионного обеспечения в Казахстане. Кроме того, возможен сравнительный анализ отечественной пенсионной системы с зарубежными аналогами для выявления и последующего применения лучшего международного опыта.

Список литературы

- 1 Lee, R., Reinsdorf, M. How does population aging affect the macroeconomy? [Text] // NBER Macroeconomics Annual. – 2020. – № 35(1). – P. 1–50.
- 2 Holzmann, R., Alonso-Garcia, J. & Labit-Hardy, H. NDC schemes and the labor market : Issues and options [Text] // Progress and challenges of nonfinancial defined contribution pension schemes. – 2019. – № 1(1). – P. 377–410.
- 3 Doctrinal, L. Left partisan politics and pension privatisation at the crossroads of political legacy and contemporary politics (1980–2017) [Text] // Social Policy & Administration. – 2023. – № 57(1). – P. 23–45.
- 4 Фрумина, С. В. Демографические факторы и их влияние на развитие пенсионной системы России [Текст] // Успехи геронтологии. – 2018. – № 31(3). – С. 419–426.
- 5 Бабышев, В. Ю. Влияние демографического старения на пенсионные системы [Текст] // Успехи геронтологии. – 2021. – № 34(5). – С. 861–869.
- 6 Prettnner, K., Prskawetz, A. Demographic change in models of endogenous economic growth : A survey [Text] // Central European Journal of Operations Research. – 2019. – № 18(4). – P. 593–608.
- 7 Sanchez-Romero, M., Abio, G. & Patxot, C. Contribution to the public pension system and fertility : A unified economic-demographic model of endogenous fertility and intergenerational transfers with policy simulations for Spain and Germany [Text] // Journal of Population Economics. – 2019. – № 32(4). – P. 1235–1278.
- 8 Barr, N., Diamond, P. Reforming pensions : Principles, analytical errors and policy directions [Text] // International Social Security Review. – 2018. – № 71(2). – P. 3–36.
- 9 Chlon-Dominczak, A., Strzelecki, P. The minimum pension as an instrument of poverty protection in the defined contribution pension system – an example of Poland [Text] // Journal of Pension Economics and Finance. – 2018. – № 17(3). – P. 419–436.
- 10 Lee, R., Mason, A. Cost of aging [Text] // Finance & Development. – 2017. – № 54(1). – P. 7–9.
- 11 Единый накопительный пенсионный фонд (ЕНПФ). Официальные статистические данные. – Алматы, 2024.
- 12 Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Статистический сборник «Социально-экономическое развитие Казахстана». – Астана, 2024.
- 13 Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Демографический ежегодник. – Астана, 2024.

References

- 1 Lee, R., Reinsdorf, M. How does population aging affect the macroeconomy? [Text] // NBER Macroeconomics Annual. – 2020. – № 35(1). – P. 1–50.
- 2 Holzmann, R., Alonso-Garcia, J. & Labit-Hardy, H. NDC schemes and the labor market : Issues and options [Text] // Progress and challenges of nonfinancial defined contribution pension schemes. – 2019. – № 1(1). – P. 377–410.
- 3 Doctrinal, L. Left partisan politics and pension privatisation at the crossroads of political legacy and contemporary politics (1980–2017) [Text] // Social Policy & Administration. – 2023. – № 57(1). – P. 23–45.
- 4 Frumina, S. V. Demograficheskiye faktory i ikh vliyaniye na razvitiye pensionnoy sistemy Rossii [Demographic factors and their impact on the development of pension system in Russia] [Tekst] // Uspekhi gerontologii. – 2018. – № 31(3). – P. 419–426.
- 5 Babyshev, V. YU. Vliyaniye demograficheskogo stareniya na pensionnyye sistemy [The impact of demographic aging on the pension systems] [Tekst] // Uspekhi gerontologii. – 2021. – № 34(5). – P. 861–869.
- 6 Prettnner, K., Prskawetz, A. Demographic change in models of endogenous economic growth : A survey [Text] // Central European Journal of Operations Research. – 2019. – № 18(4). – P. 593–608.

7 Sanchez-Romero, M., Abio, G. & Patxot, C. Contribution to the public pension system and fertility : A unified economic-demographic model of endogenous fertility and intergenerational transfers with policy simulations for Spain and Germany [Text] // Journal of Population Economics. – 2019. – № 32(4). – P. 1235–1278.

8 Barr, N., Diamond, P. Reforming pensions : Principles, analytical errors and policy directions [Text] // International Social Security Review. – 2018. – № 71(2). – P. 3–36.

9 Chlon-Dominczak, A., Strzelecki, P. The minimum pension as an instrument of poverty protection in the defined contribution pension system – an example of Poland [Text] // Journal of Pension Economics and Finance. – 2018. – № 17(3). – P. 419–436.

10 Lee, R., Mason, A. Cost of aging [Text] // Finance & Development. – 2017. – № 54(1). – P. 7–9.

11 Edinyy nakopitel'nyy pensionnyy fond (ENPF). Ofitsial'nye statisticheskie dannye [Unified Accumulative Pension Fund (UAPF). Official statistical data]. – Almaty, 2024.

12 Byuro natsional'noy statistiki Respubliki Kazakhstan. Statisticheskii sbornik «Sotsial'no-ekonomicheskoe razvitiye Kazakhstana» [Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Statistical compendium “Socio-economic development of Kazakhstan”]. – Astana, 2024.

13 Byuro natsional'noy statistiki Respubliki Kazakhstan. Demograficheskiy ezhegodnik [Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Demographic yearbook]. – Astana, 2024.

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ЗЕЙНЕТАҚЫ ЖҮЙЕСІНЕ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ФАКТОРЛАРДЫҢ ӨСЕРІН БАҒАЛАУ

СЕРГЕЙ ДОНЦОВ, Техника ғылымдарының кандидаты, Экономика кафедрасының профессоры «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Экономика және құқық факультеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы, s.s.dontsov@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1495-1483>

СВЕТЛАНА ЗОЛОТАРЕВА*, Экономика ғылымдарының кандидаты, Инновациялық Еуразия университеті, экономика және инжиниринг факультеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы, vitalangel@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8784-6153>

ЗУЛЬФИЯ АРЫНОВА, Экономика ғылымдарының кандидаты, Экономика кафедрасының профессоры «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Экономика және құқық факультеті, Павлодар қ., Қазақстан Республикасы, zaryn24@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0123-6667>

АЙГУЛЬ МАЖИТОВА, Экономика ғылымдарының магистрі, Экономика кафедрасының оқытушы «Торайғыров университеті» КЕАҚ, Экономика және құқық факультеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, m.alinur@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3606-4853>

Шавкат БОЛТАЕВ, философия экономикасы докторы (PhD), Бухара Халықаралық Университетінің доценті, Бухара, Узбекистан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3234-2551>

ASSESSMENT OF THE IMPACT OF DEMOGRAPHIC AND ECONOMIC FACTORS ON THE PENSION SYSTEM OF KAZAKHSTAN

SERGEY DONTSOV, Candidate of Engineering Science, Full Professor in Economics, Professor of the Department of Economics, «Toraighyrov University» NCJSC, Faculty of Economics and Law, Pavlodar c., 140008, Republic of Kazakhstan, s.s.dontsov@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1495-1483>

SVETLANA ZOLOTAREVA*, Candidate of Economic Sciences, Innovative Eurasian University, Faculty of Economics and Engineering, Pavlodar c., 140008, Republic of Kazakhstan, vitalangel@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8784-6153>

ZULFIYA ARYNova, Candidate of Economic Sciences, Professor of the Department of Economics, NJSC Toraighyrov University, Faculty of Economics and Law, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan, zaryn24@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0123-6667>

AIGUL MAZHITOVA, Master of Economic teacherLecturer of the Department of Economics, «Toraighyrov University» NCJSC, Faculty of Economics and Law, Pavlodar c., Republic of Kazakhstan, m.alinur@mail.ru, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3606-4853>

Shavkat BOLTAYEV, doktor filosofii po ekonomike(phd), dotsent Buxarskogo Mejdunarodnogo Universiteta, Bukhara, Uzbekistan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-3234-2551>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/>)

ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚАТЫНАСТАР INTERNATIONAL RELATIONS МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

THE COMPLEX SECURITY DILEMMA IN THE ASIA-PACIFIC REGION: CHALLENGES AND CHINA'S STRATEGIC RESPONSES

Meiram SARYBAYEV *	<i>PhD, Associate Professor, Narxoz University, Almaty, Kazakhstan, smeiram81@gmail.com, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8420-9255, ResearcherID: B-1728-2015, Scopus Author ID: 57202092354</i>
Wang ZHOGYAO	<i>Master student of the Faculty of International Relations, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan, 2351941344@qq.com</i>
Saniyam MANAPOVA	<i>Master of Political Science, Senior Lecturer, K. I. Satbayev Kazakh National Technical Research University, Almaty, Kazakhstan, s.manapova@satbayev.university, ORCID ID: https://orcid.org/0000-0002-0618-6841</i>
Saltanat SHIMAYEVA	<i>Master of History, Lecturer, K. I. Satbayev Kazakh National Technical Research University, Almaty, Kazakhstan, s.shimayeva@satbayev.university, ORCID ID: https://orcid.org/0009-0003-3980-2561</i>

Дата поступления рукописи в редакцию: 10/02/2025

Доработано: 04/04/2025

Принято: 26/05/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1456

УДК 32.327

МРНТИ 11.25.91

Abstract. This study examines the multifaceted nature of the complex security dilemma (CSD) in the Asia-Pacific region (APR) and China's strategic responses to emerging security challenges. Amid escalating geopolitical tensions, intensifying U.S.-China strategic competition, regional militarization, and evolving defense policies of Japan and South Korea, the security landscape has become increasingly intricate. The paper explores both traditional and non-traditional security dimensions, encompassing economic vulnerabilities, technological dependencies, and cyber threats.

Particular emphasis is placed on the transformation of China's security strategy, notably through the Global Security Initiative (GSI), which seeks to foster an inclusive, cooperative, and sustainable regional security architecture. Through an analysis of regional security dynamics, the study identifies China's key policy mechanisms, including enhanced collaboration with ASEAN, the promotion of multilateral diplomacy, and resistance to bloc-based confrontations. The research employs a documentary-historical approach and qualitative analysis of state interactions to assess the evolving security environment.

The findings suggest strategic measures to mitigate conflict potential in the region, including the establishment of crisis management frameworks and cooperative security mechanisms. By providing a nuanced understanding of regional security dynamics within the broader context of global transformations, this study contributes to ongoing scholarly discourse on Asia-Pacific security.

Keywords: complex security dilemma, Asia-Pacific region, China, Global Security Initiative, regional stability, multilateral diplomacy.

Аңдатпа. Мақала Азия-Тынық мұхиты аймағындағы (APR) күрделі қауіпсіздік дилеммасын (CSD) және Қытайдың заманауи сын-қатерлерге жауап беру стратегияларын талдауға арналған. Геосаяси шиеленістердің күшеюі, АҚШ пен Қытай арасындағы бәсекелестіктің күшеюі, аймақты милитаризациялау және Жапония мен Оңтүстік Кореяның әскери саясатындағы өзгерістер жағдайында ҚДБ күрделі болып келеді. Қауіпсіздіктің дәстүрлі және дәстүрлі емес аспектілері, соның ішінде экономикалық, технологиялық және киберқауіптер қарастырылады. Қытайдың қауіпсіздік стратегиясын, оның ішінде инклюзивті және тұрақты аймақтық архитектураны құруға бағытталған Жаһандық қауіпсіздік бастамасын (GSI) өзгертуге ерекше назар аударылады.

* Corresponding author: M.Sarybayev,smeiram81@gmail.com

Аймақтық тенденцияларды талдай отырып, авторлар Қытайдың қауіпсіздік саясатының негізгі тетіктерін анықтайды: АСЕАН-мен ынтымақтастықты нығайту, көпжақты дипломатияны дамыту және блоктық конфронтацияға қарсы тұру. Зерттеу құжаттық және тарихи талдауға, сондай-ақ мемлекеттер арасындағы өзара әрекетті бағалаудың сапалы әдісіне негізделген. Құжат дағдарысты басқару тетіктерін және бірлескен қауіпсіздік үлгілерін дамытуды қоса алғанда, аймақтағы қақтығыстар әлеуетін төмендету бойынша ұсыныстармен аяқталады. Жұмыс жаһандық қайта құрулар жағдайында аймақтық қауіпсіздікті тереңірек түсінуге ықпал етеді.

Түйін сөздер: күрделі қауіпсіздік дилеммасы, Азия-Тынық мұхиты аймағы, Қытай, жаһандық қауіпсіздік бастамасы, аймақтық тұрақтылық.

Аннотация. Статья посвящена анализу комплексной дилеммы безопасности (КДБ) в Азиатско-Тихоокеанском регионе (АТР) и стратегиям реагирования Китая на современные вызовы. В условиях растущей геополитической напряжённости, обострения соперничества между США и Китаем, милитаризации региона и изменений в военной политике Японии и Южной Кореи КДБ приобретает многосложный характер. Рассматриваются традиционные и нетрадиционные аспекты безопасности, включая экономические, технологические и киберугрозы. Особое внимание уделяется трансформации китайской стратегии безопасности, в том числе Глобальной инициативе по безопасности (ГИС), ориентированной на создание инклюзивной и устойчивой региональной архитектуры.

Анализируя региональные тенденции, авторы выявляют ключевые механизмы китайской политики в области безопасности: укрепление сотрудничества с АСЕАН, развитие многосторонней дипломатии и противодействие блоковой конфронтации. Исследование основано на документальном и историческом анализе, а также качественном методе оценки взаимодействий между государствами. В заключении предлагаются рекомендации по снижению конфликтного потенциала в регионе, включая развитие механизмов управления кризисами и кооперативных моделей безопасности. Работа способствует углублению понимания региональной безопасности в условиях глобальных трансформаций.

Ключевые слова: комплексная дилемма безопасности, Азиатско-Тихоокеанский регион, Китай, Глобальная инициатива по безопасности, региональная стабильность.

Introduction

Security dilemmas constitute a fundamental concept in the study of international relations. The notion of a complex security dilemma (CSD) builds upon the theoretical framework developed by John Herz and other scholars [1], who argue that, under conditions of anarchy, uncertainty regarding the intentions of other actors and the imperative to safeguard one's own security exacerbate power competition. This, in turn, heightens perceptions of vulnerability and increases the likelihood of conflict.

The relevance of the CSD framework is evident in several key aspects:

- * Unlike traditional security dilemmas that primarily focus on bilateral interactions, a complex security dilemma involves three or more actors, each experiencing a security deficit and adopting measures to mitigate perceived threats.

- * In addition to conventional military threats, CSD encompasses economic, technological, and other non-traditional security dimensions. The interplay between these various security domains significantly influences the evolution of the dilemma.

- * Divergent security strategies, policy frameworks, and behavioral models among actors further complicate the management of the dilemma. The extent to which states can achieve consensus plays a crucial role in determining the potential for conflict mitigation [2].

The complex security dilemma provides a critical analytical lens for assessing the evolving security landscape in the Asia-Pacific region (APR). In recent years, the region has confronted a range of security challenges driven by great-power competition, geopolitical conflicts, deglobalization processes, and global pandemics. These factors have led to significant transformations in military and defense policies, as exemplified by Japan's strategic recalibrations, which have contributed to the convergence of traditional and non-traditional security threats. Consequently, the APR now exhibits a multi-actor, multi-layered security dilemma, further complicating regional stability.

The ongoing Russia-Ukraine conflict, which erupted in 2022, has intensified security concerns among several Asia-Pacific nations. The United States has reinforced its strategy of linking China and Russia, amplifying the "China threat" narrative and coordinating anti-China security initiatives in collaboration with its allies. This underscores the confrontational nature of U.S. regional security policies.

Against this backdrop, China's approach to regional security governance has emphasized the imperative of peripheral stability within the broader framework of its Global Security Initiative (GSI). This study aims to analyze the structural characteristics of the complex security dilemma in the APR, assess China's role in regional security governance, and propose strategic responses to contemporary security challenges.

Literature review

The security dynamics of the Asia-Pacific region have been widely discussed in academic and policy-oriented literature. The existing body of work provides insights into the geopolitical shifts, strategic competition, and regional security cooperation mechanisms involving key actors such as China, the United States, Japan, and India.

Zhou [2] examines the "security dilemma" in the context of the Asia-Pacific, highlighting the historical evolution of the concept and its implications for contemporary regional security. Similarly, Wang [3] provides a historical analysis of the transformation of security governance in Asia, emphasizing the shift from traditional security concerns to a more integrated security architecture. He and Li [4] analyze the strategic competition between the US and China, considering the roles of regional actors in shaping the Indo-Pacific security landscape. Their study underscores the increasing militarization of the region and the significance of regional partnerships. Ma [5] further explores China's strategic decision-making in response to US policies, offering an in-depth examination of China's geopolitical calculus. Reports by SIPRI [6] and Dominguez [7] document the rise in global and regional military expenditures, with a specific focus on Japan's defense policies and China's responses. Rubinstein [8] discusses Japan's new defense buildup plan, analyzing its implications for regional security, while Kim [9] evaluates South Korea's military buildup under President Moon Jae-in. ASEAN's role in regional security is emphasized in the ASEAN Indo-Pacific Vision [10], which outlines the organization's strategic approach to fostering regional stability. The document underscores ASEAN's intent to position itself as a central player in the Indo-Pacific. The Ministry of Foreign Affairs of China [11] discusses the Global Security Initiative, advocating for a cooperative security framework. Xi Jinping's governance philosophy [12] serves as a cornerstone for understanding China's approach to regional security and development. Sun Weidong's remarks [13] provide insights into China-India relations, advocating for diplomatic engagement and conflict resolution mechanisms. The reviewed literature underscores the complexity of security dynamics in the Asia-Pacific region, driven by strategic competition, military expansion, and multilateral diplomatic initiatives. While scholars and policymakers acknowledge the potential for conflict, there is a consensus on the importance of cooperative mechanisms, regionalism, and dialogue in maintaining stability.

Methodology

To achieve the objectives of this study, a qualitative research design was employed to explore the key features and dynamics of the complex security dilemma (CSD) in the Asia-Pacific region. This approach enables a nuanced understanding of the structural and dynamic aspects of regional security by integrating multiple analytical methods.

The study is based on the following methodological components:

- This method involved a systematic examination of a diverse range of primary and secondary sources, including official government documents, analytical reports, international agreements, academic publications, and peer-reviewed journal articles. By critically analyzing these materials, the study identifies key security dynamics, evaluates the roles of various actors, and examines the mechanisms governing their interactions.

- A retrospective examination of security developments in the APR was conducted to trace the evolution of regional security concepts and policies. This method facilitated an understanding of historical patterns, pivotal security events, and their implications for contemporary security dilemmas. Establishing causal linkages between past developments and present security challenges provides valuable insights into the region's strategic landscape.

- Emphasis was placed on an in-depth assessment of interactions among states and non-state actors within the context of ongoing geopolitical transformations. The application of qualitative analysis enabled the identification of key structural factors, underlying trends, and power dynamics shaping the regional security environment.

By adopting an integrative methodological approach, this study not only offers a comprehensive assessment of the current security architecture in the APR but also formulates policy recommendations for security governance, considering the strategic interests of China and other regional stakeholders.

Discussion and results

Multi-Actor Dynamics and the Complex Security Dilemma in the Asia-Pacific Region

Since the conclusion of the Cold War, the Asia-Pacific region (APR) has experienced substantial "peace dividends," fostering rapid economic growth and development. However, recent years have witnessed a marked escalation in geopolitical tensions and great power competition, leading to heightened regional instability. Strategic flashpoints such as the South China Sea and the Korean Peninsula have become arenas of complex security interactions, where competing national interests, military build-ups, and diplomatic maneuvering shape the regional security landscape.

A key dimension of this evolving security dilemma is the increasing securitization discourse employed by certain regional states, which frame the rise of China as a perceived threat to justify military expansion and strategic realignments. This narrative has been instrumental in legitimizing escalatory defense policies and increasing military expenditures across the region, often under the pretext of ensuring national security and stability.

The impact of these dynamics has been particularly pronounced following the onset of the Russia-Ukraine conflict in February 2022. This geopolitical shockwave has provided several Asia-Pacific states, notably Japan, with a strategic rationale to undertake significant revisions of their military doctrines and defense postures. The resultant arms race in the APR has been accompanied by record-breaking increases in military expenditures. According to the Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), military spending across Asia and Oceania reached approximately \$575 billion in 2022, marking a 45% increase from 2013. This figure surpassed European military spending (\$345 billion) and accounted for 26% of global military expenditures, which totaled \$2.24 trillion in 2022 [6].

Table 1: Military Expenditure in the Asia-Pacific Region (2022, SIPRI Data)

Country	Military Expenditure (Billion USD)	GDP Share (%)
China	292	1.6
Japan	72	2.0 (target)
South Korea	46.4	2.7
India	81.4	2.4
Australia	48.7	2.0

Note – from the sources [6]

A critical factor exacerbating regional security complexities is Japan's strategic recalibration of its defense doctrine. Historically, Japan adhered to a self-defense-oriented security posture, enshrined in its post-World War II pacifist constitution. However, in response to emerging security threats, Tokyo has pursued a policy of military expansion and strategic engagement beyond its immediate territorial concerns.

The Ukrainian crisis has played a catalytic role in this transformation. The Fumio Kishida administration has employed the rhetoric of "Ukraine today could be East Asia tomorrow" to justify an unprecedented overhaul of Japan's security and defense strategy. In December 2022, the Japanese government adopted three key security documents:

- The National Security Strategy
- The National Defense Strategy
- The Defense Capability Development Plan [14]

These policy shifts signal a fundamental departure from Japan's post-war security approach, with significant implications for regional stability. Notably, Japan has committed to a five-year military budget expansion to \$72 billion [7], increasing defense spending from 1% to 2% of GDP. This includes large-scale acquisitions of advanced military assets, such as F-35 fighter jets [15], Tomahawk cruise missiles, and electronic warfare systems. Additionally, Japan has reinforced its military presence on its southwestern islands, citing potential instability in Taiwan as a justification for enhanced defense capabilities.

In alignment with its strategic recalibration, Japan has intensified defense cooperation with key regional and global actors, including Australia, India, and NATO member states. Notable initiatives include:

- The Overseas Security Assistance (OSA) Program (2022): A new security aid framework aimed at enhancing regional security partnerships.

- The Japan-Australia Mutual Access Agreement (January 2022): Facilitates joint military exercises, defense technology exchanges, and coordinated security operations.
- The Japan-India "Special Global Strategic Partnership": Encompasses agreements on defense logistics, arms transfers, and intelligence cooperation.
- The Japan-Philippines "2+2" Ministerial Dialogue (April 2022): Aimed at deepening military and defense collaboration [7].

Table 2: Major Changes in Japan's Defense Policy

Change	Description
Increase in military budget	Expansion to \$72 billion over five years
Defense strategy revision	Adoption of three key security documents
Weapons procurement	F-35 jets, Tomahawk missiles, electronic warfare systems
Expansion of military cooperation	Agreements with Australia, India, and the Philippines

Note – from the sources [7,8,14,15]

Beyond the Indo-Pacific, Japan has also strengthened ties with European security actors such as the United Kingdom, France, and Germany. Tokyo's collaboration with London on sixth-generation fighter jet development and the establishment of a NATO liaison office in Japan underscore its ambition to position itself as a pivotal security actor beyond the confines of the APR. The Kishida Peace Concept (June 2022) further solidifies Japan's strategic orientation towards enhanced engagement with the United States and its allies. The strategy emphasizes support for Indo-Pacific states in satellite technology, artificial intelligence, and unmanned systems, reinforcing maritime security in the region. Japan's transition from economic assistance under the Overseas Development Assistance (ODA) program to a security-centric approach through the OSA framework represents a paradigm shift in its foreign policy orientation [14]. Parallel to Japan's strategic transformation, South Korea has also significantly intensified its military capabilities and alliance commitments, seeking to assert a more proactive role in regional security affairs.

Under President Moon Jae-in, South Korea's defense budget grew at an annual rate of 7.4%, surpassing 50 trillion won (\$40 billion). According to SIPRI, South Korea's military spending reached \$46.4 billion in 2022, constituting 2.7% of its GDP, positioning it as the ninth-largest military spender globally [9].

The administration of President Yoon Suk-yeol has pursued a more explicitly pro-American security policy, shifting from strategic ambiguity to a reinforced military alliance with the United States. In May 2022, the South Korea-U.S. relationship was elevated to a "Global Comprehensive Strategic Alliance", granting Seoul greater strategic flexibility in its defense posture. Key developments include:

- The removal of U.S. missile restrictions on South Korea, enabling the development of medium- and long-range missile capabilities.
- The modernization of South Korea's missile defense systems, including submarine-launched ballistic missiles (SLBMs), solid-fuel rocket technology, and the Long-Range Artillery Interceptor System.
- Expansion of U.S.-South Korea missile defense cooperation, including additional deployments of Terminal High Altitude Area Defense (THAAD) systems.

South Korea has also deepened trilateral cooperation with the United States and Japan, while strengthening strategic partnerships with Australia under a Comprehensive Strategic Partnership framework. This realignment has included major defense procurement deals and joint military exercises [9].

The escalating nuclear threat from North Korea has further reinforced Seoul's defense posture. In March 2023, the United States and South Korea conducted their largest military exercises in five years, incorporating strategic bombers, amphibious operations, and targeted strike simulations. Concurrently, South Korea has re-evaluated its nuclear policy:

In January 2023, President Yoon publicly acknowledged the possibility of developing tactical nuclear weapons or hosting U.S. nuclear assets. In April 2023, the Washington Declaration reinforced the U.S. extended nuclear deterrence over South Korea.

South Korea has sought nuclear submarine technology partnerships with the United States, the United Kingdom, and Australia under the AUKUS framework. These developments underscore South Korea's ambitions to emerge as a central actor in regional security governance. However, they also present significant challenges to strategic stability, exacerbating regional rivalries and reinforcing security dilemma dynamics in the APR [9]. The Asia-Pacific region's evolving security architecture is

increasingly characterized by multi-actor engagements, shifting alliance structures, and intensifying military competition. The security dilemma is no longer confined to bilateral rivalries but has expanded to a complex web of strategic interactions involving traditional and non-traditional security threats. The military policies of Japan and South Korea, particularly their alignment with U.S. strategic priorities, have introduced new uncertainties in the region's security landscape. As security competition continues to escalate, the prospects for conflict management and regional stability remain contingent on the ability of actors to navigate geopolitical tensions through diplomatic, strategic, and cooperative mechanisms.

Multidimensional Security Norms and the Complex Security Dilemma in the Asia-Pacific

Security norms constitute a set of principles, regulations, and institutional mechanisms that shape state and non-state actors' approaches to maintaining and managing security. The contestation of these norms by different actors plays a critical role in exacerbating the complex security dilemma in the Asia-Pacific region. In recent years, the proliferation of alliance-based security strategies and bloc-based confrontations, actively promoted by the United States and its regional partners, has undermined ASEAN-centered multilateral security arrangements. This has resulted in a "normative clash," intensified institutional competition, and negatively impacted the prospects for long-term stability and peace in the region.

For China, security governance in the Asia-Pacific is not only a fundamental pillar of its national modernization and the realization of its long-term strategic vision—the "Great Rejuvenation of the Chinese Nation"—but also a manifestation of its evolving role as a global power. Amid increasing military buildups by regional states and the United States' efforts to consolidate security alliances aimed at strategic containment, China seeks to reinforce its position in shaping security norms. This includes efforts to mitigate geopolitical escalations while advocating for sustainable and inclusive security governance frameworks [10]. One of the most significant normative initiatives in this regard is China's Global Security Initiative (GSI), introduced as a conceptual framework to address regional and global security challenges. First proposed by President Xi Jinping in April 2022 at the Boao Forum for Asia, the GSI represents a strategic response to evolving security dynamics and aims to foster a security paradigm centered on the notion of a "community with a shared future for mankind."

The Global Security Initiative is founded upon six core principles:

1. Holistic Security Paradigm – Advocating a common, comprehensive, cooperative, and sustainable security approach to maintaining global and regional stability.
2. Respect for Sovereignty and Non-Interference – Upholding state sovereignty, territorial integrity, and the right of nations to independently determine their development trajectories, in alignment with the principles of the UN Charter.
3. Rejection of Cold War Mentalities – Opposing bloc-based politics, unilateral security frameworks, and zero-sum strategic calculations that undermine regional stability.
4. Indivisibility of Security – Emphasizing the interdependence of security among states and rejecting policies that enhance one state's security at the expense of others.
5. Conflict Resolution through Dialogue – Advocating diplomatic engagement, negotiation, and peaceful mechanisms for resolving international disputes and crises.
6. Comprehensive Security Governance – Addressing both traditional and non-traditional security threats, including counterterrorism, climate change mitigation, cybersecurity, and biosecurity governance [12].

The GSI also underscores the necessity of rejecting double standards, unilateral sanctions, and the extraterritorial application of jurisdictional measures that undermine sovereign decision-making. By promoting cooperative security solutions, the initiative aspires to establish a more balanced, inclusive, and sustainable security architecture for the Asia-Pacific region.

Global Security Initiative: China's Role in Asia-Pacific Security Governance

The Global Security Initiative (GSI) represents China's strategic framework for addressing contemporary global security governance challenges. It serves as a cornerstone of China's engagement in Asia-Pacific security affairs, reinforcing its ambition to assume a leadership role in shaping regional stability. The central objective of China's security strategy is the establishment of a peaceful and stable strategic environment in its immediate periphery. To achieve this, China aims to systematically advance the implementation of the GSI by assuming the roles of a "conceptual

architect of security norms," a "builder of security mechanisms," a "mediator in security crises," and a "provider of public security goods" [11].

China seeks to establish an inclusive, cooperative, and pragmatic security order to mitigate the region's evolving security complexities. Its approach is centered on the following key strategic priorities:

1. Promotion of a Comprehensive Security Paradigm – China advocates a security framework grounded in principles of cooperation, resilience, and collective stability. This entails:
 - Opposing arms races and bloc-based confrontations that exacerbate geopolitical tensions.
 - Developing a theoretical foundation for the establishment of a long-term, sustainable peace in the region.
2. Normative Evolution of Regional Security Culture – The conceptual development of security norms and culture is critical for overcoming the prevailing security dilemma in the Asia-Pacific. As early as 1997, during the ASEAN Regional Forum, China introduced a security doctrine centered on mutual trust, mutual benefit, equality, and cooperation. This normative trajectory was further reinforced in 2014, when President Xi Jinping, at the Fourth Conference on Interaction and Confidence-Building Measures in Asia (CICA) Summit, articulated the principle of "common, comprehensive, cooperative, and sustainable security." These strategic frameworks aim to foster an inclusive security architecture based on collective security, shared responsibilities, and mutual gains [10].

The fundamental tenets of China's evolving security concept emphasize:

- Equitable Security Guarantees – The security interests of all states must be safeguarded on an equal basis. A security strategy that prioritizes one state's security at the expense of others is inherently destabilizing and unacceptable.
- Comprehensive Security Approach – Security governance must extend beyond traditional military considerations to incorporate non-traditional security challenges, including economic stability, cyber threats, climate change, and public health security.
- Security through Dialogue and Partnership – Multilateral cooperation, diplomatic engagement, and conflict resolution mechanisms should be prioritized to maintain international and regional stability.
- Integration of Security and Development Goals – Security strategies must be aligned with long-term development objectives, addressing contemporary and emerging threats such as the risks associated with artificial intelligence (AI), disruptive technologies, and cyber warfare [11].

The Global Security Initiative has emerged as a pivotal mechanism for institutionalizing China's security vision at both the regional and global levels. It synthesizes previously articulated strategic doctrines and aspires to construct a new regional security architecture that is inclusive, balanced, and sustainable. By promoting a security framework based on multilateralism, non-interference, and cooperative governance, the GSI seeks to establish a stable geopolitical order in the Asia-Pacific, reinforcing China's role as a key security actor in the region.

Table 3: Key Principles of China's Global Security Initiative

Principle	Description
Common Security	Ensuring all nations' security interests
Comprehensive Security	Addressing traditional and non-traditional threats
Cooperative Security	Promoting dialogue and collaboration
Sustainable Security	Addressing long-term stability concerns

Note – from the sources [3,5,12,13]

Asia-Pacific: Navigating Between Cooperation and Confrontation

The Asia-Pacific region (APR) stands at a historical crossroads, facing a strategic choice between openness and isolation, cooperation and confrontation, unity and division. The stability and prosperity of the region hinge upon the collective commitment of regional actors to upholding sovereignty and territorial integrity, accommodating legitimate security concerns, resolving disputes through diplomatic dialogue, and rejecting hegemonic strategies and confrontational alliance systems. Despite the United States' persistent efforts to consolidate an alliance network aimed at containing China, the sources of instability in the Asia-Pacific are multidimensional. A significant number of regional states do not seek direct confrontation with China, nor do they aspire to absolute strategic dependence on the United States. Instead, many adopt a hedging strategy, balancing their engagement with both major powers

to safeguard their security interests and maximize economic benefits. To enhance its security posture and diplomatic effectiveness, China must develop a nuanced understanding of the threat perceptions and security policies of both the United States and its regional allies. This necessitates: Leveraging intra-alliance divergences among US partners, particularly in areas such as security commitments, defense burden-sharing, and regional strategic priorities. Actively fostering a regional consensus aimed at preventing the emergence of a new Cold War, mitigating the risks of an arms race, and reinforcing regional stability through cooperative security mechanisms.

To achieve these objectives, China can employ a multi-dimensional diplomatic strategy that integrates: State Diplomacy – Strengthening bilateral and multilateral engagements with regional actors.

Party Diplomacy – Enhancing political trust and ideological exchanges to build long-term cooperative frameworks. Think Tank Diplomacy – Facilitating expert dialogue and policy research to shape a shared strategic vision for regional security [16]. Historically, ASEAN has played a pivotal role in shaping the Asia-Pacific security architecture through its advocacy of cooperative security principles. ASEAN-led mechanisms, such as the ASEAN Regional Forum (ARF), have demonstrated the viability of multilateral platforms in delivering regional public security goods. The ASEAN security approach, characterized by collective consultation, comprehensive security planning, and open diplomatic dialogue, has significantly contributed to regional stability.

China continues to support ASEAN's centrality in regional security governance, particularly in: Maintaining the principle of non-interference in internal affairs.

Advancing equal and non-coercive diplomacy.

Promoting the peaceful resolution of disputes through consultations. Developing a multi-tiered and diversified security architecture that accommodates the interests of all regional stakeholders.

Conversely, the United States' security posture in the region, rooted in ideological divisions, risks reviving Cold War-era strategic paradigms. The binary logic of alliance-building based on adversarial dichotomies ("us vs. them") contradicts Washington's stated objective of promoting a "free and open Indo-Pacific", thereby undermining its credibility as a stabilizing force. Furthermore, this ideologically driven approach weakens ASEAN-centered security mechanisms, eroding the foundations of a consensual, inclusive, and cooperative regional order.

To ensure long-term stability and security in the Asia-Pacific, it is imperative to reinforce ASEAN's role as the cornerstone of regional cooperation and multilateral security governance. The success of this endeavor depends on the collective efforts of all regional actors in countering confrontational strategies and fostering an inclusive, rules-based, and sustainable security order.

Results

The analysis of China's strategic behavior in the Asia-Pacific region reveals several key trends in its approach to regional security governance. First, the study finds that China has increasingly prioritized multilateral engagement and institutional coordination, particularly through ASEAN-centered mechanisms. By advocating for an inclusive Indo-Pacific vision and supporting forums such as the ASEAN Defence Ministers' Meeting (ADMM), the ASEAN Regional Forum (ARF), and the Enhanced ASEAN Maritime Forum (AMF), China seeks to promote regional security frameworks that stand in contrast to exclusive, alliance-based models led by external powers.

Second, bilateral cooperation with ASEAN member states—especially Malaysia, Indonesia, and Singapore—has emerged as a critical dimension of China's regional security strategy. The findings indicate a consistent effort to strengthen joint military training, counter transnational threats such as terrorism and organized crime, and enhance operational transparency through practical measures including military hotlines, naval exchanges, and personnel development programs.

Third, the study identifies a growing emphasis on non-traditional security issues in China's regional agenda. The analysis shows that water resource management, food and energy security, and public health have become increasingly prominent areas of engagement. Regional programs such as the Lancang-Mekong Cooperation Special Fund serve as platforms for project-based collaboration, while the Global Security Initiative (GSI) is positioned as a conceptual umbrella under which pilot projects in strategically important subregions are expected to be developed.

Fourth, the research highlights China's evolving use of strategic communication as a response to growing geopolitical tensions in contested areas such as the South China Sea, the East China Sea, and the China-India border. The findings suggest that China has adopted a dual-track approach of

asserting legal and historical claims while also seeking to manage international perceptions through diplomatic messaging aimed at de-escalation and narrative clarification.

In terms of engagement with other major regional powers, the study confirms that China has prioritized dialogue and conflict prevention mechanisms. In relations with Japan, this includes maintaining structured consultations on maritime affairs and proposing mechanisms for air and maritime risk reduction. With India, the focus remains on border stability and the preservation of strategic dialogue, with the objective of preventing localized tensions from evolving into broader confrontations.

The maritime domain remains a focal point in China's regional strategy. Active participation in negotiations surrounding the South China Sea Code of Conduct (CoC) underscores China's intent to shape a rules-based maritime order. The results point to China's interest in including enforceable provisions, mechanisms for joint crisis response, and cooperative frameworks for maritime law enforcement and resource management.

Finally, the findings underscore the expanding role of public diplomacy in China's regional security policy. The engagement of think tanks, academic institutions, and media professionals is increasingly seen as a strategic tool for promoting China's security vision, addressing regional misperceptions, and reinforcing its image as a constructive actor in the region. These efforts are viewed as essential to aligning discourse with practice and maintaining credibility in regional and international arenas.

Conclusion

The Asia-Pacific region stands at the center of global political and economic change. Yet, despite its enormous potential, it continues to face a web of interconnected security challenges. The growing rivalry among major powers, competing regional strategies, and a decline in mutual trust have made the region's security environment increasingly unstable and difficult to manage. In this changing landscape, China's actions-as both a regional power and a global partner-carry considerable weight.

This article has explored the idea of a complex security dilemma, where the efforts of one country to protect its interests can unintentionally make others feel threatened, fueling cycles of tension and competition. Security today is no longer just about military strength; it also includes a wide range of non-traditional issues like maritime cooperation, food and energy access, and the impacts of global crises. Unfortunately, many of the existing mechanisms for dialogue and cooperation are still struggling to keep up with these realities.

China has proposed an alternative vision of security-based on inclusiveness, cooperation, and shared responsibility. While this vision holds promise, turning it into effective policy will require more than statements of principle. It calls for practical steps: supporting ASEAN's role as a regional coordinator, building deeper bilateral trust, and investing in long-term platforms for dialogue and joint problem-solving.

Looking forward, lasting peace in the Asia-Pacific will depend on building institutions that can prevent conflict, manage disputes, and promote cooperation on the most pressing challenges of our time. This won't be easy-and it won't happen overnight-but it is possible if countries commit to working together in good faith. For China, playing a meaningful role in this process will mean aligning its strategic goals with its stated values, and consistently showing through action its commitment to regional peace.

In the end, security in the Asia-Pacific isn't just a geopolitical issue-it's a shared human concern. It affects economies, livelihoods, and the futures of billions of people. Achieving stability and cooperation will require all nations to look beyond zero-sum thinking and toward a future built on mutual respect, shared interests, and collective progress.

References

1. John Herz, Idealist Internationalism and the Security Dilemma // World Politics. Vol. 2, No. 2 (Jan., 1950), pp. 157-180 (24 pages). Published By: The Johns Hopkins University Press
2. Zhou, G. The Security Dilemma: A Study of Conceptual History. NU Asia-Pacific Review, 1. 2021.
3. Wang, Y. Historical Analysis and Prospects for the Transformation of Security Governance in Asia. International Security Studies, № 3, 2019.
4. He, K., & Li, M.. Understanding the Dynamics of the Indo-Pacific: US-China Strategic Competition, Regional Actors, and Beyond. International Affairs, 2020. 96(1), 1-7.

5. Ma, K.. China's Choice: The US-China Game and Strategic Decision-Making. CITIC Publishing Group, 2021. 217-222.
6. SIPRI. World military expenditure reaches new record high as European spending surges. 2023. <https://www.sipri.org/media/press-release/2023/world-military-expenditure-reaches-new-record-high-european-spending-surges>. (date of access: 15.02.2025)
7. Dominguez, G. With Eye on China, Japan to Offer Military Aid to Like-minded Countries. The Japan Times. 2023. <https://www.japantimes.co.jp/news/2023/04/05/national/japan-official-security-assistance-aid-china/> (date of access: 15.02.2025)
8. Rubinstein, G. Japan's New Defense Buildup Plan and Its Defense Industrial Base. Center for Strategic and International Studies. 2023. <https://www.csis.org/analysis/japans-new-defense-buildup-plan-and-its-defense-industrial-base> (date of access: 10.01.2025)
9. Kim, L. A Hawkish Dove? President Moon Jae-in and South Korea's Military Buildup. War on the Rocks. 2021. <https://warontherocks.com/2021/09/a-hawkish-dove-president-moon-jae-in-and-south-koreas-military-buildup/> (date of access: 07.02.2025)
10. ASEAN. ASEAN Indo-Pacific Vision. 2019. https://asean.org/wp-content/uploads/2021/01/ASEAN-Outlook-on-the-Indo-Pacific_FINAL_22062019.pdf
11. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Concept Paper on the Global Security Initiative. 2023. https://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/202302/t20230222_11029640.html (date of access: 22.12.2024)
12. Xi Jinping "The Governance of China". 2022. (4th volume), 838.p
13. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. Ambassador Sun Weidong Discusses China-India Relations with Indian Media. 2022. http://in.china-embassy.gov.cn/eng/embassy_news/202205/t20220520_10689728.htm (date of access: 20.12.2024)
14. Prime Minister Kishida Fumio. Keynote Address at the IISS Shangri-La Dialogue. Prime Minister's Office of Japan. 2022. https://japan.kantei.go.jp/101_kishida/statement/202206/_00002.html (date of access: 15.02.2025)
15. Moriyasu, K. U.S. Should Abandon Ambiguity on Taiwan Defense: Japan's Abe. Nikkei Asia. 2022. <https://asia.nikkei.com/Politics/U.S.-should-abandon-ambiguity-on-Taiwan-defense-Japan-s-Abe> (date of access: 12.02.2025)
16. Cheng, G. Prospects for Asian Security: Leading Security Cooperation in Asia in a New Direction. In Search of Truth, 2014. 14.
17. White, H. The China Choice: Why America Should Share Power with China. World Knowledge Publishing, 2013. P. 186-198.

АЗИЯ-ТЫНЫҚ МҰХИТЫ АЙМАҒЫНДАҒЫ КҮРДЕЛІ ҚАУІПСІЗДІК ДИЛЕММАСЫ: ҚИЫНДЫҚТАР ЖӘНЕ ҚЫТАЙДЫҢ ӨРЕКЕТ ЕТУ СТРАТЕГИЯЛАРЫ

Мейрам САРЫБАЕВ*, PhD, қауымдастырылған профессор, Нархоз Университеті, Алматы, Қазақстан, smeiram81@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8420-9255>, ResearcherID: B-1728-2015, Scopus Author ID: 57202092354

Ван ЧЖУНЪЯО, Халықаралық қатынастар факультетінің магистранты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан, 2351941344@qq.com

Саняма МАНАПОВА, саяси ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Қ. И. Сәтбаев Атындағы Қазақ Ұлттық Техникалық Зерттеу Университеті, Алматы, Қазақстан, s.manapova@satbayev.university, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0618-6841>

Салтанат ШИМАЕВА, тарих магистрі, оқытушы, Қ. И. Сәтбаев Атындағы Қазақ Ұлттық Техникалық Зерттеу Университеті, Алматы, Қазақстан, s.shimayeva@satbayev.university, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-3980-2561>

КОМПЛЕКСНАЯ ДИЛЕММА БЕЗОПАСНОСТИ В АЗИАТСКО-ТИХООКЕАНСКОМ РЕГИОНЕ: ВЫЗОВЫ И СТРАТЕГИИ РЕАГИРОВАНИЯ КИТАЯ

Мейрам САРЫБАЕВ*, PhD, ассоциированный профессор, Университет Нархоз, Алматы, Казахстан, smeiram81@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8420-9255>, ResearcherID: B-1728-2015, Scopus Author ID: 57202092354

Ван ЧЖУНЪЯО, Магистрант факультета международных отношений, Казахский национальный университет им. аль-Фараби, Алматы, Казахстан, 2351941344@qq.com

Саняма МАНАПОВА, магистр полит. наук, ст. преподаватель, КазННТУ им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, s.manapova@satbayev.university, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0618-6841>

Салтанат ШИМАЕВА, магистр истории, преподаватель, КазННТУ им. К.И. Сатпаева, Алматы, Казахстан, s.shimayeva@satbayev.university, ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-3980-2561>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ӘСКЕРИ ІСІНДЕГІ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯСЫНЫҢ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ МЕН ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІ

Айгерім МУСТАФИНА *	<i>ҚР Президентінің жанындағы мемлекеттік басқару Академиясының Дипломатия институтының докторанты, Астана, Қазақстан Республикасы, mustafina008@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-6045-445X</i>
Айболат ДАЛЕЛХАН	<i>Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің доценті, Астана, Қазақстан Республикасы, dalelkhan@gmail.com, ORCID ID: 000000-0002-8119-0402.</i>
Айнұр НОҒАЕВА КАРАДЖА	<i>профессор, Эрзинджан Бинали Йылдырым Университетінің профессоры, Түркия Республикасы, ainur.nogayeva@erzincan.edu.tr, ORCID ID 0000-0002-0702-8618</i>

Қолжазбаның редакцияға түскен күні: 15/06/2025

Қайта өңделген күні: 08/09/2025

Қабылданған күні: 15/09/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1522

ӨЖ 351.86

ҒТАХТК 78.17.29

Аңдатпа. Мақаланың мақсаты Қазақстан Республикасының Қорғаныс және Ұлттық қауіпсіздік саласында жасанды интеллект (ЖИ) технологияларын қолдану мүмкіндіктерін талдау болып табылады. Жұмыста әскери жүйелерге жасанды интеллектті енгізудің заманауи тенденциялары мен перспективалары қарастырылады, сондай-ақ осы саланың дамуын тежейтін негізгі проблемалар анықталады. Зерттеудің әдіснамалық негізін шетелдік тәжірибені, Қазақстан Республикасының нормативтік-құқықтық базасын салыстырмалы талдау, сондай-ақ жүйелік тәсіл мен ашық көздерді контент-талдау элементтері құрады. Нәтижесінде жасанды интеллект соғыс құралдарын, командалық жүйелерді, барлау мен логистиканы өзгертуге айтарлықтай әсер ететіндігі анықталды. Талдау көрсеткендей, Қазақстанның Қарулы Күштеріне жасанды интеллектті тиімді енгізу үшін мемлекеттік құрылымдар, ғылыми ұйымдар мен жеке сектор арасындағы үйлестіру қажет. Мақалада киберқауіпсіздікке, автономды жүйелерге және кадрларды даярлауға баса назар аударып, қорғаныс саласында ЖИ дамытудың бірыңғай стратегиясын құру бойынша ұсыныстар ұсынылған. Қазіргі заманғы қауіп-қатерлерге қарсы тұру және елдің қорғаныс қабілетін нығайту үшін ЖИ-ні Ұлттық қауіпсіздік жүйесіне біріктіру қажеттілігі туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: жасанды интеллект, әскери іс, ұлттық қауіпсіздік, қарулы Күштер, Автономды жүйелер, Киберқауіпсіздік.

Аннотация. Целью статьи является анализ возможностей применения технологий искусственного интеллекта (ИИ) в сфере обороны и национальной безопасности Республики Казахстан. В работе рассматриваются современные тенденции и перспективы внедрения ИИ в военные системы, а также выявляются ключевые проблемы, сдерживающие развитие этой области. Методологическую основу исследования составили сравнительный анализ зарубежного опыта, нормативно-правовой базы Республики Казахстан, а также элементы системного подхода и контент-анализа открытых источников. В результате установлено, что ИИ уже оказывает существенное влияние на трансформацию средств ведения боевых действий, систем командования, разведки и логистики. Анализ показал, что для эффективного внедрения ИИ в вооружённые силы Казахстана необходима координация между государственными структурами, научными организациями и частным сектором. В статье предложены рекомендации по созданию единой стратегии развития ИИ в сфере обороны с акцентом на кибербезопасность, автономные системы и подготовку кадров. Сделан вывод о необходимости интеграции ИИ в национальную систему безопасности для противодействия современным угрозам и укрепления обороноспособности страны.

Ключевые слова: искусственный интеллект, военное дело, национальная безопасность, вооружённые силы, автономные системы, кибербезопасность

Abstract. The purpose of the article is to analyze the possibilities of using artificial intelligence (AI) technologies in the field of defense and national security of the Republic of Kazakhstan. The paper examines current trends and prospects for the introduction of AI into military systems, as well as identifies key issues hindering the development of this area. The methodological basis of the study was a comparative analysis of foreign experience, the regulatory framework of the Republic of Kazakhstan, as well as elements of a systematic approach and content analysis of open sources. As a result, it has been established that AI is already having a significant impact on the transformation of warfare, command, intelligence, and logistics systems. The analysis showed that effective implementation of AI in the armed forces of Kazakhstan requires coordination between government agencies, scientific organizations and the private sector. The article offers

* Хат-хабарларға арналған автор: А. Мустафина, mustafina008@gmail.com

recommendations for creating a unified strategy for the development of AI in the field of defense with an emphasis on cybersecurity, autonomous systems and personnel training. It is concluded that it is necessary to integrate AI into the national security system to counter modern threats and strengthen the country's defense capability.

Keywords: artificial intelligence, military affairs, national security, armed forces, autonomous systems, cybersecurity

Кіріспе

Жасанды интеллект (ЖИ) - бұл ХХІ ғасырдың ең перспективті технологияларының бірі. Әр түрлі салаларда, соның ішінде әскери салада кең қолдану мүмкіндігі бар. Қазіргі заманғы әскери қақтығыстар Қарулы Күштердің әлеуетін арттыру үшін қолданылатын негізгі технология ЖИ болатынын көрсетеді. Осы себепті қазіргі уақытта әлемде әскери салада жасанды интеллект технологияларын дамытуға назар аударылуда. Мысалы, АҚШ-тың «Ұлттық қорғаныс стратегиясында», «Жасанды интеллект стратегиясы» құрамдас бөлігі болып табылатын [3] және Ресей Федерациясы Президентінің 2019 жылғы 10 қазандағы № 490 Жарлығымен бекітілген 2030 жылға дейінгі кезеңге арналған жасанды интеллектті дамытудың ұлттық стратегиясында ЖИ технологиясы «Қоғамды және нәтижесінде соғыс сипатын өзгертеді» делінген [4]. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында ЖИ технологиясының негізгі аспектілері «Жасанды интеллектті дамытудың 2024 – 2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2024 жылғы 24 шілдедегі № 592 Қаулысында баяндалған. [1]. Алайда, бұл құжат әскери істе ЖИ-нің перспективалық даму мәселелерін қозғамайды. Сондықтан, осы мақалада Қазақстан Республикасының контекстінде әскери істе ЖИ технологиясын қолданудың негізгі перспективалары талданады және оны одан әрі дамыту үшін ұсыныстар жасалады.

Сонымен қатар заманауи қауіпсіздік пен қорғаныс мәселелері инновациялық технологияларды белсенді интеграциялауды талап етеді. Жасанды интеллект әскери істерді өзгертетін негізгі технологиялардың біріне айналды. Қорғаныс саласындағы ЖИ халықаралық тәжірибені зерделеу бізге озық тәжірибелерді анықтауға, технология тенденцияларын болжауға және әскери контексте ЖИ - пен байланысты тәуекелдерді анықтауға мүмкіндік береді. Бүгінде біз ЖИ-тің қарқынды дамуының және бұл технологияның қоғамның әртүрлі салаларына енгізілуінің куәсі болып отырмыз. Бір жағынан, жасанды интеллект адамзатқа орасан зор пайда әкеліп отыр.

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2024 жылғы 2 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында еліміздің жасанды интеллект пен цифрлық технологияларды кеңінен қолданатын және дамытатын аймақтық көшбасшыға айналуы тиіс екенін атап өтті [2]. Бұл стратегиялық міндет Қазақстан Республикасының Қарулы Күштері мен ұлттық қауіпсіздік жүйесін нығайтуға бағытталған.

Әскери салада жасанды интеллект технологиясын енгізу — бұл тек жаңа техникалық шешімдерді пайдалану ғана емес, сонымен қатар ұлттық қауіпсіздік, халықаралық құқық, адам құқықтары мен этикалық нормаларды қамтамасыз етудің күрделі мәселелерін шешуді талап ететін көп қырлы процесс. Қазіргі таңда әлемдік тәжірибе көрсетіп отырғандай, ЖИ технологиялары қарулы қақтығыстардың сипатын түбегейлі өзгертуде: автономды қару жүйелері, ұшқышсыз ұшу аппараттары (ҰҰА), барлау және киберқауіпсіздік құралдары соғыс тактикасын жаңа деңгейге шығарып отыр. Қазақстан Республикасында да Қарулы Күштерді жаңғырту шеңберінде ЖИ элементтерін енгізудің алғашқы қадамдары жасалуда. Мысалы, әуе шабуылына қарсы қорғаныс жүйелерін автоматтандыру, ҰҰА арқылы барлау жүргізу және киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету сияқты бағыттарда ілгерілеу бар. Алайда, бұл бастамалар әлі жүйелі сипатқа ие емес және толыққанды құқықтық реттеу мен этикалық стандарттардың болмауы бұл процестің тиімділігін төмендетеді.

Дүниежүзілік тенденцияларға қарасақ, ірі державалар (АҚШ, Қытай, Ресей) әскери салада ЖИ дамытуға ерекше назар аударып, ұлттық стратегиялар мен ірі бағдарламалар қабылдауда («Project Maven», «Made in China 2025» және басқалар). Мұндай бағдарламаларға ауқымды қаржыландыру бөлініп, ғылыми-зерттеу инфрақұрылымы дамытылып, кадрлық әлеует қалыптастырылуда.

Қазақстан үшін басты мәселе — халықаралық тәжірибені ескере отырып, ЖИ технологияларын әскери салада қолданудың негізгі бағыттарын анықтап қана қоймай, бұл процесті заңнамалық тұрғыдан қамтамасыз ету. Өйткені автономды жүйелерді жауынгерлік мақсатта пайдалану шешім қабылдау жауапкершілігі, халықаралық гуманитарлық құқыққа сәйкестік, бейбіт тұрғындардың қауіпсіздігін сақтау сияқты күрделі сұрақтарды тудырады.

Сонымен қатар, ЖИ жүйелерінің киберқауіпсіздігі мен техникалық сенімділігі де басты назарда болуы тиіс.

Осыған байланысты Қазақстан Республикасының әскери қауіпсіздігін қамтамасыз ету мақсатында:

- ЖИ технологияларын енгізудің институционалдық негізін қалыптастыру;
- Ғылыми-зерттеу және тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды дамыту;
- Халықаралық стандарттар мен нормаларды сақтау тетіктерін жетілдіру;
- Арнайы құқықтық база құру өзекті болып отыр.

Бүгінде елімізде «Жасанды интеллектті дамытудың 2024–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасы» қабылданғанымен, онда әскери сала мәселелері нақты қарастырылмаған. Демек, Қарулы Күштерде ЖИ қолдану бағыттары мен құқықтық реттеу мәселелерін жеке зерттеу және нақты ұсынымдар әзірлеу — уақыт талабы.

Бүгінде Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерінде ЖИ енгізудің алғашқы қадамдары жасалуда. Атап айтқанда, әскери барлау саласында ҰҰА пайдалану, әуе шабуылына қарсы қорғаныс жүйелерін автоматтандыру, киберқауіпсіздік бағытында пилоттық платформалар қолданылуда. Дегенмен, бұл үдерістерді институционалды негізде қолдау және арнайы заңнамалық актілермен бекіту қажет.

Президент Жолдауындағы тағы бір маңызды мәселе – ғылыми-зерттеу әлеуетін арттыру. Ғылым мен инновацияны қолдау елдің стратегиялық тұрақтылығы мен қауіпсіздігін қамтамасыз ететін басты факторға айналууда. ЖИ саласында отандық ғылыми зерттеулерді дамыту, қорғаныс саласына бағытталған жобаларды қаржыландыру – Президент қойған нақты міндеттердің бірі. Қазақстанда әскери-техникалық бағыттағы қолданбалы зерттеулер жүргізетін орталықтар ашу, оларды халықаралық ғылыми қауымдастықпен біріктіру, шетелдік университеттермен бірлескен зертханалар құру қажеттілігі бар.

Жолдау контекстінде құқықтық реттеу тетіктерін жетілдіру де өзекті. Президенттің бастамаларына сәйкес, ЖИ енгізу тек техникалық қадам ғана емес, сонымен қатар заңнамалық тұрғыдан реттелген процесс болуы тиіс. Автономды жүйелерді қолдану кезінде халықаралық гуманитарлық құқық талаптарын сақтау, шешім қабылдау жауапкершілігін нақтылау және этикалық шектеулерді бекіту – бұл Қазақстанның әскери ЖИ саласында табысты қадам жасауына мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер

Осы мақалада Қазақстан Республикасының әскери саласындағы жасанды интеллект технологияларын қолданудың негізгі бағыттары, халықаралық тәжірибе мен заманауи сын-қатерлер ескеріле отырып, құқықтық реттеу тетіктері ұсынылады. Зерттеу нәтижелері әскери қауіпсіздікті нығайтуға, ұлттық заңнаманы жетілдіруге және халықаралық міндеттемелерді орындауға септігін тигізеді деп күтілуде. Бұл зерттеуде салыстырмалы талдау, контент-талдау әдістері қолданылды. Шетелдік тәжірибе мен Қазақстандағы нормативтік-құқықтық база негізінде қорғаныс саласында ЖИ енгізудің ғылыми талдауы жүргізілді.

Бұл зерттеудің негізгі міндеті – Қазақстан Республикасының әскери ісінде жасанды интеллект технологияларын қолданудың теориялық және тәжірибелік мүмкіндіктерін айқындау, құқықтық реттеу механизмдерін талдау және ұлттық қауіпсіздік жүйесіне енгізудің жолдарын ұсыну болып табылады. Талдау пәні ретінде жасанды интеллекттің әскери саладағы трансформациялық рөлі, оның тиімділігіне әсер ететін институционалдық, құқықтық және техникалық факторлар қарастырылады.

Нәтижелер

Сарапшылардың пікірінше, жасанды интеллект технологиясын қолдана отырып, әртүрлі мақсаттағы ұшқышсыз және роботтық жүйелерді жауынгерлік қолдану мүмкіндігі әскери қақтығыстардың барысына әсер ететін жауынгерлік тактика мен жасанды интеллект технологиясын дамытудың негізгі факторына айналады.

Алайда Жасанды интеллектті дамыту мен пайдаланудың жаһандық сипатын ескере отырып, халықаралық ынтымақтастық пен осы саланы басқару үшін стандарттар мен ережелерді жасау қажет. Сондай-ақ, «Жасанды интеллектті әскери мақсатта пайдалану маңызды қауіпсіздік мәселелері мен халықаралық тұрақтылыққа қауіп төндіру ықтималдығы жоғары» [13].

Ресей Федерациясы Әскери ғылымдар академиясының профессоры, саяси ғылымдар кандидаты В.Б. Козюлиннің пайымынша «Біз мықты ЖИ, ал болашақта одан мықтырақ ЖИ пайда болуына жақындап қалдық. Технологияның дамуы адамзатты ЖИ шешімдер қабылдау функцияларын, соның ішінде стратегиялық функцияларды алатын сәтке әкеледі» [14].

"UAV Drone Global Market" Research and Markets зерттеуіне сәйкес, ұшқышсыз авиациялық жүйелердің (als) әлемдік нарығы 2024 жылы 34,82 миллиард АҚШ долларына және 2028 жылы 61,08 миллиард АҚШ долларына жетеді, инвестициялардың орташа жылдық өсу қарқыны 15,8% құрайды [11]. Бұл өсім қазіргі заманғы әскери стратегиялардың трансформациясына ықпал ететін ұшқышсыз және роботтандырылған жауынгерлік жүйелер үшін жасанды интеллект технологияларына инвестициялардың тұрақты өсуін көрсетеді. Сондай-ақ, Mordor Intelligence зерттеуіне сәйкес, ұшқышсыз ұшу аппараттарының нарығы 2027 жылға дейін жылына орта есеппен 8% - ға өседі [12]. Нәтижелер ұшқышсыз және Роботты жауынгерлік жүйелер үшін жасанды интеллект технологияларының дамуына айтарлықтай өсу мен инвестицияларды көрсетеді.

Бұл үрдіс болашақта әскери қақтығыстардың барысын өзгерте алатын әскери технологиялардың басқа салаларында күш-қуат алуды жалғастырады деп күтілуде.

Осы сын-қатерлерге жауап ретінде бірқатар елдер «Роботтар Армиясын» құру саласында ұзақ мерзімді жобаларды жүзеге асыруда. Олардың кейбіріне кеңірек тоқталып өтсек:

«Made in China 2025» бағдарламасы Қытайды робототехника мен жасанды интеллектті қоса алғанда, жоғары технологиялар саласындағы әлемдік көшбасшыға айналдыруға бағытталған. Мақсат-шетелдік технологияларға тәуелділікті азайту және робототехника және жаңа энергетикалық көліктер сияқты секторлардағы инновацияларға инвестиция салу [9];

«Project Maven» жобасы – Пентагонның жасанды интеллект негізінде ұшқышсыз ұшу аппараттарын бақылау платформасын құру бастамасы. Бағдарламаның мақсаты – ұшқышсыз ұшақтардан алынған деректерді тиімді өңдеуге және талдауға қабілетті автономды ұшқышсыз ұшақтарды орналастыру және бақылау жүйесін әзірлеу [10];

"Лазурит" бағдарламасы жасанды интеллект технологиясын қолдана отырып, басқа роботтармен өзара әрекеттесуге қабілетті робототехникалық жүйелерді дамытуға бағытталған. Алайда, ашық көздерде бұл бағдарламаның нақты аспектілері туралы ақпарат жеткіліксіз.

Бұл бағдарламалар елдердің жауынгерлік тактиканың дамуына және әскери қақтығыстардың барысына айтарлықтай әсер ететін ЖИ-ні әскери технологияларға енгізуге ұмтылысын көрсетеді.

Технологияларды әскери іске енгізудің әлемдік тәжірибесіне сүйене отырып, Қазақстанның күш құрылымдары үшін пайдалы болуы мүмкін бірнеше негізгі бағыттарды бөліп көрсетуге болады:

Автономды жауынгерлік жүйелер және ұшқышсыз технологиялар. Бұл бағытта Қазақстан барлау, бақылау, сондай-ақ соққы операцияларын орындау үшін пайдаланылуы мүмкін ұшқышсыз ұшақтарды (дрондарды) белсенді дамытуда. Болашақта ЖИ технологиясын қолдану пилотсыз (экипажсыз) жүйелер деректерінің функционалдығын жақсарты алады. Бұл оларға оператордың қатысуынсыз күрделі шешімдер қабылдауға мүмкіндік бермек. Мысалы, автономды ұшу, жер бедерін бағдарлау, мақсаттарды анықтау және өзгермелі жағдайда шешім қабылдай алады. Келесі киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша технологиялар. Киберқауіпсіздік және кибероперациялар бойыншы технологиялардың дамуымен Қазақстан бұл жүйелерді өзінің әскери және мемлекеттік ақпараттық желілерін киберқорғауды күшейту үшін пайдалана алады. ЖИ кибершабуылдарды бақылау және қорғау, сондай-ақ қауіптерді автоматты түрде бейтараптандыру үшін қолданылуы мүмкін. Сонымен қатар, бұл Ақпараттық жүйелерді бұзу арқылы жаудың әрекетін бұзуға қабілетті кибер қаруды құруға мүмкіндік береді. Басқару және деректерді талдау жүйелерін жетілдіру бағыты да аса маңызды. Әскери басқару және басқару жүйелеріне және аймақтық қолбасшылықтарға ЖИ енгізу үлкен көлемдегі деректерді талдау және жауынгерлік әрекеттер мен қақтығыстардың ықтимал сценарийлерін болжау арқылы шешім қабылдау жылдамдығын жақсарты алады. Бұл ресурстарды тиімді пайдалануға, операцияларды жоспарлауда жоғары дәлдікті қамтамасыз етуге және өзгермелі жағдайға жылдам әрекет етуге мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, интеллектуалды барлау жүйесін дамыту да аса маңызды бағыт болып табылады. Интеллектуалды барлау жүйелері бойынша барлау деректерін, соның ішінде спутниктік суреттерді, ұсталған коммуникацияларды және басқа деректерді өңдеу үшін ЖИ

технологиясын пайдалану қауіптерді талдау және болжау сапасын жақсартады. Қазақстанда бұл ұлттық қауіпсіздікті қорғау және қазіргі заманғы қауіп-қатерлермен күресу үшін маңызды болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2024 жылғы 2 қыркүйекте Қазақстан халқына арнаған Жолдауында еліміздің даму болашағы үшін аса маңызды басымдықтарды айқындады. Солардың ішінде жасанды интеллект ЖИ пен цифрлық технологияларды кеңінен қолдану, оларды ұлттық қауіпсіздік жүйесіне енгізу мәселесі ерекше орын алды. Президент атап өткендей, Қазақстан аймақтағы цифрлық шешімдерді енгізуде көшбасшы елге айналуы тиіс. Бұл тұжырым жасанды интеллект технологияларының тек экономикалық және әлеуметтік салаларда ғана емес, сонымен бірге қорғаныс пен әскери қауіпсіздік жүйесінде де стратегиялық маңызға ие екенін көрсетеді.

Жолдаудағы негізгі идеялардың бірі – ұлттық қауіпсіздікті жаңа деңгейге көтеру үшін заманауи технологияларды тиімді пайдалану. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, ЖИ әскери салада шешуші рөл атқара алады: ол барлау жүйелерінің тиімділігін арттырады, әуе шабуылына қарсы қорғаныс құралдарын жетілдіреді, киберқауіпсіздікті күшейтеді және командалық шешім қабылдау үдерістерін жеделдетеді. Қазақстан үшін мұндай бағыттарды дамыту Президенттің стратегиялық тапсырмаларымен толық сәйкес келеді.

Мысалы, Жолдауда киберқауіпсіздікке ерекше көңіл бөлінді. Қазақстан қазіргі геосаяси жағдайда цифрлық инфрақұрылымға қарсы кибершабуылдардан қорғану міндетін шешуі тиіс. Бұл тұрғыда ЖИ технологияларын қолдану – ең тиімді шешімдердің бірі. Өйткені жасанды интеллект негізінде құрылған жүйелер шынайы уақыт режимінде шабуылдарды анықтап, алдын ала ескерту жасап, қауіпсіздікті қамтамасыз ете алады. Әскери салада мұндай шешімдер мемлекеттік басқару жүйелерін қорғауға, әскери құпия ақпараттардың қауіпсіздігін сақтауға мүмкіндік береді.

Сонымен қатар, Жолдауда білім беру және кадрлар даярлау мәселесі ерекше назарға алынды. Президенттің айтуынша, еліміз жаңа технологиялық революцияның алдыңғы шебінде болуы тиіс, ал бұл үшін жоғары оқу орындары, ғылыми орталықтар және зертханалар жасанды интеллект пен робототехника бағытында мамандар дайындауы керек. Әскери салада да бұл фактор шешуші мәнге ие. Қазақстан Қарулы Күштерінің заманауи талаптарға сай болуы үшін офицерлер мен инженерлер ЖИ жүйелерін құру, енгізу және пайдалану саласында терең білім алуы қажет. Осыған байланысты арнайы әскери-ғылыми орталықтар ашып, ЖИ бойынша мамандандырылған магистратура және PhD бағдарламаларын енгізу өзекті болып отыр.

Жолдаудың идеяларын әскери ЖИ контекстіне қолдана отырып, бірнеше маңызды қорытындылар жасауға болады:

Президенттің бастамаларына сәйкес, ЖИ технологиялары Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігін нығайтудың негізгі құралына айналуы тиіс. Бұл – әскери саладағы стратегиялық міндеттердің бірі. Сонымен қатар, Қазақстан ЖИ мен цифрлық шешімдерді қолдану арқылы Орталық Азиядағы жетекші мемлекетке айналады. Бұл елдің беделін арттырып қана қоймай, аймақтық тұрақтылықты да қамтамасыз етеді. Кадрлар даярлау және ғылыми әлеуеттіде ұмытпаған дұрыс еді. Президенттің білім мен ғылымға қатысты тапсырмалары әскери салада ЖИ мамандарын даярлаудың нақты бағдарламаларын жасауды талап етеді. ЖИ-ді әскери салада қолдану заңнамалық деңгейде бекітілуі тиіс. Бұл автономды жүйелерді пайдалану кезіндегі жауапкершілікті нақтылап, халықаралық нормаларға сәйкестікті қамтамасыз етеді.

Осылайша, Президент Жолдауы мақаланың теориялық тұжырымдарын нақты саяси-құқықтық негізбен ұштастырады. Бұл зерттеудің өзектілігін арттырып қана қоймай, ұсыныстардың мемлекеттік стратегиялық құжаттармен үйлесімділігін көрсетеді. Жолдаудағы міндеттерді іске асыру Қазақстанға ЖИ технологияларын әскери салада тиімді қолдануға, Қарулы Күштердің әлеуетін күшейтуге және ұлттық қауіпсіздікті жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік береді.

Алайда әскери істерге жасанды интеллектіні енгізу барысында бірқатар күрделі мәселелер туындайды. Алғашқы маңызды мәселе – заманауи ЖИ жүйелерін әзірлеу мен бейімдеудің техникалық және технологиялық шектеулері. Қазіргі инфрақұрылымның жеткіліксіздігі мен жоғары білікті мамандардың тапшылығы бұл процестің тиімділігін айтарлықтай төмендетуде. Келесі өзекті мәселе – киберқауіпсіздік саласындағы осалдықтар. ЖИ технологияларын пайдалану жаңа тәуекелдер туғызуы ықтимал. Сондықтан, сенімді әрі көпдеңгейлі қорғаныс тетіктерін құру қажеттігі ерекше маңызға ие. Тағы бір елеулі мәселе – құқықтық және этикалық сипаттағы қиындықтар. Автономды жүйелерді әскери қимылдарда

қолдану жасанды интеллект қабылдаған шешімдер үшін жауапкершілікті нақтылауды талап етеді. Сонымен бірге, мұндай технологияларды пайдалану кезінде гуманитарлық өлшемдерді сақтау – халықаралық деңгейде өзекті міндет. Соңғы, бірақ маңызды аспект – қаржыландыру және ресурстық қамтамасыз ету. ЖИ технологияларын әскери салаға кеңінен енгізу тұрақты мемлекеттік қолдауды және айтарлықтай қаржылық инвестицияларды қажет етеді.

2024 – 2029 жылдарға арналған ЖИ дамыту тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-қимыл жоспарына сәйкес (ҚР ПП 2024 жылғы 24 шілдедегі № 592) Қазақстан Республикасы Қорғаныс министрлігі үшін ЖИ технологияларын қолдану саласындағы реформалар шетелдік университеттермен ЖИ бойынша бірлескен зерттеулерді және гранттық және бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру шеңберінде ЖИ саласында ғылыми зерттеулер жүргізуді қамтиды.

Алайда, бұл шаралар әскери істе жасанды интеллект технологиясының барлық аспектілерін толық жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді. Сондай-ақ, қазіргі уақытта Қазақстанда әскери салада жасанды интеллектті пайдалануды реттейтін мамандандырылған заңнама жоқ. ЖИ саласындағы ғылыми зерттеулерді дамыту қаржылық қолдауды және ғылым, өндіріс және бизнес арасындағы өзара іс-қимылды күшейтуді талап етеді.

Талқылау

Зерттеу нәтижесінде жасанды интеллект әскери жүйелерді трансформациялауда айтарлықтай рөл атқаратыны анықталды. Қазақстандағы алғашқы пилоттық жобаларға ұшқышсыз ұшу аппараттары (ҰҰА) арқылы барлау жүргізу, киберқауіпсіздік жүйелерін автоматтандыру, әуе шабуылына қарсы қорғаныс жүйелерін жетілдіру мысал бола алады. Мұндай қадамдар ЖИ-дің әскери саладағы әлеуетін дәлелдеп қана қоймай, оны жүйелі түрде енгізудің маңыздылығын көрсетеді.

Қазақстан Республикасында ЖИ технологияларын әскери салаға тиімді енгізу үшін кешенді шаралар қажет. Алдымен, халықаралық стандарттар мен гуманитарлық құқық нормаларын сақтау міндетті болып табылады. Бұл талап автономды жүйелерді пайдалану барысында бейбіт тұрғындардың қауіпсіздігін қамтамасыз етіп, күш қолданудың пропорционалдығын сақтауға мүмкіндік береді. Одан әрі, шешім қабылдау жауапкершілігін нақтылайтын заңнамалық тетіктерді әзірлеу маңызды. Автономды қару-жарақ жүйелері жағдайында командирлердің, инженерлердің және бағдарламашылардың жауапкершілік деңгейі айқын белгіленуі тиіс. Маңызды факторлардың бірі – ғылыми-зерттеу әлеуетін арттыру және кадрларды даярлау. Президент Қасым-Жомарт Тоқаев өз Жолдауында «Қазақстан ғылымы жаңа технологиялық революцияның алдыңғы шебінде болуы тиіс» деп атап көрсеткен болатын. Бұл тұжырым әскери салада ЖИ мамандарын даярлау бағдарламаларын әзірлеудің өзектілігін дәлелдейді.

Сонымен қатар, киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету мәселесі басты назарда болуы қажет. ЖИ жүйелері цифрлық инфрақұрылымның негізгі бөлігіне айналған сайын, оларды кибершабуылдардан қорғау ұлттық қауіпсіздіктің шешуші қырына айналады. Тағы бір өзекті бағыт – қазақстандық ғылыми-зерттеу орталықтарын халықаралық консорциумдарға қосу. Мұндай қадам Қазақстанға тәжірибе алмасуға, шетелдік озық технологияларды игеруге және отандық әлеуетті дамытуға мүмкіндік береді. Соңғы маңызды шара ретінде ұлттық қорғаныс стратегиясына ЖИ енгізудің нақты жол картасын қалыптастыру ұсынылады. Бұл құжатта кезең-кезеңімен жүзеге асырылатын іс-шаралар мен олардың мерзімдері айқын белгіленуі тиіс.

Президент Жолдауы аясында қойылған стратегиялық міндеттер бұл ұсыныстардың өзектілігін күшейтеді. Мемлекет басшысы атап өткендей, Қазақстан аймақтағы жасанды интеллект пен цифрлық шешімдерді кеңінен енгізетін көшбасшы болуы тиіс. Бұл тек азаматтық салаға ғана емес, әскери салаға да қатысты. Көшбасшылыққа ұмтылған ел өз Қарулы Күштерін ең жаңа технологиялармен жабдықтап, аймақтық қауіпсіздіктің тірегіне айналады.

Сонымен қатар, ЖИ енгізу қоғамдық сенімді қажет етеді. Әскери салада жаңа технологиялар пайдаланылған кезде қоғамда сұрақтар туындайды: «Кім жауап береді?», «Этикалық шектеулер қалай сақталады?», «Қандай қауіп-қатерлер бар?». Осыған байланысты Қазақстанда ұлттық этикалық кеңес құрып, ЖИ қолданудың қағидаттарын ашық талқылау орынды. Жүргізілген зерттеу Қазақстан Республикасының әскери ісіндегі жасанды интеллект (ЖИ) технологиясының келешегі мен құқықтық реттелуі дамудың бастапқы сатысында тұрғанын көрсетеді. Осыған байланысты мынадай кешенді ұсыныстар беріліп отыр:

Алдымен, Қазақстанда ЖИ-ді әскери істе қолдануға қатысты арнайы нормативтік-құқықтық база әзірлеу қажет. Бұл база автономды қару жүйелерін қолдану, деректер қауіпсіздігі,

шешім қабылдау жауапкершілігі және этикалық шектеулер секілді аспектілерді қамтуы тиіс. Сонымен қатар, Женева конвенциясы мен халықаралық гуманитарлық құқық нормаларына сәйкестікті сақтау маңызды. ЖИ технологияларын бейбіт тұрғындарға зиян келтірмеу және күш қолданудың пропорционалдығын сақтау қағидаттарына сәйкестендіру қажет. Әскери ЖИ жүйелерін әзірлеу және қолдану бойынша жауапты мемлекеттік органды айқындап, оның функциялары мен бақылау механизмдерін нақтылау ұсынылады. Келесі маңызды бағыт – Қорғаныс министрлігі мен жоғары оқу орындары арасында бірлескен зерттеу-зертханалық орталықтар құру. Бұл орталықтар ЖИ, робототехника, әскери логистика және қауіпсіздік салаларында қолданбалы зерттеулер жүргізуге бағытталуы тиіс. Отандық IT-индустрияны әскери жобаларға тарту үшін салықтық жеңілдіктер, мемлекеттік тапсырыстар мен гранттық қолдау секілді ынталандыру тетіктерін енгізу орынды. Сондай-ақ, ЖИ шешімдерін сынақтан өткізуге арналған жабық әскери полигондар мен цифрлық модельдеу платформаларын құру қажет. Маңызды қадамдардың бірі – жоғары оқу орындарында, әсіресе техникалық және әскери бағыттарда, ЖИ технологиялары бойынша мамандандыру енгізу. Офицерлік құрам мен инженерлік-техникалық мамандарға арналған қайта даярлау және біліктілікті арттыру бағдарламаларын жүзеге асыру қажет. Сонымен бірге, шетелдік университеттермен ынтымақтастық орнатып, магистратура және PhD деңгейінде кадрлар даярлауды жолға қою ұсынылады. Өзекті міндеттердің бірі – ЖИ жүйелерін әзірлеу кезінде киберқауіпсіздік протоколдарын қамтамасыз ету. Жүйелік шабуылдарға қарсы қорғаныс технологияларын енгізу, сенімді алгоритмдер мен валидацияланған деректер жиынтығын қолдану арқылы шешімдердің дәлдігін арттыру маңызды. Сонымен қатар, ЖИ-дің этикалық қағидаттарын бекітіп, адам бақылауындағы соңғы шешім қабылдау тетіктерін заң жүзінде анықтау қажет. Тағы бір басым бағыт – Қазақстанның халықаралық ынтымақтастығын кеңейту. Әскери ЖИ-ді реттеу мен бейбіт мақсатта пайдалану мәселелерінде БҰҰ, ШЫҰ, ҰҚКҰ, ИЫҰ және өзге ұйымдармен әріптестік орнату қажет. Түркия, Оңтүстік Корея, Израиль және ЕО елдерімен бірлескен зерттеулер жүргізу, сондай-ақ аймақтық деңгейде Орталық Азия елдерімен ортақ стандарттар әзірлеу ұсынылады.

Сонымен қатар, ЖИ технологияларын әскери салада қолдану мәселесінде қоғаммен ашық диалог жүргізу, түсіндіру жұмыстарын күшейту және сенім орнату қажет. Ақпараттық-аналитикалық порталдарда тұрақты түрде баяндама форматында саясат, тәуекелдер мен даму жоспарларын жариялап отыру ұсынылады. Сондай-ақ, ЖИ саласында ұлттық этикалық кеңес құру арқылы технологиялардың шектері мен рұқсат етілген қолдану аясы айқындалуы тиіс. Қорытынды маңызды шара – әскери ЖИ жобаларын қаржыландыруды күшейту. Мемлекеттік гранттар мен бағдарламалық-нысаналы қаржыландыру көлемін ұлғайту, венчурлік қорлар мен стартаптарды тарту, сондай-ақ әскери бюджетте ЖИ технологияларына арналған арнайы бағдарлама енгізу қажет.

Қорытынды

Жасанды интеллект технологиясы Қазақстан Республикасының Қарулы Күштерін жаңғырту мен ұлттық қауіпсіздікті нығайтудың стратегиялық құралы болып табылады. Қазіргі халықаралық тәжірибе көрсеткендей, ЖИ әскери салада қарулы қақтығыстардың сипатын түбегейлі өзгертіп, жаңа тактикалық және стратегиялық мүмкіндіктер ашады. Сонымен қатар, бұл технологияны әскери істе қолдану бірқатар күрделі құқықтық, этикалық және қауіпсіздік мәселелерін де туындатады. ЖИ-дің болашақтағы дамуы Қазақстан үшін ауқымды мүмкіндіктер ұсынады. Ең алдымен, бұл технология операциялық тиімділікті арттыруға жағдай жасайды: барлау деректерін жедел өңдеуге, соғыс қимылдарының ықтимал сценарийлерін болжауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, ЖИ әскери шығындарды оңтайландыру мен ресурстарды үнемдеуге бағытталған экономикалық тұрғыдан тиімді шешімдер ұсына алады. Бұған қоса, жасанды интеллект Қазақстанның аймақтық және жаһандық беделін нығайтуға ықпал етіп, инновациялық мемлекет ретінде жаңа стандарттар қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Қорытындылай келе, жасанды интеллект Қазақстан үшін тек технологиялық жетістік ғана емес, ұлттық қауіпсіздік пен қорғаныс қабілетінің сенімді кепілі болып табылады. Болашақта ЖИ жүйелерінің әлеуетін толыққанды пайдалану мемлекеттің әскери қуатын күшейтіп қана қоймай, аймақтық және жаһандық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге де өз үлесін қосады. Қазақстан үшін ең маңыздысы – ЖИ қолдануды ғылыми тұрғыдан негіздеу, құқықтық реттеу тетіктерін жетілдіру және халықаралық тәжірибемен тиімді ұштастыру. Сонымен бірге, кадрлар даярлау, ғылыми-зерттеу инфрақұрылымын дамыту және инновациялық жобаларды қолдау мәселелеріне

ерекше көңіл бөлінуі тиіс. Осы қадамдар жүзеге асқан жағдайда, ЖИ Қазақстанның Қарулы Күштерін жаңа сапалы деңгейге көтеріп, мемлекеттің тұрақтылығы мен қауіпсіздігінің мызғымас тірегіне айналады әрі ұлттық стратегиялық мүдделерді қорғаудың маңызды құралы болмақ.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы Үкіметі. 2024 жылғы 24 шілдедегі № 592 қаулысы «Жасанды интеллектті дамытудың 2024–2029 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592>. – Кіру күні: 18.02.2025.
2. Қазақстан Республикасы Президенті. Қазақстан халқына Жолдау, 2 қыркүйек 2024 ж. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy...>, еркін. – Кіру күні: 18.02.2025.
3. АҚШ Қорғаныс министрлігі. АҚШ-тың Ұлттық қорғаныс стратегиясы – 2018 ж. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018NDS.pdf>. – Кіру күні: 18.02.2025.
4. Ресей Федерациясының Президенті. 2019 жылғы 10 қазандағы № 490 Жарлығы «2030 жылға дейінгі жасанды интеллектті дамытудың ұлттық стратегиясы туралы» [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <http://www.kremlin.ru/acts/bank/44516>. – Кіру күні: 18.02.2025.
5. Қазақстан Ұлттық ғылым академиясы. Қазақстандағы жасанды интеллектті дамыту: перспективалар мен сын-қатерлер [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.kazscience.kz/ru/>. – Кіру күні: 18.02.2025.
6. ҚР Қорғаныс министрлігі. Қорғаныс технологиялары және ЖИ қолдану: ұлттық басымдық [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://mod.gov.kz/ru>. – Кіру күні: 18.02.2025.
7. Жасанды интеллект бойынша халықаралық қауымдастық. ЖИ-дің әскери технологияларға әсері [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.aaai.org>. – Кіру күні: 18.02.2025.
8. ҚР Цифрлық даму, инновациялар және аэроғарыш өнеркәсібі министрлігі. 2020–2030 жылдарға арналған цифрлық трансформация стратегиясы [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.gov.kz/memleket/entities/mcdi?lang=ru>. – Кіру күні: 18.02.2025.
9. ISDP. Made in China: The 2025 Plan. – 2018. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.isdp.eu/wp-content/uploads/2018/06/Made-in-China-Backgrounder.pdf>. – Кіру күні: 26.02.2025.
10. Project Maven. TAdviser. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.tadviser.ru/index.php/>... – Кіру күні: 26.02.2025.
11. Aeronext. UAV Drone Global Market. – 2024. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://aeronext.aero/UserFiles/ContentFiles/2024.pdf>. – Кіру күні: 26.02.2025.
12. Mordor Intelligence. Unmanned Combat Aerial Vehicle Market. – 2027. [Электрондық ресурс]. – Қол жеткізу режимі: <https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/unmanned-combat-aerial-vehicle-market>. – Кіру күні: 26.02.2025.
13. Макова Р. С. Жасанды интеллект. Жаңа технологиялық революцияның бастауы: сын-қатерлер мен мүмкіндіктер. – 2023.
14. Козюлин В. Жасанды интеллект. Аналитикалық есептер сериясы «Жаңа технологиялық революцияның бастауы: сын-қатерлер мен мүмкіндіктер», № 3. – 2019.

References

1. Government of the Republic of Kazakhstan. (2024, July 24). On the approval of the Concept for the development of artificial intelligence for 2024–2029 (Resolution No. 592). <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2400000592>
2. President of the Republic of Kazakhstan. (2024, September 2). Address to the people of Kazakhstan. <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana>
3. United States Department of Defense. (2018). Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America. <https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018NDS.pdf>
4. President of the Russian Federation. (2019, October 10). National Strategy for the Development of Artificial Intelligence until 2030 (Decree No. 490). <http://www.kremlin.ru/acts/bank/44516>
5. National Academy of Sciences of Kazakhstan. (2025). Development of artificial intelligence in Kazakhstan: Prospects and challenges. <https://www.kazscience.kz/ru/>
6. Ministry of Defense of the Republic of Kazakhstan. (2025). Defense technologies and AI application: A national priority. <https://mod.gov.kz/ru>
7. Association for the Advancement of Artificial Intelligence. (2025). Impact of AI on military technologies. <https://www.aaai.org>
8. Ministry of Digital Development, Innovation and Aerospace Industry of the Republic of Kazakhstan. (2025). Digital transformation strategy for 2020–2030. <https://www.gov.kz/memleket/entities/mcdi?lang=ru>
9. ISDP. (2018). Made in China: The 2025 Plan. <https://www.isdp.eu/wp-content/uploads/2018/06/Made-in-China-Backgrounder.pdf>
10. TAdviser. (2025). Project Maven. [https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Project Maven](https://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Project_Maven)

11. Aeronext. (2024). UAV Drone Global Market. <https://aeronext.aero/UserFiles/ContentFiles/2024.pdf>
12. Mordor Intelligence. (2027). Unmanned combat aerial vehicle market. <https://www.mordorintelligence.com/ru/industry-reports/unmanned-combat-aerial-vehicle-market>
13. Makova, R. S. (2023). Artificial intelligence: The beginning of a new technological revolution — Challenges and opportunities.
14. Kozyulin, V. (2019). Artificial intelligence. Analytical report series: The beginning of a new technological revolution — Challenges and opportunities (No. 3)

ПЕРСПЕКТИВЫ И ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ ТЕХНОЛОГИИ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ВОЕННОМ ДЕЛЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Айгерим МУСТАФИНА*, докторант, Института дипломатии, Академии государственного управления при Президенте РК, Астана, Республика Казахстан, mustafina008@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-6045-445X

Айболат ДАЛЕЛХАН, доцент, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, Астана, Республика Казахстан, dalelkhan@gmail.com, ORCID ID: 000000-0002-8119-0402

Айнур НОГАЕВА КАРАЧА, профессор Университета Эрзинджан Бинали Йылдырым, Турецкая Республика, ainur.nogayeva@erzincan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0702-8618

PROSPECTS AND LEGAL REGULATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGY IN MILITARY AFFAIRS OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Aigerim MUSTAFINA*, PhD student, Institute of Diplomacy, Academy of Public Administration under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan, mustafina008@gmail.com, ORCID ID: 0009-0007-6045-445X

Aibolat DALELKHAN, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan, dalelkhan@gmail.com, ORCID ID: 000000-0002-8119-0402

Ainur NOGAIEVA KARACHA, Professor at Erzincan Binali Yildirim University, Republic of Turkey, ainur.nogayeva@erzincan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0702-8618

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)

CULTURAL COOPERATION OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION COUNTRY- MEMBERS

**Ozhet
SHEGIRBAYEV***

Postgraduate Student of the Institute of Law and National Security RANEPa under the President of the Russian Federation, Deputy Head of the Information and Analytical Department of the Senate Apparatus of the Parliament of the Republic of Kazakhstan, Astana, Kazakhstan, Ojetov@mail.ru, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7414-4689>

**Marina
DMITRIEVA**

Candidate of Political Sciences, Associate Professor at the Department of International Relations at the Eastern Institute of the Far Eastern Federal University, Deputy Director of the Eastern Institute for Science and Innovation, 10 Ajax Bay, Vladivostok, Russia, dmitrieva.mo@dvfu.ru, ORCID <https://orcid.org/0000-0003-1010-5108>

Дата поступления рукописи в редакцию: 10/02/2025

Доработано: 04/04/2025

Принято: 26/05/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1425

УДК 327

МРНТИ 11.25.67

Abstract. Although cultural issues are not explicitly addressed in the key documents of the EAEU, cooperation in this field is actively developing at the bilateral level. Numerous bilateral agreements have been concluded, international intergovernmental commissions and working groups on cultural issues are working, and exchange programs, festivals and joint educational initiatives are being implemented. Interaction in the field of culture has become a tool of «soft power», contributing to the strengthening of trust, mutual understanding, and the formation of a positive image of the EAEU. In addition, in certain spheres, such as cinema, there are already positive facts of cooperation between Kazakhstan and Russia. This study analyzes the existing forms of cultural cooperation within the Union, identifies key challenges, and offers recommendations for further development of this field.

Keywords: EAEU, Eurasian integration, cultural diplomacy, soft power, international organizations, integration.

Аңдатпа. Мәдениет мәселелері ЕАЭО-ның негізгі құжаттарында бекітілмегеніне қарамастан, бұл саладағы ынтымақтастық екіжақты деңгейде белсенді дамып келеді. Көптеген екіжақты келісімдерге қол қойылған, мәдениет мәселелері бойынша халықаралық үкіметаралық комиссиялар мен жұмыс топтары жұмыс істеуде, алмасу бағдарламалары, фестивальдар және бірлескен білім беру бастамалары іске асырылады. Мәдениет саласындағы өзара іс-қимыл сенімді, өзара түсіністікті нығайтуға және ЕАЭО оң имиджін қалыптастыруға көмектесетін «жұмсақ күш» құралына айналады. Бұған қоса, белгілі бір салаларда, мысалы, кинода Қазақстан мен Ресей арасындағы ынтымақтастықтың оң үлгілері қазірдің өзінде бар. Бұл зерттеуде Одақ аясындағы мәдени ынтымақтастықтың қолданыстағы нысандары талданып, негізгі міндеттер айқындалып, осы саланы одан әрі дамыту бойынша ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: ЕАЭО, еуразиялық интеграция, мәдени дипломатия, жұмсақ күш, халықаралық ұйымдар, интеграция

Аннотация. Несмотря на то, что вопросы культуры не закреплены в ключевых документах ЕАЭС, сотрудничество в этой сфере активно развивается на двустороннем уровне. Заключено множество двусторонних соглашений, работают межгосударственные межправительственные комиссии и рабочие группы по вопросам культуры, осуществляются программы обмена, фестивали и совместные образовательные инициативы. Взаимодействие в сфере культуры становится инструментом «мягкой силы», способствующим укреплению доверия, взаимопонимания и формированию позитивного имиджа ЕАЭС. Кроме того, в отдельных сферах, таких, как кино, уже имеются положительные факты сотрудничества и кооперации между Казахстаном и Россией. Настоящее исследование анализирует существующие формы культурного сотрудничества в рамках Союза, выявляет ключевые вызовы и предлагает рекомендации по дальнейшему развитию данной сферы.

Ключевые слова: ЕАЭС, Евразийская интеграция, культурная дипломатия, мягкая сила, международные организации, интеграция.

*Corresponding author: Ozhet Shegirbayev, Ojetov@mail.ru

Introduction

Cultural cooperation within international relations plays a significant role. However, greater attention is usually given to political issues, the development of trade-economic, and investment partnerships, as well as military cooperation. Cultural cooperation, in its turn, acts as a buffer in interstate relations, helping to smooth out contradictions and strengthen trust between nations. It creates a platform for dialogue, expands mutual understanding, and forms a positive image of states on the international stage. Moreover, cultural interaction becomes an important tool of “soft power”, allowing countries to promote their values, traditions, and language, thereby strengthening their influence. Examples of successful cultural initiatives, such as festivals, student exchanges, and joint educational programs, highlight the significant contribution of culture to the development of international cooperation. In general, cultural diplomacy acquires particular importance, especially in regions with historically complex political relationships. In this context, cooperation in the fields of art, science, education, and sports becomes not only a means of expanding international contacts but also an important mechanism for preventing conflicts and forming stable partnerships.

In this regard, the cultural cooperation between the member states of the Eurasian Economic Union (EAEU) — Armenia, Belarus, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Russia — can play an important role in the field of strengthening of cooperation between countries. Nevertheless, that EAEU stands out as one of the most developed integration unions in the world, the cultural component within the organization is not developed yet.

Despite a long shared history of interaction through Soviet, imperial, and pre-imperial periods, the issue of cultural cooperation does not appear on the agenda of the organization. The issue mentioned once in the preamble of the Treaty on the Establishment of the EAEU, where it states that the member states “...desire to strengthen solidarity and deepen cooperation between their peoples with respect for their history, culture, and traditions...” [1], and agreed to create the organization. As will be shown later, cultural interaction is not addressed in other key documents of the EAEU.

Nevertheless, the authors believe, and will demonstrate in this work, that cultural interaction is one of the important areas within the EAEU, carried out through networked bilateral cooperation between the countries.

Materials and Methods

Joseph Nye, who is rightfully considered the creator of the term “soft power”, noted that in the face of global challenges, the role of information technologies and communication is increasing, and the success of a state depends not only on military or economic power but also on the ability to be attractive, achieving the goal that “others make you want what they want themselves” [2].

When discussing the cultural component of international organizations and unions, the European Union serves as the most vivid example. The foundation of the European Union's work is based on so-called “European values”, which unite the member states, as outlined in Article 2 of the Maastricht Treaty: respect for human dignity, freedom, democracy, equality, rule of law, and human rights, including the rights of minorities. A third country cannot join the Union unless it shares and recognizes these values.

As noted, these values carry a constructive and positive meaning, forming certain images in the minds of external observers. In general, the promotion of a positive image of an organization is not possible without the use of soft power tools and the creation of a specific image, such as “The European Union – a garden of paradise”, in the terminology of the former President of the European Commission, José Borrell [3].

The European Union has also institutionalized the promotion of culture and values within its organizational structure. In the system of the European Commission, the main executive body of the organization, there is a Vice-President responsible for values and transparency, a Vice-President for the promotion of the European way of life, and a Commissioner for innovation, research, culture, education, and youth [4]. Some authors emphasize the importance of cultural interaction in international agreements and development programs on the example of the Shanghai Cooperation Organization [5]. A wide regulatory framework creates a platform for active dialogue between peoples, deepening mutual understanding, and forming close ties, which together contribute to the development of cooperation within the organization. Furthermore, the authors note that cultural diplomacy within the SCO used to provide a foundation for political partnership, smoothing interstate contradictions, and creating an atmosphere of mutual respect and trust between countries. B. Bakhriev, using the example of cultural cooperation development between Central Asian countries,

points out that holding cultural events gives countries the opportunity for self-representation, increases recognition, and has a practical impact by influencing tourist inflows. In his work, he concludes that Central Asian countries, as nations with shared cultural and historical elements, can also positively influence each other and the perception of the region by the third countries, thereby strengthening each other in a unique way [6].

To study the development of cultural ties between the member states of the EAEU, authors conducted monitoring and analysis of the existing legal framework within the EAEU, as well as bilateral relations between the countries. Statistical analysis methods and content analysis of the contractual and legal framework were applied.

Results

Currently, despite the relatively deep level of integration within the EAEU, the only element related to cultural matters within the organization is the fact that, according to Article 10, Clause 1 of the EAEU Treaty, Russian is the working language of the Union's bodies. Despite the 30-year period since the collapse of the USSR and the process of distancing the societies of the former Soviet Union, the Russian language remains the unifying language of the Eurasian space. Alongside English, French, Arabic, Chinese, and Spanish, it is also a language of the United Nations. In Kazakhstan, more than 80% of the population speaks Russian fluently [7], and in Kyrgyzstan, more than 90% [8].

It is important to note that Russian remains the Lingua Franca of the Eurasian space, despite the processes of nation-building in the post-Soviet countries. The Russian Federation's Embassy Advisor in Armenia, Alexander Novikov, aptly stated on this matter: "Even though up to 80% of the country's residents speak Russian today, this is still our civilization – the Armenian world with its ancient, unique culture, language, and church" [9].

Another confirming example comes from the speech of the President of Kyrgyzstan, Sadyr Japarov, during the signing of the Law on the State Language on July 24, 2023: "Russian is used as an official language. This norm is also in the Constitution... We need the Russian language just as we need Kyrgyz. Because without Russian, we cannot work with the CIS countries... Here we call it fully mastering our own language. Watch the speeches of government officials and deputies. Half in Russian, half in Kyrgyz" [10].

The issue of cultural cooperation is also absent in the Strategic Directions for the Development of Eurasian Economic Integration until 2025 [11]. The only points related to cultural cooperation are those concerning education and physical culture. However, on December 25, 2023, a declaration was adopted regarding the further development of economic processes within the Eurasian Economic Union until 2030 and for the period up to 2045, titled "The Eurasian Economic Path" [12]. In this document, the development of cultural ties is not directly mentioned either. However, among the goals and directions of cooperation is the development of economic cooperation in areas with integration potential, including the promotion of a positive image of the EAEU and the popularization of the ideas of Eurasian economic integration. Another task involves the EAEU functioning as an economic pole of attraction on the international stage, including positioning the EAEU as one of the economic centers for forming the integration contour of the Greater Eurasian Partnership.

For instance although the European Union has 24 official languages, mainly 3 are used as working languages in the European institutions: French, English, and German. ASEAN on other hand has 10 official languages, but only one working language – English. Thus, use of a single working language within EAEU — Russian — aligns with other integration models, such as the European Union and ASEAN, where despite the existence of multiple official languages, only a few are used for day-to-day operations. With its widespread use among EAEU member states, the Russian language remains a vital cultural and linguistic link within the region.

At the same time, there is a broad legal framework for bilateral cooperation between the EAEU member states. Based on data from open sources, Table 1 has been created, listing approximately 39 agreements, contracts, memoranda, and cooperation programs at various levels between the countries in the field of culture.

Table 1. List of international legal base between EAEU member-states in the cultural sphere

	Belarus	Kazakhstan	Kyrgyzstan	Russia
Armenia	• Agreement on Economic, Scientific, Technical, and Cultural Cooperation dated August 24, 1990. • Agreement on Trade, Economic, Scientific, Technical, and Cultural Cooperation between the Yerevan City Hall of the Republic of Armenia and the Minsk City Executive Committee of the Republic of Belarus – signed on June 6, 2002. • Agreement on Trade, Economic, Scientific, Technical, and Cultural Cooperation between the Administration of Syunik Region of the Republic of Armenia and the Executive Committee of Minsk Region of the Republic of Belarus dated October 21, 2004. • Cultural Cooperation Programs for the Years 2005-2007, 2008-2010, 2011-2012, 2011-2013, 2013-2014, 2014-2017, and 2019-2022.	Agreement on Cooperation in the Field of Culture dated November 6, 2006.	• Agreement on Cooperation in the Field of Education, Science, and Culture dated April 21, 1997. • Agreement on Cooperation in the Field of Youth Policy dated April 28, 2006.	• Agreement on the Establishment and Conditions of Operation of Information and Cultural Centers dated August 29, 1997. • Agreement on Cooperation in the Humanitarian Field dated September 10, 2010.
Belarus		• Agreement on Cooperation in the Fields of Culture, Science, and Education dated January 17, 1996. • Agreement on Cooperation in the Fields of Culture and Arts dated November 4, 1999. • Agreement on Cooperation in the Field of Press and Information, concluded in the city of Astana on October 5, 2000. • Agreement on Cooperation in the Field of Higher	• Agreement between the Ministry of Culture of the Republic of Belarus and the Ministry of Culture, Information, and Tourism of the Kyrgyz Republic on Cooperation in the Field of Culture, dated July 11, 2018. • Agreement between the Ministry of Information of the Republic of Belarus and the Ministry of Culture, Information, and Tourism of the Kyrgyz Republic on Cooperation in the Field of Information, dated July 11, 2018.	• Agreement on Cooperation in the Field of Culture, Education, and Science, dated February 21, 1995. • Agreement on the Establishment and Conditions of Activity of Cultural and Information Centers, dated December 10, 2009.

		and Postgraduate Education, dated June 10, 2009. • Memorandum of Understanding on Cultural Cooperation, dated November 29, 2017.		
Kazakhstan			Treaty of Eternal Friendship between the Republic of Kazakhstan and the Kyrgyz Republic, signed in Almaty on April 8, 1997.	• Agreement on the Establishment and Conditions of Operation of Information and Cultural Centers, concluded in Almaty on October 12, 1998. • Agreement on Cooperation in the Field of Culture dated April 14, 1993. • Agreement on Cooperation in the Fields of Culture, Science, and Education, concluded in Moscow on March 28, 1994. • Program of Cooperation in the Field of Culture for the years 2018-2019, 2020-2022, and 2024-2026.
Kyrgyzstan				• Agreement on Cultural Cooperation of June 10, 1992. • Agreement on Cooperation in the Field of Culture, Science, and Education of March 27, 1995. • Agreement on Cooperation in the Field of Information of January 13, 1999. • Agreement on the Establishment and Conditions of Operation of the Russian Center for Science and Culture in Bishkek and the Kyrgyz House of Science and Culture in Moscow of March 28, 2011. • Agreement on Cooperation in the Humanitarian Sphere of April 5, 2012.

Note: The table was compiled by the authors

Overall, as shown in this table, a solid legal framework between the EAEU member-states is already established, which stimulates the development of cooperation in the informational and cultural spheres on bilateral basis.

In addition to the legal framework, cultural cooperation issues are discussed within the framework of intergovernmental commissions, subcommittees, and committees. For example, there is a Joint board of the Ministries of Culture between Russia and Belarus. At its most recent meeting on December 16, 2024, Belarusian Minister of Culture R. Chernetsky noted that Belarus and Russia share a common cultural space and common traditions [13]. In April 2024, the Third Meeting of the Subcommittee on Cultural and Humanitarian Cooperation of the Intergovernmental Commission on Cooperation between Kazakhstan and Russia took place under the chairmanship of the Minister of Culture and Information of Kazakhstan, Aida Balayeva, and the Minister of Culture of the Russian Federation, Olga Lyubimova. Along with general cooperation issues, the meeting also highlighted the “Russian Seasons” held in Kazakhstan in 2023, as well as the V Commonwealth of Independent States Youth Theatre Forum, tours by the State Opera and Ballet Theater “Astana Opera” at the State Academic Bolshoi Theatre of Russia, joint exhibition projects, and other important events in 2024 [14].

Kyrgyzstan and Russia discuss cultural cooperation issues within the framework of the Intergovernmental Commission on Trade, Economic, Scientific, Technical, and Humanitarian Cooperation. At a meeting held on March 29, 2024, a wide range of cooperation issues were discussed, including in the fields of economy, finance, energy, industrial cooperation, agriculture, transport, and culture [15].

Armenia and Russia also discuss cultural interaction within the framework of the Intergovernmental Commission on Economic Cooperation [16], as well as the Interparliamentary Commission for Cooperation between the Federal Assembly of Russia and the National Assembly of Armenia [17]. There is also Armenian-Belarusian Intergovernmental Commission on Trade and Economic Cooperation, Kyrgyz-Armenian Intergovernmental Commission on Economic Cooperation, Armenian-Kazakh Intergovernmental Commission and Kazakh-Belarusian Intergovernmental Commission on Trade and Economic Cooperation. Moreover, in May 2011, an agreement on organizing a Scientific-Educational Consortium between higher educational institutions and research institutes of Kazakhstan and Belarus was signed [18].

Since 2010, with the support of the Embassy of Kazakhstan in Armenia, the Kazakh Language, Culture, and History Center has been operating at the Department of Turkology of Yerevan State University. On November 30, 2016, the Kazakh Literature Center was opened at the National Library of Armenia. The opening of the center was accompanied by the signing of a Memorandum of Understanding and Cooperation between the National Libraries of the two countries [19].

The countries actively organize Cultural Days and other events.

For instance, Kazakhstan's Cultural Days were held in Belarus in 2009, 2013, 2018, and 2022. Belarus's Cultural Days in Kazakhstan took place in 2014 and 2021. On April 12, 2012, the Kazakhstan Friends Club in Belarus was launched. Its members include prominent political figures, parliamentarians, heads of state bodies, enterprises, major media outlets, public figures, and scholars. In May 2012, the A. Abai Kazakh Language, History, and Culture Center was opened at the Belarusian National Technical University in Minsk. In November 2012, the Belarusian Language and Culture Center was opened at the Eurasian National University in Nur-Sultan. In March 2018, the Belarusian-Kazakh Cultural and Educational Center was opened at the Belarusian State Pedagogical University.

Kazakhstan's Cultural Days were held in Bishkek on October 7-8, 2021. Kyrgyzstan's Cultural Days in Astana were successfully held from October 27-29, 2022. In 2024, Kazakhstan successfully hosted Kyrgyzstan's Cultural Days and unveiled a monument to Manas in Astana. In Bishkek, a monument to the Kazakh philosopher and writer Abai was previously unveiled. In Russia, Kazakhstan's Cultural Days were held in Astrakhan, Kazan, and Moscow in 2022. In 2021, 2022, and 2023, Russia's Cultural Days took place in Kazakhstan, and in 2024, Astana's Cultural Days were held in Moscow, while Moscow's Cultural Days were hosted in Astana. In 2024, Armenia's Cultural Days were held in Astana, and Kazakhstan's Cultural Days are scheduled for Armenia in 2025. In Armenia, Russian Culture Days took place in 2023, and Belarusian Culture Days were held in 2019

and 2024. In Russia, Kyrgyzstan's Cultural Days took place in 2024, while Russian Culture Days were held in Kyrgyzstan in 2021. Additionally, in 2024, Kyrgyzstan's Cultural Days were hosted in Belarus

for the first time in the history of Kyrgyz-Belarusian bilateral relations. Belarus also hosted Kyrgyz Culture Days in October 2024. In 2024, Spiritual Culture Days of Russia were held in Belarus. Overall, many various events are organized within these activities, including separate exhibitions, opera and ballet performances, and other events of various nature aimed at showcasing the diversity and depth of national cultures. Because of such events, mutual understanding and respect between peoples should deepen.

When discussing practical cooperation in the cultural sphere, it is impossible to overlook a specific area: cooperation in cinema. In “Soft Power”, Joseph Nye emphasizes that, while cinema may not belong to high culture, it nonetheless has a greater impact on people than educational institutions, because “Hollywood can reach more people than Harvard”. He notes that American pop culture creates images of American values that are open, mobile, individualistic, anti-establishment, and free. Influence on external actors occurs without state involvement, achieved through the creation of an attractive image by transmitting information in the form of cinema or pop music [20].

The most active cooperation in the field of cinema is developing between Kazakhstan and Russia. Currently, Kazakhstan and Russia have established the necessary legal framework for cooperation in cinema:

- On November 12, 1998, the Government Resolution No. 1160 approved the Agreement between the Government of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Russian Federation on Cooperation in Culture, Science, and Education. Under this agreement, the parties agreed to jointly hold film festivals and premieres, exchange films, delegations, and experts, collaborate on film productions, share film archives, exchange literature and materials, and develop direct contacts between organizations and cultural figures [21].

- In September 2012, within the framework of the VIII International Eurasia Film Festival, a Memorandum was signed between Kazakhstan’s “Kazakhfilm” studio and Russia’s Cinema Fund to expand cooperation between the cinematographies of both countries [22]. In general, it should be noted that at the end of the 2000s and early 2010s, cooperation developed quite well, with several joint projects. Specifically:

- In 2007, the “Mongol” movie was released, created in a joint production by the Russian company “STV”, German Kinofabrika, and Kazakhstan’s Eurasia Film Production. It was a story about the early life of Genghis Khan.

- In 2010, the romantic comedy “Irony of Love” was released, produced by the Russian company “Interfest” in cooperation with “Kazakhfilm”. With a budget of \$2 million, it grossed \$4.3 million worldwide.

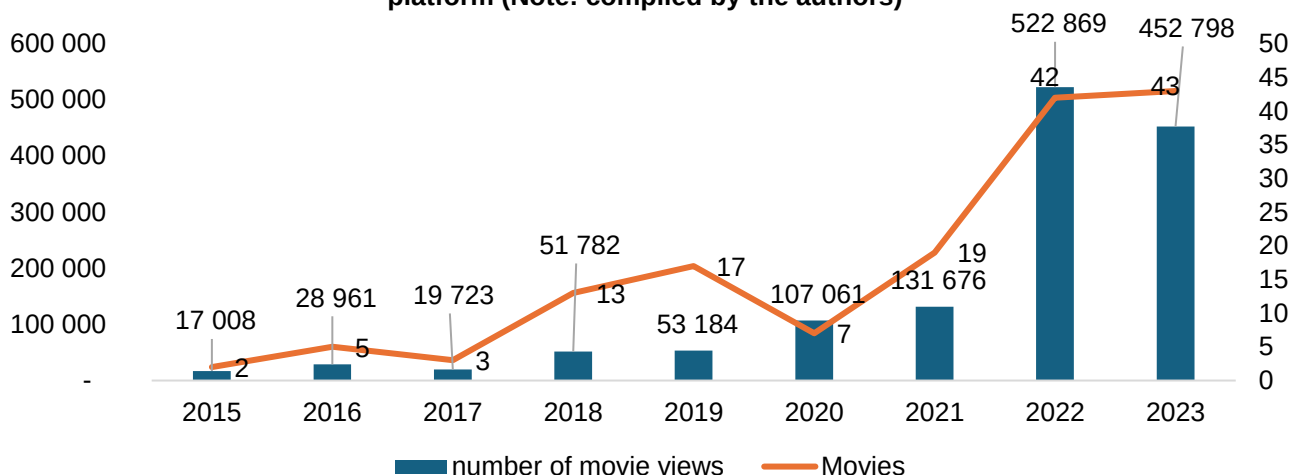
- In 2011, the film “Return to A” was released, dedicated to the legendary Boris Kerimbayev, A.K.A. “Kara-Mayor”, and the Soviet-Afghan war. The film was produced by the “BAITEREK” Production Center and PS TVC Studio of Yegor Konchalovsky at “Kazakhfilm”.

In the 2010s, co-productions significantly decreased and almost ceased, only to resume in the early 2020s. For example, in 2024, the fantasy-action film “Finist: The First Bogatyr” was released, partially filmed in Kazakhstan [23]. In 2025, the post-apocalyptic film “The Last Ronin” directed by Kazakhstani and Russian filmmaker Max Shishkin, was also filmed in Kazakhstan [24].

It is worth noting that Kazakhstani film production is actively appearing on Russian streaming platforms. A significant increase in Kazakhstani content was recorded by authors on the Kinopoisk platform, which leads among online cinemas in Russia both in terms of total subscribers and the number of paying subscribers [25].

According to data collected by the authors based on the streaming data, at the beginning of 2024, there were 932 Kazakhstan’s films in the Kinopoisk database, of which 20 had the highest ratings. In this online theater, 187 documentary and feature films, animated films, and series were available. A significant increase in the number of Kazakhstan’s films and views occurred in 2022, when the number of films reached 42, compared to 19 in 2021. The number of new films in 2023 was already 43. Views also increased in 2022 and 2023, with 522 thousands and 452 thousands views, respectively. In 2021, with 19 films, there were only 131 thousands views, and even fewer earlier. The presence of film ratings may indicate viewers engagement. It can be seen in Exhibit 1.

Exhibit 1. Dynamics of posting and viewing of Kazakh films on the Kinopoisk platform (Note: compiled by the authors)

The main reasons for this phenomenon are, first of all, the growth in the number of films produced in Kazakhstan. Secondly, the COVID-19 pandemic had a significant impact on the global spread of cinema and TV series. Due to pandemic restrictions, many people started using streaming platforms more frequently to watch films. Thirdly, the Russian-Ukrainian war led to restrictions on content from Collective West countries, both in cinemas and on streaming platforms. Throughout 2022, Western studios such as Disney, Warner Brothers, Sony, Paramount Pictures, Universal, and others canceled their releases in Russia. Since March 2023, Disney films and series have disappeared from Russian video services.

In addition to the rapidly developing bilateral ties, cooperation is also developing at the multilateral level in the field of youth policy. Since 2022, the Youth Forum of the CIS and EAEU has been held annually, and the Eurasian Youth Economic Forum has also been held annually at MGIMO. Since 2000, the Eurasian Economic Youth Forum has been held annually, representing a large international youth movement organized by several universities (UrGU, MGIMO, RUDN, and other federal universities in Russia).

Forums within the framework of the EAEU demonstrate expanding youth interaction, support for initiatives in entrepreneurship, science, digitalization, and culture. Their results show the involvement of young specialists in the processes of Eurasian integration and the creation of new cooperation mechanisms. However, despite positive results, youth forums within the EAEU face several limitations. First, they cover a relatively narrow circle of participants, primarily from educational and expert communities, which limits their influence on real youth policy. Second, the overwhelming majority of such events are organized in Russia, creating an imbalance in the representation of member states and reducing the potential for the even development of integration initiatives. Third, the broad and ambiguous approach to the concept of “Eurasia” leads to the dilution of the focus of discussions: instead of concrete initiatives within the framework of the EAEU, issues related to the broader Eurasian space, including SCO countries, ASEAN, and even the EU, are discussed. This reduces the practical significance of the forums and complicates the development of effective solutions aimed at strengthening youth interaction within the EAEU.

Since the beginning of the Russian-Ukrainian crisis in February 2022, certain Russian politicians and media figures have made a number of controversial statements regarding Kazakhstan. Among them are Moscow City Duma deputy from the Communist Party, Sergey Savostyanov, who suggested including Kazakhstan in a “zone of denazification”; State Duma deputy Konstantin Zatulin, who questioned Kazakhstan’s territorial integrity; and Communist Party leader Gennady Zyuganov and Russian Ambassador to Kazakhstan Alexey Borodavkin, who spoke of alleged “Russophobia” in the country. These remarks were met with strong responses from Kazakhstani lawmakers. For example, Majilis deputy Aigul Kuspan labeled Zatulin’s comments as unfriendly and groundless, while Senate Committee Chairman Mukhtar Kul-Mukhammed urged Russian federal authorities to respond to repeated hostile rhetoric on state television.

Additional tension is fueled by provocative statements from Russian political commentators such as Yevgeny Satanovsky, Gevorg Mirzayan, and TV host Tigran Keosayan, who have accused Kazakhstan of “ingratitude” and drifting away from Russia [26]. One of the main concerns raised by

the Russian side is the issue of so-called “language patrols”, prominently represented by activist Dias Kuzairov. The activities of these patrols involved demanding service in the Kazakh language in government institutions and public places, filming these interactions, and publishing the videos on social media—often accompanied by requests for financial support [27].

Subsequently, in 2024 Dias Kuzairov was arrested for 15 days for using obscene language to insult Russian President Vladimir Putin. Earlier, he had been the subject of a criminal investigation on charges of inciting ethnic hatred. Another organizer of the language patrols, Kuat Akhmetov, was also charged with inciting interethnic discord; according to his lawyer, he has since left the country [28].

President Tokayev, for his part, has repeatedly emphasized that the language issue must not be used for manipulation. He stated that the activities of the “language patrols” are provocations aimed at undermining Kazakhstan’s national unity. Russian officials have also emphasized interstate any form of manipulation should not affect relations. Thus, Russian Foreign Minister Sergey Lavrov refuted the statements attributed to Ambassador Borodavkin, emphasizing that solely the presidents determine foreign policy. The Kremlin, through presidential press secretary Dmitry Peskov, has clarified that some Russian commentators do not represent the official government position. Thus, at the official level, both Kazakh and Russian leaderships reject inflammatory rhetoric [26]. Another example is the tightening of labor migration legislation in the Russian Federation following the deadly terrorist attack at Crocus City Hall on March 22, 2024. In 2024 alone, six laws concerning migration were adopted, including those regulating military registration requirements for obtaining Russian citizenship and the provision of migration-related public services by the passport and visa service of the Ministry of Internal Affairs of Russia. Russia remains the primary importer of the labor force within the EAEU, a trend that has remained unchanged since the union’s inception. According to official data from the Federal State Statistics Service of the Russian Federation, the majority of migrants arriving in Russia come from CIS countries. The share of migrants from CIS states decreased from 91% to 88% between 2021 and 2023, with the absolute number falling from 606,000 to 490,000 people. However, a more detailed look reveals an increase in the number of migrants from Tajikistan, whose share rose from 19% to 31%, growing from 126,800 to 171,200 people [29]. The legislative tightening has affected all migrants from Central Asian countries, including Kyrgyzstan, which is a member state of the EAEU.

In this regard, to address sensitive and problematic issues between countries, cultural cooperation must be actively pursued. It serves as a vital instrument for building mutual understanding, fostering trust, and creating channels for open dialogue. Through cultural exchange programs, joint artistic and educational initiatives, and the preservation of shared historical heritage, nations can overcome misunderstandings, reduce tensions, and strengthen people-to-people connections. This form of soft diplomacy is especially important in multicultural and multilingual contexts, where cultural engagement can promote unity and long-term stability based on respect and shared values.

Discussion and Conclusions

The analysis of cultural cooperation within the EAEU has shown that, despite the lack of systematic consolidation of this area in the Union’s legal documents, integration in the cultural field continues thanks to bilateral initiatives. The shared historical and cultural background, the Russian language as a lingua franca, and the ongoing projects allow the EAEU countries to develop humanitarian ties. However, the absence of a unified strategy and institutional support mechanisms limits the potential for cultural interaction. There is a need to develop common Eurasian programs aimed at supporting national cultures, expanding academic mobility, and promoting a shared cultural space.

Cultural diplomacy plays a key role in international relations, as it helps build trust between countries, overcome prejudices, and strengthen mutual understanding. Interaction through culture helps the EAEU countries not only preserve their national identities but also build stronger ties with other international organizations, such as the SCO, CSTO, and CIS. Investments in cultural initiatives can enhance the level of integration, improve the Union’s image on the world stage, and strengthen socio-cultural ties between nations.

Cultural cooperation within the EAEU plays an important role in strengthening integration processes and shaping a common identity. For its further development, it is necessary to strengthen institutional support, develop strategic programs, and intensify intergovernmental dialogue in the

humanitarian sphere. Including culture in the Union's official agenda could contribute to deepening integration, forming a unified Eurasian space, and enhancing the international authority of the EAEU. The development of cultural diplomacy within international organizations contributes to creating sustainable partnerships and peaceful coexistence among states. In conditions of geopolitical tension, culture remains a powerful tool for strengthening trust, preventing conflicts, and creating a favorable atmosphere for economic and political cooperation. Strengthening cultural interaction between EAEU countries can become an important factor for stability and progress in the Eurasian region.

References

1. Dogovor o Evrazijskom Jekonomicheskom Sojuze (g. Astana, 29 maja 2014 goda). Ratificirovan Zakonom RK ot 14 oktyabrja 2014 goda № 240-V, https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31565247&pos=73;-49#pos=73;-49
2. Nye J. Soft Power. Foreign Policy. - №8 (1990). - p. 153 – 171.
3. European Diplomatic Academy: Opening remarks by High Representative Josep Borrell at the inauguration of the pilot programme, https://www.eeas.europa.eu/eeas/european-diplomatic-academy-opening-remarks-high-representative-josep-borrell-inauguration-pilot_en (data obrashhenija: 13.10.2022)
4. Organizacionnaja struktura Evropejskoj komissii, https://commission.europa.eu/about/organisation_en (data obrashhenija: 03.02.2025)
5. Azimov S.O., Ibragimov G.E., Kul'turnaja diplomatija v ramkah ShOS: pravovaja osnova i problemy realizacii // L.N. Gumilev atyndary Eurazija Ұлттық университетінің habarshysy. Sajasi ғылымдар. Ajmaqtanu. Shyrystanu. Tyrkitanu serijasy. - 2023. - № 3 (144). - S. 8-22. - Bibliogr.: s. 19-20 ISSN 2616-6887.
6. Bahriev B.H., Kul'turnaja diplomatija v razvitii mezhdunarodnogo sotrudnichestva gosudarstv Central'noj Azii // v sbornike nauchnyh statej «Nacional'nye strategii novyh Central'noj Azii v XXI veke: priority, mehanizmy realizacii, mezhdunarodnoe sotrudnichestvo», Centr geopoliticheskikh issledovanij Rossijsko-Tadzhikskij Universitet, 2019g.
7. Bolee 80% kazahstancsev vladejut russkim jazykom – issledovanie, https://ratel.kz/kaz/bolee_80_kazahstantsev_vladejut_russkim_jazykom (data obrashhenija: 23.09.2023)
8. V Kirgizii zajavili, chto russkim jazykom vladejut 90% naselenija respublik, <https://tass.ru/obschestvo/16066487> (data obrashhenija: 15.10.2022)
9. Chto proishodit s russkim jazykom v Armenii? <https://ruskiymir.ru/publications/308322/> (data obrashhenija: 12.12.2022)
10. Shegirbaev O.A., Polozhenie russkogo jazyka v Kazahstane i Kyrgyzstane, v sbornike: Obshhestvo, jekonomika, kul'tura: strategii razvitiya. Materialy HV Vserossijskoj nauchno-prakticheskoy konferencii. Cheboksary, 2024. S. 223-227.
11. Reshenie Vysshego Evrazijskogo jekonomicheskogo soveta «O Strategicheskikh napravlenijah razvitiya evrazijskoj jekonomicheskoy integracii do 2025 goda» ot 11 dekabrya 2020 goda № 12. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/H20B0000012>
12. Deklaracija o dal'nejšem razvitii jekonomicheskikh processov v ramkah Evrazijskogo jekonomicheskogo sojuza do 2030 goda i na period do 2045 goda «Evrasijskij jekonomicheskij put'», https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01443175/ms_26122023
13. V Moskve proshlo zasedanie sovmestnoj kollegii Ministerstv kul'tury Rossijskoj Federacii i Respubliki Belarus', https://culture.gov.ru/press/news/v_moskve_proshlo_zasedanie_sovmestnoj_kollegii_ministerstv_kul'tury_rossijskoj_federatsii_i_respublik/ (data obrashhenija: 16.12.2024)
14. Kazahstan i Rossija prodolzhat aktivnoe sotrudnichestvo v kul'turno-gumanitarnoj sfere, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mam/press/news/details/747891?lang=ru> (data obrashhenija: 11.04.2024)
15. O zasedanii rossijsko-kyrgyzskoj Mezhpriatel'svennoj komissii, https://kyrgyz.mid.ru/ru/embassy/news/o_zasedanii_rossijsko_kyrgyzskoj_mezhpriatel'svennoj_komissii/ (data obrashhenija: 29.03.2024)
16. 21-e zasedanie Mezhpriatel'svennoj komissii po jekonomicheskomu sotrudnichestvu mezhdru Rossijskoj Federaciej i Respublikoj Armenija, <http://government.ru/news/47430/> (data obrashhenija: 23.12.2022)
17. N. Kosihina prinjala uchastie v 34-m zasedanii Mezhpriatel'svennoj komissii po sotrudnichestvu Federal'nogo Sobranija RF i Nacional'nogo Sobranija Respubliki Armenija, <http://council.gov.ru/events/news/135348/> (data obrashhenija: 22.04.2022)
18. Sotrudnichestvo Respubliki Kazahstan s Respublikoj Belarus' v sfere kul'tury i iskusstva, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-minsk/activities/2189> (data obrashhenija: 03.02.2025)
19. Sotrudnichestvo v kul'turno-gumanitarnoj sfere, <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-erevan/press/article/details/5923> (data obrashhenija: 27.02.2020)
20. Naj Dzh. Gibkaja Vlast' / Dzh.Naj. -2e izdanie. – Moskva, 2006g. – 224s. -ISBN: 5-902688-05-1, 1-58648-225-4.

21. Postanovlenie Pravitel'stva Respubliki Kazakhstan ot 12 nojabrja 1998 goda № 1160 «Ob utverzhdenii Soglashenija mezhdu Pravitel'stvom Respubliki Kazakhstan i Pravitel'stvom Rossijskoj Federacii o sotrudnichestve v oblasti kul'tury, nauki i obrazovanija», URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P980001160>
22. Fil'm.pro [sajt]. – Moskva, 2012. - URL: <https://www.filmpro.ru/materials/25824> (data obrashhenija: 20.09.2012).
23. V Kazahstane zavershilis' s#emki vostochnogo bloka fil'ma «Finist: Pervyj bogatyr'», <https://www.kinobusiness.com/news/v-kazahstane-zavershilis-semki-vostochnogo-bloka-filma-finist-pervyy-bogatyr/> (data obrashhenija: 18.07.2023)
24. Ronin v stepjah Kazahstana: neudachnyj postapokalipsis, <https://check-point.kz/publication?id=3374> (data obrashhenija: 09.01.2025)
25. Vedomosti [sajt]. – Moskva, 2023. - URL: <https://www.vedomosti.ru/media/articles/2023/02/10/962519-ischeznut-filmi-disney> (data obrashhenija: 10.02.2023).
26. Shegirbaev, O. A. Kazahstansko-rossijskie otnoshenija v svete sankcionnogo davlenija Zapada / O. A. Shegirbaev // Rossiya i novye gosudarstva Evrazii. – 2023. – № 1(58). – S. 81-91. – DOI 10.20542/2073-4786-2023-1-81-91. – EDN JCCGJF.
27. Qmonitor [sajt]. – Astana, 2023 – URL: <https://qmonitor.kz/society/6416>
28. RBC [sajt]. – Moskva, 2024 – URL: <https://www.rbc.ru/society/27/03/2024/6604230f9a79473b8abecab4>
29. Kommersant [sajt]. – Moskva, 2023 – URL: <https://www.kommersant.ru/doc/6148053>

ЕУРАЗИЯЛЫҚ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ОДАҒЫНЫҢ МҮШЕ-МЕМЛЕКЕТТЕРДІҢ МӘДЕНИ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ

Өжет ШЕГИРБАЕВ*, РФ Президенті жанындағы Ресей халық шаруашылығы және мемлекеттік қызмет академиясы Құқық және ұлттық қауіпсіздік институтының аспиранты, Қазақстан Республикасы Парламенті Сенаты Аппаратының Ақпараттық-талдау департаменті басшысының орынбасары, Астана, Қазақстан, Ojetov@mail.ru. ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7414-4689>

Марина ДМИТРИЕВА, саяси ғылымдарының кандидаты, Қыыр Шығыс федералды университетінің Шығыс институты халықаралық қатынастар кафедрасының доценті, Шығыс институты директорының ғылым және инновациялар жөніндегі орынбасары, Владивосток, Ресей, dmitrieva.mo@dvfu.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-1010-5108>

КУЛЬТУРНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО СТРАН-УЧАСТНИЦ ЕВРАЗИЙСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО СОЮЗА

Өжет ШЕГИРБАЕВ*, Аспирант Института права и национальной безопасности РАНХиГС при Президенте РФ, Заместитель заведующего Информационно-аналитического отдела Аппарата Сената Парламента РК, Астана, Казахстан, Ojetov@mail.ru, ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-7414-4689>

Марина ДМИТРИЕВА, кандидат политических наук, доцент кафедры международных отношений Восточного института Дальневосточного федерального университета, Заместитель директора Восточного института по науке и инновациям, Владивосток, Россия, dmitrieva.mo@dvfu.ru. ORCID ID <https://orcid.org/0000-0003-1010-5108>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

РОЛЬ БЛАГОТВОРИТЕЛЬНОСТИ В СОДЕЙСТВИИ ГЕНДЕРНОМУ РАВЕНСТВУ: ПРИМЕРЫ КАЗАХСТАНА, КЫРГЫЗСТАНА И ТАДЖИКИСТАНА

Асель ИШАНОВА *	<i>магистр права, докторант кафедры Ассамблеи народа Казахстана Евразийского национального университета им.Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан, ishanova.assel@gmail.com, ORCID 0009-0005-3207-4818</i>
Назира СЫЗДЫКОВА	<i>магистр экономики, докторант факультета журналистики и социальных наук Евразийского национального университета им.Л.Н.Гумилева, г.Астана, Республика Казахстан, e-nazira_syzdykova@mail.ru, ORCID 0009-0005-2076-0036</i>
Дария ИСКАКОВА	<i>докторант факультета журналистики и социальных наук Евразийского национального университета им.Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан, iskakova.dariya@bk.ru, ORCID 0000-0003-1982-0140</i>
Фируза ЭШОНКУЛОВА	<i>аспирант кафедры всеобщей и отечественной истории, преподаватель кафедры международных отношений и дипломатии, факультета истории и международных отношений Российско-Таджикского Славянского Университета, г.Душанбе, Таджикистан, itmo.fimo@mail.ru, ORCID 0009-0000-7374-7429</i>

Дата поступления рукописи в редакцию: 28/06/2025

Доработано: 18/08/2025

Принято: 19/08/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1519

УДК 316.346.2-055.2

МРНТИ 04.51.53

Аннотация. Данная статья посвящена исследованию роли благотворительности в содействии равным возможностям и устойчивому развитию на примере Казахстана, Кыргызстана и Таджикистана. Рассматривается, как благотворительные инициативы способствуют снижению неравенства, особенно в области образования, и помогают расширить доступ женщин и девушек к новым возможностям. Важной частью исследования является анализ существующих практик, направленных на улучшение качества жизни уязвимых групп и поддержание социальной справедливости.

Целью работы является выявление наиболее эффективных механизмов взаимодействия благотворительных организаций с местными сообществами, а также разработка рекомендаций по их внедрению для достижения долгосрочных изменений. Исследование сочетает анализ статистических данных, изучение международных практик и социологические методы, что позволяет получить комплексную картину проблемы.

Научная значимость работы заключается в систематизации существующих подходов к реализации благотворительных программ в Центральной Азии, а также в выявлении факторов, влияющих на их успешность. Практическая значимость состоит в том, что предложенные рекомендации могут быть использованы для разработки более эффективных благотворительных стратегий, адаптированных к специфике региона. Выводы исследования подчеркивают необходимость учета гендерной специфики, культурного контекста и долгосрочной ориентации при реализации подобных программ.

Основные результаты исследования показывают, что благотворительность не только способствует сокращению социального разрыва, но и играет ключевую роль в формировании положительного имиджа женщин в обществе, их профессиональной и личностной реализации. Статья акцентирует внимание на важности системного подхода, включающего образование, экономическое развитие и социальную поддержку.

Ключевые слова: благотворительность, гендерное равенство, миграция, устойчивое развитие, образование, Центральная Азия.

Аңдатпа. Бұл мақала Қазақстан, Қырғызстан және Тәжікстан елдерін мысалға келтіре отырып, тең мүмкіндіктер мен тұрақты дамытудағы қайырымдылықтың рөлін зерттеуге арналған болып келеді. Қайырымдылық бастамалары, әсіресе білім беру саласындағы теңсіздіктерді азайтуға қалай ықпал ететіні және әйелдер мен қыздардың жаңа мүмкіндіктерге қол жетімділігін арттыруға қалай көмектесетіні қарастырылады. Зерттеудің маңызды бөлігі – осал топтардың өмір сүру сапасын жақсартуға және әлеуметтік әділеттілікті сақтауға бағытталған қолданыстағы тәжірибелерді талдау. Зерттеу жұмысының мақсаты қайырымдылық ұйымдарының жергілікті қауымдастықтармен өзара іс-қимылының неғұрлым тиімді тетіктерін анықтау, сондай-ақ ұзақ мерзімді өзгерістерге қол жеткізу үшін оларды енгізу бойынша ұсынымдар әзірлеу болып табылады. Зерттеу статистикалық деректерді талдауды,

* Автор для корреспонденции: А.Ишанова, ishanova.assel@gmail.com

халықаралық тәжірибелерді зерттеуді және социологиялық әдістерден тұрады, бұл мәселені жан-жақтан қарастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеу жұмысының ғылыми маңыздылығы Орталық Азияда қайырымдылық бағдарламаларын іске асырудың қолданыстағы тәсілдерін жүйелеу, сондай-ақ олардың табыстылығына әсер ететін факторларды анықтау болып табылады. Практикалық маңыздылығы мынада: ұсынылған ұсыныстар аймақтың ерекшеліктеріне бейімделген тиімдірек қайырымдылық стратегияларын әзірлеу үшін пайдаланылуы мүмкін. Зерттеу жұмысының нәтижелері осындай бағдарламаларды жүзеге асыруда гендерлік ерекшелікті, мәдени контекстті және ұзақ мерзімді бағдарлауды ескеру қажеттілігін көрсетеді. Зерттеудің негізгі нәтижелері қайырымдылық әлеуметтік алшақтықты азайтуға ғана емес, сонымен қатар әйелдердің қоғамдағы оң имиджін қалыптастыруда, олардың кәсіби және жеке іске асырылуында шешуші рөл атқаратынын көрсетеді. Мақала білім беру, Экономикалық даму және әлеуметтік қолдауды қамтитын жүйелі тәсілдің маңыздылығына назар аударады.

Түйін сөздер: қайырымдылық, гендерлік теңдік, көші-қон, тұрақты даму, білім беру, Орталық Азия.

Abstract. This article is dedicated to exploring the role of charity in promoting equal opportunities and sustainable development, using Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Tajikistan as case studies. It examines how charitable initiatives contribute to reducing inequality, particularly in the field of education, and help expand access to new opportunities for women and girls. An important part of the research is the analysis of existing practices aimed at improving the quality of life for vulnerable groups and maintaining social justice.

The goal of the study is to identify the most effective mechanisms for collaboration between charitable organizations and local communities, as well as to develop recommendations for their implementation to achieve long-term changes. The research combines statistical data analysis, the study of international practices, and sociological methods, providing a comprehensive understanding of the issue.

The scientific significance of the work lies in systematizing existing approaches to implementing charitable programs in Central Asia, as well as identifying factors influencing their success. The practical significance is that the proposed recommendations can be used to develop more effective charitable strategies tailored to the specifics of the region. The study's conclusions emphasize the need to consider gender-specific factors, cultural context, and long-term orientation when implementing such programs.

The main findings of the research demonstrate that charity not only helps reduce social disparities but also plays a key role in shaping a positive image of women in society, supporting their professional and personal development. The article highlights the importance of a systemic approach that includes education, economic development, and social support.

Keywords: charity, gender equality, migration, sustainable development, education, Central Asia.

Введение

Благотворительность играет ключевую роль в решении социальных проблем современных обществ, особенно в регионах с выраженным экономическим и гендерным неравенством. В странах Центральной Азии - Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане - благотворительные инициативы становятся важным инструментом поддержки уязвимых групп населения и содействия устойчивому развитию. Однако, как показывают исследования [1], системный анализ эффективности таких программ в региональном контексте остается недостаточно изученным. В современных условиях нарастания социально-экономического неравенства и сохранения гендерных диспропорций роль благотворительности как инструмента достижения устойчивого развития приобретает особое значение [1]. В странах Центральной Азии (Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане) благотворительная деятельность не только восполняет пробелы социальной поддержки, но и способствует расширению образовательных и профессиональных возможностей для женщин и девушек, что напрямую связано с задачами достижения гендерного равенства, закреплёнными в международных и национальных стратегических документах.

Согласно Конвенции о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин [2], ратифицированной всеми тремя рассматриваемыми государствами, обеспечение равного доступа женщин к образованию и труду является обязательством государств-участников [3]. В Казахстане данный принцип закреплён в Законе «О благотворительной деятельности» [4] и Концепции развития высшего образования и науки Республики Казахстан на 2023-2029 годы [5], где подчеркивается необходимость создания условий для гендерного равенства в образовании. В Кыргызстане вопросы стимулирования благотворительных инициатив регламентируются Законом «О благотворительной деятельности» [6], а в Таджикистане — Законом «О благотворительной деятельности» [7], что создает нормативную базу для взаимодействия государства, бизнеса и гражданского общества в этой сфере [8]. Несмотря на наличие нормативно-правовых основ, системные исследования, анализирующие взаимосвязь между благотворительностью и гендерным равенством в контексте Центральной Азии, остаются немногочисленными [9; 10]. При этом действующие благотворительные практики зачастую ориентированы на решение локальных проблем и слабо интегрированы в общие

стратегии социального развития [11]. Как отмечает Хушкадамова [1], недостаток комплексного подхода снижает эффективность программ, направленных на преодоление гендерных барьеров в образовании и занятости.

Актуальность исследования подтверждается необходимостью системного анализа существующих благотворительных инициатив, включая изучение их географического распределения и социально-содержательных аспектов. В рамках исследования предполагается изучение благотворительных проектов в сфере образования и гендерного равенства с их последующей классификацией по видам оказываемой поддержки. Особое внимание уделяется анализу участников благотворительной деятельности - от международных организаций до местных некоммерческих объединений.

Цель исследования заключается в выявлении наиболее эффективных моделей благотворительной деятельности, способствующих гендерному равенству в регионе Центральной Азии. Для достижения этой цели поставлены следующие задачи:

1. Анализ существующих теоретических подходов к изучению благотворительности;
2. Исследование опыта благотворительных организаций в трех странах региона;
3. Выявление ключевых факторов, определяющих эффективность благотворительных программ;
4. Разработка практических рекомендаций по повышению результативности благотворительной деятельности.

Гипотеза исследования предполагает, что системный подход к реализации благотворительных программ, учитывающий культурные и социально-экономические особенности региона, способствует повышению их эффективности и достижению долгосрочных результатов.

Теоретическая значимость работы заключается в систематизации данных о благотворительности как социальном институте в контексте Центральной Азии. Практическая ценность исследования состоит в разработке рекомендаций, которые могут быть использованы государственными органами, неправительственными организациями и другими заинтересованными сторонами для совершенствования социальной политики и благотворительных программ.

Обзор литературы

Благотворительность является значимым фактором сокращения социального неравенства и расширения образовательных возможностей для женщин и девочек [12]. В данном разделе рассматриваются ключевые исследования, анализирующие вклад благотворительных инициатив в достижение гендерного равенства и их взаимосвязь с миграционными процессами, с акцентом на центральноазиатский контекст [10].

Международный опыт демонстрирует разнообразие подходов к благотворительной поддержке женского образования [13]. Организация CAMFED не только обеспечивает доступ к образованию для девочек в африканских странах, но и создает механизмы их последующего трудоустройства [14]. Аналогичные принципы лежат в основе кампании Plan International, направленной на преодоление гендерной дискриминации в образовательной сфере [15]. Эти инициативы представляют собой эффективные модели сочетания образовательной поддержки с социальной адаптацией [16]. Особого внимания заслуживает деятельность фонда Global Fund for Women и Malala Fund [17], которые делают акцент на обеспечении длительного образовательного цикла для девочек из социально уязвимых групп. Подобные программы наиболее эффективны при учете исторических и культурных особенностей региона [18], что подтверждается сравнительными исследованиями европейской благотворительности [19]. Современные тенденции в благотворительности, включая импакт-инвестирование и социальное предпринимательство [20], открывают новые возможности для решения проблем гендерного неравенства. Однако, как справедливо отмечают исследователи, филантропические инициативы не всегда приводят к системным изменениям и в некоторых случаях могут даже закреплять существующие диспропорции [21]. Влияние образовательных программ на миграционные процессы подтверждается исследованиями [9], которые выявили прямую корреляцию между уровнем образования женщин и их миграционной мобильностью. Особенно значима в этом контексте роль неформального образования [9], способствующего социально-экономической интеграции женщин-мигрантов. Как показывают данные

исследований, грамотная гендерная политика может трансформировать миграцию из вынужденного явления в инструмент расширения возможностей [22].

В центральноазиатском регионе благотворительные инициативы играют особую роль в обеспечении образовательного доступа для женщин и девочек, особенно в сельской местности [1]. Однако, как свидетельствуют местные исследования, комплексное взаимодействие между благотворительностью, гендерным равенством и миграционными процессами в Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане остается недостаточно изученным [12], [10], [1], что определяет необходимость дальнейших исследований в этом направлении.

Материалы и методы

В данном исследовании применялся комплекс аналитических подходов, направленных на изучение роли благотворительности в обеспечении гендерного равенства в странах Центральной Азии. Основу методологии составил сравнительный анализ, позволивший выявить общие закономерности и национальные особенности в реализации благотворительных программ в Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане. Особое внимание уделялось сопоставлению показателей доступа к образованию, экономического участия и политического представительства женщин в трех странах региона.

Важным компонентом исследования стал анализ статистических данных, включающий обработку официальных показателей индекса гендерного равенства, материалов национальных статистических комитетов и отчетов международных организаций. Это позволило проследить динамику изменений и выявить ключевые тенденции за период с 2013 по 2024 год. Дополнительно проводился качественный анализ документов - изучались отчеты благотворительных организаций, нормативно-правовые акты и специализированные публикации по теме исследования.

Применяемая методология обеспечила комплексный подход к оценке эффективности благотворительных инициатив, направленных на поддержку женщин и девушек. Особый акцент делался на выявлении факторов, способствующих успешной реализации программ гендерного равенства в специфических условиях Центральной Азии. Сочетание указанных методов позволило получить репрезентативные результаты, отражающие как текущее состояние, так и перспективы развития благотворительности в контексте обеспечения равных возможностей.

Результаты (классификация)

Деятельность в сфере поддержки женского образования в Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане является важным фактором в обеспечении равных возможностей для женщин и девочек в этих странах [1]. В условиях, когда доступ к качественному образованию остаётся ограниченным [10], инициатива по поддержке образовательных программ для женщин становится особенно актуальной [12].

Эта благотворительная деятельность включает в себя финансирование учебных заведений [7], предоставление стипендий [23], организацию тренингов и семинаров [15], а также создание безопасной и поддерживающей среды для учебы [24]. Развивая женское образование, мы способствуем не только индивидуальному росту каждой девушки, но и благосостоянию общества [26]. Образованные женщины действительно становятся активными движущими силами социально-экономического развития [5], участвуя в создании и реализации проектов, улучшающих качество жизни [25].

В Казахстане благотворительность зарекомендовала себя как эффективный механизм социальной поддержки [26], занимая особое место в системе обеспечения равных образовательных возможностей. За последние годы наблюдается значительный рост числа инициатив, направленных на помощь девушкам и женщинам в получении качественного образования [8], что особенно важно в условиях культурного и традиционного многообразия страны [6].

Серьезным препятствием остаются устойчивые гендерные стереотипы [27], ограничивающие доступ женщин к образовательным ресурсам [28]. Благотворительные организации активно работают над устранением этих барьеров через специализированные программы профессиональной подготовки [19]. Особого внимания заслуживают проекты по развитию STEM-направления среди девушек, финансируемые как местными, так и международными фондами, которые успешно способствуют их интеграции в технические и научные сферы. Значительный вклад вносят общественные объединения [29], которые не

ограничиваются материальной поддержкой, но и ведут системную работу по изменению общественного сознания через образовательные кампании и просветительские программы [30]. Именно такая комплексная деятельность благотворительных организаций создает прочную основу для достижения реального гендерного равенства в образовательной системе Казахстана [31].

Особое направление работы - поддержка женщин в сельской местности [9], где реализуются масштабные проекты, охватывающие различные аспекты жизни: от экономического развития и образовательного доступа [11] до медицинского обслуживания и создания социальных сетей [32]. Ключевой акцент делается на развитии предпринимательской активности через организацию бизнес-инкубаторов [33], программ микрокредитования [34] и профессиональных тренингов по управлению и маркетингу [35]. Важным компонентом успеха является создание специальных платформ для обмена опытом и взаимопомощи [18], которые не только укрепляют женские сообщества [36], но и способствуют формированию нового, позитивного образа женщины-предпринимателя [37]. Дополнительным преимуществом таких проектов становится внимание к вопросам здоровья и благополучия участниц [13], включая доступ к медицинским услугам и важной информации по сохранению здоровья [21].

Таким образом, поддержка женщин в сельских районах Казахстана преобразует жизнь сообществ и способствует устойчивому развитию региона. К примеру, Проект «Coca-Cola Белестері» представляет собой уникальную инициативу, направленную на поддержку и образование женщин в различных сферах жизни. Этот образовательный проект стремится к созданию сообщества, где женщины могут делиться опытом, учиться и вдохновляться друг другом. В соответствии с информацией организаторов проекта, «Coca-Cola Белестері» - это образовательный проект поддержки предпринимательской инициативы и укрепления экономических возможностей населения Казахстана через участие в обучающих программах по основам бизнеса, конкурсах с возможностью получения грантов и бизнес-акселераторе для развития стартапов. В рамках проекта предлагаются разнообразные программы и курсы, охватывающие такие темы, как предпринимательство, личностное развитие, финансовая грамотность и здоровье. Участницы проекта получают доступ к ценным ресурсам и знаниям, которые помогут им реализовать свой потенциал и достичь поставленных целей. Согласно данным официального интернет-портала проекта, Coca-Cola Белестері акцентирует внимание на важности женской солидарности и взаимопомощи. Через участие в мастер-классах, семинарах и онлайн-обсуждениях женщины получают возможность расширять свои горизонты, находить единомышленниц и строить профессиональные связи. Эта инициатива становится не только катализатором изменений в жизни участниц, но и важным шагом к укреплению позиций женщин в обществе. Поддерживая друг друга, они вместе могут преодолевать любые преграды и достигать новых высот [38].

Современное состояние профессионального образования в Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане отражает комплекс социокультурных и экономических трансформаций региона [9]. Как отмечается в исследованиях, страны Центральной Азии предпринимают значительные усилия по обеспечению равного доступа к образованию, что особенно важно в контексте меняющейся роли женщин в обществе и экономике.

В последние годы реализован ряд важных инициатив: разработаны законодательные акты, направленные на сокращение гендерного неравенства, созданы специализированные программы поддержки женщин в IT-сфере и бизнесе, расширены возможности доступа к высшему образованию.

Однако, согласно данным Национального статистического комитета Кыргызской Республики [39], сохраняются существенные диспропорции. В Таджикистане, как показывает исследование [10], только 13% женщин получают высшее образование против 29% мужчин, что свидетельствует о глубоких структурных проблемах. Аналогичное неравенство наблюдается и в других странах региона, где доступ к образованию часто зависит от социально-экономического статуса и места проживания. Ключевыми препятствиями остаются устойчивые гендерные стереотипы, несовершенство механизмов реализации равных прав, а также трудности совмещения профессиональной и семейной жизни.

Как отмечает Хушкадамова [1] в своем исследовании положения женщин Таджикистана в науке, преодоление этих барьеров требует комплексного подхода, включающего как законодательные меры, так и изменение общественного сознания. Особое внимание следует

уделить сельским регионам, где, по данным ЮНЕСКО, доступ к высшему образованию значительно ограничен.

Перспективы развития связаны с:

1. Усилением мониторинга гендерного равенства
2. Развитием целевых программ поддержки
3. Совершенствованием инфраструктуры образования
4. Борьбой со стереотипами через просветительскую работу

Как показывает опыт Казахстана, где женщины составляют 53% студентов вузов [13], системная работа в этом направлении способна давать ощутимые результаты. Однако для достижения подлинного равенства необходимы дальнейшие исследования и разработка адресных стратегий с учетом региональной специфики. Индекс гендерного равенства (Gender Equality Index) (далее - ИГР) является инструментом для измерения различий в достижениях между мужчинами и женщинами в различных областях жизни, таких как трудовая занятость, здоровье, образование и т.д. Этот индекс обычно используется для оценки степени равенства между полами в конкретной стране или регионе. Он развивался как инструмент оценки прогресса в достижении гендерного равенства в различных аспектах жизни. В 2006 году Институт Европейской комиссии, Европейский центр по гендерным вопросам, предложил ИГР, который впоследствии стал основой для различных национальных и международных индексов гендерного равенства. С течением времени методология индекса стала совершенствоваться, а его применение распространилось на другие страны и регионы вне Европейского союза. Различные организации и исследовательские группы начали использовать индекс гендерного равенства в своих исследованиях и отчетах, что способствовало его дальнейшему развитию и усовершенствованию.

Расчет ИГР обычно основан на сравнении различных параметров между мужчинами и женщинами. Эти параметры могут включать:

- Занятость и уровень зарплаты.
- Участие в политической жизни и уровень представительства в правительстве и других общественных структурах.
- Уровень образования и доступ к образовательным ресурсам.
- Здоровье и доступ к медицинским услугам.
- Распределение семейных обязанностей и доступ к декретному отпуску.

Индекс может быть рассчитан как путем суммирования и нормализации показателей в каждой из этих областей, с последующим сравнением результатов между различными группами населения.

Однако стоит отметить, что существует ряд факторов, в силу которых может возникать некоторая погрешность при вычислении ИГР, таких как:

1. Методологические ограничения: ИГР может учитывать только ограниченное количество показателей и аспектов гендерного равенства. Изменение методологии в свою очередь несколько усложняет проведение сравнительного анализа колебаний отдельных показателей в некоторых регионах.

2. Отсутствие данных: не во всех регионах является возможным получить необходимые данные для проведения их исчерпывающего анализа, что в свою очередь ведет к неполной или искаженной картине.

3. Изменчивость социокультурного контекста: гендерные роли и общественные отношения, с ними связанные могут различаться в разных культурах и сообществах, что делает сложным разработку универсального индекса, полностью отражающего гендерное равенство в различных контекстах.

Так же уязвимыми местами ИГР могут стать: недостаточный учет различий внутри гендерных групп (например, между женщинами разных социальных классов или этнических групп), неполные данные о привлечении женщин к экономическим решениям и управлению, а также недостаточное внимание к гендерным аспектам насилия и дискриминации. Для улучшения точности и более глубокой оценки гендерного равенства необходимо учитывать эти факторы и постоянно совершенствовать методологию и инструменты измерения.

Если говорить об уровне образования в Кыргызстане, то по данным [39] различия между девочками и мальчиками начинаются еще на этапе образования. Девочки чаще получают образование в рамках полной средней школы: на долю девочек в 10-11 классах приходится более 54%, в то время как мальчики выбывают из системы обучения после 9 класса, в

основном для того, чтобы получить профессию в более раннем возрасте. Среди учащихся образовательных организаций начального профессионального образования 69% - юноши. Девушек больше среди студентов высших учебных заведений - 52% [16]. Среди студентов, обучающихся по специальностям в области образования, преобладают девушки (86%), а в технических науках - юноши (69%) [16].

Представленные данные явно указывают на существование значительных различий между мальчиками и девочками на этапах образования. Видим, что мальчики чаще выбирают путь начального профессионального образования после 9 класса, предпочитая получить профессиональные навыки в более молодом возрасте. В то же время, девочки чаще остаются в системе образования, особенно в высших учебных заведениях.

Эти данные подчеркивают существующие гендерные стереотипы относительно выбора профессий: девушки чаще ориентируются на области образования, в то время как юноши предпочитают технические специальности. Такие стереотипы могут ограничивать выбор молодых людей и влиять на их будущие карьерные пути.

В 2023 году уровень занятости населения в целом составил 56 процентов [16], что на 0,8 процентных пунктов ниже по сравнению с 2022 годом. Среди мужчин уровень занятости выше (71 процент), чем среди женщин (42 процента). Уровень безработицы составил 4,1 процента, а по сравнению с 2022 годом снизился на 0,8 процентных пунктов [16]. Представленные данные отражают ограниченную динамику безработицы в Кыргызстане, где общий уровень безработицы не превышает 5-6% [16], но молодежь в возрасте от 15 до 28 лет остается наиболее уязвимой группой. Хотя общий уровень безработицы среди молодежи снизился, все еще сохраняется значительное неравенство между мужчинами и женщинами [16]. Статистика показывает, что уровень безработицы среди молодых женщин остается выше, чем у мужчин, как в общем по стране, так и в различных регионах, за исключением некоторых, таких как Иссык-Кульская область и город Бишкек. Можно предположить, что большинство женщин заняты в области туризма, а именно сфере обслуживания [16]. Это указывает на наличие гендерных неравенств на рынке труда, которые могут быть связаны с различиями в доступе к образованию, профессиональным возможностям и стереотипами о ролях полов. Чем моложе женщина, тем больше вероятность, что она не работает. Наибольший гендерный разрыв в уровне занятости регистрируется для мужчин и женщин в возрасте 25-34 лет. При этом, в возрасте 25-29 лет уровень занятости мужчин составляет 84%, а женщин - 44%, а в возрасте 30-34 лет, соответственно, 90% и 49%. В этом возрасте женщины чаще всего оставляют работу в связи с рождением ребенка (средний возраст вступления в брак и рождения первенца - 23-24 года). Разница между занятостью мужчин и женщин сокращается примерно к 50 годам, когда дети подрастают и женщины могут вернуться на работу [16].

Национальный статистический комитет Кыргызской Республики также отмечал существенные различия в занятости между мужчинами и женщинами, особенно в возрастной группе 25-34 лет [16]. Молодые женщины в этом возрасте чаще остаются без работы, особенно после рождения первого ребенка, что связано с повышенным уровнем семейных обязанностей. Для женщин в возрасте от 25 до 34 лет это период, когда им приходится выбирать между профессиональной карьерой и заботой о семье. Возраст около 50 лет является переломным в сокращении различий в занятости между полами, вероятно, потому что дети уже старше, что позволяет женщинам снова приступить к работе. Эти данные подчеркивают необходимость внимания к проблемам совмещения семейной и профессиональной жизни для женщин в репродуктивном возрасте. Меры поддержки, такие как гибкий график работы, доступные услуги по уходу за детьми и создание дружественной семейной среды на рабочем месте, могут помочь снизить гендерные неравенства в занятости. Кроме того, важно обеспечить доступ к образованию и профессиональной подготовке для женщин, чтобы они могли воспользоваться равными возможностями на рынке труда в любом возрасте.

В свою очередь в Таджикистане исследования, проведенные в стране при поддержке международных организаций, показывают, что охват девочек образованием ниже, чем мальчиков; с особой отчетливостью гендерный разрыв увеличивается после 9 класса. Ему способствуют следующие факторы: гендерные стереотипы о роли женщин; ограниченные материальные возможности семей; 9-летнее неполное среднее образование, которое считается обязательным базовым бесплатным образованием [10].

Особенно важно обратить внимание на долю детей, не посещающих дошкольные учреждения, что является первым шагом к образованию. Эти факторы усугубляются

демографическим ростом и экономическими ограничениями, особенно в сельских и удаленных районах. Страна пытается приблизиться к полному охвату начальным и неполным средним образованием (1-9-е классы, возраст от 7 до 15 лет). Однако уровень полного среднего образования (10-11-е классы) еще не достиг 90%. Экспертами оптимистично оценивается динамика роста этого показателя [9]. Хотя по данным статистики [16], доля девушек в учреждениях образования, начиная с 1991/1992 учебного года до 2018/2019 учебного года, остается неизменной.

По данным программы среднесрочного развития, страна активно работает над расширением доступа к начальному и неполному среднему образованию, что является важным шагом к обеспечению образования для всех детей в соответствии с международными стандартами. Однако, несмотря на оптимистичную динамику роста уровня полного среднего образования, пока еще не достигнут желаемый уровень 90%. Это указывает на необходимость дальнейших усилий для улучшения доступа и качества образования [9]. Неизменная доля девушек в учреждениях образования за период с 1991/1992 по 2018/2019 годы может свидетельствовать о сохранении стабильности в области образования [9]. Однако, необходимо учитывать, что стабильность этого показателя не всегда означает наличие равных возможностей для всех.

В то же время по данным международной статистики, женщины составляют 50,86 % населения страны, мужчины — 49,14 % [40]. Несмотря на демографическое преобладание, уровень их участия в экономике существенно ниже: 31,8 % женщин входят в состав рабочей силы, тогда как среди мужчин данный показатель достигает 51,3 % [41]. В политической сфере также сохраняется дисбаланс: доля женщин в нижней палате парламента составляет 28,6 %, в верхней палате — 30,3 % [40].

Таким образом, формально закреплённые в законодательстве гарантии равноправия не обеспечивают их полной реализации на практике. Существенную роль в преодолении этого разрыва играют благотворительные и неправительственные организации, которые посредством грантов, образовательных инициатив и социальных проектов способствуют расширению возможностей женщин. Основные принципы гендерного равенства закреплёны в Конституции Республики Таджикистан, а также в Законе «О государственных гарантиях равных прав и возможностей для мужчин и женщин». Дополнительным инструментом является Закон «О благотворительной деятельности», регулирующий формы и направления работы благотворительных организаций [42].

На практике реализация правовых норм осложняется недостаточным финансированием социальных программ и ограниченными возможностями для функционирования негосударственных акторов. В связи с этим особое значение приобретают международные и национальные благотворительные инициативы, способные восполнить данный дефицит и стимулировать процессы социально-экономической интеграции женщин [43].

В сфере продвижения гендерного равенства в Таджикистане активно действуют как международные, так и местные организации:

UN Women и ПРООН реализуют проекты, направленные на развитие женского лидерства, предотвращение насилия и расширение экономических возможностей женщин [43; 44].

Сеть Развития Ага Хана (AKDN/AKF) способствует развитию женского предпринимательства в сельских районах, формированию кооперативов и микробизнеса [45].

ОБСЕ через проекты WIN и YW4P укрепляет женские профессиональные сообщества и поддерживает программы наставничества [46].

К числу положительных результатов можно отнести: рост числа женских кооперативов и повышение их доходности [45], увеличение доли женщин в парламенте (до 28,6 % и 30,3 % соответственно) [40], снижение уровня гендерной изоляции в сельских районах за счёт программ международных фондов [43; 45].

В то же время сохраняются значительные ограничения: нормативно-правовые барьеры для деятельности НПО [47], влияние традиционных социальных стереотипов и патриархальных практик [45], недостаток региональной инфраструктуры для устойчивой поддержки проектов [45], ограниченность официальной статистики по гендерным вопросам [40].

Благотворительность в Таджикистане играет роль катализатора социальных изменений, направленных на обеспечение гендерного равенства. Международные и национальные

организации содействуют устранению экономических и культурных барьеров, расширяют доступ женщин к образованию, предпринимательству и политической жизни.

Таким образом, страна продолжает свои усилия по улучшению образовательной сферы, но для достижения равных возможностей для всех детей и молодежи необходимо продолжать работу над расширением доступа к образованию и повышением его качества. Для преодоления гендерного разрыва в образовании необходимо предпринять комплексные меры, включая повышение доступности дошкольного образования, обучение квалифицированных педагогов и обеспечение социальной поддержки семей. Эти усилия должны быть направлены на устранение существующих неравенств и создание равных возможностей для всех детей, независимо от их пола или социального статуса.

Обращаясь к опыту Казахстана, необходимо отметить, что за годы независимости в целях повышения качества подготовки специалистов государством были осуществлены масштабные реформы в системе высшего образования. В 2010 году Казахстан стал участником Болонского процесса, были усилены квалификационные требования к лицензированию высших учебных заведений, введен запрет на деятельность филиалов вузов, в 2018 году законодательно внесены изменения по расширению академической и управленческой самостоятельности вузов, 27 государственных вузов преобразованы в некоммерческие акционерные общества, создана Лига Академической честности как независимая и самостоятельная организация, с 1 января 2019 года отменено заочное обучение, в последние годы усилились правила приема в вузы по грантам. Образовательная миграция играет важную роль в обеспечении доступности качественного образования, предоставляя молодежи возможность получить уникальные знания и навыки за пределами своей страны. Казахстанские студенты часто выбирают зарубежные университеты благодаря их инновационным подходам, высокому уровню преподавания и перспективам профессионального роста. Однако доступ к таким возможностям ограничен, и не все студенты могут позволить себе обучение за границей, что создаёт неравенство в образовательных возможностях. Важным шагом в решении этой проблемы является создание государственных программ и международных партнёрств, которые могли бы сделать образовательную миграцию более доступной для широкой аудитории.

По данным Бюро Национальной статистики Агентства по стратегическому планированию и реформам Республики Казахстан на начало 2024-2025 учебного года в Республике Казахстан число действующих высших учебных заведений составило 113 организаций, из них 81 университетов, в том числе исследовательских, 12 академий, 9 институтов и приравненных к ним консерваторий, высших школ и высших училищ, 8 национальных высших учебных заведений, 3 национальных исследовательских университета. В то же время на начало 2024-2025 учебного года общая численность студентов составила 624,5 тыс. человек, из них женщины - 53% [11]. Общая численность ППС на начало 2022-2023 года составила 36,4 тыс. преподавателей, из них магистры составили 39%, кандидаты наук - 29%, доценты - 13%, доктора философии (PhD) - 10%, доктора наук - 7%, профессора - 6% и доктора по профилю - 1% [11].

Из предоставленной информации видно, что Республика Казахстан активно работает над совершенствованием системы высшего образования с целью повышения качества подготовки специалистов. Численность студентов в высших учебных заведениях Республики Казахстан также внушает оптимизм, достигнув более чем полумиллиона человек. Это свидетельствует о высоком интересе молодежи к получению высшего образования и доверии к системе образования. Тем не менее, важным является и состав преподавательского состава. Хотя доля преподавателей с учеными степенями, такими как кандидаты и доктора наук, впечатляюще высока, необходимо обратить внимание на балансировку этого состава по различным категориям, чтобы обеспечить наилучшее качество обучения и научных исследований.

В целом, система высшего образования в Республике Казахстан продолжает развиваться и совершенствоваться, что позволяет стране успешно справляться с вызовами современного мира и гарантировать качественное образование для своих граждан.

Таблица 1. Показатели ИГР в Казахстане, Кыргызстане, Таджикистане

Государство	Год	ИГР	Уровень образования	Экономическое участие и возможности	Здоровье и выживание	Политические полномочия
Казахстан	2013	0,7218	0,9913	0,7706	0,9796	0,1458
	2023	0,721	1	0,765	0,975	0,146
	2024	0,710	0,999	0,751	0,976	0,116
Кыргызстан	2013	0,6948	0,9888	0,6789	0,973	0,1383
	2023	0,7	1	0,694	0,98	0,128
	2024	0,7	0,991	0,695	0,98	0,133
Таджикистан	2013	0,6682	0,8993	0,7284	0,9559	0,0891
	2023	0,672	0,942	0,618	0,97	0,156
	2024	0,673	0,947	0,619	0,97	0,156
		max=1	max=1	max=1	max=1	max=1

(составлено автором на основе данных Глобальных отчетов о гендерном разрыве за 2013, 2023, 2024гг. [48, 49, 50])

В целом, данные показывают относительную стабильность или умеренное улучшение показателей гендерного равенства в рассматриваемых странах. Однако, необходимо обратить внимание на отдельные аспекты, такие как экономическое участие и возможности, а также политические полномочия, где имеются небольшие негативные тенденции, требующие дополнительного анализа и мер для улучшения. В то же время требует особо внимания тот факт, что ИГР 2024 года либо снизился, либо остается неизменным по сравнению с предыдущим. Большую озабоченность вызывает снижение ИГР в сфере образования, так как ранее в Казахстане и Кыргызстане он был равен 1.

Обсуждение и выводы

Проведенный анализ демонстрирует сложную взаимосвязь между уровнем экономического развития и доступностью образования в странах Центральной Азии. Казахстан и Кыргызстан, обладая более развитой экономикой по сравнению с Таджикистаном, имеют объективные преимущества в обеспечении образовательных возможностей. Однако следует отметить, что экономический рост сам по себе не решает проблему гендерного неравенства, требуя дополнительных мер поддержки и целенаправленной политики.

Социокультурные факторы продолжают играть значительную роль в формировании образовательных траекторий. Традиционные представления о ролях женщин и мужчин в обществе, особенно выраженные в сельской местности и консервативных регионах, создают устойчивые барьеры для реализации образовательного потенциала. Эти стереотипы проявляются как в процессе получения образования, так и в последующей профессиональной реализации. Феномен образовательной миграции представляет собой важный, хотя и неоднозначный ресурс развития. С одной стороны, обучение за рубежом расширяет образовательные горизонты и предоставляет доступ к передовым знаниям. С другой - этот процесс сопровождается необходимостью адаптации к новым академическим стандартам, преодолением языковых барьеров и культурных различий. Не менее важным аспектом является создание условий для возврата квалифицированных специалистов и реализации полученных знаний на родине. Параллельно с поддержкой международных образовательных программ необходимо уделять внимание развитию национальных образовательных систем. Это предполагает укрепление материально-технической базы вузов, развитие партнерских отношений с ведущими международными центрами, внедрение современных образовательных технологий и постоянное повышение квалификации преподавателей. Особое значение имеет создание условий для совмещения образовательной деятельности с семейными обязанностями, что особенно актуально для женщин. Достижение устойчивого гендерного равенства в образовательной сфере требует комплексного подхода, учитывающего как глобальные тенденции, так и региональную специфику. Важнейшую роль в этом процессе

играет согласованная работа государственных институтов, образовательных учреждений и общественных организаций, направленная на создание эффективной системы поддержки и развития женского образования в регионе.

Для достижения устойчивого сокращения гендерного разрыва в сфере образования стран Центральной Азии требуется комплексный подход, учитывающий как институциональные преобразования, так и социокультурные факторы. Ключевым направлением должно стать реформирование системы финансирования образования через введение гендерно ориентированных квот для одаренных студентов в недостаточно представленных областях - как для женщин в STEM-дисциплинах, так и для мужчин в социальных науках. Параллельно необходимо модернизировать правила приема, предусмотрев механизмы дозачисления студентов на востребованные специальности и создав прозрачные модели непрерывного образовательного пути от средне-специальных учреждений до высшей школы с возможностями карьерного роста и профессионального развития.

Особое внимание следует уделить содержательной стороне образования. Учебные материалы и методики преподавания требуют пересмотра с целью устранения гендерных стереотипов через включение разнообразных социальных ролей и персонажей, чьи характеристики и профессиональная деятельность не должны ограничиваться традиционными представлениями о "мужских" и "женских" профессиях. Такой преобразующий подход в образовании способен оказать существенное влияние на формирование новых социальных норм.

Не менее важны меры по созданию благоприятных условий для совмещения образовательной и семейной жизни. Опыт европейских стран, где отцы активно участвуют в уходе за детьми (как показывает пример Швеции с 38,6% мужского участия в программе VAB), свидетельствует о необходимости развития института отцовского декрета и формирования child-friendly среды в учебных заведениях. Это включает не только снятие избыточных запретов, но и создание инфраструктуры для родителей-студентов с детьми.

Цифровизация образования должна получить новый импульс через законодательное закрепление обязательного онлайн-формата для части специальностей, что особенно актуально для женщин в сельской местности. Одновременно требует решения вопрос признания неформального образования, включая профессиональную сертификацию, с расширением сотрудничества между государственными структурами, женскими организациями и международными партнерами для создания эффективных программ переподготовки и трудоустройства.

Принципиальное значение имеет пересмотр статуса средне-специального образования, которое должно стать полноценной альтернативой высшему, а не восприниматься как "упрощенный" вариант. Это требует как изменения общественного восприятия, так и реформирования нормативно-правовой базы, в частности, переработки Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023-2029 годы [51] с акцентом на создание реальных условий для гендерного равенства, а не только его декларирование.

Обобщая представленный анализ, можно констатировать, что страны Центральной Азии достигли значительного прогресса в обеспечении образовательных возможностей для женщин, о чем свидетельствуют статистические данные по охвату высшим образованием. Однако сохраняющиеся структурные барьеры и социокультурные стереотипы требуют продолжения системной работы по созданию инклюзивной образовательной среды, сочетающей нормативные изменения, инфраструктурные преобразования и просветительские инициативы. Реализация предложенного комплекса мер будет способствовать не только достижению гендерного равенства в образовании, но и формированию более сбалансированного и конкурентоспособного рынка труда в регионе.

Однако, несмотря на проделанную работу, существуют определенные области, требующие дальнейшего улучшения и внимания. Проблемы с гендерным неравенством в доступе к образованию, трудоустройству и политическому представительству остаются вызовами для этих стран. Неравные возможности, стереотипное мышление и сложности совмещения семейной жизни с карьерным ростом остаются факторами, препятствующими достижению полного гендерного равенства.

Для улучшения ситуации необходимо принимать дополнительные меры, такие как расширение гендерно ориентированных программ поддержки, улучшение доступа к образованию и профессиональному развитию для женщин, а также внедрение новых подходов

к семейной политике и реализации гендерно-чувствительных программ. Кроме того, важно продолжать работу по изменению гендерных стереотипов и увеличению осведомленности общества о проблемах гендерного неравенства.

В целом, несмотря на огромные достижения, имеется многочисленные точки роста и возможности для улучшения ситуации в области образования и гендерного равенства в Казахстане, Кыргызстане и Таджикистане. Постоянное внимание к этим вопросам, совместные усилия государственных и общественных структур, а также активное участие международного сообщества могут способствовать реализации более справедливого и равноправного общества для всех его членов.

В заключение, представленное исследование подчеркивает необходимость синергии между благотворительными инициативами и гендерной политикой, чтобы не только сокращать разрыв между полами, но и снижать уровень оттока населения, а также способствовать процветанию общества в целом.

Источник финансирования: Статья подготовлена в рамках проекта Грантового финансирования Комитета науки МНВО РК AP26102027 «Социально-политическая депривация и ее влияние на межэтническую консолидацию и общественный оптимизм в густонаселенных регионах Казахстана»

Список литературы

1. Хушқадамова Х. О. Женщины Таджикистана в науке: социально-статистический анализ // Вестник Московского государственного лингвистического университета. Общественные науки. – 2023. – № 3 (852).
2. Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин : принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1979 года // Действующие международные договоры. – ООН, 1979. – Режим доступа: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml (дата обращения: 27.04.2024).
3. Тулеубаев Б. А. Некоммерческие организации и благотворительность в Казахстане: правовые и социальные аспекты. – Алматы : Изд-во «Бастау», 2017. – 224 с.
4. Закон Республики Казахстан «О благотворительности» от 16 ноября 2015 года № 402-V ЗРК // Казахстанская правда. – 2015. – 18 ноября.
5. Калиева А.М. Благотворительность как инструмент социальной политики в Казахстане // Вестник КазНУ им. аль-Фараби. Серия «Экономика». – 2020. – № 2.
6. Нургалиева Р.С. Традиции благотворительности в казахской культуре // Қоғам және дәстүр. – 2016. – № 4.
7. Ассоциация благотворительных организаций Казахстана. Состояние благотворительности в Казахстане: 2020–2022 гг. – Астана, 2022.
8. Фонд Сорос-Казахстан. Благотворительность и гражданское общество в Казахстане: исследование. – Алматы, 2021.
9. Бюро ЮНЕСКО в Алматы. Высшее образование в Центральной Азии: аналитическая записка. – Алматы : ЮНЕСКО, 2021.
10. ЮНИСЕФ Таджикистан. Раннее образование детей в Таджикистане: бюллетень. – Душанбе, 2019.
11. Бюро национальной статистики Республики Казахстан. Официальный сайт. – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/> (дата обращения: 17.04.2025).
12. Абдиров М.Ж. Благотворительность в Казахстане: история и современность. Алматы: Издательство «Қазақ университеті», 2015.
13. Bremner, R. American Philanthropy – University of Chicago Press, 1988
14. Carroll, A. Corporate Social Responsibility – Business Expert Press, 2015
15. Cunningham, H. Charity and Philanthropy in Europe – Routledge, 2020
16. Dasgupta, A. Winners Take All – Knopf, 2019
17. Frumkin, P. The Future of Philanthropy – Harvard University Press, 2006
18. Khan, S. Philanthropy in the Muslim World – Oxford University Press, 2018
19. McGregor, E. Climate Philanthropy – Springer, 2021
20. Moody, M. Global Philanthropy – Palgrave Macmillan, 2008
21. Penna, R. Measuring the Impact of Nonprofits – Wiley, 2019
22. Pillavin, J. The Psychology of Giving – Cambridge University Press, 2000;
23. Портал «Благотворительность в Казахстане» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://www.blago.kz>, свободный. — Дата обращения: 25.04.2025.
24. Smith, J. Digital Philanthropy – Routledge, 2020
25. Tyler, M. Managing Nonprofit Organizations – SAGE Publications, 2018

26. Садыкова А.К. Социальная ответственность бизнеса и благотворительность в Казахстане: анализ роли бизнеса в развитии благотворительности / А.К. Садыкова. — Астана: Издательство «Фолиант», 2018.
27. Гуревич А.Я. Филантропия и общество: исторические и социологические аспекты. — М.: РОССПЭН, 2008.
28. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура. — М.: АСТ, 2006.
29. Антонов В.А. Благотворительность в России: исторический опыт и современные тенденции. — М.: Наука, 2010.
30. Левада Ю.А. Общественное мнение и благотворительность в России. — М.: Левада-Центр, 2009.
31. Соколов А.Р. Благотворительность в России: исторический опыт и современные вызовы. — СПб.: Нестор-История, 2013.
32. Rudney, G. The Economics of Philanthropy – University of Chicago Press, 1987.
33. Попов В.Д. Благотворительность в России: от истоков до современности. — М.: Экономика, 2011.
34. Кравченко С.А. Социология благотворительности: учебное пособие. — М.: Юрайт, 2017.
35. Titmuss, R. The Gift Relationship – Allen & Unwin, 1970
36. Иванова Н.В. Благотворительность как социальный институт: теоретические и прикладные аспекты. — М.: Институт социологии РАН, 2012.
37. Беляева Л.А. Социальная ответственность бизнеса и благотворительность: теория и практика. — СПб.: Издательство СПбГУ, 2015.
38. Тощенко Ж.Т. Социология благотворительности: учебное пособие. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2014.
39. Официальный сайт Национального статистического комитета Кыргызской Республики. Цифры и факты о нас: женщины и мужчины в Кыргызстане. URL: <https://www.stat.gov.kg/ru/news/> (дата обращения: 10.04.2024).
40. UN Women Data Hub. Country Fact Sheet: Tajikistan. – 2024. – Режим доступа: <https://data.unwomen.org/country/tajikistan> (дата обращения: 20.08.2025).
41. World Bank. Women, Business and the Law 2024: Tajikistan. – 2024. – Режим доступа: <https://wbl.worldbank.org/> (дата обращения: 20.08.2025).
42. Закон Республики Таджикистан «О благотворительной деятельности». – Режим доступа: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=5219> (дата обращения: 20.08.2025).
43. UNDP Tajikistan. Gender Mainstreaming Strategy 2017–2020. – URL: <https://www.undp.org/tajikistan/gender-strategy> (дата обращения: 20.08.2025).
44. UN Women ECA. Launch of 16 Days of Activism Against GBV in Dushanbe. – 2024. – URL: <https://eca.unwomen.org> (дата обращения: 20.08.2025).
45. Aga Khan Foundation USA. Supporting Women Entrepreneurs in Remote Areas of Tajikistan. – 2024. – URL: <https://www.akfusa.org> (дата обращения: 20.08.2025).
46. ОБСЕ. Bridging borders with digital vision: YW4P. – 2025. – URL: <https://www.osce.org/secretariat/594892> (дата обращения: 20.08.2025).
47. World Bank. Women, Business and the Law 2024: Tajikistan. – 2024. – URL: <https://wbl.worldbank.org/> (дата обращения: 20.08.2025).
48. The Global Gender Gap Report 2013 / Всемирный экономический форум. – Женева, 2013. – 385 с. – Режим доступа: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf (дата обращения: 07.05.2024).
49. The Global Gender Gap Report 2023 / Всемирный экономический форум. – Женева: ВЭФ, 2023. – 391 с. – Режим доступа: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023> (дата обращения: 07.05.2024).
50. The Global Gender Gap Report 2024 / Всемирный экономический форум. – Женева: WEF, 2024. – 400 с. – Режим доступа: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2024> (дата обращения: 07.05.2024).
51. Постановление Правительства Республики Казахстан «Об утверждении Концепции развития высшего образования и науки в Республике Казахстан на 2023–2029 годы» от 28 марта 2023 г. № 248.

References

1. Khushkadamova, Kh. O. (2023). Women of Tajikistan in Science: A Socio-Statistical Analysis. Vestnik Moskovskogo Gosudarstvennogo Lingvisticheskogo Universiteta. Obshchestvennye Nauki, (3), 852.
2. Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, adopted by UN General Assembly Resolution 34/180, December 18, 1979 // Current International Treaties. — UN, 1979. — Accessed April 27, 2024. — Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml
3. Tuleubaev, B. A. Non-Governmental Organizations and Philanthropy in Kazakhstan: Legal and Social Aspects. — Almaty: Bastau Publishing, 2017. — 224 p.
4. Law of the Republic of Kazakhstan "On Charity" No. 402-V ZRK dated November 16, 2015 // Kazakhstanskaya Pravda. — 2015. — November 18.

5. Kaliyeva, A.M. Charity as an Instrument of Social Policy in Kazakhstan // Vestnik KazNU named after al-Farabi. Series "Economics". – 2020. – No. 2.
6. Nurgalieva, R.S. Traditions of Charity in Kazakh Culture // Qogam zhane dastur. – 2016. – No. 4.
7. Association of Charitable Organizations of Kazakhstan. The State of Philanthropy in Kazakhstan: 2020–2022. – Astana, 2022.
8. Soros Foundation-Kazakhstan. Philanthropy and Civil Society in Kazakhstan: A Study. – Almaty, 2021.
9. UNESCO Office in Almaty. Higher Education in Central Asia: Analytical Note. – Almaty: UNESCO, 2021.
10. UNICEF Tajikistan. Early Childhood Education in Tajikistan: Bulletin. – Dushanbe, 2019.
11. Bureau of National Statistics of the Republic of Kazakhstan. Official website. – 2024. – URL: <https://stat.gov.kz/> (accessed: 17.04.2025).
12. Abdirov M.Zh. Charity in Kazakhstan: History and Modernity. Almaty: Kazakh University Publishing, 2015.
13. Bremner, R. American Philanthropy – University of Chicago Press, 1988
14. Carroll, A. Corporate Social Responsibility – Business Expert Press, 2015
15. Cunningham, H. Charity and Philanthropy in Europe – Routledge, 2020
16. Dasgupta, A. Winners Take All – Knopf, 2019
17. Frumkin, P. The Future of Philanthropy – Harvard University Press, 2006
18. Khan, S. Philanthropy in the Muslim World – Oxford University Press, 2018
19. McGregor, E. Climate Philanthropy – Springer, 2021
20. Moody, M. Global Philanthropy – Palgrave Macmillan, 2008
21. Penna, R. Measuring the Impact of Nonprofits – Wiley, 2019
22. Pillavin, J. The Psychology of Giving – Cambridge University Press, 2000;
23. Portal "Charity in Kazakhstan" [Electronic resource]. Available at: <https://www.blago.kz> (accessed 25 April 2025).
24. Smith, J. Digital Philanthropy – Routledge, 2020
25. Tyler, M. Managing Nonprofit Organizations – SAGE Publications, 2018
26. Sadykova A.K. Social Responsibility of Business and Philanthropy in Kazakhstan: Analysis of the Role of Business in the Development of Philanthropy / A.K. Sadykova. — Astana: Foliant Publishing, 2018.
27. Gurevich A.Ya. Philanthropy and Society: Historical and Sociological Aspects. — Moscow: ROSSPEN, 2008.
28. Merton R.K. Social Theory and Social Structure. — Moscow: AST, 2006.
29. Antonov V.A. Philanthropy in Russia: Historical Experience and Modern Trends. — Moscow: Nauka, 2010.
30. Levada Y.A. Public Opinion and Philanthropy in Russia. — Moscow: Levada-Center, 2009.
31. Sokolov A.R. Philanthropy in Russia: Historical Experience and Contemporary Challenges. — Saint Petersburg: Nestor-History, 2013.
32. Rudney, G. The Economics of Philanthropy – University of Chicago Press, 1987.
33. Popov V.D. Philanthropy in Russia: From Origins to Modernity. — Moscow: Ekonomika, 2011.
34. Kravchenko S.A. Sociology of Philanthropy: Textbook. — Moscow: Yurayt, 2017.
35. Titmuss, R. The Gift Relationship – Allen & Unwin, 1970
36. Ivanova N.V. Philanthropy as a Social Institution: Theoretical and Applied Aspects. — Moscow: Institute of Sociology RAS, 2012.
37. Belyaeva L.A. Corporate Social Responsibility and Philanthropy: Theory and Practice. — St. Petersburg: SPbSU Publishing, 2015.
38. Toshchenko Zh.T. Sociology of Philanthropy: Textbook. — Moscow: UNITY-DANA, 2014.
39. Official website of the National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic. Facts and figures about us: Women and men in Kyrgyzstan. URL: <https://www.stat.gov.kg/ru/news/> (accessed: 10.04.2024).
40. UN Women Data Hub. (2024). Country Fact Sheet: Tajikistan. Available at: <https://data.unwomen.org/country/tajikistan> (accessed 20 August 2025).
41. World Bank. (2024). Women, Business and the Law 2024: Tajikistan. Available at: <https://wbl.worldbank.org/> (accessed 20 August 2025).
42. Republic of Tajikistan. Law on Charitable Activity. Available at: <https://cis-legislation.com/document.fwx?rgn=5219> (accessed 20 August 2025).
43. UNDP Tajikistan. (2020). Gender Mainstreaming Strategy 2017–2020. Available at: <https://www.undp.org/tajikistan/gender-strategy> (accessed 20 August 2025).
44. UN Women Europe and Central Asia (ECA). (2024). Launch of 16 Days of Activism Against GBV in Dushanbe. Available at: <https://eca.unwomen.org> (accessed 20 August 2025).
45. Aga Khan Foundation USA. (2024). Supporting Women Entrepreneurs in Remote Areas of Tajikistan. Available at: <https://www.akfusa.org> (accessed 20 August 2025).
46. OSCE. (2025). Bridging Borders with Digital Vision: YW4P. Available at: <https://www.osce.org/secretariat/594892> (accessed 20 August 2025).
47. World Bank. (2024). Women, Business and the Law 2024: Tajikistan. Available at: <https://wbl.worldbank.org/> (accessed 20 August 2025).

48. The Global Gender Gap Report 2013 / World Economic Forum. – Geneva, 2013. – 385 p. – Available at: https://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2013.pdf (accessed: 07.05.2024).
49. The Global Gender Gap Report 2023 / World Economic Forum. – Geneva: WEF, 2023. – 391 p. – Available at: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2023> (accessed: 07.05.2024).
50. The Global Gender Gap Report 2024 / World Economic Forum. – Geneva: WEF, 2024. – 400 p. – Available at: <https://www.weforum.org/publications/global-gender-gap-report-2024> (accessed: 07.05.2024).
51. Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan “On Approval of the Concept for the Development of Higher Education and Science in the Republic of Kazakhstan for 2023–2029” dated March 28, 2023, No. 248.

ҚАЙЫРЫМДЫЛЫҚТЫҢ ГЕНДЕРЛІК ТЕНДІКТІ ҚОЛДАУДАҒЫ РӨЛІ: ҚАЗАҚСТАН, ҚЫРҒЫЗСТАН ЖӘНЕ ТӘЖІКСТАН МЫСАЛДАРЫ

Әсел ИШАНОВА*, құқық магистрі, Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университетінің Қазақстан халқы Ассамблеясы кафедрасының докторанты, Астана, Қазақстан, ishanova.assel@gmail.com, [ORCID 0009-0005-3207-4818](https://orcid.org/0009-0005-3207-4818)

Назира СЫЗДЫКОВА, экономика магистрі, Л. Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университетінің журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультетінің докторанты им.Л.Н.Гумилева, Астана, Қазақстан, nazira_syzdykova@mail.ru, [ORCID 0009-0005-2076-0036](https://orcid.org/0009-0005-2076-0036)

Дария ИСКАКОВА, Л. Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университетінің журналистика және әлеуметтік ғылымдар факультетінің докторанты им.Л.Н.Гумилева, Астана, Қазақстан, iskakova.dariya@bk.ru, [ORCID 0000-0003-1982-0140](https://orcid.org/0000-0003-1982-0140)

Фируза ЭШОНКУЛОВА Ресей-Тәжік университетінің Жалпы және отандық тарих кафедрасының аспиранты, Тарих және халықаралық қатынастар факультетінің Халықаралық қатынастар және дипломатия кафедрасының оқытушысы, Тәжікстан, Душанбе, itmo.fimo@mail.ru, [ORCID 0009-0000-7374-7429](https://orcid.org/0009-0000-7374-7429)

THE ROLE OF CHARITY IN PROMOTING GENDER EQUALITY: EXAMPLES OF KAZAKHSTAN, KYRGYZSTAN, AND TAJIKISTAN

Assel ISHANOVA*, Master of Law, Doctoral student at the Department of the Assembly of the People of Kazakhstan of the L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan, ishanova.assel@gmail.com, [ORCID 0009-0005-3207-4818](https://orcid.org/0009-0005-3207-4818)

Nazira SYZDYKOVA, Master's Degree in Economics, Doctoral student at the Faculty of Journalism and Social Sciences of the L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan, nazira_syzdykova@mail.ru, [ORCID 0009-0005-2076-0036](https://orcid.org/0009-0005-2076-0036)

Dariya ISKAKOVA, Doctoral student at the Faculty of Journalism and Social Sciences of the L.N.Gumilyov Eurasian National University, Astana, Republic of Kazakhstan, iskakova.dariya@bk.ru, [ORCID 0000-0003-1982-0140](https://orcid.org/0000-0003-1982-0140)

Firuzha ESHONKULOVA - postgraduate student of the Department of General and National History, teacher of the Department of International Relations and Diplomacy, Faculty of History and International Relations of the Russian-Tajik Slavic University, Tajikistan, Dushanbe, itmo.fimo@mail.ru, [ORCID 0009-0000-7374-7429](https://orcid.org/0009-0000-7374-7429)

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ РЕГУЛИРОВАНИЯ КОНФЛИКТА ИНТЕРЕСОВ НА ГОСУДАРСТВЕННОЙ СЛУЖБЕ: СТРАТЕГИЧЕСКИЙ ОБЗОР ЛУЧШИХ ПРАКТИК

**Мадина
НАУРЫЗБЕК***

доктор государственного управления, DPA, старший научный сотрудник, Центр исследований и развития интеллектуального потенциала, Астана, Казахстан, m.nauryzbek@mps.gov.kz, <https://orcid.org/0009-0002-1576-1913>

**Гулдана
БАКТЯРОВА**

докторант, Международный университет «Астана», старший научный сотрудник, Центр исследований и развития интеллектуального потенциала, Астана, Казахстан, bgn-89@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-5918-3388>

**Бауржан
БОКАЕВ**

PhD, профессор, руководитель научных проектов, Центр исследований, анализа и оценки эффективности при Высшей аудиторской палате Республики Казахстан, Астана, Казахстан, bbokayev@syr.edu, <https://orcid.org/0000-0002-1037-7085>

Дата поступления рукописи в редакцию: 27/06/2025

Доработано: 29/08/2025

Принято: 02/09/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1517

УДК 354

МРНТИ 06.81.75, 06.71.29

Аннотация. Конфликты интересов на государственной службе остаются одной из наиболее сложных и актуальных проблем, влияющих на эффективность государственного управления и доверие граждан к власти. Настоящее исследование направлено на глубокое изучение опыта таких стран ОЭСР, как Австрия, Бельгия, Словакия, Великобритания, Италия, Чешская Республика, Австралия, США, в области предотвращения таких конфликтов. Главная цель исследования – выявить эффективные механизмы превенции конфликтов интересов, включающие в себя ограничения на дополнительную работу, систему декларирования, внедрение антикоррупционных мер, а также обучение государственных служащих.

Исследование подчеркивает важность комплексного подхода, сочетающего нормативные требования и ценностные ориентиры, для создания гибкой и эффективной системы управления конфликтами интересов. Научная значимость работы заключается в том, что она не только систематизирует существующие международные практики, но и предлагает их адаптацию к условиям конкретных стран, особенно с учетом особенностей правовой и культурной среды.

Практическая значимость работы заключается в том, что полученные результаты могут быть использованы для разработки национальных стратегий по улучшению антикоррупционной политики и повышению прозрачности в государственном управлении. Исследование вносит важный вклад в развитие теории и практики государственного управления, предлагая свежие идеи и решения для борьбы с коррупцией.

В результате, данная работа предлагает оригинальный взгляд на проблему конфликта интересов, акцентируя внимание на необходимости непрерывного обучения государственных служащих, строгого мониторинга и адаптации лучших международных практик к национальным условиям. Это не только укрепляет доверие общества, но и создает прочную основу для долгосрочных изменений в системе государственного управления.

Ключевые слова: конфликт интересов, государственная служба, антикоррупционная политика, международный опыт, механизмы предотвращения.

Аңдатпа. Мемлекеттік қызметтегі мүдде қақтығыстары мемлекеттік басқарудың тиімділігі мен азаматтардың билікке деген сеніміне ықпал ететін ең күрделі және өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл зерттеу Австрия, Бельгия, Словакия, Ұлыбритания, Италия, Чехия Республикасы, Австралия, АҚШ сияқты ЭЫДҰ елдерінің осы қақтығыстарды болдырмау тәжірибесін терең зерттеуге бағытталған. Зерттеудің басты мақсаты – қосымша жұмысты шектеу, декларациялау жүйесі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы шараларды енгізу, сондай-ақ мемлекеттік қызметшілерді оқыту шараларын қамтитын мүдделер қақтығыстарын болдырмаудың тиімді тетіктерін анықтау.

Зерттеу мүдделер қақтығыстарын басқарудың икемді және тиімді жүйесін құру үшін нормативтік талаптар мен құндылық бағдарларын үйлестіретін кешенді тәсілдің маңыздылығын атап көрсетеді. Жұмыстың ғылыми маңыздылығы оның қолданыстағы халықаралық тәжірибені жүйелеумен қатар, құқықтық және мәдени орта ерекшеліктерін ескере отырып, оларды нақты елдердің жағдайына бейімдеуді ұсынатындығында жатыр.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы алынған нәтижелерді сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты жетілдіру және мемлекеттік басқарудағы ашықтықты арттыру жөніндегі ұлттық стратегияларды әзірлеу үшін пайдалануға болатындығында. Зерттеу мемлекеттік басқару теориясы мен тәжірибесін дамытуға елеулі үлес қосып, сыбайлас жемқорлықпен күресудің жаңа идеялары мен шешімдерін ұсынады.

Нәтижесінде, бұл зерттеу мемлекеттік қызметшілердің үздіксіз оқыту, қатаң мониторинг жүргізу және үздік тәжірибелерді бейімдеу қажеттілігіне назар аудара отырып, мүдде қақтығысы мәселесіне өзіндік көзқарас ұсынады.

* Автор для корреспонденции: М.Наурызбек, m.nauryzbek@mps.gov.kz

Бұл қоғамның сенімін нығайтып қана қоймай, мемлекеттік басқару жүйесінде ұзақ мерзімді өзгерістер үшін берік негіз қалайды.

Түйін сөздер: мүдделер қақтығысы, мемлекеттік қызмет, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат, халықаралық тәжірибе, алдын алу тетіктері.

Abstract. Conflicts of interest in public service remain among the most complex and pressing issues that impact the effectiveness of governance and public trust in authorities. This study is dedicated to an in-depth examination of the experiences of OECD countries such as Austria, Belgium, Slovakia, the United Kingdom, Italy, the Czech Republic, Australia, and the USA in preventing such conflicts. The primary goal of this research is to identify effective mechanisms for preventing conflicts of interest, which include restrictions on additional employment, the system of declarations, the implementation of anti-corruption measures, and the training of public servants.

The study underscores the importance of a comprehensive approach that combines regulatory requirements with value-oriented principles to create a flexible and effective system for managing conflicts of interest. The scientific significance of this work lies in its systematic review of existing international practices and its proposal for adapting these practices to the conditions of specific countries, especially considering the legal and cultural environments.

The practical significance of this work is that the findings can be used to develop national strategies aimed at improving anti-corruption policies and enhancing transparency in public governance. This research contributes significantly to the development of public administration theory and practice, offering fresh ideas and solutions for combating corruption.

As a result, this research presents an original perspective on the issue of conflicts of interest, emphasizing the need for continuous training of public servants, strict monitoring, and the adaptation of the best international practices to national conditions. This not only strengthens public trust but also lays a solid foundation for long-term changes in the public governance system.

Keywords: conflict of interest, public service, anti-corruption policy, international experience, prevention mechanisms.

Введение

Конфликт интересов на государственной службе — это проблема, которая напрямую затрагивает качество управления и доверие общества к властным структурам. Различные исследователи [1–4], а также международные организации, такие как ООН [5] и ОЭСР [6,7], активно изучали и продолжают изучать подходы к регулированию конфликтов интересов. Вместе с тем сохраняются пробелы в практическом применении этих знаний, особенно в странах с переходной экономикой, включая Казахстан. По данным ОЭСР, 64 % государств (18 из 28) разработали политику регулирования конфликта интересов для лиц, принимающих институциональные решения [8].

Новизна этой работы заключается в том, что мало исследований, которые подробно изучают применение международного опыта к условиям Казахстана. Исследование важно потому, что прозрачность и ответственность государственных служащих становятся все более актуальными. Анализируя существующие международные практики, можно принять решения, которые могут не только снизить риск коррупции, но и повысить доверие общества к государственным институтам. Конфликт интересов касается важных вопросов как науки, так и практики государственного управления. В свете цифровизации и глобализации необходимо изменить существующие подходы, чтобы противостоять новым проблемам. Казахстанский контекст демонстрирует, что регулирование конфликта интересов остается нерешенным. Существующие методы декларирования доходов и имущества не гарантируют, что личная заинтересованность в профессиональной деятельности будет полностью исключена. Это приводит к коррупции, снижает доверие населения и мешает работе государственных органов. В таких обстоятельствах международный опыт особенно важен. Особенно это касается практики стран-членов ОЭСР, где разработаны различные механизмы, от деклараций и правовых ограничений до этических кодексов и институтов надзора.

Цель этого исследования состоит в том, чтобы определить наиболее эффективные международные методы управления конфликтом интересов и оценить, насколько они могут быть полезны для Казахстана. В центре внимания находится исследовательский вопрос: каким образом опыт стран ОЭСР может быть адаптирован для повышения прозрачности и подотчетности государственной службы в Казахстане?

Цель будет достигнута путем выполнения таких задач, как сопоставление международных моделей регулирования конфликта интересов и определение направления адаптации наиболее применимых стратегий в казахстанском контексте.

Методология исследования включает сравнительно-правовой анализ и кейс-стади. В работе кейс-стади применяется исключительно как документальный анализ. Кейс понимается как сочетание «страна + методы регулирования конфликта интересов» (например, декларирование интересов, ограничения после ухода с госслужбы, процедуры самоотвода).

Источниковая база ограничивается нормативными правовыми актами, национальными стратегиями и отчётами международных организаций (ОЭСР, Европейский союз).

Практическая ценность заключается в том, что лучшие практики могут быть использованы для улучшения политики, регулирующей конфликты интересов на национальном уровне.

Материалы и методы

Исследование опиралось на анализ международных и национальных нормативных актов, законодательных документов и официальных рекомендаций международных организаций, таких как ОЭСР. Основной акцент был сделан на сравнении различных правовых и институциональных подходов к управлению конфликтами интересов, что позволило выявить наиболее результативные механизмы превенции, применяемые в разных странах. Были использованы данные из открытых и проверенных источников, включая тексты законов, международные стандарты, национальные кодексы этики, официальные обзоры и публикации, освещающие текущие антикоррупционные практики. Особое внимание уделялось системам декларирования доходов и имущества, ограничениям на постслужебную деятельность, практике самоотстранения и формированию этической культуры в госуправлении. Методологически исследование основано на комбинированном подходе, сочетающем качественный сравнительный анализ нормативных документов и элементы контент-анализа антикоррупционных стратегий. Такой подход обеспечил всестороннее рассмотрение темы и дал возможность оценить, какие элементы международных практик наиболее релевантны и потенциально эффективны для внедрения в казахстанский контекст. Отдельным направлением анализа стал обзор правоприменительной практики в странах-членах ОЭСР: Австрии, Бельгии, Великобритании, США, Италии, Чешской Республики, Австралии и Словакии. Были выделены ключевые компоненты действующих моделей, включая нормативные требования, организационные механизмы мониторинга и обязательные элементы обучения госслужащих.

Анализ нормативных документов и институциональных механизмов сопровождался систематизацией ключевых элементов, выявленных в каждой из исследованных стран. Все выводы основаны на прямых источниках: официальных законах, кодексах поведения, международных отчетах (включая публикации ОЭСР, ООН и государственных агентств). Каждый механизм был оценен по степени его прозрачности, формализованности и потенциала к адаптации в казахстанскую практику. Это позволило не только описать лучшие практики, но и сформировать структурированное понимание того, как конкретные элементы политики — например, обучение, декларирование или механизм самоотстранения — реально работают в разных правовых системах.

Обзор литературы

ОЭСР считает, что основными и эффективными механизмами предотвращения конфликта интересов являются такие меры, как ограничения на дополнительную работу; система декларирования; гласность заявленной информации; антикоррупционные ограничения; отстранение государственных служащих от исполнения государственных обязанностей и выражение несогласия, когда участие в собрании или принятие конкретного решения может поставить их в конфликтную ситуацию; ликвидация деловых интересов или инвестиций путем продажи или создания траста или соглашения о «слепом» управлении [7]. Также наиболее острой проблемой является не наличие механизмов, а выполнение установленных требований и ограничений, а также неотвратимость наказания за их игнорирование. В некоторых странах может быть достаточно единого набора общих правил, тогда как в других могут потребоваться отдельные наборы руководящих документов для каждого сектора. В настоящее время политика в отношении конфликта интересов переходит от жесткого нормативного регулирования (compliance-based) к более сложному подходу, основанному на ценностях (value-based). Такой подход включает в себя обучение государственных служащих, требования к раскрытию информации и, например, назначение различных органов для более эффективного мониторинга конфликтов интересов [3]. Аналогичным образом Ван ден Хеувел и др. приходят к выводу, что параллельное воздействие двух стратегий (правил и ценностей) является эффективным. [9] Такой подход фокусируется на взаимосвязи между различными аспектами как внутри, так и за пределами организации. В свою очередь, все это влияет на показатели лояльности организации [9]. В настоящее время

наиболее актуальными механизмами в сфере предотвращения и регулирования конфликтов интересов являются принципы; методы смягчения конфликта интересов (раскрытие информации); кодексы этики и поведения; декларации интересов и реестры интересов [3]. В общеевропейском исследовании Деммке и Мойланен изучили эффективность различных инструментов и мер в 165 странах. Примечательно, что в четверку лучших инструментов входят обучающие сессии. [10] В настоящее время в перечень общепринятых средств предотвращения конфликта интересов входят, в том числе, обучение и информирование государственных служащих [3]. В целом, отметил Дойг, любая реформа государственного сектора должна включать в себя совершенствование законодательства и судебной инфраструктуры, а также обучение госслужащих и т.д. [11]. Деммке и др. отмечают, что государства - члены Европейского союза прилагают согласованные усилия для совершенствования своих систем урегулирования конфликтов интересов в контексте профессиональной добросовестности. Расширенное определение конфликта интересов, включающее личные интересы, интересы супруга/супруги и интересы семьи, более строгие требования к раскрытию информации и дополнительные ограничения, являются частью этого пакета [4].

Примечательно, что Стрелченко рассматривает искусственный интеллект в качестве эффективного инструмента для предотвращения коррупции и ситуаций конфликта интересов на государственной службе [12].

В отечественной литературе проблематика конфликта интересов также получает развитие. В диссертационном исследовании М. Наурызбека (2022) проанализированы действующие механизмы предупреждения конфликта интересов в государственной службе Казахстана, выявлены институциональные барьеры их практической реализации и предложены направления совершенствования процедур. [13] Ж. У. Тлембаева (2018) обращает внимание на правовые пробелы в определении понятия «личный интерес» и подчёркивает необходимость унификации понятийного аппарата и стандартов уведомления. [14] Т. Сарсенбаев (2024) указывает на фрагментарность регулирования конфликта интересов в различных отраслях законодательства и на потребность в систематизации правовых норм. [15] В исследовательском проекте Академии государственного управления при Президенте РК (2020), основанном на экспертных опросах, выявлены формализм в применении существующих норм и пробелы. Эти работы, в целом, формируют национальный контекст анализа и позволяют сопоставить отечественные наработки с практиками стран ОЭСР [16]. Таким образом, в литературе, написанной по всему миру, уже обсуждаются методы управления конфликтами интересов, но преобладает описание отдельных инструментов или проблем с их реализацией.

Это исследование предлагает институциональную интерпретацию обнаруженных инструментов, сопоставляет различные модели регулирования (ОЭСР и Казахстан) и показывает, как международные практики могут быть адаптированы к национальному контексту. Таким образом, работа выходит за рамки описательного анализа и формулирует авторскую позицию по применимости зарубежного опыта к практике в Казахстане.

Результаты и обсуждение

Несмотря на разнообразие существующих механизмов предотвращения конфликта интересов, результативность их применения в разных странах остаётся неравномерной. Международная практика показывает, что успех таких мер зависит не только от наличия норм, но и от соответствия подходов культурным, правовым и административным особенностям конкретной страны [7].

Анализ практик стран ОЭСР выявил, что универсального решения не существует, однако в разных странах успешно применяются схожие элементы, такие как:

- декларирование активов и интересов;
- ограничения на совмещение должностей и трудоустройство после госслужбы;
- развитие этической культуры через обучение и консультирование.

Страны с высоким уровнем регламентации, как Австрия, Бельгия и Великобритания, делают упор на чёткие правовые рамки, регулярное декларирование и институциональный контроль. В США и Австралии доминирует модель, основанная на административной ответственности и применении санкций за нарушения. В целом, эффективное предотвращение конфликта интересов требует комплексного подхода, сочетающего жёсткое

регулирование, профилактическое обучение и продвижение этических ценностей. Прозрачные процедуры и регулярное повышение осведомлённости служащих — важные условия эффективной системы предупреждения нарушений.

Ниже представлена таблица, отражающая подходы разных стран к выбору и реализации механизмов превенции (Таблица 1).

Таблица 1 – Сравнительный обзор механизмов превенции конфликта интересов¹

Страна	Механизмы превенции
1	2
Австрия	Федеральный конституционный закон – B-VG, Федеральный закон о прозрачности и несоответствии высших органов власти и других государственных служащих (Unv-Transparenz-G) – декларирование финансов и активов, а также интересов; – систематический мониторинг (дипломатическая служба: политическая деятельность; дипломатическая служба: почетные должности; внешние мероприятия: конференции; дипломатическая служба: публикации); – профессиональная конфиденциальность; – профессиональная честность; – правила о несовместимости должностей и профессиональной деятельности до или в течение срока полномочий; – ограничения на занятие других должностей после ухода с должности; – ограничения на путешествия; – ограничения по подаркам. Также предусмотрены основные ситуационные методы превенции (самопроизвольный отказ (отказ), самоотстранение (отстранение), уведомление о конфликте интересов)
Бельгия	Королевский указ от 2 октября 1937 г.: – запрет на вознаграждения, подарки и льготы (параграф §3, статья 8); – ограничения на параллельные оплачиваемые должности (статья 12); – ограничения на назначение на дополнительную должность (статья 16); Королевский указ о системе внутреннего контроля в некоторых федеральных органах исполнительной власти от 17 августа 2007 года: –отставка (параграф §3, статья 8); Специальный закон, вводящий в действие и дополняющий специальный закон от 2 мая 1995 г. об обязательстве подавать список должностей, должностей и профессий, а также декларацию о доходах – декларирование имущества и активов; – декларация интересов; – обучение государственных служащих (тренинги). Предусмотрены основные ситуационные методы профилактики (самоотстранение (отстранение), уведомление о конфликте интересов).
Словакия	Конституционный закон № 357/2004 о защите общественных интересов при исполнении служебных обязанностей государственными должностными лицами с поправками, внесенными Конституционным законом № 545 (2005) (Закон о конфликте интересов); Закон № 55 (2017) о государственной службе и о внесении поправок в некоторые законы (Закон о государственной службе); Закон 552 (2003) о выполнении работы в общественных интересах (Закон о государственной службе): – предупреждение о личной заинтересованности перед обсуждением или дебатами; – декларация об активах и интересах; – ограничения на трудоустройство после государственной службы; – ограничения по подаркам; – регламентация внешней деятельности; – обучение государственных служащих (тренинги). Предусмотрены основные ситуационные методы превенции (самоотстранение (отстранение), уведомление).
Великобритания	Кодекс поведения министров от 2022 года, Кодекс поведения специальных советников от 2016 года и Кодекс государственной службы от 2016 года: – декларирование активов и интересов; – ограничения на получение подарков, представительских расходов и других льгот; – ограничения на трудоустройство после ухода с государственной службы;

	– продвижение образовательных и учебных программ; – механизмы анализа и смягчения рисков конфликта интересов путем создания более централизованного процесса управления конфликтами интересов и отчетности для министров и старших государственных служащих; усиление полномочий независимого советника по вопросам, представляющим министерский интерес, и предоставление советнику дополнительных полномочий по расследованию конфликтов интересов и поведения. Предусмотрены основные ситуационные методы превенции (самоотстранение (отстранение), уведомление).
Италия	Общий кодекс поведения государственных служащих (Указ Президента 62/2013): – ограничения в части дисквалификации; – ограничения в части несоответствия; – декларирование и публикация доходов, процентов, активов и копий последних налоговых деклараций (для членов правительства и старших государственных служащих) – декларирование интересов депутатами; – ограничения на трудоустройство после ухода с государственной службы; – обучение государственных служащих (тренинги). Предусмотрены основные ситуационные методы превенции (самоотстранение (отстранение), уведомление).
Чешская Республика	Закон о конфликте интересов 159/2006: – декларация интересов – ограничения на трудоустройство после ухода с государственной службы. Члены парламента, как правило, обязаны избегать конфликтов интересов, не могут выступать в качестве представителей частных предприятий и не могут одновременно занимать руководящие должности и руководящие должности. Общее ограничение на предотвращение конфликта интересов также распространяется на министров и государственных должностных лиц. Кроме того, они не могут заключать государственные контракты или приниматься на работу в течение одного года после ухода с должности в организации, которую они контролировали в течение предыдущих трех лет. Кроме того, министры не могут выполнять представительские функции на частных предприятиях. Предусмотрены основные ситуационные методы превенции (самоотстранение (отстранение), уведомление).
Австралия	Кодекс этики государственного сектора Южной Австралии от 2009 года, Кодекс поведения министров Южной Австралии от 2002 года: - декларирование активов и интересов; - ограничения на получение подарков и скидок; - ограничения на спонсорские поездки; - ограничения на получение призов; - правила работы с лоббистами; - ограничения на дополнительную работу; - ограничения при приеме на работу после ухода с государственной службы; - обучение государственных служащих (тренинги). Предусмотрены основные ситуационные методы превенции (самоотстранение (отстранение), уведомление).
США	Федеральные правила, касающиеся конфликта интересов, содержатся в 18 USC §208, и правилами применения 5 CFR §2635.402; 5 CFR §2635.502: - ограничения; - декларирование активов и интересов; - ограничения в части взносов, бонусов и подарков; - ограничения на получение и предоставление кредитов или вознаграждений эксперту финансовой организации; - запрет на вознаграждение за направление в реабилитационные центры, лечебные учреждения и лаборатории. Это базовые нормы. Следует отметить, что в каждом штате существуют свои правила и стандарты. Предусмотрены основные ситуационные методы превенции (самоотстранение (отстранение), уведомление).

Примечание. Составлено автором на основании источников [17-44]

Практически все рассмотренные страны ОЭСР организуют обучение государственных служащих по вопросам конфликта интересов, что повышает их осведомлённость и уровень ответственности. По данным на 2014 год, такие программы проводились в 77% стран, а в 68% — чиновники имели возможность обращаться за официальной консультацией при возникновении этически спорных ситуаций [3]. Согласно анализу таблицы, во всех странах, участвующих в исследовании ОЭСР, конфликт интересов рассматривается как отдельная правовая категория и регулируется либо специальными законами о государственной службе, либо кодексами поведения и антикоррупционными актами. В Австрии и Бельгии большое внимание уделяется формальным декларациям и ограничениям, а в Великобритании и США — кодексам служебной этики и обязательствам по уведомлению о личной заинтересованности. Италия, например, уделяет особое внимание сочетанию антикоррупционных законов и прозрачности бизнеса. В целом очевидно, что все страны стремятся ввести законы, которые разрешают конфликты интересов. При этом декларации и запреты важны для одних, а этические стандарты и кодексы поведения важны для других. Тем не менее, такие стандарты сами по себе еще не гарантируют успех; многое зависит от того, как они применяются и контролируются.

Несмотря на развитую нормативную базу, международные исследования показывают разницу между практикой и регулированием. Несмотря на то, что страны-члены ОЭСР соблюдают формальные стандарты, их применение остается ограниченным из-за того, что мониторинг ограничен некоторыми сотрудниками, процедуры декларирования часто выполняются формально, а санкции не применяются системно [45]. Кроме того, экспертные исследования показывают, что введение дополнительных правил не всегда увеличивает эффективность. Наоборот, чрезмерная сложность систем ухудшает прозрачность и нагружает исполнителей [46; 47; 48]. Это подчеркивает, что эффективность инструментов зависит от законности, организационной культуры и устойчивых методов контроля.

Когда речь идет о сравнении, важно отметить, что многие из инструментов, рассмотренных в статье, имеют определенные аналогии в казахстанской практике. Рекомендации ОЭСР во многом определяют нормы о предотвращении конфликта интересов в Законах «О государственной службе» и «О противодействии коррупции». Однако их применение на практике ограничено формальным выполнением обязанностей. Аналогично, система всеобщего декларирования и отдельные части антикоррупционной политики 2022–2026 годов в значительной степени копируют подходы, используемые в других странах; однако внутренние институциональные условия не всегда гарантируют надлежащую прозрачность. Сравнительный анализ показывает, что для Казахстана необходимо не столько заимствовать отдельные нормы, сколько адаптировать их к существующей культуре. В Республике Казахстан регулирование конфликта интересов закреплено в Законе «О государственной службе» от 23.11.2015 №416-V ЗРК. [49] В главе, посвященной служебной этике, содержится статья 51 «Конфликт интересов», которая прямо запрещает госслужащим осуществлять должностную деятельность при наличии конфликта интересов и обязывает их принимать меры по предотвращению и урегулированию конфликта. К таким мерам законодатель относит (i) передачу исполнения полномочий другому сотруднику, (ii) изменение должностных обязанностей и (iii) иные действия по устранению конфликта интересов. Дополнительно, статья 50 в той же главе перечисляет дисциплинарные проступки, дискредитирующие госслужбу, что включает злоупотребление полномочиями в личных интересах, протекционизм и использование служебной информации в личных целях. Однако на практике отсутствует унифицированная процедура уведомления и стандартизированные алгоритмы урегулирования конфликта интересов — зачастую меры применяются ситуативно, а понятие «иные меры» остается неконкретизированным, что снижает предсказуемость и эффективность правоприменения. Дополнительное регулирование содержится в Законе «О противодействии коррупции» от 18.11.2015 № 410-V ЗРК. [50] В законе закреплена обязанность государственных служащих уведомлять руководство о фактах или возможности возникновения конфликта интересов, а также предусмотрена обязанность работодателя принять меры по его урегулированию, включая перераспределение обязанностей или временное отстранение служащего от участия в соответствующих процессах. (ст.15) Закон также ориентирован на разработку антикоррупционных стандартов и внедрение норм добропорядочности, что должно формировать организационную культуру, препятствующую использованию должностных полномочий в личных целях. Вместе с тем, в практическом измерении сохраняются сложности:

процедуры урегулирования конфликта интересов остаются во многом декларативными и не всегда опираются на чёткие алгоритмы действий, что снижает предсказуемость правоприменения и оставляет пространство для избирательного подхода.

В стратегическом плане вопрос обозначен в Антикоррупционной политике Республики Казахстан на 2022–2026 годы (Указ Президента от 02.02.2022 №802). [51] Документ среди приоритетов предусматривает укрепление добропорядочности и предупреждение конфликта интересов. Вместе с тем, меры по конфликту интересов сформулированы в достаточно общей форме, что оставляет пространство для конкретизации и институционального внедрения. Финансовая прозрачность регулируется приказом Министра финансов РК от 21.06.2018 №617, которым утверждена форма декларации о доходах и имуществе. [52] Система всеобщего декларирования начала внедряться в 2021 году, охватив государственных служащих и членов их семей. Первоначально планировалось поэтапное распространение на всё население, однако сроки были отложены, и на данный момент механизм в полной мере применяется только к ограниченному кругу должностных лиц. При этом декларации рассматриваются преимущественно с налоговых позиций, а их использование в целях профилактики конфликта интересов остаётся ограниченным.

Таким образом, нормативная база Казахстана включает в себя основные элементы, такие как определение конфликта интересов, обязанность уведомления, финансовая прозрачность и стратегические ориентиры. Тем не менее, отсутствие единых процедур самоотвода, недостаточно институционализированная роль уполномоченных по этике и формализм при проверке деклараций создают разницу между формально развитым правовым регулированием и его реальной эффективностью. Дополняя сделанные наблюдения, следует отметить, что эффективность антикоррупционной политики зависит не только от регулятивных норм, но и от зрелости организационной культуры. Исследования показывают, что устойчивость механизмов предотвращения конфликта интересов усиливается при системном подходе к формированию культуры добропорядочности и осознания государственной службы как служения обществу [53; 54].

В целом, предлагаемый подход ориентирован не на копирование зарубежных моделей, а на их адаптацию к национальным реалиям, с учетом правовой базы, ментальности и текущих реформ в системе государственного управления. Это делает возможным создание устойчивой системы управления конфликтами интересов, направленной на укрепление доверия и повышение качества госуслуг.

Заключение

В заключение, сравнительный анализ показывает, что другие страны использовали различные инструменты для управления конфликтами интересов, включая декларации и формальные ограничения, а также этические кодексы и системы надзора. Казахское законодательство уже содержит многие из этих элементов, но из-за формальных процедур и недостаточной институциональной поддержки они неэффективны.

С учетом национальных условий и международного опыта можно выделить несколько направлений развития. Во-первых, процедуры уведомления и самоотвода должны быть унифицированы и закреплены в подзаконных актах и методических рекомендациях для государственных органов. Во-вторых, очень важно, чтобы система деклараций была связана с налоговым контролем и поиском возможных конфликтов интересов. В-третьих, роль этических комиссий и уполномоченных по этике по добропорядочности должна быть усилена, предоставив им больше полномочий для консультативной и превентивной деятельности. В-четвертых, существует большая вероятность того, что внедрение обязательных программ обучения госслужащих, интегрированных в карьерное развитие, будет иметь значительный эффект.

Таким образом, внедрение зарубежных практик в Казахстан требует адаптации к институциональным реалиям: практические механизмы должны сопровождать законы, а формальные нормы должны быть дополнены культурой добропорядочности и независимым мониторингом.

Кроме того, следует отметить, что в Казахстане не произошли институциональные изменения. В 2025 году функции Антикоррупционного агентства были переданы Национальному комитету безопасности с целью улучшения координации и контроля антикоррупционной политики [55]. Был также запущен портал для анонимного сообщества и

общественного мониторинга, где можно отправлять информацию о случаях коррупции, и участвовать в опросах [56]. Кроме того, прозрачное кадровое администрирование и декларирование интересов стали новыми методами управления коррупционными рисками [57]. Эти изменения делают результаты исследования еще более актуальными и создают платформу для практической реализации международных подходов.

Исследование выполнено при поддержке Комитета науки МНВО РК в рамках проекта AP22787371 «Инструменты регулирования конфликта интересов на государственной службе в контексте реализации антикоррупционной политики».

Список литературы

1. Treviño L. K. et al. Managing ethics and legal compliance: What works and what hurts //California management review. – 1999. – Т. 41. – №. 2. – С. 131-151.
2. Huberts L. W. J. C., Van Montfort A. Integrity of governance: Toward a system approach //Global Corruption and Ethics Management: Translating Theory into Action. – Rowman & Littlefield Publishers, 2019. – С. 187-193.
3. Demmke C. et al. The effectiveness of conflict of interest policies in the EU-member states. – European Union, 2020.
4. Demmke C., Autioniemi J., Lenner F. Explaining the Popularity of Integrity Policies in Times of Critical Governance—The Case of Conflicts of Interest Policies for Ministers in the EU-Member States //Public Integrity. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 1-14.
5. United Nations Convention against Corruption, Oct. 31, 2003, 2349 U.N.T.S. 41, U.N. Doc. A/58/422 – URL: https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
6. OECD. Managing Conflict of Interest in the Public Sector: A Toolkit. –2005. – 113 p.
7. OECD. Conflict of Interest Policies and Practices in Nine EU Member States: A Comparative Review. – 2005. – URL: https://www.sigmaweb.org/en/publications/conflict-of-interest-policies-and-practices-in-nine-eu-member-states_5kml60r7g5zq-en.html. (Дата обращения: 29.08.2025).
8. OECD. Government at a Glance 2023. – 2023. – Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/3d5c5d31-en>.
9. Van den Heuvel J. H. J. et al. Integriteit van het lokaal bestuur. Raadsgriffiers en gemeentesecretarissen over integriteit. – 2010.
10. Demmke C., Moilanen T. Effectiveness of public-service ethics and good governance in the central administration of the EU-27: Evaluating reform outcomes in the context of the financial crisis //(No Title). – 2012.
11. Doig A. Good government and sustainable anti-corruption strategies: A role for independent anti-corruption agencies? //Public administration and development. – 1995. – Т. 15. – №. 2. – С. 151-165.
12. Strelcenoks J. Concept of Implementation of Artificial Intelligence for the Prevention of Conflict of Interest Situations in the Public Sector //Acta Prosperitatis. – 2023. – Т. 14. – №. 1. – С. 87-95.
13. Наурызбек, М. (2022). Мемлекеттік қызметтегі мүдделер қақтығысы: Қазақстан Республикасында алдынала тетіктері [Конфликт интересов в государственной службе: механизмы предупреждения в Республике Казахстан] (Диссертация доктора PhD). Астана.
14. Тлембаева, Ж. У. (2018). О некоторых проблемах правового регулирования конфликта интересов в Республике Казахстан. Вестник КазНУ. Серия юридическая, 1(85), 112–118. Доступно по ссылке <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotoryh-problemah-pravovogo-regulirovaniya-konflikta-interesov-v-respublike-kazahstan> (Дата обращения: 29.08.2025).
15. Сарсенбаев, Т. (2024). Конфликт интересов, или почему тайное не тайна. ResearchGate. Доступно по ссылке https://www.researchgate.net/publication/377222182_TSarsenbaev_Konflikt_interesov_ili_Pocemu_tajnoe_ne_tajna (Дата обращения: 29.08.2025).
16. Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан. (2020). Разработка системных мер по предотвращению конфликта интересов. Астана: АГУ. Доступно по ссылке https://www.astanacivilservicehub.org/uploads/research_pdf/research%20project/4_Rus.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
17. Kolthoff E.W. Integriteit in de praktijk van het lokaal bestuur // In book: Integriteit: integriteit en integriteitsbeleid in Nederland. – Deventer, 2012. – P. 179-197. <https://research.vu.nl/en/publications/integriteit-in-de-praktijk-van-het-lokaal-bestuur> (Дата обращения: 29.08.2025).
18. Federal Constitutional Law - B-VG. No. 1/193. – URL: [ris.bka.gv.at/Dokumente/Erw/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf](https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erw/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf) (Дата обращения: 29.08.2025).
19. Federal Act on transparency and incompatibilities for the persons in the highest offices and other public officials (Unv-Transparenz-G). No. 330/1983 – URL: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erw/ERV_1983_330/ERV_1983_330.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
20. Arrêté royal du 2 octobre 1937. Le statut des agents de l'état // [https://bosa.belgium.be/sites/default/files/content/documents/1937-10-02%20KB%20statuut%20rijkspersoneel%20\(KB%2018_05_2024\)%20-%2031.05.2024.pdf](https://bosa.belgium.be/sites/default/files/content/documents/1937-10-02%20KB%20statuut%20rijkspersoneel%20(KB%2018_05_2024)%20-%2031.05.2024.pdf) (Дата обращения: 29.08.2025).
21. Arrêté royal du 17 août 2007 relatif au système de contrôle interne dans certains services du pouvoir exécutif fédéral. – URL:

- https://bosa.belgium.be/sites/default/files/documents/20070817_KB_AR_oprichting_acfo_creation_caaf.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
22. Coordination officieuse de la loi spéciale du 26 juin 2004 exécutant et complétant la loi spéciale du 2 mai 1995 relative à l'obligation de déposer une liste de mandats, fonctions et professions et une déclaration de patrimoine. – URL: <https://www.ccrek.be/sites/default/files/PDF/CoordinationOfficieuseLoiSpeciale26juin2004.pdf> (Дата обращения: 29.08.2025).
23. Country Review Report of Belgium. – URL: <https://uncaccoalition.org/files/Cycle1-Country-Report-Belgium.pdf> (Дата обращения: 29.08.2025).
24. OECD Integrity Review of the Slovak Republic. – 2022. – URL: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-integrity-review-of-the-slovak-republic_45bd4657-en.html (Дата обращения: 29.08.2025).
25. Government of Slovak Republic. Act 55/2017 on Civil Service and on Amendment to Certain Acts. – 2017. – URL: <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/113676/SVK-113676.pdf> (Дата обращения: 29.08.2025).
26. Government of Slovak Republic Constitutional. Act No. 357/2004 on the Protection of the Public Interest in the performance of offices by public officials, as amended by Constitutional Act 545 (2005) (e.g. “Act on Conflict of Interest. – 2004. – URL: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2004/357/20041001.html> (Дата обращения: 29.08.2025).
27. Government of Slovak Republic. Act 552 (2003). On Performance of Work in Public Interest. – URL: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2003/552/> (Дата обращения: 29.08.2025).
28. United Nations Office on Drugs and Crime. Country Review Report of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland. 2022. – URL: assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/935066/Country_Review_Report_of_the_United_Kingdom.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
29. United Kingdom. Code of conduct for special advisers. – 2016. – URL: assets.publishing.service.gov.uk/media/5d834869e5274a2036a24e0d/201612_Code_of_Conduct_for_Special_Advisers.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
30. United Kingdom. Ministerial Code. 2022. – URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/63a4628bd3bf7f37654767f2/Ministerial_Code.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
31. United Kingdom. Civil Service management code. – 2016. – URL: <https://www.gov.uk/government/publications/civil-servants-terms-and-conditions> (Дата обращения: 29.08.2025).
32. United Nations Office on Drugs and Crime. Country Review Report of Italy – 2022. – URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/CountryVisitFinalReports/2019_11_22_Italy_Final_Country_Report.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
33. Government of Italy. General Code of Conduct. Presidential Decree No. 62/2013. – 2013. – URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.del.presidente.della.repubblica:2013-04-16;62%21vig=> (Дата обращения: 29.08.2025).
34. United Nations Office on Drugs and Crime. Country Review Report of the Czech Republic – 2020. – URL: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/CountryVisitFinalReports/2020_02_07_Czech_Republic_Report_FINAL_REPORT.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
35. Czech Republic. Act No. 159/2006. On conflict of interest. – 2006. – URL: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-159> (Дата обращения: 29.08.2025).
36. AAEP. Conflict of interest laws in EU member states. – 2019. – URL: <https://www.aalep.eu/conflict-interest-laws-eu-member-states> (Дата обращения: 29.08.2025).
37. Administrative Procedure Act of May 25th 1976 Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG). – 1976. – URL: https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/EN/gesetztestexte/VwVfg_en.pdf?__blob=publicationFile&v=2 (Дата обращения: 29.08.2025).
38. Independent Commissioner against Corruption. Identify, disclose and manage: Conflicts of Interest in Public Administration Training. – 2021. – URL: https://www.icac.sa.gov.au/documents/ICAC_Identify_Disclose_Manage_2021.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
39. Government of Australia. South Australian Ministerial Code of Conduct. – 2002. – URL: <https://www.dpc.sa.gov.au/responsibilities/cabinet-and-executive-council/resources-and-publications/Ministerial-Code-of-Conduct.pdf> (Дата обращения: 29.08.2025).
40. Government of Australia. The Code of Ethics for the South Australian Public Sector– 2009. – URL: <https://www.publicsector.sa.gov.au/hr-and-policy-support/code-of-ethics> (Дата обращения: 29.08.2025).
41. U.S. Code § 223 - Repealed. Pub. L. 87–849, § 1(c), Oct. 23, 1962, 76 Stat. 1125] – 1962. – URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/223> (Дата обращения: 29.08.2025).
42. U.S.18 U.S. Code § 208. Acts affecting a personal financial interest. – 1994. – URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/208> (Дата обращения: 29.08.2025).
43. U.S. 5 CFR § 2635.402 - Disqualifying financial interests. – URL: <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/5/2635.402> (Дата обращения: 29.08.2025).
44. U.S. 5 CFR § 2635.502 - Personal and business relationships. – URL: <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/5/2635.502> (Дата обращения: 29.08.2025).
45. OECD. *Anti-Corruption and Integrity Outlook 2024*. Paris: OECD Publishing, 2024. Доступно по ссылке: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/03/anti-corruption-and-integrity-outlook-2024_6e7ad8ce/968587cd-en.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).

46. OECD. *Managing Conflict of Interest in the Public Sector: A Toolkit*. Paris: OECD Publishing, 2005. Доступно по ссылке: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2005/08/managing-conflict-of-interest-in-the-public-sector_g1gh5807/9789264018242-en.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
47. OECD. *Managing Conflict of Interest in the Public Service: OECD Guidelines*. Paris: OECD Publishing, 2003. Доступно по ссылке: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2004/01/managing-conflict-of-interest-in-the-public-service_g1gh3c56/9789264104938-en.pdf (Дата обращения: 29.08.2025).
48. European Parliament. *The Effectiveness of Conflict of Interest Policies and Practices for Ministers and Top Officials in the Member States of the European Union*. Brussels: European Parliament, 2020. Доступно по ссылке: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/651697/IPOL_STU\(2020\)651697_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/651697/IPOL_STU(2020)651697_EN.pdf) (Дата обращения: 29.08.2025).
49. Закон Республики Казахстан «О государственной службе» от 23 ноября 2015 г. № 416-V ЗПК. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416> (Дата обращения: 29.08.2025).
50. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 г. № 410-V ЗПК. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (Дата обращения: 29.08.2025).
51. Антикоррупционная политика Республики Казахстан на 2022–2026 годы: Указ Президента Республики Казахстан от 2 февраля 2022 г. № 802. Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (Дата обращения: 29.08.2025).
52. Приказ Министра финансов Республики Казахстан от 21 июня 2018 г. № 617 «Об утверждении формы декларации о доходах и имуществе». Доступно по ссылке: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017163> (Дата обращения: 29.08.2025).
53. Demmke C., Autioniemi J., Lenner F. Explaining the Popularity of Integrity Policies in Times of Critical Governance—The Case of Conflicts of Interest Policies for Ministers in the EU-Member States // *Public Integrity*. – 2023. – Т. 25. – № 1. – С. 1–14. – DOI: <https://doi.org/10.1080/10999922.2022.2146383>.
54. Graycar, A. Corruption and Public Value // *Public Integrity*. – 2020. – Т. 22. – № 5. – С. 469–481. – DOI: <https://doi.org/10.1080/10999922.2020.1773847>.
55. Times of Central Asia. Kazakhstan transfers anti-corruption authority to national security committee / posted by Dmitry Pokidaev. 01 July 2025. Доступно по ссылке <https://timesca.com/kazakhstan-transfers-anti-corruption-authority-to-national-security-committee> (Дата обращения: 29.08.2025).
56. CentralasianLIGHT.org. *В Казахстане создан портал для анонимных антикоррупционных обращений*. Опубликовано Антикоррупционным агентством Казахстана и АО «Национальные информационные технологии», 15 апреля 2025 г. Доступно по ссылке: <https://centralasianlight.org/news/public-anti-corruption-portal-created-in-kazakhstan/> (Дата обращения: 29.08.2025).
57. Development Asia. *Укрепление антикоррупционных стандартов в Казахстане*. Декабрь 2024 г. Доступно по ссылке: <https://development.asia/insight/strengthening-anti-corruption-standards-kazakhstan> (Дата обращения: 29.08.2025).

References

1. Treviño L. K. et al. Managing ethics and legal compliance: What works and what hurts // *California management review*. – 1999. – Т. 41. – №. 2. – С. 131-151.
2. Huberts L. W. J. C., Van Montfort A. Integrity of governance: Toward a system approach // *Global Corruption and Ethics Management: Translating Theory into Action*. – Rowman & Littlefield Publishers, 2019. – С. 187-193.
3. Demmke C. et al. The effectiveness of conflict of interest policies in the EU-member states. – European Union, 2020.
4. Demmke C., Autioniemi J., Lenner F. Explaining the Popularity of Integrity Policies in Times of Critical Governance—The Case of Conflicts of Interest Policies for Ministers in the EU-Member States // *Public Integrity*. – 2023. – Т. 25. – №. 1. – С. 1-14.
5. United Nations Convention against Corruption, Oct. 31, 2003, 2349 U.N.T.S. 41, U.N. Doc. A/58/422 – URL: https://www.unodc.org/documents/brussels/UN_Convention_Against_Corruption.pdf (accessed August 29, 2025).
6. OECD. *Managing Conflict of Interest in the Public Sector: A Toolkit*. –2005. – 113 p.
7. OECD. *Conflict of Interest Policies and Practices in Nine EU Member States: A Comparative Review*. – 2005. – URL: https://www.sigmaweb.org/en/publications/conflict-of-interest-policies-and-practices-in-nine-eu-member-states_5kml60r7g5zq-en.html (accessed August 29, 2025).
8. OECD. *Government at a Glance 2023*. – 2023. – Paris: OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/3d5c5d31-en>.
9. Van den Heuvel J. H. J. et al. *Integriteit van het lokaal bestuur. Raadsgriffiers en gemeentesecretarissen over integriteit*. – 2010.
10. Demmke C., Moilanen T. Effectiveness of public-service ethics and good governance in the central administration of the EU-27: Evaluating reform outcomes in the context of the financial crisis // (No Title). – 2012.
11. Doig A. Good government and sustainable anti-corruption strategies: A role for independent anti-corruption agencies? // *Public administration and development*. – 1995. – Т. 15. – №. 2. – С. 151-165.
12. Strelcenoks J. Concept of Implementation of Artificial Intelligence for the Prevention of Conflict of Interest Situations in the Public Sector // *Acta Prosperitatis*. – 2023. – Т. 14. – №. 1. – С. 87-95.
13. Nauryzbek, M. (2022). *Memlekettik qyzmettegi múdeleder qaqtyǵysy: Qazaqstan Respublikasynda aldyn-alu tétikteri* [Conflict of interest in the civil service: Mechanisms of prevention in the Republic of Kazakhstan] (PhD dissertation). Astana.

14. Tlembayeva, Zh. U. (2018). O nekotorykh problemakh pravovogo regulirovaniya konflikta interesov v Respublike Kazakhstan [On some problems of legal regulation of conflict of interest in the Republic of Kazakhstan]. *Vestnik KazNU. Seriya yuridicheskaya*, 1(85), 112–118. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/o-nekotorykh-problemakh-pravovogo-regulirovaniya-konflikta-interesov-v-respublike-kazakhstan> (accessed August 29, 2025).
15. Sarsenbayev, T. (2024). Konflikt interesov, ili pochemu tajnoe ne tajna [Conflict of interest, or why the secret is not secret]. *ResearchGate*. Available at: https://www.researchgate.net/publication/377222182_TSarsenbaev_Konflikt_interesov_ili_Pochemu_tajnoe_ne_tajna (accessed August 29, 2025).
16. Akademiya gosudarstvennogo upravleniya pri Prezidente Respubliki Kazakhstan. (2020). *Razrabotka sistemnykh mer po predotvrashcheniyu konflikta interesov* [Development of systemic measures for preventing conflict of interest]. Astana: AGU. Available at: https://www.astanacivilservicehub.org/uploads/research_pdf/research%20project/4_Rus.pdf (accessed August 29, 2025).
17. Kolkthoff, E.W. *Integriteit in de praktijk van het lokaal bestuur*. In: *Integriteit: integriteit en integriteitsbeleid in Nederland*. Deventer, 2012, pp. 179–197. Available at: <https://research.vu.nl/en/publications/integriteit-in-de-praktijk-van-het-lokaal-bestuur> (accessed August 29, 2025).
18. Federal Constitutional Law – B-VG. No. 1/193. Available at: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf (accessed August 29, 2025).
19. Federal Act on transparency and incompatibilities for the persons in the highest offices and other public officials (Unv-Transparenz-G). No. 330/1983. Available at: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Erv/ERV_1983_330/ERV_1983_330.pdf (accessed August 29, 2025).
20. Arrêté royal du 2 octobre 1937. Le statut des agents de l'État. Available at: [https://bosa.belgium.be/sites/default/files/content/documents/1937-10-02%20KB%20statuut%20rijkspersoneel%20\(KB%2018_05_2024\)%20-%2031.05.2024.pdf](https://bosa.belgium.be/sites/default/files/content/documents/1937-10-02%20KB%20statuut%20rijkspersoneel%20(KB%2018_05_2024)%20-%2031.05.2024.pdf) (accessed August 29, 2025).
21. Arrêté royal du 17 août 2007 relatif au système de contrôle interne dans certains services du pouvoir exécutif fédéral. Available at: https://bosa.belgium.be/sites/default/files/documents/20070817_KB_AR_oprichting_acfo_creation_caaf.pdf (accessed August 29, 2025).
22. Coordination officieuse de la loi spéciale du 26 juin 2004 exécutant et complétant la loi spéciale du 2 mai 1995 relative à l'obligation de déposer une liste de mandats, fonctions et professions et une déclaration de patrimoine. Available at: <https://www.ccrek.be/sites/default/files/PDF/CoordinationOfficieuseLoiSpeciale26juin2004.pdf> (accessed August 29, 2025).
23. Country Review Report of Belgium. Available at: <https://uncaccoalition.org/files/Cycle1-Country-Report-Belgium.pdf> (accessed August 29, 2025).
24. OECD. *Integrity Review of the Slovak Republic*. 2022. Available at: https://www.oecd.org/en/publications/oecd-integrity-review-of-the-slovak-republic_45bd4657-en.html (accessed August 29, 2025).
25. Government of Slovak Republic. Act 55/2017 on Civil Service and on Amendment to Certain Acts. 2017. Available at: <https://natlex.ilo.org/dyn/natlex2/natlex2/files/download/113676/SVK-113676.pdf> (accessed August 29, 2025).
26. Government of Slovak Republic. Constitutional Act No. 357/2004 on the Protection of the Public Interest in the performance of offices by public officials, as amended by Constitutional Act 545 (2005) ("Act on Conflict of Interest"). 2004. Available at: <https://www.slov-lex.sk/ezbierky/pravne-predpisy/SK/ZZ/2004/357/20041001.html> (accessed August 29, 2025).
27. Government of Slovak Republic. Act 552/2003 on Performance of Work in Public Interest. Available at: <https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2003/552/> (accessed August 29, 2025).
28. United Nations Office on Drugs and Crime. *Country Review Report of the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland*. 2022. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/935066/Country_Review_Report_of_the_United_Kingdom.pdf (accessed August 29, 2025).
29. United Kingdom. *Code of Conduct for Special Advisers*. 2016. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5d834869e5274a2036a24e0d/201612_Code_of_Conduct_for_Special_Advisers.pdf (accessed August 29, 2025).
30. United Kingdom. *Ministerial Code*. 2022. Available at: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/63a4628bd3bf7f37654767f2/Ministerial_Code.pdf (accessed August 29, 2025).
31. United Kingdom. *Civil Service Management Code*. 2016. Available at: <https://www.gov.uk/government/publications/civil-servants-terms-and-conditions> (accessed August 29, 2025).
32. United Nations Office on Drugs and Crime. *Country Review Report of Italy*. 2022. Available at: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/CountryVisitFinalReports/2019_11_22_Italy_Final_Country_Report.pdf (accessed August 29, 2025).
33. Government of Italy. *General Code of Conduct*. Presidential Decree No. 62/2013. 2013. Available at: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.del.presidente.della.repubblica:2013-04-16;62%21vig=> (accessed August 29, 2025).

34. United Nations Office on Drugs and Crime. *Country Review Report of the Czech Republic*. 2020. Available at: https://www.unodc.org/documents/treaties/UNCAC/CountryVisitFinalReports/2020_02_07_Czech_Republic_Report_FINAL_REPORT.pdf (accessed August 29, 2025).
35. Czech Republic. Act No. 159/2006 on Conflict of Interest. 2006. Available at: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-159> (accessed August 29, 2025).
36. AALEP. *Conflict of Interest Laws in EU Member States*. 2019. Available at: <https://www.aalep.eu/conflict-interest-laws-eu-member-states> (accessed August 29, 2025).
37. Administrative Procedure Act of May 25th 1976. *Verwaltungsverfahrensgesetz (VwVfG)*. 1976. Available at: https://www.bmi.bund.de/SharedDocs/downloads/EN/gesetztestexte/VwVfG_en.pdf?__blob=publicationFile&v=2 (accessed August 29, 2025).
38. Independent Commissioner against Corruption. *Identify, disclose and manage: Conflicts of Interest in Public Administration Training*. 2021. Available at: https://www.icac.sa.gov.au/documents/ICAC_Identify_Disclose_Manage_2021.pdf (accessed August 29, 2025).
39. Government of Australia. *South Australian Ministerial Code of Conduct*. 2002. Available at: <https://www.dpc.sa.gov.au/responsibilities/cabinet-and-executive-council/resources-and-publications/Ministerial-Code-of-Conduct.pdf> (accessed August 29, 2025).
40. Government of Australia. *The Code of Ethics for the South Australian Public Sector*. 2009. Available at: <https://www.publicsector.sa.gov.au/hr-and-policy-support/code-of-ethics> (accessed August 29, 2025).
41. United States Code § 223 (Repealed). Pub. L. 87–849, § 1(c), Oct. 23, 1962, 76 Stat. 1125. 1962. Available at: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/223> (accessed August 29, 2025).
42. United States Code § 208. Acts affecting a personal financial interest. 1994. Available at: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/208> (accessed August 29, 2025).
43. U.S. 5 CFR § 2635.402 – Disqualifying financial interests. Available at: <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/5/2635.402> (accessed August 29, 2025).
44. U.S. 5 CFR § 2635.502 – Personal and business relationships. Available at: <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/5/2635.502> (accessed August 29, 2025).
45. OECD. *Anti-Corruption and Integrity Outlook 2024*. Paris: OECD Publishing, 2024. Available at: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/03/anti-corruption-and-integrity-outlook-2024_6e7ad8ce/968587cd-en.pdf (accessed August 29, 2025).
46. OECD. *Managing Conflict of Interest in the Public Sector: A Toolkit*. Paris: OECD Publishing, 2005. Available at: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2005/08/managing-conflict-of-interest-in-the-public-sector_g1gh5807/9789264018242-en.pdf (accessed August 29, 2025).
47. OECD. *Managing Conflict of Interest in the Public Service: OECD Guidelines*. Paris: OECD Publishing, 2003. Available at: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2004/01/managing-conflict-of-interest-in-the-public-service_g1gh3c56/9789264104938-en.pdf (accessed August 29, 2025).
48. European Parliament. *The Effectiveness of Conflict of Interest Policies and Practices for Ministers and Top Officials in the Member States of the European Union*. Brussels: European Parliament, 2020. Available at: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/651697/IPOL_STU\(2020\)651697_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/651697/IPOL_STU(2020)651697_EN.pdf) (accessed August 29, 2025).
49. Zakon Respubliki Kazakhstan “O gosudarstvennoy sluzhbe” [Law of the Republic of Kazakhstan “On the Civil Service”], November 23, 2015, No. 416-V ZRK. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000416> (accessed August 29, 2025).
50. Zakon Respubliki Kazakhstan “O protivodeystvii korruptcii” [Law of the Republic of Kazakhstan “On Combating Corruption”], November 18, 2015, No. 410-V ZRK. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (accessed August 29, 2025).
51. Antikorrupcionnaya politika Respubliki Kazakhstan na 2022–2026 gody: Ukaz Prezidenta Respubliki Kazakhstan [Anti-Corruption Policy of the Republic of Kazakhstan for 2022–2026: Presidential Decree], February 2, 2022, No. 802. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2200000802> (accessed August 29, 2025).
52. Prikaz Ministra finansov Respubliki Kazakhstan ot 21 iyunya 2018 g. No. 617 “Ob utverzhdenii formy deklaratsii o dokhodakh i imushchestve” [Order of the Minister of Finance of the Republic of Kazakhstan of June 21, 2018, No. 617 “On approval of the form of declaration of income and property”]. Available at: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800017163> (accessed August 29, 2025).
53. Demmke, C., Autioniemi, J., Lenner, F. Explaining the Popularity of Integrity Policies in Times of Critical Governance—The Case of Conflicts of Interest Policies for Ministers in the EU-Member States // *Public Integrity*. – 2023. – T. 25. – № 1. – C. 1–14. – DOI: <https://doi.org/10.1080/10999922.2022.2146383>.
54. Graycar, A. Corruption and Public Value // *Public Integrity*. – 2020. – T. 22. – № 5. – C. 469–481. – DOI: <https://doi.org/10.1080/10999922.2020.1773847>.
55. Times of Central Asia. Kazakhstan transfers anti-corruption authority to national security committee / posted by Dmitry Pokidaev. 01 July 2025. Retrieved from <https://timesca.com/kazakhstan-transfers-anti-corruption-authority-to-national-security-committee> (accessed 29.08.2025).
56. **CentralasianLIGHT.org**. *Public anti-corruption portal created in Kazakhstan*. April 15, 2025. Retrieved from <https://centralasianlight.org/news/public-anti-corruption-portal-created-in-kazakhstan/> (accessed August 29, 2025).
57. Development Asia. *Strengthening anti-corruption standards in Kazakhstan*. April 2025 (December 2024 in header). Retrieved from <https://development.asia/insight/strengthening-anti-corruption-standards-kazakhstan> (accessed August 29, 2025).

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕГІ МҮДДЕЛЕР ҚАҚТЫҒЫСТАРЫН РЕТТЕУ САЛАСЫНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БАҒЫТТАР: ҮЗДІК ТӘЖІРИБЕЛЕРДІҢ СТРАТЕГИЯЛЫҚ ШОЛУЫ

Мадина НАУРЫЗБЕК*, DPA, мемлекеттік басқару докторы, Аға ғылыми қызметкер, Зияткерлік әлеуетті зерттеу және дамыту орталығы, Астана, Қазақстан, m.nauryzbek@mps.gov.kz, <https://orcid.org/0009-0002-1576-1913>

Гулдана БАКТІЯРОВА, Аға ғылыми қызметкер, Зияткерлік әлеуетті зерттеу және дамыту орталығы, докторант, «Астана» халықаралық университеті, Астана, Қазақстан, bgn-89@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-5918-3388>

Бауржан БОКАЕВ, PhD, профессор, Ғылыми жобалар жетекшісі, ҚР Жоғары аудиторлық палатасы жанындағы Зерттеу, талдау және тиімділікті бағалау орталығы, Астана, Қазақстан, bbokayev@syr.edu, <https://orcid.org/0000-0002-1037-7085>

INTERNATIONAL PERSPECTIVES ON REGULATING CONFLICTS OF INTEREST IN PUBLIC SERVICE: A STRATEGIC REVIEW OF BEST PRACTICES

Madina NAURYZBEK*, DPA, Doctor of Public Administration, Senior Research Fellow, Center for Research and Development of Intellectual Potential, Astana, Kazakhstan, m.nauryzbek@mps.gov.kz, <https://orcid.org/0009-0002-1576-1913>

Guldana BAKHTIYAROVA, Senior Research Fellow, Center for Research and Development of Intellectual Potential, Doctoral Student, Astana International University, Astana, Kazakhstan, bgn-89@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0001-5918-3388>

Baurzhan BOKAEV, PhD, Professor, Head of Research Projects, Center for Analytical Research and Evaluation under the Supreme Audit Institution of the RK, Astana, Kazakhstan, bbokayev@syr.edu, <https://orcid.org/0000-0002-1037-7085>

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

ОРТАЛЫҚ АЗИЯНЫҢ ТҮРКІ ТІЛДЕС РЕСПУБЛИКАЛАРЫНДА ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ҚАҒИДАСЫНЫҢ ДАМУЫ

Мейрамкүл ИСАЕВА*	<i>PhD, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты Салыстырмалы саяси зерттеулер орталығының ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан, meiramkul.issayeva@erzincan.edu.tr², ORCID ID: 0000-0003-3207-2706</i>
Omer GEDİK	<i>доцент, Ататүрік университеті, құқық факультеті, Конституциялық құқық кафедрасы, Анкара, Түркия, omergedik@aturk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8296- 6639</i>
Бауыржан ЖҰМАШЕВ	<i>құқық магистрі, А.Мырзахметов атындағы Көкшетау университеті, Астана, Қазақстан, baurjanga@gmail.com, ORCID ID: 0000-0005-5630-4649</i>
Гүлнара НҮСІПОВА	<i>PhD, ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институтының жетекші ғылыми қызметкері, Алматы, Қазақстан, gulnara.nussipova@iph.kz, ORCID ID: 0000-0003-4570-0484</i>

Қолжазбаның редакцияға түскен күні: 15/06/2025

Қайта өңделген күні: 08/09/2025

Қабылданған күні: 10/09/2025

DOI: 10.52123/1994-2370-2025-1530

ӨЖ 342.4

ҒТАХТК 11.25.19

Аңдатпа. Жаһандық коммуникациялар қарқын алған заманда өркениетті дамуды мақсат еткен елдер құқықтық мемлекетті қалыптастыруды мақсат етуде. Құқықтық мемлекет барлық саласында заңның үстемдігі қамтамасыз етілген мемлекет. Құқықтық мемлекеттің қалыптасуында және дамуында бірнеше қағидаға сүйенеді. (Құқықтық мемлекеттің қалыптасуы мен дамуы бірнеше қағидаға сүйенеді.) Құқықтық мемлекеттің ең маңызды қағидалардың бірі – құқықтық қауіпсіздік қағидасы. Құқықтық қауіпсіздік қағидасының міндеттері: азаматтардың заң алдындағы қорғалу кепілдігі, құқықтық нормалардың тұрақтылығы мен болжамдылығы, сондай-ақ мемлекет тарапынан еркіндіктер мен құқықтарға негізсіз араласпау. Құқықтық қауіпсіздіктің құқықтық мемлекет құрудағы маңызы: азаматтардың құқықтық сенімін арттыру, заңның үстемдігі қамтамасыз ету, сот билігінің әділдігі арттыру және құқықтық мәдениет қалыптастыру. Құқықтық қауіпсіздік қағидасынсыз құқықтық мемлекет толыққанды дами алмайды.

Сонымен қатар, мақалада Орталық Азия Түркі Тілдес Республикаларда (Орталық Азия түркі тілдес республикаларында) құқықтық қауіпсіздік құндылықтары қалай қалыптасып жатқаны талқыланады. Осы тұрғыда аталған аймақтағы құқықтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бағытындағы қызметтер қарастырылады. Бұл елдердегі құқықтық қауіпсіздікті дамытуда Конституциялық бақылауды жүзеге асыратын Конституциялық Сот қызметі салыстырмалы (түрде) талданады.

Түйін сөздер: құқықтық мемлекет, құқықтық қауіпсіздік, Конституция, Конституциялық Сот, Орталық Азия түркі тілдес республикалар

Аннотация. В эпоху стремительного развития глобальных коммуникаций страны, нацеленные на цивилизованное развитие, ставят своей целью формирование правового государства. Правовое государство - это государство, в котором обеспечено верховенство закона во всех сферах. Формирование и развитие правового государства опирается на ряд принципов. Одним из важнейших принципов правового государства является принцип правовой безопасности. Задачи принципа правовой безопасности: обеспечение гарантий защиты граждан перед законом, устойчивость и предсказуемость правовых норм, а также недопустимость необоснованного вмешательства государства в свободы и права. Значение правовой безопасности для построения правового государства заключается в повышении правового доверия граждан, обеспечении верховенства закона, укреплении справедливости судебной власти и формировании правовой культуры. Без принципа правовой безопасности полноценное развитие правового государства невозможно.

Кроме того, в статье рассматривается ценности правовой безопасности в тюркоязычных республиках Центральной Азии. В этом контексте анализируются меры по обеспечению правовой безопасности в данном регионе. Сравнительно рассматривается деятельность Конституционных судов, осуществляющих конституционный контроль в этих странах.

Ключевые слова: правовое государство, правовая безопасность, Конституция, Конституционный суд, тюркоязычные республики Центральной Азии

*Хат-хабарларға арналған автор: М. Исаева, meiramkul.issayeva@erzincan.edu.tr

Abstract. In the era of rapidly expanding global communications, countries striving for civilized development aim to establish the rule-of-law state. A rule-of-law state is one in which the supremacy of law is ensured in all spheres. The formation and development of a rule-of-law state are based on a number of principles. One of the most important principles of the rule-of-law state is the principle of legal security. The tasks of the principle of legal security include: guaranteeing the protection of citizens before the law, ensuring the stability and predictability of legal norms, as well as preventing unjustified interference by the state in rights and freedoms. The significance of legal security in building a rule-of-law state lies in strengthening citizens' trust in law, ensuring the supremacy of law, enhancing the fairness of the judiciary, and fostering a culture of legality. Without the principle of legal security, the rule-of-law state cannot develop fully.

In addition, the article discusses how the values of legal security are being shaped in the Turkic-speaking republics of Central Asia. In this regard, attention is given to measures aimed at ensuring legal security in the region. The activities of Constitutional Courts, which carry out constitutional review in these countries, are comparatively analyzed.

Keywords: rule-of-law state, legal security, Constitution, Constitutional Court, Turkic-speaking republics of Central Asia

Кіріспе

Құқықтық мемлекет қағидасының негізгі элементтерінің бірі – құқықтық қауіпсіздік қағидасы. Бұл қағида азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының қорғалуына, заңдардың айқындығы мен тұрақтылығына, сондай-ақ мемлекеттің құқықтық реттеуінің болжамдылығына кепілдік береді. Құқықтық қауіпсіздік – тек заңдардың болуымен шектелмей, олардың әділ қолданылуы мен азаматтардың оларға сену мүмкіндігімен өлшенетін күрделі құқықтық феномен. Орталық Азия түркі тілдес республикалары – Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Түрікменстан – тәуелсіздік алғаннан бері құқықтық жүйелерін жаңғыртып, құқықтық мемлекетті қалыптастыру бағытында түрлі реформалар жүргізіп келеді. Бұл елдерде құқықтық қауіпсіздік қағидасы конституциялық деңгейде танылып, мемлекеттік басқару, сот жүйесі және құқық қорғау органдары қызметінде елеулі рөл атқара бастады. Алайда, құқықтық қауіпсіздіктің қалыптасуы мен дамуы әр елде біркелкі емес. Бірқатар мемлекеттерде құқық нормаларының жиі өзгеруі, заңдардың құқықтық анық еместігі немесе олардың тұрақсыздығы азаматтар арасында құқыққа деген сенімсіздік туындатуы мүмкін. Осы тұрғыда, аталған қағиданың теориялық негіздерін талдау мен Орталық Азия елдеріндегі құқықтық реформалар аясындағы практикалық көріністерін салыстырмалы зерттеу — қазіргі таңда ерекше өзектілікке ие.

Бұл зерттеуде құқықтық қауіпсіздік қағидасының мәні мен мазмұны, оның орталықазиялық кеңістікте даму динамикасы, ұлттық заңнама мен халықаралық стандарттарға сәйкестігі қарастырылады. Сонымен қатар, бұл қағиданың жүзеге асырылуына кедергі келтіретін факторлар мен оны жетілдіру жолдары ұсынылады. Құқықтың жеткілікті түрде өз функциясын атқармайтын, толық институционализацияланбаған немесе тиімді жұмыс істемейтін қоғамдарда жеке тұлғалар мен қоғамның жалпы қауіпсіздігін қамтамасыз ету — заманауи кезеңдегі ең өзекті және күрделі проблемалардың бірі болып отыр. Мұндай жағдайларда адамдардың құқықтары мен заң алдындағы теңдігі қағаз жүзіндегі ұстаным болып қалып, іс жүзінде құқықтық белгісіздік, құқықтық нигилизм және мемлекеттік органдардың шешімдеріне сенімсіздік қалыптасуы мүмкін.

Шынайы құқықтық мемлекет — бұл тек қоғамдық тәртіпті сақтау жүйесі ғана емес, сонымен бірге адамның негізгі құқықтары мен бостандықтарын нақты әрі тиімді қорғауға қабілетті құқықтық құрылым. Мұндай мемлекеттің іргетасы — конституциялық құрылыс. Конституциялық жүйенің дұрыс және тұрақты жұмыс істеуі құқықтық қауіпсіздіктің басты алғышарты болып табылады. Конституциялар, бір жағынан, мемлекеттік биліктің аясын шектеп, оның өкілеттіктерін заңмен белгілейді, ал екінші жағынан — азаматтардың құқықтары мен бостандықтарының ауқымын айқындайды, оларды заң тұрғысынан таниды және қорғайды. Аталған құқықтарды қорғау ісінде Конституциялық Соттар, Жоғарғы соттар, тәуелсіз әкімшілік және қоғамдық бақылау тетіктері шешуші рөл атқарады. Бұл институттар құқықтық дауларды шешіп қана қоймай, мемлекеттік биліктің өз шеңберінен шықпауын қамтамасыз етеді және құқықтық теңдік пен әділеттіліктің сақталуына ықпал етеді.

Сондықтан қауіпсіздікті тек қана құқықтық тәртіп пен заң үстемдігі шеңберінде қамтамасыз ету қажет. Бұл үшін құқықтық нормалар мен институттар нақты жұмыс істеуі тиіс, ал олардың қызметі формалды емес, мазмұндық тұрғыдан әділеттілікке негізделуі тиіс. Мұндай жүйеде сот билігі мен конституциялық бақылау органдары тек төрелік етуші емес, сонымен бірге құқықтар мен бостандықтардың белсенді қорғаушысы болуға міндетті.

Осылайша, құқықтық қауіпсіздік — бұл құқықтық мемлекеттің тек қосымша емес, негіз қалаушы қағидаларының бірі, ол қоғамдағы сенімділік пен тұрақтылықтың негізі ретінде қызмет етеді. Ол құқықтық қатынастардың анықтылығы мен болжамдылығын қамтамасыз етіп,

азаматтар мен институттар арасындағы сенімді нығайтады. Қандай да бір мемлекеттің конституциялық мәтіндерінде немесе ресми құжаттарында мемлекетті «құқықтық мемлекет» деп көрсетуі мемлекеттің шын мәнінде құқықтық мемлекет екенін білдірмейді. Құқықтық мемлекет – нақты конституциялық және институционалдық құрылымдардың болуымен мағынаға ие болатын қасиет.

Құқықтық мемлекеттің негізін құрайтын қағидалардың бірі – құқықтық қауіпсіздік принципі. Қазіргі конституциялық демократияның негізін құрайтын бұл қағида тек теориялық тұрғыдан ғана емес, практикалық тұрғыдан да құқықтық тәртіптің қызмет етуінің негізгі элементі болып табылады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында құқықтық қауіпсіздік қағидасының теориялық негіздері мен практикалық көріністерін кешенді түрде талдау үшін индуктивтік және дедуктивтік ой қорыту, салыстырмалы-құқықтық, тарихи-құқықтық, жүйелік, формальды-заңи, сондай-ақ жалпығылыми талдау мен синтез әдістері пайдаланылды.

Нәтижелер

Құқықтық қауіпсіздік азаматтардың құқықтық тәртіпке сенімін білдіреді. Бұл сенімді қамтамасыз ету үшін адамдар қай ереженің қашан және қалай қолданылатынын алдын ала білуі керек. Басқаша айтқанда, жеке тұлғалардың заңды түсінуіне және қолданыстағы заң ережелеріне сәйкес әрекет етуге мүмкіндігі болуы керек. Бұл тұрғыда құқықтық қауіпсіздік принципі жеке тұлғалардың құқықтарын қорғайды.

Құқықтық қауіпсіздік – құқықтық мемлекеттің негізгі элементі ретінде. Құқықтық мемлекет ұғымы Англияда “the rule of law”, Германияда “Rechtsstaat”, және Америкада “due process” деп аталады. Тұжырымдама ағылшын-американдық құқықтық тілде “state of law” және француз тілінде “etat de droit” деген атпен белгілі болды. “The rule of law” термині либерализм қағидаттарына негізделсе, ал “Rechtsstaat” ұғымы мемлекетті заң негізінде ұйымдастыруды жақтайды. Британдықтардың “the rule of law” ұғымының қолдануында жеке тұлғаның құқықтарын қорғауға басымдылық беріледі. Яғни, жақсы қоғам мен басқарудың жақсы нысаны туралы көзқарасқа сәйкес келетін “the rule of law” демократиялық институттар, еркін нарық және адам құқықтарын құрметтеу сияқты маңызды элементтердің болуын талап етеді. Немістердің “Rechtsstaat” түсінігі болса, керісінше, заңдылыққа басымдылық беруге бағытталған. АҚШ-та қолданылатын “due process” тұжырымдамасының баламасы – үш табиғи құқықтың (өмір сүру, бостандық және меншік құқығы) барлығын бірдей бірдей қамтиды [1, 38].

Құқықтық мемлекет — бұл мемлекеттің барлық іс-әрекеттері мен рәсімдері заңға толық сәйкес жүзеге асырылатын, адам құқықтары мен бостандықтарын мойындайтын әрі оларды қорғауға бағытталған, сондай-ақ барлық салаларда әділетті құқықтық тәртіпті орнатып, дамытып және қолдап отыратын саяси-құқықтық жүйе. Мұндай мемлекетте заң тек реттеуші құрал ғана емес, сонымен бірге қоғамдық қатынастардың басты өлшемі ретінде танылады. Құқықтық мемлекет – Конституция мен оның жоғары заңдық принциптерімен тығыз байланысты, барлық мемлекеттік билік тармақтарында заңның үстемдігін қамтамасыз ететін құрылым [1, 42]. Ғылыми әдебиеттерде «құқықтық мемлекет» ұғымына қатысты бірыңғай және әмбебап анықтама берілмегенімен, бұл тұжырымдаманың мазмұнын сипаттайтын негізгі теориялық және институционалдық белгілер қалыптасқан. Олар құқықтық мемлекеттің қызмет ету сапасын, құқықтық мәдениетін және билік пен қоғам арасындағы қарым-қатынастар деңгейін бейнелейді. Ғылыми әдебиеттерде бұл термин жөнінде нақты анықтама болмаса да, құқықтық мемлекеттің сапасы мен қызметін сипаттайтын негізгі элементтер бар.

Жоғарыда айтылған көзқарастарды тұтастай бағалай отырып құқықтық мемлекет сипатын білдіретін келесі принциптерді атауға болады:

№1. Кесте. Құқықтық мемлекет сипатын білдіретін келесі принциптер

№	Принциптер	Қысқаша сипаттамасы
1.	Заң үстемдігі	Мемлекет пен азаматтардың заңға бағынуы; заңдардың үстем рөлі
2.	Адам құқықтарын қорғау	Негізгі құқықтар мен бостандықтардың заңмен танылуы және қорғалуы.
3.	Теңдік	Барлық азаматтар үшін құқықтардың теңдей қолданылуы.
4.	Тәуелсіз сот	Соттардың тәуелсіз қызмет етуі, әділ және бейтарап төрелік жүргізу.
5.	Биліктердің бөлінуі	Заң шығарушы, атқарушы және сот билігінің бөлінуі мен теңгерімі.
6.	Демократиялық режим	Халық егемендігі, сайлау еркіндігі, биліктің ашықтығы мен есептілігі.
7.	Құқықтық қауіпсіздік	Заңдардың айқын, тұрақты және алдын ала болжанатын болуы.
8.	Мемлекеттің қаржылық жауапкершілігі	Азаматтарға келтірілген залал үшін мемлекеттің жауап беруі.
9.	Заң үстемдігі	Заңдардың Конституцияға сәйкестігін қамтамасыз ететін тетік.
10.	Адам құқықтарын қорғау	Мемлекеттік органдардың заң шеңберінде әрекет етуі.

Ескерту - [1] қайнар көзі негізінде авторлармен құрылды

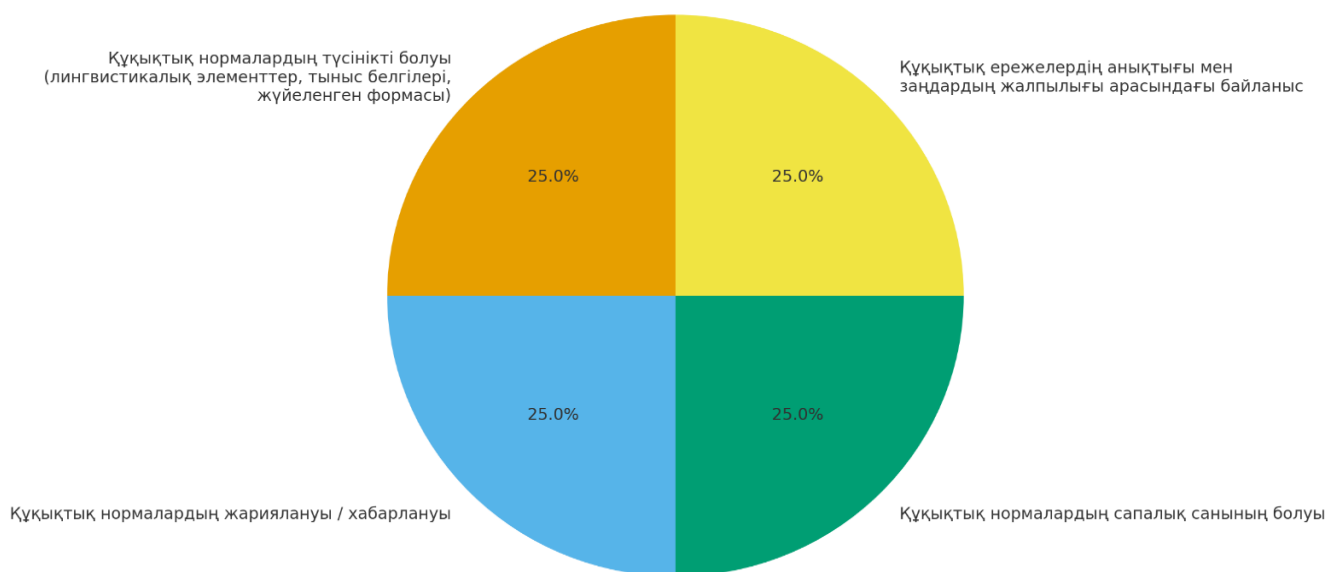
Көріп отырғанымыздай құқықтық мемлекетін сипатын ашатын бірнеше қағидалар бар. Құқықтық мемлекеттің маңызды талаптарының бірі – құқықтық қауіпсіздік. Егер мемлекеттегі құқық нормалары заңсыздыққа қарсы қалқан қызметін атқармаса, жеке адамдар мемлекеттің алдында қорғансыз болады. Құқықтық мемлекет ережелердің болуымен ғана емес, сонымен бірге бұл нормалардың нақты, болжамды, дәйекті және қолданыла алатынымен де ерекшеленеді. Осы тұрғыдан алғанда, құқықтық қауіпсіздік болмаған жерде құқықтық мемлекет де мағынасын жоғалтады. Құқықтық қауіпсіздіктің ішкі принциптері: құқықтық анықтық, қол жетімділігі мен түсініктілігі, құқықтық мәтіннің сапасы, қолданылатын заңның ретроактивтілігі принципі және заңды анықтық принципі. Заңның қол жетімділігі мен түсініктілігі қағидатына сәйкес құқықтық мәтіндер анық және түсінікті болуы керек. Заңды мәтіндерде түсініксіздік, күрделілік және қайшылық болмауы керек. Құқықтық қауіпсіздіктің ішкі принциптерінің бірі болып табылатын заңның кері күшінің болмау принципі жаңа ережелерді өткен жағдайларға қолдануға болмайтынын айтады [1, 76]. «Құқықтық қауіпсіздік» ұғымы кейбір дереккөздерде түрлі терминдермен беріледі. Атап айтсақ; неміс тілінде «rechssicherheit», ағылшын тілінде «legal certainty», француз тілінде «la securite juridique» [2, 16; 3, 146], испан тілінде «la seguridad juridica», итальян тілінде «certezza del diritto», швед тілінде «rattssakerhet», поляк тілінде «obowiazujqcego prawa», фин тілінде «oikeusvarmuuden periaate» терминдері арқылы білінеді [2, 12].

Кейбір авторлар құқықтық қауіпсіздік принципі ежелгі Дәуірде Афины кезеңінде, кейбір авторлар Рим Құқығы кезеңінде, ал авторлардың үшінші тобы буржуазия пайда болған кезеңдерде пайда болған деп тұжырымдайды. Авторлардың тағы бір тобы құқықтық қауіпсіздік принципінің тарихын Магна Карта мен Адам Құқықтары Декларациясынан бастау алады деген пікірге сүйенеді. Құқықтық қауіпсіздік принципі Ежелгі Аристотельдік философияға негізделгенімен, бұл қағида алғаш рет Германияда, 20 - ғасырдың бірінші жартысында пайда болып, Еуропада құқықтық қауіпсіздік қағидасы алғаш рет Еуропалық Қоғамдастықтың Сотында қолданылды [2, 248]. Құқықтық әдебиеттерде құқықтық қауіпсіздік ұғымына қатысты көптеген анықтамалар бар. Құқықтық қауіпсіздікті құқықтық мемлекеттің негізгі қағидасы ретінде сипаттайтын Гезлердің пікірінше, құқықтық қауіпсіздік дегеніміз – жеке тұлғалардың өздеріне қолданылатын заң нормаларын алдын ала білуге мүмкіндігі болуы және осы ережелерге сәйкес өз мінез-құлқын реттей алуы [4, 86-87]. Женева Университетінің профессоры Доктор Б. Кнапп құқықтық қауіпсіздік принципі бес элементтен тұрады деп болжайды: заңдылық, теңдік, пропорционалдылық, құқықтық анықтық және заңның кері күшінің болмау принципі [5, 4]. Құқықтық қауіпсіздік принципі – құқықтық анықтық, тұрақтылық және болжамдылық сияқты негізгі шарттарды қамтамасыз ететіндігін білдіреді [2, 22]. Құқықтық анықтық құқықтық қауіпсіздіктің маңызды элементтерінің бірі болып табылады. Заңдардың нақты және түсінікті болуы,

заңдарды жариялау және заңдардың сапалық саны секілді құқықтық анықтықтың ішкі элементтері бар. Құқықтық тұрақтылық дегеніміз – құқықтық нормалардың, олардың қолданылуының және сот шешімдерінің бірізділігі. Құқықтық болжамдылық, құқықтық қауіпсіздіктің үшінші қағидасы болып табылады. Құқықтық болжамдылық адамдарға ережелерді, олардың орындалуын және сот шешімдерінің салдарын болжау және жоспарлау арқылы өмір сүруге мүмкіндік береді [1, 75-76].

№1. Диаграмма. Құқықтық нормалар тұрғысынан анықтықтың маңызды элементтері

Құқықтық нормалар тұрғысынан анықтықтың маңызды элементтері

Ескерту - [2, 21-25] қайнар көзі негізінде авторлармен құрылды

Құқықтық нормалардың түсінікті болуы құқықтық анықтық принципінің ең маңызды элементі болып табылады. Яғни, ережелер түсінікті тілде жазылып, нақты көрсетілуі керек. Құқықтық нормалардың жариялануы/хабарлануы сияқты процестер құқықтық анықтық тұрғысынан да маңызды. Заңдардың жарияланбай күшіне енбеуі фактісі құқықтық қауіпсіздікті қамтамасыз ету кезінде ескерілуі тиіс рәсім болып табылады. Құқықтық нормалар жарияланбаса немесе жарияланбай күшіне енген кезде құқықтық анықтық элементі мен құқықтық қауіпсіздік принципіне сақталмайған болып саналады [1, 73-76]. Американдық ғалым Джеймс Р. Максайнердің пікірінше, құқықтық анықтық келесі элементтерден тұрады: заңдар мен құқықтық нормалар жалпыға қолжетімді болуы керек, анық болуы керек, соттардың шешімдері міндетті болуы керек, заңдар мен нормативтік-құқықтық актілердің ретроактивтілігіне шектеулер қойылуы керек және құқықтық үміттер қорғалуы керек [6]. Заңдардың көптігі құқықтық анықтылық тұрғысынан проблемалар тудыруы мүмкін. Құқықтық нормалар мен шешімдерді дайындау мерзімдерін анықтау да құқықтық анықтылыққа ықпал етеді [2. 95]. Құқықтық тұрақтылық ұғымы құқықтық қауіпсіздіктің негізгі элементтерінің бірі болып табылады. “Құқықтық тұрақтылық” ұғымы “құқық нормаларының жиі өзгермейтіндігі” мағынасын береді [7, 73]. Құқықтық тұрақтылық принципінің екі функциясы бар. Біріншісі – құқықтық нормалардың жиі өзгеруіне жол бермеу арқылы құқықтық болжамдылық пен нақтылықты қамтамасыз ету, ал екінші функциясы – құқықтық мемлекет жағдайында қолданылатын заңнаманың тұрақтылығын немесе үздіксіздігін қамтамасыз ету [8, 117-118].

Талқылау

Құқықтық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін негізгі қағидалардың бірі – құқықтық болжамдылық принципі болып табылады. Бұл принцип құқықтық нормалардың айқындылығы, тұрақтылығы және алдын ала болжануы секілді сипаттарын білдіреді. Құқықтық болжамдылық – азаматтардың құқықтық нормалар мен құқықтық салдарларды алдын ала болжай алу мүмкіндігін қамтамасыз ететін, құқықтық сенімділіктің негізі саналатын маңызды элемент. Аталған принципке сәйкес, құқық нормалары заңды күшіне енген сәттен бастап қолжетімді болуы, олардың мазмұны түсінікті әрі нақты тұжырымдалуы, сондай-ақ құқықтық реттеудің тұрақты және алдын ала болжамды сипаты қамтамасыз етілуі тиіс [9, 149]. Құқықтық болжамдылықтың бұзылуы азаматтардың құқыққа деген сенімін әлсіретіп, құқықтық реттеудің тиімділігіне теріс әсер етеді. Тиісінше, бұл қағида құқықтық мемлекеттің іргелі құрылымдық және институционалдық тірегі ретінде қарастырылады.

Жалпы алғанда, құқықтық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін барлық қағидалар өзара тығыз байланыста әрекет етеді. Бұл элементтердің әрқайсысы құқықтық мемлекеттің тиімді қызмет етуінің институционалдық және құқықтық кепілі болып табылады. Олардың бірінің болмауы немесе формалды түрде ғана жүзеге асырылуы заң үстемдігін толық көлемде қамтамасыз етуге мүмкіндік бермейді.

Осы тұрғыда құқықтық мемлекет – бұл тек формалды құқықтық мәртебеге ие болумен шектелмейтін, институттардың нақты әрі тиімді жұмыс істеу қабілеттілігімен өлшенетін күрделі саяси-құқықтық жүйе екенін ескерген жөн. Құқықтық мемлекеттің өміршеңдігі мен тұрақтылығы оның құрылымдық элементтерінің өзара байланысы мен функционалды үйлесіміне тікелей тәуелді. Құқықтық қауіпсіздік принципі – осы жүйенің өзегінде тұрған, жеке тұлғаның мемлекетке деген сенімін қамтамасыз ететін, қоғамдық тұрақтылық пен құқықтық тәртіпті бекітетін және заң үстемдігін институционалдық деңгейде орнықтыратын маңызды қағидалардың бірі. Бұл принцип – азаматтардың құқықтық мәртебесінің, олардың заң алдындағы қорғалуы мен еркіндігінің нақты кепілі бола отырып, құқықтық мемлекеттің практикалық іске асуының көрсеткіші ретінде танылады.

Бүгінгі таңда құқықтық қауіпсіздік қағидасы ерекше мәнге ие болып отыр, әсіресе цифрландырылған мемлекеттік басқару жүйесінің кеңеюі, құқықтық реттеудің жылдам өзгеруі, сондай-ақ жаһандық және өңірлік дағдарыстар (пандемия, миграциялық үдерістер, экономикалық тұрақсыздық және т.б.) жағдайында бұл қағиданың рөлі арта түсуде. Осындай күрделі ахуалда құқықтық жүйенің тұрақтылығы мен сенімділігі – азаматтардың мемлекетке деген сенімінің негізгі іргетасы бола алады. Бұл ретте заң шығарушы органдардың құқықтық нормаларды қабылдауда аса мұқият және алдын ала құқықтық салдарын бағалай отырып әрекет етуі, атқарушы биліктің ашықтығы мен есептілігі, сот билігінің нақты тәуелсіздігі мен бейтараптығы, сондай-ақ құқық нормаларының айқын, тұрақты және алдын ала болжанатын сипатта болуы аса маңызды. Тек осы институционалдық және нормативтік шарттар орындалған жағдайда ғана азаматтар заң үстемдігіне сеніп, еркін әрі қадір-қасиетке сай өмір сүру мүмкіндігіне ие бола алады.

Орталық Азия Түркі Тілдес Республикаларда құқықтық қауіпсіздік принципі

Орталық Азияның түркі тілдес республикалары – Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан және Түрікменстан – Кеңес Одағының ыдырауынан кейін мемлекеттік егемендіктерін жариялап, өздерінің конституциялық құрылымын қалыптастыруға кірісті. Бұл мемлекеттер ең алдымен тәуелсіз ұлттық Конституцияларын қабылдады және уақыт өте келе олардың мәтіндеріне кезең-кезеңімен реформалар енгізді. Атап айтқанда, Қазақстан Республикасында 1993 және 1995 жылдары екі түрлі Конституция қабылданса, Қырғыз Республикасының Конституциясы бірнеше рет толығымен қайта жазылып, әрбір кезеңде саяси режимнің өзгеруіне байланысты елеулі түзетулерге ұшырады. Өзбекстан мен Түрікменстан бастапқы Конституцияларын сақтағанымен, олардың мазмұнына көптеген конституциялық өзгерістер енгізілді. Бұл процесс, бір жағынан, саяси институционализацияны қамтамасыз етуге, екінші жағынан, құқықтық мемлекет қағидаларын орнықтыруға бағытталған болатын. Аталған республикалардың конституциялық мәтіндерінде құқықтық мемлекет қағидасы әртүрлі деңгейде қамтылғанымен, оны іс жүзінде жүзеге асыруда елдер арасында елеулі айырмашылықтар байқалады. Бұл айырмашылықтар құқық нормаларының орындалу тетіктерінде, адам құқықтарын қорғау механизмдерінің тиімділігінде, сот жүйесінің тәуелсіздік деңгейінде, сондай-ақ атқарушы биліктің заңмен шектелуінде көрініс табады. Конституцияларда құқықтық мемлекеттің қағидаларын орнықтырумен қатар, адам құқықтарын қорғау бағытында бірқатар нормативтік-құқықтық актілер

қабылданып, демократияландыру үдерістеріне қадамдар жасалуда. Соған қарамастан, Орталық Азия елдерінің құқықтық мемлекетке көшу үдерісін аяқталған құбылыс деп біржақты бағалау ертерек. Көптеген институционалдық тетіктер, соның ішінде сот жүйесінің тәуелсіздігі, заңнаманың болжамдылығы және құқық үстемдігі мәселелері әлі де болса жетілдіруді қажет етеді. Орталық Азия түркі тілдес республикаларының посткеңестік кезеңдегі конституциялық құрылымын тек саяси модернизация немесе билік жүйесін қайта құрудың құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар құқықтық мемлекет қағидасына негізделген институционалдық трансформация ретінде қарастыру қажет. Бұл трансформацияның маңызды элементтерінің бірі — конституциялық бақылау тетіктері, атап айтқанда конституциялық соттардың құрылымы, өкілеттіктері және олардың тиімді қызметі. Конституциялық соттар заңдардың Конституцияға сәйкестігін қадағалап қана қоймай, құқықтық мемлекет қағидаларының іс жүзінде орнығуына, азаматтардың құқықтарын қорғауға және билік тармақтары арасындағы тепе-теңдікті сақтауға шешуші үлес қосады.

Қазақстан Республикасындағы конституциялық бақылау институты тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңде біршама тұрақсыз эволюциялық бағытты бастан өткерді. 1993 жылғы алғашқы Конституция аясында классикалық Конституциялық Сот құрылып, конституциялық әділет жүйесінің негізі қаланған болатын. Алайда, 1995 жылғы 30 тамызда бүкілхалықтық референдум арқылы қабылданған жаңа Конституциямен бұл орган таратылып, оның орнына Конституциялық Кеңес құрылды. Конституциялық Кеңеске конституциялық бақылау функциялары берілгенімен, оның құрылымы мен қызмет ету тәртібі саяси сипаттағы элементтерге көбірек тәуелді болды. Бұл жағдай құқықтық мемлекет қағидасын толық жүзеге асыру жолында шектеу болып саналды, өйткені Кеңестің институционалдық тәуелсіздігі мен құқықтық тиімділігі халықаралық стандарттарға сәйкес келмеді және отандық, шетелдік сарапшылар тарапынан жиі сынға алынып отырды. Осы тұрғыда 2022 жылғы 5 маусымда Қазақстанда жүргізілген кең көлемді конституциялық реформалар шеңберінде Конституциялық Кеңестің орнына Конституциялық Сотты қайта құру жөніндегі шешім қабылданды. Бұл өзгеріс құқықтық мемлекет пен билік тармақтарының бөлінуі қағидаттарын нығайту бағытында жасалған маңызды институционалдық қадам ретінде бағаланды. Жаңа Конституциялық Соттың енгізілуі конституциялық бақылаудың дербестігі мен объективтілігін арттыруға, азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау тетіктерін кеңейтуге, сондай-ақ мемлекеттік биліктің барлық тармақтарының Конституцияға бағынуын қамтамасыз етуге бағытталды.

Осылайша, Қазақстандағы соңғы реформалар құқықтық мемлекетті құру жолындағы прогрессивті бетбұрысты білдіреді және ұлттық құқықтық жүйенің институционалдық сапасын арттыруға бағытталған әрекеттердің бір бөлігі ретінде қарастырылуы тиіс [10].

Қырғыз Республикасындағы конституциялық бақылау жүйесі ұзақ уақыт бойы Жоғарғы Сот құрамындағы Конституциялық палата арқылы жүзеге асырылып келді. Бұл құрылымдық шешім конституциялық әділетті жүзеге асыруда дербес конституциялық сот органының жоқтығына алып келіп, сот жүйесі ішіндегі биліктерді теңгеру және тежеу қағидаттарының толық іске аспауына себеп болды. Конституциялық палата өзінің құқықтық мәртебесі жағынан Жоғарғы Сотқа бағынысты орган ретінде танылды, бұл оның функционалдық тәуелсіздігіне және шешім қабылдау еркіндігіне шектеу қойды.

Алайда 2021 жылғы 11 сәуірде бүкілхалықтық референдум нәтижесінде қабылданған жаңа Конституция аясында Қырғызстанда тәуелсіз Конституциялық сот құрылды. Бұл реформа билікті бөлу қағидатын нығайту, азаматтардың конституциялық құқықтарын қорғау тетіктерін жақсарту және конституциялық бақылауды дербес институт деңгейіне көтеру мақсатында жүзеге асырылды. Жаңа Конституциялық соттың құрылуы елдегі құқықтық мемлекеттің институционалдық негіздерін нығайтуда маңызды қадам болды. Дегенмен, бұл органның нақты тәуелсіздігі мен тиімділігі уақыт өте келе, оның қабылдайтын шешімдерінің сапасы мен саяси қысымнан қорғалу деңгейіне қарай бағаланатын болады [11].

Аталған мемлекеттердің ішінде конституциялық бақылау институтының ең ерте және тұрақты дамыған үлгісі – Өзбекстан Республикасында қалыптасқан. Тәуелсіздік алғаннан кейін қабылданған 1992 жылғы Конституция негізінде құрылған Өзбекстан Конституциялық соты алғашқылардың бірі болып толыққанды конституциялық сот төрелігін жүзеге асыратын орган ретінде қалыптасты. Бұл сот өзінің институционалдық тұтастығын сақтай отырып, ұзақ жылдар бойы үздіксіз қызмет атқарып келеді. Конституциялық соттың шешімдері конституциялық құқық саласының дамуына елеулі үлес қосып, ұлттық заң ғылымында конституциялық құқықтық доктринаның қалыптасуына жол ашты.

Сонымен қатар, Өзбекстан Конституциялық соты уақыт өте келе құрылымдық жағынан дамып, өз өкілеттіктерін кеңейтіп, мемлекеттік билік тармақтары арасындағы конституциялық тепе-теңдікті қамтамасыз етуде маңызды рөл атқаратын институтқа айналды. Өзбекстанның бұл тәжірибесі Орталық Азияда конституциялық бақылау саласындағы институционалдық тұрақтылықтың үлгісі ретінде қарастырылады [12].

Түрікменстан Республикасында конституциялық бақылау функциясын жүзеге асыратын дербес Конституциялық Сот органы құрылмаған. Құқықтық жүйенің бұл ерекшелігі мемлекетте билік тармақтарының нақты бөлінуінің әлсіздігін көрсетеді және құқықтық мемлекет қағидаттарының іске асырылуына белгілі бір шектеу қояды. Түрікменстан Конституциясының 81-бабына сәйкес, конституциялық бақылау қызметі заң шығарушы орган – Мәжіліске жүктелген [13]. Бұл жағдайда Парламенттің өз актілеріне қатысты конституциялық сараптама жүргізуі және басқа мемлекеттік билік органдарының құқықтық актілерін бағалауы оның объективтілігі мен бейтараптығына күмән тудырады. Яғни, бұл құрылымдық шешім дербес соттық бақылау тетігінің жоқтығын, сонымен қатар құқықтық үстемдік қағидасының толық іске аспауын білдіреді.

Қорытындылай келе, Орталық Азияның түркі тілдес республикаларында құқықтық мемлекет қалыптастыру жолындағы конституциялық реформалар мен институционалдық қайта құрулар бірқатар ілгерілеулерге алып келгенімен, бұл үдеріс аяқталған немесе тұрақты деп бағалана алмайды. Әсіресе, конституциялық бақылау институтының дербестігі мен тиімділігі бұл елдердің құқықтық мемлекетке айналу жолындағы басты индикаторларының бірі болып табылады.

Қазақстан мен Қырғызстанда соңғы жылдары жүргізілген реформалар нәтижесінде Конституциялық соттардың қайта құрылуы билік тармақтарының өзара теңгерімді жұмыс істеуін қамтамасыз етуге бағытталған маңызды қадамдар болды. Өзбекстанда бұл институт қалыптасқан және тұрақты тәжірибеге ие болса, Түрікменстанда әлі күнге дейін дербес конституциялық бақылау органы жоқ, бұл құқықтық мемлекеттілік деңгейіне айтарлықтай әсер етеді.

Орталық Азия мемлекеттерінің құқықтық мемлекетке бет бұруы тек ішкі саяси ерік-жігермен ғана емес, сонымен қатар халықаралық құқықтық стандарттарға бейімделу, институционалдық сенімділікті арттыру және қоғамдық құқықтық сананы нығайту сияқты сыртқы және ішкі факторлардың үйлесімділігін талап етеді. Аймақта тұрақты конституциялық құрылысқа қол жеткізу құқықтық сенімділікке негізделген басқару жүйесін қалыптастыру арқылы ғана мүмкін болмақ.

Қорытынды

Мақаламыздың негізгі тақырыбы болған құқықтық қауіпсіздік қағидасы құқықтық мемлекеттің ең маңызды шарттарының бірі болып табылады. Құқықтық қауіпсіздіксіз құқықтық мемлекеттің тұрақты және тиімді жұмыс істеуі мүмкін емес. Бұл принцип – құқықтық мемлекет пен әділетті басқару жүйесін қалыптастырудың негізін құрайды және әрбір елдің Конституциясында бекітіліп, құқықтық реформалар, азаматтық бостандықтарды қамтамасыз ету, сондай-ақ сот әділдігі арқылы жүзеге асады.

Орталық Азия түркі тілдес республикаларында тәуелсіздік алған кезеңнен бастап бүгінгі күнге дейін құқық саласында ауқымды реформалар жүргізілді. Конституциялық өзгерістер елдің даму бағытын айқындайтын маңызды бағдар ретінде саналады. Соңғы жылдары Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстанда қабылданған конституциялық реформалар негізінде республикаларда жаңа даму концепциялары мен доктриналары пайда болды. Атап айтқанда, Қазақстанда – «Жаңа Қазақстан», Өзбекстанда – «Жаңа Өзбекстан», ал Қырғызстанда – «Унгу жол» бағдарламалары енгізілуде.

Дегенмен, құқықтық қауіпсіздік принципі Орталық Азия түркі тілдес республикаларында конституциялық деңгейде танылғанымен, оны іске асыру дәрежесі әр елде әртүрлі. Қазақстан, Қырғызстан және Өзбекстандағы соңғы конституциялық реформалар құқықтық мемлекеттің дамуына басымдық берсе де, Түркіменстанда құқықтық мемлекет қағидалары Конституцияда бекітілгенімен, құқықтық қауіпсіздіктің нақты деңгейі шектеулі болып отыр.

БҰҰ-ның 2024 жылғы мәліметтеріне сәйкес, құқықтың үстемдігі көрсеткіші бойынша әлемнің 142 мемлекетінің ішінде Қазақстан 65-орынды, Өзбекстан 83-орынды, ал Қырғызстан 101-орынды иеленген [14, 18]. Түркіменстан бұл тізімге енбеген. Құқық үстемдігі – құқықтық мемлекеттің басты индикаторларының бірі болғандықтан, аталған мемлекеттерде құқықтық мемлекеттің толық қалыптасуы әлі де болса жетілдіруді қажет етеді. Қазақстанның дамыған 50

мемлекеттің қатарына енуіне бағытталған стратегиялық бағдарламасын ескере отырып, бұл көрсеткіш әлі де жеткіліксіз деп бағаланады. Сонымен қатар, Қырғызстан, Өзбекстан және Түркіменстан үшін де құқықтық мемлекетті қалыптастыруда құқық саласындағы жүргізілген реформалардың нәтижелілігін арттыру, заңдардың тәжірибеде орындалуын қамтамасыз ету маңызды міндет болып отыр.

Қосымша мәліметтер: Мақала BR21882209 «Қазақстандағы бұқаралық санаға ақпараттық-идеологиялық ықпалдар: тәуекелдер мен мүмкіндікер» ғылыми жоба зерттеуінің аясында жазылған.

Әдебиеттер тізімі

1. Issayeva, M. (2023). The concept of the rule of law in the constitutions of Central Asian Turkic states (PhD dissertation). Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences, Department of Public Law, Erzincan, Turkey.
2. Köküsarı, İ. (2015). The principle of legal certainty in constitutional law. Ankara: Adalet Publishing.
3. Döner, A. (2022). Turkish constitutional law (2nd ed.). Ankara: Yetkin Publishing.
4. Gözler, K. (2017). Lectures on Turkish constitutional law (21st ed.). Bursa: Ekin Publishing.
5. Mat'ye, B., & Maslo, T. S. (2017). Problems of the principle of legal security. Bulletin of BSU, 1(1), 3–8. Retrieved from <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/241690/1/3-8.pdf> (қаралған күні: 20.07.2025).
6. Derbysheva, E. A. (2020). The principle of legal certainty: Concept, aspects, place in the system of legal principles (PhD dissertation). Yekaterinburg. Retrieved from https://usla.ru/science/dissovet/file/base/1/493/dissert_dl.pdf (қаралған күні: 02.07.2025).
7. Özdemir, S. (2018). Legal certainty and legal stability. Journal of Local Administrations, 72(220), December. Retrieved from https://www.academia.edu/38038262/HUKUK_G%C3%9CVENL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_VE_HUKUK%C3%8E_%C4%B0ST%C4%B0KRAR (қаралған күні: 20.05.2025).
8. Can, E. (2016). The formal element of administrative acts. Istanbul: On İki Levha Publishing. Retrieved from <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET001108.pdf> (қаралған күні: 02.07.2025).
9. Otacı, C. (2019). Criminal law case-law in the context of predictability and the requirement of legal certainty in judicial decisions. Retrieved from <https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/01/HFSA27-Otac%C4%B1.pdf> (қаралған күні: 10.07.2025).
10. Constitution of the Republic of Kazakhstan. (1995). Retrieved from https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K930001000_
11. Constitution of the Kyrgyz Republic. (2021). Retrieved from <https://www.gov.kg/ru/p/constitution>
12. Constitution of the Republic of Uzbekistan. (2023). Retrieved from <https://constitution.uz/ru>
13. Constitution of Turkmenistan. (2016). Retrieved from <https://faolex.fao.org/docs/pdf/tuk127828.pdf>
14. World Justice Project. (2024). Rule of law index: 2024 insights. Retrieved from <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/> (қаралған күні: 20.07.2025).

References

1. Issayeva, M. (2023). The concept of the rule of law in the constitutions of Central Asian Turkic states (PhD dissertation). Erzincan Binali Yıldırım University, Institute of Social Sciences, Department of Public Law, Erzincan, Turkey.
2. Köküsarı, İ. (2015). The principle of legal certainty in constitutional law. Ankara: Adalet Publishing.
3. Döner, A. (2022). Turkish constitutional law (2nd ed.). Ankara: Yetkin Publishing.
4. Gözler, K. (2017). Lectures on Turkish constitutional law (21st ed.). Bursa: Ekin Publishing.
5. Mat'ye, B., & Maslo, T. S. (2017). Problems of the principle of legal security. Bulletin of BSU, 1(1), 3–8. Retrieved from <https://elib.bsu.by/bitstream/123456789/241690/1/3-8.pdf> (Accessed: July 20, 2025).
6. Derbysheva, E. A. (2020). The principle of legal certainty: Concept, aspects, place in the system of legal principles (PhD dissertation). Yekaterinburg. Retrieved from https://usla.ru/science/dissovet/file/base/1/493/dissert_dl.pdf (Accessed: July 2, 2025).

7. Özdemir, S. (2018). Legal certainty and legal stability. Journal of Local Administrations, 72(220), December. Retrieved from https://www.academia.edu/38038262/HUKUK_G%C3%9CVENL%C4%B0%C4%9E%C4%B0_VE_HUKUK%C3%8E_%C4%B0ST%C4%B0KRAR (Accessed: May 20, 2025).
8. Can, E. (2016). The formal element of administrative acts. Istanbul: On İki Levha Publishing. Retrieved from <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/ET001108.pdf> (Accessed: July 2, 2025).
9. Otacı, C. (2019). Criminal law case-law in the context of predictability and the requirement of legal certainty in judicial decisions. Retrieved from <https://hfsa-sempozyum.com/wp-content/uploads/2019/01/HFSA27-Otac%C4%B1.pdf> (Accessed: July 10, 2025).
10. Constitution of the Republic of Kazakhstan. (1995). Retrieved from https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K930001000_
11. Constitution of the Kyrgyz Republic. (2021). Retrieved from <https://www.gov.kg/ru/p/constitution>
12. Constitution of the Republic of Uzbekistan. (2023). Retrieved from <https://constitution.uz/ru>
13. Constitution of Turkmenistan. (2016). Retrieved from <https://faolex.fao.org/docs/pdf/tuk127828.pdf>
14. World Justice Project. (2024). Rule of law index: 2024 insights. Retrieved from <https://worldjusticeproject.org/rule-of-law-index/> (Accessed: July 20, 2025).

РАЗВИТИЕ ПРИНЦИПА ПРАВОВОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В ТЮРЬКОЯЗЫЧНЫХ РЕСПУБЛИКАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Мейрамкул ИСАЕВА*, PhD, научный сотрудник Центра сравнительных политических исследований Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, meiramkul.issayeva@erzincan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3207-2706

Omer GEDIK, Ассоциированный профессор, Университет Атамюрка, юридический факультет, кафедра Конституционного права, Анкара, Турция, omergedik@ataturk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8296-6639

Бауыржан ЖУМАШЕВ, магистр права, Кокшетауский университет им. А.Мырзахметова, Астана, Казахстан, baurjanga@gmail.com ORCID ID: 0000-0005-5630-4649

Гульнара НУСИПОВА, PhD, ведущий научный сотрудник Института философии, политологии и религиоведения КН МНВО РК, Алматы, Казахстан, gulnara.nussipova@iph.kz, ORCID ID: 0000-0003-4570-0484

DEVELOPMENT OF THE PRINCIPLE OF LEGAL SECURITY IN THE TURKIC-SPEAKING REPUBLICS OF CENTRAL ASIA

Meiramkul ISSAYEVA*, PhD, Researcher at the Center for Comparative Political Studies at the Institute of Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, meiramkul.issayeva@erzincan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-3207-2706

Omer GEDIK, Reporter of the Constitutional Court of the Republic of Turkey, Associate Professor, Atatürk University, Faculty of Law, Department of Constitutional Law, Ankara, Turkey, omergedik@ataturk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8296-6639

Baurzhan ZHUMASHEV, Master of Law, Kokshetau University. A. Myrzakhmetova, Astana, Kazakhstan, baurjanga@gmail.com ORCID ID: 0000-0005-5630-4649

Gulnara NUSSIPIVA, PhD, Leading Researcher of the Institute for Philosophy, Political Science and Religious Studies of the CS MSHE RK, Almaty, Kazakhstan, gulnara.nussipova@iph.kz, ORCID ID: 0000-0003-4570-04

This article is an Open Access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 (CC BY 4.0) License (<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>).

www.journal.apa.kz